ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

IV. KÖTET

(ÚJ FOLYAM. II. KÖTET.)

VII KÉPTÁBLÁVAL S A SZÖVEGBE NYOMOTT SZÁMOS FAMETSZETTEL.

MAGYAR KÖNYVTÁR

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXIV.

306927

MAGYAR AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV, MAGYAR AKAD. NYOMDÁSZNÁL

A M. TUD. AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

Kubínyi Ágoston, Biz. Elnök.
Gr. Andrássy Manó.
Arányi Lajos.
Érdy János.
Henszlmann Imre.
Ipolyi Arnold.
Kubínyi Ferencz.
Mátray Gábor.
Pauer János.
Paúr Iván.
Rómer Flórián, Biz. titkár, az Archaeologiai közlemények szerkesztője.
Toldy Ferencz.
Wenzel Gusztáv.

TARTALOM.

I. A Kolozsvári b. Asszonyról czimzett minorita, jelenleg Ev. Reform. Egyház történeti és építészeti leirása; GRÓF ESZTERHÁZY JÁNOS-tól. 3

II. Tétényi római sírok; Ismerteti ÉRDY JÁNOS. 11

III. Zólyommegye müemlékei. Rajzolta és leirta ifj. KUBÍNYI FERENCZ. I. közlés . . 17

IV. Pannoniai ujabb kiadatlan római feliratok, RÓMER FLÓRIS-tól. II. közlés 47

V. Tanulmányok a középkori román építészeti Chronologia köréből, tekintettel a magyar müemlékekre. Irta HENSZLMANN IMRE. 67

VI. A Buda környékén felásott római sírokról. Irta RÓMER FLÓRIS. 101

VII. A Szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. Irta Dr. HENSZLMANN IMRE 127

VIII. Magyar Régészeti Krónika. Összeállitá RÓMER FLÓRIS. 158

IX. Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. RÓMER FLÓRIS-tól 174

X. Az I és II-dik (uj folyamú) kötet hely- és tárgy mutatója 178

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

20

A KOLOZSVÁRI

BOLDOG-ASSZONYRÓL CZÍMZETT MINORITA,

JELENLEG

EVANG. REFORM. EGYHÁZ

TÖRTÉNETI ÉS ÉPITÉSZETI LEÍRÁSA.

GR. ESZTERHÁZY JÁNOSTÓL.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Pest, 1863. Nyomatott Emich Gusztáv magy. akad. nyomdásznál.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Nem szenved kételyt, hogy a mindent felduló népvándorlás után, a középkor első századjaiban a tudomány, müvészet, stb. egyedüli menhelyei a kolostorok voltak, innen mint sivatag puszta oásisából a szerzetesek csendes czelláiból, és az ezekkel egybekapcsolt iskolákból szivárgott a tudásnak csirája, hogy az emberiséget jótékony malasztjával elhalmozza; itten ápoltatott eleinte az építészet, minden hozzátartozó mesterségével, a vallás magasztos dicsőítésére; a szerzetesek mint mesterek vezetésök alatt készültek azon építészeti alkotványok, melyek méltó csodálatra ragadnak; a közönségesebb kézi munkákat egyelőre a laicusok — conversi — végzék, ámbátor már ez időszakban a laicusok is a mesterségeknek, kiválóan az építészetnek gyakorlatában voltak [1]). Különösen midőn a tizenharmadik század folyama alatt a mivelődés terjesztése a kolostorok kiváló sajátja lenni megszünt, ez által támadt uj lendület, és versenyzés, ujabb műidomok keletkezésére szolgálván alkalmul, a müvészi élet kifejlesztésének nagy előnyére volt. Nálunk, a hol a müvészet iránti fogékonyság csak fokozatosan keletkezvén, lassu léptekkel haladt előre, a kolostorok egyedárus befolyása megszünését a mesterségek gyakorlatára nézt adatok hiányából meghatározni nem lehet; de hogy ez húzamosabb ideig tartott, mint más helyt, már csak ez ország geographiai helyzeténél fogva is lehet sejtenünk; valamint abból is, hogy azon egyháznak, melynek leirását itten az olvasó veszi, építésze vagy e munka körülvezetője szerzetes volt, a kolostoroknak még a tizenötödik század végén is gyakorló befolyását Erdélyben, a műéletre nézt következtetni természetesen szándékomban nincs.

Mátyás király 1486-ban szülővárosát egy emlékkel gazdagítandó, a minoriták részére egy egyház építését elrendelé; e czélra a kolozsvári közönség Szabó Ambrus bírájukkal egyetemben késznek nyilatkozik a város keleti részében, a szabók bástyája közelében, az úgynevezett farkas-utczában, — in platea luporum — a helységet átengedni azon föltétellel, hogy az e helyen létező háztulajdonosok elébb kártalanítassanak [2]). — 1487-ben Bécsujhelyről figyelmezteti a kolozsváriakat a király, hogy a minoritáknak a mult évben átengedett helyiségen az építkezést ne akadályozzák, sőt két arra való egyént magok közül, a fennevezett szerzetesek segélyére válaszszanak [3]).

1490-ben az erdélyi sóaknák grófját Barcsai Mártont, kire az építkezési anyagok egybeszerzése bizva volt, a király Visegrádról a munka erélyesebb folytatására serkenti, az ez alkalommal leküldött János nevü szerzetesre bizván a munka vezetését, kit Barcsai azelőtt már ösmert, és valószinüleg egyszer már Kolozsvárt meg is fordult: „hunc fratrem Joannem tibi notum eo mittendum duximus ut opus continuare faciat . . . . . quidquid idem frater Joannes circa hec negocia tibi dixerit facienda, et credere, et omnia

[1]) Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. 1862. évi folyam 1. és 36. lapok.

[2]) Ez okmány másolata az erdélyi Muzeum kézirattárában: Collectio maior Manuscriptorum Historicorum Tom. VI. Nro 13. Datum in Koloswár feria tercia, prima ante festum S. Martini A. D. 1486.

[3]) Ugyanott. Nro 9. Datum in arce Nove-civitatis nostre australis feria quarta proxima ante festum nativitatis B. Marie Virginis A. D. 1487.

exequi debeas;“ egyszersmind a szerzetesek szállásairól is gondoskodik : „Ceterum huic fratri Joanni et ceteris suis confratribus qui cum eo isthic erunt, facies fieri de lignis, et asseribus cellas necessarias, et quidem sufficientes . . . . . ut commodius eciam laborem, et opus continuari facere valeant“ [1]). Azonban még ez év folyama alatt meghalván a dicső király, utódja Ulászló 1494-ben a Boldogasszony tiszteletére emelt zárda építése folytatására 300 arany forintot utalványoz évenként az akkori sóaknák grófjai, Kisasszonyfalui Istvánfi István, és Kápolnai Miklós által kifizettetni : „Religiosis fratribus Ordinis Minorum B. Francisci de observancia nunc in claustro sub nomine eiusdem Virginis Gloriose [2]) in civitate nostra Kolosvariensi . . . . . degentibus ad continuacionem laborum, edificiorumque ipsius claustri . . . . . sales trecentorum florenorum auri, a modo usque ad consummacionem et perfeccionem edificiorum eius monasterii . . . . . singulis annis reddere . . . . . debeatis [3]). — Mivel ez okmányban az egyház építése nem említetik, valószinü, hogy már ekkor be lett végezve. Erre, valamint Kolozsvár többi egyházaira és kolostoraira nézt egyáltalában, érdekes adatok fordulnak elő; így Magdolna György kőfaragó — lapicida — özvegyének 1531-ben készült végrendelete az erdélyi Muzeum könyvtárában [4]) a többi között az érdekelt egyháznak és szerzeteseinek hagyományoz : „Imprimis lego prefatis fratribus Minoribus . . . . . Centum florenos ad emendum sericeum album deauratum wlgo Kamwka de quo fiat indumentum sacerdotale ad maius altare claustri prefati, et de ipsis C. florenis emantur crux et attinenciae ad idem indumentum . . . . . item similiter lego viginti quinque florenos ad vnum indumentum altaris, quod fiat ad dictum maius Altare de alba Kamwka, item lego florenos quinque pro vno alio indumento sacerdotali ad dictam Ecclesiam fratrum minorum, quod fiat de nigro Atlasio wlgo Athlatz in memoriam defunctorum . . . . . item ad vestituras fratrum minorum Claustri Beate Virginis memoratj lego florenos quatuordecim . . . . . item similiter lego florenos quinque quibus ematur Kamwka nigra pro indumento altaris defunctorum, quod consistit in dicta Ecclesia fratrum minorum sine organo.“ — Feltünő, hogy ezen, királyok költségén emelt, alkotvány még 1531-ben orgonával nem birt [5]).

1531-től kezdve e kolostor történetét homály fedi, igen valószinü azonban, hogy az 1556-ik évi, a kolozsvári országgyülésen hozott, a papi javadalmakat illető elkobzási törvénynek szigorát ki nem kerülve, e szerzet tagjai elszéledtek. 1579-ben Báthory Kristóf ierdély fejedelem, Báthory István lengyel király sugallatára, e bomlásnak indult, és 23

[1]) Ugyanottan Nro 10. Datum in Wissegrad die Dominico post octavas Epiphanirum Christ. A. D. 1490.

[2]) Tehát nem sz. Farkas tiszteletére emelve, a mint Fasching a Nova Dacia-ban a 82. lapon irja „D. Wolffgango dicata“ — és igy az utczának se kölcsönözheté elnevezését a mint P. Szegedi a Synopsis Vitae Belae IV. : 79. lapján jegyzi meg : „attribuentes Societati Jesu . . . . . templum scilicet S. Wolffgangi a quo plateae nomen“ mert ez utcza elnevezése az egyház keletkezése előtt már, a mint láttuk, megvolt.

[3]) Az erdélyi Muzeum kézirattárában : Collect. Maior. Manuscrip. Histor. Tom. VI. Nro 11. Datum in civitate nostra Cibiniensi in festo beati Bartholomei apostoli A. D. 1494.

[4]) Melyet a Muzeum könyvtárnoka T. Szabó Károly ur velem közleni szives volt.

[5]) Gyakori volt-e e hiány az erdélyi egyházakban? avagy csak azon időszak zavarteljes eseményei okozták-e, hogy orgonával el nem láttatott épen ezen egyház? meghatározni nem tudom. — Egyébként az orgona, melynek tökéletesitését a német veszi igénybe, nagyobbá a tizennegyedik században kezdett inkább átalános használatba jőni. A régi orgona inkább csak az ének hangoztatására — intonatio — mintsem kiséretére szolgált; alakra nézt kicsiny és nehézkes volt, réz sipokkal ellátva, alig birván 10—12 tapintóval, és ezeket is az ököllel kellett ütni, innen az Orgel schlagen, pulsare organum. Csak a tizenhatodik században éri el mostani tökélyét; eleinte a szentély közelében helyezék a lectoreum vagy odaeum-ra, tudniillik azon állványra, mely körülbelül a tizenharmadik századtól kezdve az előbbeni egyszerü Cancelli helyet a szentély és hajó között harántosan állittatott fel, polczczal ellátva a Perikopák felolvasására használtatván, innen neve lectoreum; avagy orgona kíséretében liturgiai énekek zengésére, a honnan az Odaeum név.

éveken át elhagyott kolostort helyre kezdé igazíttatni [1]); a szentély éjszaki talajában, egy összefont betükből álló feliratos sírkő Seres János kőfaragó nevét tartja fen, kit 1579-ben az egyház körüli munkával foglalkozása alatt talán lephete épen meg a halál e töredezett sírfelirat így hangzik :

HIC· TVMVLATA· SERES· [2]) REQVIESCVNT· MEMBRA· IOA . . .
QVI· PIETATE· INSIGNIS· SCVLPTOR· FVERAT· LAPIDVM· O. P . . .
HVIC· SVA· PERPETVVM· DANT· MONVM . . T . . . . .
ANNIS· LVSTRA· NOVEM· SVPERAVERAT· EFV . . . . .
TRISTIA· CVM· DOMINO· FATA· IVB·NTE· S . . . .
QVI· OBÝT· MARTIVS· DIE· VIGESIMO· QVARTO· A· D· 1579.

A felirat felett látható domborfaragvány valószinüleg kőfaragó-jegy — Steinmetzzeichen — lehet, melyeket a kőmivesek a tizennegyedik század vége felé, s a tizenötödik és tizenhatodik században már széltiben használtak; két vagy három hüvelyknyi hosszu egyenes, vagy görbe vonalakból áll, melyek egymás mellé illesztve, avagy egymást keresztül metszve, különbféle alakokat képeznek, s melyeknek különböző köveken megjelenő ismétlése, ugyanazon mester kéziművét jelöli. — Ezeket nem kell összecserélni azon jegyekkel, melyek az egyes faragott kövek összeillesztésénél használtatnak. A fenemlített sírkőnél jóval régibb az, mely a szentély ugyanazon oldalába van illesztve; összetört és elkopott feliratából ez betűzhető ki :

HO. M . . . NI . . . . PROVIDVS· NICOLAVS· HAϽO : . . . . . MARI . . . . O
ONESTE· HELENE· CONFRATER· S· F· POSVIT· ANNO
D. M. . . . . .

dombor kivájt vértben, széles kés, czímertanilag jobbfelől hat sugaru csillag, balra félhold, felette korona nincs, az évszámból csak az M vehető ki; az előforduló : Confrater sancti Francisci, azon időre utal, a midőn még a minoriták birák ez egyházat, tehát 1556 előtt. — 1581-ben Báthory István, hogy a kolosmonostori apátságban felállított Jezsuiták tanintézetöknek nagyobb lendületet adjon, ezen üresen hagyott egyházat a kolostorral együtt, Vilnáról május 12-ről kelt adománylevél nyomán, nekik ajándékozá : Attribuentes Societati Jesu Monasterium desertum olim Franciscanorum fratrum . . . . . in platea Farkas utcza . . . . . cum templo . . . . . praeterea Domum proximam in qua olim Religiosae Virgines [3]) habitabant, ut in ea schola aedificaretur. — A hová be is lettek iktatva még

---

[1]) Wolffgangus de Bethlen Histor. de Reb. Transyl. lib. 6. pag. 437.

[2]) A Seres család Kolozsvárt az előbbkelő polgári családok közé tartozhatott, így 1612-ben Báthory Gábor fejedelem Kolozsvárt Seres István házához száll. L. Erdélyi Történelmi Adatok. 4. kötet 182. lapon.

[3]) A minorita zárda közelében állott eg y női kolostor, melyben 1581-ben csak egy vak apáczta tartózkodott, — l. Ortus et Progressus Variarum in Dacia Gentium et Religionum per Andr. Illia e Soc. Jesu 1730. pag. 66. és Ortus et Progressus Collegii Acad. Claudiopolitani a P. Georg. Darotzi e Soc. Jesu 1736. pag. 15. — Érdekes lenne tudni, mely szerzetbeli nők lakhaták e zárdát? — adatot erre nem ösmérek, azon feljebb említett Magdolna, György kőfaragó özvegyének végrendeletén kivül, melyben némely Kolozsvárt létező női szerzetesekről említést tesz így : „A. 1531. lego florenos sedecim pro indumento sacerdotali ad Capellam sororum Tercii Ordinis Beati Francisci, quam ego feci fieri.“ . . . . . Egy más helyt ugyanezen szerzetet említve ezt irja : „sub habitu Griseo intra muros huius civitatis habitantibus . . . . item Sanctimonialibus sub habitu Nigro in Claustro sub invocatione divi Egidij constructo commorantibus omnia mea vesti-

ez évben; feria tertia proxima, ante festum B. Lucae Evangelistae [1]), jóllehet hogy még az adománylevél kelte előtt már aprilisben foglalák el e kolostort, a mint 1581-ben Kolozsvártt hozott törvényczikk bizonyítja. — Azon 26 év lefolyta alatt, mig a helyiségeket birák, kétszer kelle e kolostor falait elhagyniok; 1588-ban a Megyesen hozott országos végzések következtében, a hova ugyan Báthory Zsigmond fejedelem 1595-ben május 10-én ujból visszahelyezé. — A legnagyobb veszély e zárdát 1603-ban éré, a midőn junius 9-én [2]) a felbőszült nép e haza inséges állapotját a jezsuitáknak tulajdonítá, egyházokat és kolostorukat elébb kirabolván, szétrombolá. Basta ugyan még ez évben Kolozsvárt elfoglalá, az elrombolt épitmények helyre-igazítását elrendelé: azonban ily mostoha viszonyok között üdvösebbnek vélték a jesuiták 1605-ben julius 19-én e kolostort elhagyni [3]), még mielőtt Bocskay fejedelem 1606-ban november 7-éről [4]) Kassán kelt rendelete őket ez országból végkép kitiltá.

1622-ben Bethlen Gábor ez üres helyiségeket egy akademiának felállítására a reformatusoknak adományozá, melyet az ez évben egybe seregelt kolosvári országgyülés helyben hagyott. Következendő, ma már csak kéziratban fenmaradt, felirat hirdeté ez eseményt:

A. 1626.

In sempiternam insignis illius beneficii memoriam quo Sereniss. et Potentiss. Princeps D. D. Gabriel Dei Gratia Sacri Romani Imperii et Transilvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes, ac Opuliae Ratiboriaeque Dux Templum isthoc, cum in privato suo statu, tum vero potissimum Principatum adeptus, prosequutus est, et adauxit, proventus et reditus eius amplissimos peculiari suo Diplomate superinde edito, in perpetuam Eleemosynam, usibus eiusdem Templi, et totius sacri Ministerii renovando, conferendo, ac sub aeternae damnationis poena consecrando. — Ecclesia Orthodoxa Claudiaca publice posuit [5]).

Végzetteljes politikai bonyodalmak a helyre-igazítást akadályozák, azért 1638-ban a Gyula-Fehérvári gyülésen „Articulo 2° Kolosvárott Farkas uttzában levő templomnak renovatiója most ismét mint 1622. esztendőben concludaltatik.“ — Mely határozat 1644-ben foganatosítatott, mint az egyház belsejében létező felirat tanusítja.

1798-ban augustus 31-én a város nagy része elhamvadván, ez egyház fedele is leégett, de 1803-ban ujból kiigazítatott.

A mint fenebb említve volt, ezen egyház építkezése 1486-ban kezdetett meg. 1490-ben Mátyás király a munka további vezetését János nevü szerzetesre bizá, ki az

---

menta . . . . . vineam in promontorio S. Georgij sitam lego Sororibus sancti Dominici. Mivel a kérdésben orgó női kolostor a minoriták szomszédságában állott, sejtenünk lehetne, hogy ugyanazon szerzetbeliek lehettek a nők is, és igy Sorores Tercii Ordinis S. Francisci vagyis soeurs grises-ek, kiknek Magdolna, kőfaragó özvegye, kápolnát emelt. E zárda állóhelye mai nap ösmeretlen.

[1]) Az adomány-levél egész terjedelmében megvan a Synopsis Vitae Belae IV. Szegedi. 377. és 383. lapjain.

[2]) A. 1603 . . . . erat autem dies 9. mense Junij eodemque die destruitur Monasterium Jesuitarum, una cum altaribus, ceterisque rebus Ecclesiasticis. Vestes Jesuitarum secantur particulatim, seu de parte ad partes. L. Magyar Történelmi Tár 6. köt. 261. lapon.

[3]) A. 1605. Jesuitae valedicunt Claudiopolitanis 19. Julij. Magyar. Történelmi Tár 6. köt. 261. lap.

[4]) Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok 1. köt. 376. lap. Datum ex libera civitate nostra Cassoviensi die 7 . . . . . A. 1606. A hónap ki van ez okmányban kopva; mivel azonban Segesvári Bálint kronikájában az Erdélyi Történelmi Tár 4. köt. 168. lap, ez okmányra vonatkozólag 11. novembert emlit, keltét november hóra tehetni.

[5]) A kolozsvári Evangel.-Reformata Ekklesia Történetei. Szilágyi Ferencz. 14. lap.

egész kivitelben azon egyszerüséget tartá szem előtt, mely az ily kolduló szerzeteseknek építményeit jellemzi [1]).

Ezen egyhajós egyház szentélyének zárodása a nyolczszög három oldalából képződik — az alaprajz *A alatt.* — A csúcsíves hálóboltozatnak — *B alatt.* — horonyokból alakított gerinczei minden közvetítés nélkül, nyolczszöges a falból félig kiálló fél oszlopokon, vagy tagozott s egykor vesszős művel diszített válköveken — *C alatt* — fornak egybe, a szentélyt a hajótól tompa csúcsos diadalív választja el, melynek béletét szintén a tompa körteél képezi.

A hajó boltozata, mely egykor, mint a padláson fenmaradt meszelés és oszlopok magasabbra nyuló állóhelyei mutatják, magasabban állhatott a mostaninál, melyet 1644-ben [2]) egy olasz épitész, kinek nevét a történet fel nem jegyzé, az egészszel öszhangzatlanul körívüen alakítá; tompa körteél idomu heveder és gerinczek itten is, mint a szentélyben hálóboltozatot ugyan, de az előbbitől különbözőleg szervezettet képeznek — *D alatt*, — melyet hosszukás négyszög alaku támok, s eléjökbe állított félkörü oszlopok tartanak fel; ezek fejezeteit a kinyuló, római antik modorban egybe vont hullámu Karniess képezi; az oszlop egy rézsut, és fél henger által áll kapcsolatban a tagozatlan négyszögü, és ebből előszökellő fél hengerü plynthussal.

A buta csúcsíves ablakok béleteit kivülről horony és körteél képezi, mig belől felől csak egy rézsutból áll; díszmüvezeteik : hármas félkör, és halhólyag, mely a homlokzati ablakokon virág és egyéb geometrikai alakokat vesz fel. — A főajtózat laposan leszelt hármas levelü ív, béletében körte élü, vagy sodrott hengerek, melyek fent a szögbe egymást egybevágják, alant pedig oszloptöveket képeznek.

Az oldal támfalak egyszerüek, ötszeresen tagozva, rézsutosan leszelve, a födél alatt állanak. A szentély hosszát, és hajó végét jelelő támok a többieknél erőteljesebben szervezve, rézsutosan állanak, téreik hármas levelü lóhere parallele lefutó száraikkal diszítvék, gula csúcsba végződnek, keresztvirággal tetőzve — *E alatt*, — a hajó délnyugoti szögletén álló rézsutas tám, a boltív-nyomás egyensúlyazásáért, egy támívvel áll kapcsolatban.

Az egyház déli részében lévő keresztfolyosó — *F alatt* — egykor a sekrestyébe vezetett, mely azonban most, kisebb helyiségekre osztva, raktárul szolgál; itten állhatott azon torony, melyet I. Rákóczy György 1644-ben épített, s melyet Szalárdy krónikájában emlit : „az oldalába lévő tornyot is nagy szép hegyesen, szép aranyos gombjával, külömb külömb szinü mázu cseréppel hejjaztatván, megépitette vala . . . . . de a toronynak napnyugot felől való oldalában az ablakok arányában való hasadékiban nagyon meg kezdvén indulni, minden harangokat, cserepezést és minden faépületeit le kellett szedni.“ — Nem sikerülvén e torony, Rákóczy egy másikat a főajtózat eleibe kezde épitetni; de ez is Szalárdy szerint félszegül ütött ki : „Skárpot kellett volna hagyni a fundamentumnak, azaz a fundamentum fenekét jó szélesen kezdvén, mind beljebb beljebb való hajtással kellett volna, ha csak a templom fele magasságáig is felvinni, s azután egyenesen, és sugáron felrakni, igy lett volna állandó, és nem indult volna meg, mint a másik.“ — Ez is leszedetett, állóhelye egy pár ölnyi magasságra ma is látható — *G alatt.*

A fedél alatti tetőpárkányzat egy rézsut, negyedrész horony és pálczából áll, mig az alsó párkányzatot egy megfordított Karniess képezi, homlokzata pedig tagozatlan, diszítmény nélküli csúcs.

---

[1]) A tiltott tornyot, és a diszitmények hiányát, a magasba nyuló alkotványok által pótolák, és legfeljebb kis tornyocskával tetőzék.

[2]) 1644-ben külföldről hozott épitőmesterekkel ez egyházat, mint Szalárdy krónikájában irja, „nagy szép veszszős faragott kövekre merőn megboltoztatta.“ (I. Rákóczy György)

Mérték-arányai ezek belső világában :

A szentély hossza	:	70′ —
„ szélessége	:	31′ 6″
„ magassága	:	54′ —
A hajó hossza	:	111′ —
„ szélessége	:	48′ —
„ magassága	:	60′ —

Érdekesek még a czímertanra nézt azon számos és különböző családok részint festett, részint ezüst lemezen kivert dombor művü czímerei, melyek itten felaggatva szemlélhetők.

TÉTÉNYI RÓMAI SÍROK.

ISMERTETI

ÉRDY JÁNOS.

M. AKAD. R. TAG.

A budai vasutvonal készítésekor Tétény alsó végén a munkások régi sírokra akadtak, azokat fölásták és a töltésre hordták. Az így elrombolt egyes sírokban talált ép edényeket, köveket és téglákat, Klein Lipót e vasuti munkálatokat vezető mérnök lakására hordatá. Ezek és a helyszín megtekintésére mentem 1858. évi decz. 11-kén Téténybe Kubínyi Ágoston ő mlgával, hol Klein mérnök, előző szivességgel az eddig gyűjtött régiségeket megmutatá.

Mindent láttunk; de engem ez áttekintés ki nem elégített. A föladat nem az, hogy minél több cserepet, edényt, vagy a sírokban előfordulni szokott más régiségdarabokat gyűjtsünk; az így gyűjtött egyes darabok nem vezetnek kivánt eredményre. Főkérdés az: Miféle alkatú s szerkezetű sírokban voltak az íly edények és régiségdarabok a holtak mellé letéve? Azt látjuk, hogy e kövek, téglák és edények a római uralkodás korszakából valók; de azt nem tudjuk: elégetett, vagy eltemetett holtak mellé voltak-e letéve. Mert a rómaiak eleinte temették, (utóbb, a császárok korában elégették a holt testeket egész a IV. századig, ezen innen az égetést ismét temetkezési szokás váltotta föl.)

A római sírok vizsgálatánál azon körülményt is kell szem előtt tartanunk, hogy minden római sírban, akár elégetett, akár eltemetett holtak mellett Charonnak a túlvilági révésznek fizetendő, s a sír korát igazoló fillérnek (obolus), vagy más majd egy, majd több római éremnek is kell előfordulni. Ezeket itt elmulaszták keresgélni, hol minden apróbb régiségdarab, annyi ásó, kapa s csákány alatt a földtömegbe vegyült, eltöredezett és a töltésre hányatott. Az így elrombolt sírokból ki nem tanulhatjuk ugyan többé a tétényi sírok alkatát, szerkezetét és korát; de mivel a munkások, mint a helyszin mutatja, még most is a temetőhelyek területén dolgoznak: nagy valószinűség szól a mellett, hogy még akadnak majd sírokra, melyekre nézve abban egyeztünk meg, hogy az ezután találandó sírok szét ne bontassanak, hanem körűlárkolva s minden oldalról az iszaptól megtisztogatva, épségben maradjanak mindaddig, mig általunk hiven lerajzolva, megvizsgálva s kikutatva nem lesznek.

Négy hét mulva hozták hirűl, hogy két bontatlan sír áll, rövid ideig rendelkezésünkre, s legott 1859. évi jan. 11-kén indultam el Varsányi Jánossal Téténybe, melynek római neve Tautantum [1]) hol már azelőtt is számos kőkoporsó, emlékkő s régiségdarab került napfényre, de mindenkor kiméletlen kezekre

Már ránk borult a hideg éj, mire oda értünk, hol az izetlen fogadóba szálltunk, hol csak az esett jól, hogy Klein mérnök, kevés idő múlva vendégszerető lakába hivatott és magyar nejével nyájasan fogadott bennünket.

Korán reggel Kubinyi Ferencz és Geduly Ferencz érkeztek váratlanúl nyugalmas éjjeli tanyánkra, s együtt mentünk ki a sírok helyszinére, hogy lássuk: miféle alkatúak az itteni sírok? Az erős hideg szél kissé lehangolta mindnyájunk kedélyét, szemeink közzé hordván mindünnen a föltúrt homokot. A két sír nem volt messze egymástól, mindkettő mélyen beiszapolva, mely körülmény oda mutat, hogy e vidék a közel hullámzó Duna áradásainak és iszapoló apadásainak volt kitéve.

---

[1]) Schoenwisner, In Romanorum iter per Pannoniae ripam Comment. geog. II. 233 seg.

Az első sír I. tábla 1. alatt van lerajzolva, oldalai egymás mellé állított horgas szélü nagy téglákból rakattak, az egész sírt három darab faragott mészkő boritá, ezek elhengerítése után láttuk, hogy a sír belseje üledékfölddel van megtöltve. E vigyázva kikapargatott üledékföld alatt a sír feneke téglával volt kirakva, hol férfi csontváz fekütt, melle körül két rézcsat tünt elő, mindkettőnek vaspeczke elporhadt, mint azt a rézcsatokon fenmaradt vasrozsda mutatja. A csontváz jobb lábánál sárga mázos füles cserépkorsó állott. Az előfordulni szokott érem nem volt megtalálható.

A második sír I. Tábla 2. alatt van lerajzolva. Oldalai faragott nagy kövekből rakattak, az egész sírt négy faragott kő boritá, belseje üledékfölddel volt megtöltve, s feneke téglákkal kirakva, hol nő csontváz fekütt, lábainál üvegedény, füles vörös agyagkorsó s ifjabb II. Constantin (317—337. Kr. ut) római császár rézérme találtattak.

A rézérem:

Elölapja:

CONSTANTINVS IVN. NOB. C). Balra fordult borostyán koszorús feje.

Hátlapja:

GLORIA. EXERCITVS. Lovag-zászló dárdás és paizsos két vitéz között. Alúl: (– SIS.

Klein mérnök mind azon régiségeket, melyeket maga gyűjtött, mind azokat, melyek az általunk megvizsgált két sírban voltak a holtak mellé letéve, följelenté a vasuti társulat igazgatóságának, s azokat a bécsi vasuti igazgatóság rendelete szerint, 1859. évi febr. 3-kán küldé föl a m. n. Muzeumnak.

E küldemény nevezetesb darabjai itt következnek:

1. Két rézcsat, melyekre az első sír csontvázán akadtunk, ezek II. Tábla 1. 2. alatt vannak természeti nagyságban lerajzolva.

2. A II. Tábla 3—10-ig alatt rajzban látható edények között nevezetes az 5. alatt lerajzolt sárga mázos füles cserépkorsó, mely az első sírban találtatott. A 9. alatt lerajzolt üveg és 10. alatt látható füles vörös agyagkorsó, a második sírban állottak.

Ez edények itt nem hamvedrek, mert a holtak nem voltak elégetve, hanem eltemetve. Ily edényekbe ételt, és italt raktak a sírokba az istenekül tartott és szent borzalommal tisztelt elhunytak lelkeinek (Manes). Az élők magok is vendégeskedtek, halotti tort tartottak a sírok fölött [1])

3. Két rézérem. Egyik, mely a második sírban fordult elő, fönnebb van leirva; a másik szinte ifjabb II. Constantin (317—337. Kr. u.) római császáré.

Elölapja:

CONSTANTINVS. IVN. NOB. C. Balra fordult borostyán koszorús feje.

Hátlapja:

VOT. (V.) koszorúba foglalva, következő körirattal: CAESARVM NOSTRORVM. Alúl: Γ. SIS.

4. Sírkő be nem végzett fölirattal, ez II. Táblán 11 alatt van lerajzolva.

5. A II. Tábla 12 alatt rajzban látható kő, nő szerencsét (Fortuna muliebris) állít elő; mert a rómaiknál többféle Fortunák voltak. Az itt domborzatban személyesített Szerencse, jobbjában az emberek sorsát intézgető kormánypálczát tart, baljával kereket hengerít.

6. II. Tábla 13. alatt sírkő töredék felső részének rajza látható.

7. Több íly sirkőtöredék és horgas tégla, melyekből az elrombolt egyes sírok oldalai, és födelei rakattak.

---

[1]) Joh. Hoffmann, Dissertatio Historica de epulo ferali veterum. Lipsiae, 1693. H.

E sírkőtöredékek és horgas téglák kétségtelenül régiebbek az általunk megvizsgált két sírnál; mert a sírokban maguknál a síroknál régibb műdarabok és érmek fordulhatnak ugyan elő, de a síroknál utóbbiak mint azokhoz tartozók nem. Az ez alkalommal fölfedezett tétényi sírok szegényebb emberek sírjai, melyekben az elhunytnak életében kedves ékszerek és házi eszközök nem találtattak. Ifjabb II. Constantin föntebb leirt rézérmei bizonyítják, hogy e sírok a IV. század első felében rakattak az előbb talált régibb sírkövek töredékeiből.

Föntebb mondatott, hogy Tétény terűletén az előtt is, nem csak sírköveket, hanem kőkoporsókat is találtak, melyekben ékszerek és házi eszközök szoktak előfordulni; mert kőkoporsót (sarcophag) csak tehetősb elhunytnak készíthettek. Azon kőkoporsós mely a tétényi kastély udvarának alsó kapuja mellett hever, régen ismeretes. Tétényből hoztam 1847. évi sept. 19-kén az itt II. Tábla 14. alatt látható kőkoporsó rajzát, mely teljes épségű kökoporsó akkor kútválunak használtatott. Fölirata így olvasandó:

Aureliae Candidae defunctae, quae vixit annos XXV. Septimius Priscus eque, Legionis I. adiutricis, coniugi carissime faciendum curavit.

A tétényi vasutvonal készitésénél Glatter Alajos Pest megyei főorvos is megfordult, onnan egy kaponyát hozott, mely meghatározás végett Bécsbe küldeték, honnan az, a mi szokatlan, az épitészeti igazgatóság utján került a m. n. Muzeumba oly vélemény mellett, hogy ez 40 évnél idősb római fajhoz (race) tartozó nőnek kaponyája, és mivel azon halottaknál, kiknek szájába réz obolus tétetett, az alsó állkapocs zöld rozsdával van megfuttatva, a mi e kaponyánál hiányzik: innen nem következik ugyan, de gyanitható, hogy e római nő keresztény lehetett. Eddig a vélemény.

Hogy a kaponya a római fajhoz tartozó nőnek kaponyája, azt bajos indokolni, miután a rómaiak, mint tudjuk, több fajú népekből keveredett nemzet. A tapasztalás nem igazolja a régi irók azon szabályát, mely szerint a túlvilági révésznek Charonnak fizetendő réz obulus vagy triens az elhunytnak szájába tétetik, és hogy Charon saját kezével vette ki a halottak szájából a neki járó révfillért. [1])

A hajdani Aquincum, most Ó-Buda területén 1848. évi octob. 19. ástuk ki azon római sirt, melyet az aszódi pogány sirokkal együtt ismertettem meg; ebben a holt test el volt égetve s idősb Faustina († 141. Kr. ut.) rézérme cserép hamvvederben tünt elő. A tétényi II. sirban, ifjabb II. Constantin rézérme a csontváz lábainál volt letéve. Láttam római sirt, melyben annyi római rézérem volt két csontváz mellett, hogy azok nehezen férnének két ember szájába.

A római s más sirok külseje s belseje élénken tüntetik elő: gazdag, közép sorsú, vagy szegény volt-e az elhunyt életében; mert mind azon ékszereket, eszközöket, edényeket, és kincseket, melyekben a megholt életében leginkább gyönyörködék, sirjába rakták és temették; mivel ezek vele mintegy együtt éltek, melyekhez minden gondolata, érzelme s élete volt kötve.

A római törvény rendeli ugyan: Ékszereket és más efféléket nem kell a holttestekkel eltemetni [2]); de ez egyszerű tilalom a terjedékeny balhiedelmű szokást ki nem irthatá.

Stilicho a római hadsereg főparancsnoka, I. Theodosius (379—395. Kr. ut.) császár unokahugát birta nőül, kivel két leányt nemzett, egyiket Honorius, I. Theodosius fia, utóbb (395—423. Kr. ut.) császár jegyezte el magának, ennek mint eljegyzettnek

---

[1]) Jacobi Gutherii, De jure Manium. Lipsiae, 1671. 8. pag. 104.

[2]) L. 14. §. 5. ff. de relig. et sumpt. funerum.

elhúnytával, a másikkal lépett jegybe; de ez szinte férjhez menetele előtt hagyá el a világot. E két nővér-arának tömérdek ékszerrel és kincscsel megrakott sirját, Rómában a XVI. század első felében fedezték föl [1]).

Hazánk területén Szombathelyen 1819 és 1820. években akadtak legtöbb római sirra, melyekben talált műemlékekből Farkas László és Petrédy Antal egész gyűjteményeket állitottak. Farkas László gyűjteményét az 1847. évi január 13-kán elhúnyt cs. k. főherczeg József, az ország nádora s a m. n. Muzeum törvényes pártfogója vette meg ez intézetnek [2]), oda került Petrédy Antal gyűjteménye is, ezt herczeg Batthiány Fülöp szerzé meg és a m. n. Muzeumnak ajándékozá [3]).

A régiségvizsgálók hosszas tapasztalás után tudják, hogy a sírok ásatásánál főfeladat: minden egyes sírnak szerkezetét, összes tartalmát és korát kikutatni, s a mit lehet rajzban is előtűntetni. Oly gyűjtemény, melyben a vétel utján szerzett, akár helyben talált, akár vidékről hozott; de biztosabb eladás reményében nevezetes személyhez, vagy érdekes helyhez kötött műdarabok össze vannak vegyítve, tudományos kincsül nem tekinthető.

Az 1853 évben Fejér vármegyében, Vereb helység területén talált nagy érdekű pogány sírban, magyar lovag volt paripástól diszesen eltemetve. Az itt elporlott csontváz mellén XII. ezüst érem találtatott, miről máskor bővebben szólottunk. E nagy ritkaságu sírhelyre, jelenleg szerény faragott kőre vésett rövid felirat emlékezteti az arra utazókat.

Lucianus, mintegy 180. évben Kr. ut. a gyászról irt Satyrájában, gúnyolja azon görög és római szokást, hogy a házhoz tartozó halottnak először is fillért tesznek szájába annak kifizetésére, a ki, lelkét a túlvilágra szállitja.

Az első keresztények azért tettek érmeket a vértanuk sirjaiba, hogy az utókor azok köriratából kitanulhassa: melyik császár üldözése alatt szenvedtek vértanuságot.

Tenzel Vilmos éremtudós, ki drezdai magányában 1707-ben szűnt meg élni, irja, hogy egy akkor kiásott ép kaponyát hoztak neki, melyből két lemezérmet (bracteati) kapargatott ki, mind a kettő Landsberg város érme volt, milyeneket Appel és Welzl irnak le. Ezek kétségkivül az elhúnytnak szájában voltak. Szintén a drezdai temetőben, a sirások egy prágai garast és két, nem régi szász érmet találtak a csontvázak szájában. [4])

Az izraelita temetőkben, melyeket a sirkövekről könnyű megismerni, a nehány század előtt eltemetett holtak kaponyáiban aranyokat találtak.

---

[1]) Joan. Henrici Cohausen, Ossilegium Historico-Physicum. Vredenae, 1714. 4. pag. 45.
[2]) Tud. Gyüjt. 1823. XI.
[3]) Bitnitz Lajos, a Szombathelyen felásott római régiségekről. Pesten, 1829. 8.
[4]) Seyffert, De nummis in ore defunctorum repertis. Lipsiae, 1709. 4. pag. 8.

ZÓLYOMMEGYE
MŰEMLÉKEI.

RAJZOLTA S LEIRTA

IFJABB KUBINYI FERENCZ.

AZ ÉSZAKI RÉGISÉGBÚVÁROK KOPENHÁGAI KIR. TÁRSULATÁNAK TAGJA.

ELSŐ KÖZLÉS.

Zólyom megye a letünt századokban nemzeti királyaink legnagyobbjainak gyakori látogatásaiban s különös előszeretetében részesűlvén, számos építészeti emlékkel s a művészetek majd minden nemeiből fenmaradt becses műtárgygyal bír, melyek nem csupán azért gerjesztenek bennünk érdeket, mivel e megye építészeti tevékenységét előtüntetik, s kijelölik azon álláspontot, melyet a képzőművészetek terén a különböző századokban elfoglalt, de annálfogva is, mivel egyszersmind ama nagy királyaink emlékének megörökítéséhez járúlnak.

Ezen fenmaradt emlékek élő tanubizonyságai annak, miszerint e megye a középkorban, a román időszakban már nevezetes építészeti tevékenységet fejtett ki; mert a jelenleg fenálló templomépítmények közt alig találtatik egy-kettő, mely ha csak csekély román maradványokat is, felmutatni képes nem volna. Ellenben találtatnak köztök nagyobb számmal egyházak, melyek nem csupán alapszervezetökben, de egyes részleteikben is megőrizték a román stíl jellegét. S a mennyiben ezen stíl a látszólag oly szigorú törvényeken belül, az egyéni felfogásnak s az elevenen kifejlett különirányoknak tág tért enged, s az ékítmények legnagyobb gazdagsága mellett a szerényebb s egyszerübb igényeknek is meg bír felelni, oly annyira, hogy — Lübke szavaival élve — a legegyszerübb falusi román egyház a régiségbúvár előtt még nagy becscsel bírhat, — nincsenek minden érdek nélkül Zólyom megye ezen kisebb román basilikái és egyházai sem, melyek eredeti felfogással s nemkülönben sajátságos egyéni kivitellel alkotott részletekben épen nem szükölködnek. S úgy látszik, a XIII. század volt azon kor, melyben ezen egyházak részint tetemesb újításokon mentek keresztül, részint, kivált a tatárjárás után, az elpusztúltak helyébe ujonnan fölépíttettek. S bár ezen építészeti tevékenység előidézését a hagyomány részben Beatrix királynénak, II. András király nejének tulajdonítja, kétségtelenül legtöbbet járúlt hozzá IV. Béla király előszeretete Zólyom iránt, melynél fogva nem csupán vadászat kedvéért, de valószinüleg a bányavárosok közel volta miatt is, gyakran és hosszasan tartózkodott e megyében, s részesítette annak lakosait, mint alább látni fogjuk, különös szabadalmakban és jótéteményekben, őket ez által képesekké tevén a tatárjárás alkalmával megrongált régi egyházaik kijavításának, valamint a hol szükségeltetett, újak emelésének létesíthetésére. Történetkönyveink s XIII. századbeli okmányaink tanusága szerint IV. Béla gyakori látogatásai nem tartoztak azon futólagos utazások közé, milyenekben szokta volt a nagy király országát bejárni; bizonyítják ezt, diplomatikai adatainkon kivül, azon körülmények is, miszerint a Zólyomi vár alatti vadaskertjének és a Garan folyóban való halászatnak fentartására sok gondot fordított, valamint hogy Zólyomot a királyi udvar hosszabb időre való befogadására alkalmassá tette, s t. e. Az ő bőkezüsége következtében épűltek föl ujonnan a tatárvész után, a Korponai, Bábaszéki, Dobronivai, Szászi, Beszterczei, s a t. egyházak, s neki tulajdoníttatik a Zólyom városi régi kápolna fölépíttetése is.

Királyi utódai közül Nagy Lajos szinte gyakran és húzamosb ideig tartózkodott e megyében, s uralkodásának ideje alatt itt hasonló módon nem csekély építészeti tevékenységet veszünk észre. Ő épité ki egészen IV. Béla király vadászkastélyát Zólyomban, s hogy e mellett nem csupán erősséget, hanem inkább megerősített kényelmes palotát akart emelni, bizonyítja a belső vár palotaszerű elrendezése, mint a maga helyén látni fogjuk. Az ő bőkezüsége tette lehetővé, hogy Zólyom város polgárai Béla kisded kápol-

nája mellé nagyobbszerü templomot emelhettek, s valószinűleg ő alakítá át a lipcsei várat is bevehetlen erőddé; s uralkodása alatt két ízben lett Zólyom nevezetesb események színhelye; egy ízben, midőn Lajos király a Kejstut litván fejedelem elleni hadait ide gyűjté össze, másod ízben pedig, midőn a lengyel rendekkel ugyanitt országgyülést tartott.

Korvín Mátyás király országlása alatt harmadszor tünt fel Zólyommegye szerencse csillaga, midőn t. i. Mátyás király nemkülönben megkedvelvén Zólyomot és környékét, a megyét gyakran részesité a királyi udvar közellétének jótéteményeiben. Mátyás király a zólyomi palotát olasz fényűzéssel rendezé el fényes királyi lakká, s a befalazott ugyan, de még jól kivehető roppant széles és magas ablakok tanuskodnak a zólyomi vár ezen fénykoráról, valamint még most is mutogatják benne „Mátyás király palotáját“ vagyis a nagy dísztermet. A vadászati élvezeteknek nagy kedvelője lévén, a véglesi és lipcsei várakban is gyakran tartózkodott. E nagy király elhúnyta után, úgy látszik időzött még néha-néha Zólyomban a királyi udvar, minek emlékéül mai napiglan mutogatják a házat, hol Thurzó nádor lakott; — de ezentúl elhagyatva lettek a fényes palota termei, üresek Végles és Lipcse folyosói és csarnokai, — s a haza fénykorával letünt Zólyom megye fénykora is.

Műemlékei közt az említett épitészeti emlékeken kivül találtatnak érdekes tárgyak a művészetek majd minden ágaiból. E megyében őriztetik a két legrégibb eddig ismert s évszámmal ellátott magyarországi harang, egyik 1313-ból Hajnikon, a másik 1358-ból Bábaszéken, s ezenkivül egy évszám nélküli, de felirattal ellátott harangnak XIII. századbeli kora a betük jellegénél fogva elvitázhatlan. Érdekesek továbbá a bábaszéki román keresztkút, a szászi késő román s a beszterczei késő gót keresztelő medenczék, többrendbeli sírkövek, kelyhek, s a t. De különös említést érdemelnek azon nevezetes művészi fa-faragványok, melyek oltárképeket ábrázolva, Korponán, Dobroniván, Beszterczén s egyebütt is léteznek, s melyek nagy műbecscsel bírván, már a külföldi szakértők figyelmét is magukra vonták. Szoborművek találtatnak különösen a beszterczei vár-egyházban is.

Ezen műemlékek egy részének leirását jelen első közlésemben adván, a többinek ismertetését második és harmadik közléseim fogják hozni, s itt a lelhelyek betürendszerinti elősorolását mellőzve, czélszerübbnek találtam az egyes városokat és falvakat a szerint következtetni egymás után, a mint azok egymás mellett elterülnek, miután így az egyes környékek építészeti rokonsága jobban kitünik, s ilyformán a korponai, bábaszéki, szászi és dobronivai kis román csoportozat is együtt maradt. Végül pedig, mielőtt a részletes leiráshoz fognék, el nem mulaszthatom Főtiszt. *Mikulka György* sz. monostori apát s korponai plébános, Főt. *Tilless Antal* kanonok s beszterczei plébános, valamint tiszt. *bábaszéki*, *szászi*, *hajniki*, *zólyomi*, *lipcsei*, *radváni* plébános uraknak, úgyszinte *Martini* és *Ringler Károly* zólyomi cameralis tiszt uraknak azon szives készségükért nyilvános köszönetemet kifejezni, melylyel az egyes emlékekhez férhetésben, valamint az illető történeti adatok megszerzésében segítségemre valának.

I. Korpona.

Régi sz. kir. város, a megye legdélibb csúcsán. A hagyomány keresztény szász telepesek által építteti fel a VIII. század vége felé, valamint általuk e helyt keresztény kápolnát is emeltet. Azonban ezen hagyomány — némely monographus véleményén kivül — úgy látszik semmi történeti alappal nem bír. Annyi bizonyos, hogy a XIII. század első felében már létezett mint szász telep, s mint ilyen, királyaink különös oltalmában részesülvén, nevezetes kiváltságok és szabadalmakkal volt felruházva. Okiratilag először említtetik 1238-ban, midőn a korponai szászok és a szomszéd bozóki apát bizonyos *Bracku* nevű földbirtok vámja fölött, *János* tyteli kanonok és IV. Béla király káplánja előtt egyességre lépnek (Városi levélt. és Cod. Dipl. IV. 3. 136.) Három évvel később a gyászos emlékü tatárjárás idejében Korpona a többi városok és falvak sorsára jutott, — a midőn lakosainak szabadságlevele is veszendőbe ment. IV. Béla király azon atyáskodó gondoskodásban, mely által a tatárok kivonulása után az elpusztult ország újbóli benépesítése és felvirágoztatása körül oly halhatatlan érdemeket szerzett magának, a korponai szász telepeseket is részesité. Mert 1244-ben személyesen Korponán időzvén, polgárainak, hogy jobban gyülekezzenek, a honti vár alól fölmentett *Pomaag* földet adományozá, s a tatárjárás alkalmával elveszett szabadságlevelüket újjal pótolván, őket régi kiváltságaikban megerősité, melyek közt első helyen említtetik azon joguk, miszerint egyházuk számára plébánost szabadon választhassanak. (Cod. Dipl. IV. 1. 329). Azon körülmény, hogy ezen oklevél a város mellett (apud Kurpuna) nem pedig a városban volt kiadva, oda látszik mutatni, hogy Korpona még ez időben nem volt annyira kiépülve, hogy a királyt falai közé fogadhatta volna. IV. Béla király ezen szabadságlevelét megerősíték 1272-ben V. István, 1274-ben pedig IV. László királyok, s ez évben említtetik az első ismert korponai bíró Detrik névvel. (Cod. Dipl. VII. 2. és V. 1. 67). Nehány évvel később, a hatalmas Huntpáznán nemzetségből eredő gróf Demeter — alattomosan kieszközlött adománylevél alapján — hatalma alá akarván keríteni Korponát, ennek lakosai László királyhoz folyamodának, s tőle 1278-ban gróf Demeter ellenében oltalomlevelet nyertek, s régi szabadalmaikban megerősíttettek. (Cod. Dipl. V. 2. 442).

1342-ben Korpona már a városok sorában említtetik (Kár. kir. decr. art. 31).

1421-ben Zsigmond király Korpona város „tavernicalis iudicii“ jogát fentartatni parancsolja. (Cod. Dipl. X. 6. 351.), 1424-ben pedig Korponát egyéb Zólyom megyei javakkal együtt nejének Borbála királynénak adományozza (M. Tört. Tár IX. 53).

1439-ben Erzsébet királyné Giszkrát oltalmazójának fölbérelvén, s neki Zólyomot átadván, ennek emberei Korponán is befészkelék magukat, s a plébánia temploma körül erődöt építvén, innét a várost s környékét különfélekép sanyargatták, minek következtében a város nagy részben elpusztult. Ehez járult még, hogy belföldi rablók által is számtalanszor fölégetve és kizsákmányolva lett oly annyira, hogy 32 év lefolyása után már csak kevés lakosa, s régi nevénél egyebe nem maradt. Az ily formán végínségre jutott s nagy részt elpusztult várost királyaink ismét oltalmuk alá vették, még pedig

1453-ban V. László király megerősítvén régi szabadalmait, megigéré, hogy ezentúl soha senkinek se fogja adományozni. (Városi levélt).

1467-ben Mátyás király, hogy sorsukon segítsen, a korponaikat minden vám és adófizetéstől fölmenté. Úgyszinte

1470-ben a város fölépülésének elősegítésére rendelé, hogy tíz évig minden új ház építője a kincstári s minden egyéb adózástól föl legyen mentve; nemkülönben

1471-ben a Korponaiknak rendes adójukból 32 aranyforintot elengedett.

1474-ben pedig apr. 4-én személyesen Korponán időzvén, a polgároknak újolag oltalom-levelet adott vám és adómentességükre nézve. (Városi levélt).

1522-ben II. Lajos király a rendek beleegyezésével Korponát, mint mely már előbb is a királynék koronáját illette, nejének Mária királynénak adományozá hitbérül. (M. Tört. Tár IX. 89). Azonban csak 1548-ig maradt a királyné birtokában, mert ez évben I. Ferdinánd király mindazon javakat, melyeket Mária királyné özvegy jogon bírt, kárpótlás mellett visszaváltá. (M. Tört. Eml. II. 154.)

A törökök mindinkább való előnyomúlásának következtében Korpona fontossága is mint végerősség s a bányavárosok kúlcsa, mindinkább növekedvén, annak erősítésére ez időben különös gond fordíttatott, nevezetesen e végre több rendbeli országgyülési végzések által Hont, Nógrád, Túrócz, Zólyom, Liptó és Árvamegyék lőnek kirendelve, s ezenfelül belé királyi őrség helyeztetett.

Az ekként megerősített város csakhamar a környékbeli s különösen a hontmegyei nemességnek majdan másfél századig szolgálj biztos menhelyül, s Hontmegyéből oly nagy számmal gyülekeztek ide a törökök elől menekülő nemes családok, hogy ez időben Hontmegye gyűléseit is több ízben Korponán tartá.

1605-ben Bocskay hadvezére Rhédey Ferencz 2000 hajdúval Korpona előtt megjelenvén, ez előtte önkényt felnyitá kapuit (Ist. XXXIV. 821). Ugyanez év november havában Bocskay országgyülést tartott itt, melyre nov. 20-án érkeztek meg Forgács Zsigmond és Pogrányi Benedek, Mátyás főherczeg küldöttei, meghozván Rudolf király válaszát a Bocskay és párthívei által előlegesen fölterjesztett követelésekre. (Szalay, 4. 445).

1678-ban Tököly Imrének hódolt meg Korpona. De ezért még ugyanazon évben bűnhődnie kellett, mivel Lessel, a császáriak vezére, hogy a városbelieket megbűntesse, katonáinak megengedé, hogy a várost kizsákmányolják. Mindamellett később ismét fölnyitá kapuit Tököly hadai előtt. (Bél, Not. Hung. II. 485).

1703-ban Rákóczy fegyvereseinek hatalmába kerűlt, kik is 1708-ban kivonúlni kénteleníttetvén, a várost fölégették (u. o.). S ezentúl nehány nagyobb tűzvészt kivéve, minők 1797-ben, 1824-ben dühöngtek, nyugalma háborítlan maradt.

A város régi falai máig is fenállnak, s azt hosszas négyszögben, neki ódon kinézést kölcsönözve, övezik körül. Ezen falak tetemes vastagsága nagy régiségre látszik mutatni, s bár csak az 1405-ik évi 4 tcz. által emeltetett törvénynyé, hogy a kir. városok magukat kőfalakkal övezhessék — mindazonáltal valószinü hogy a különös szabadalmakkal és saját törvénykezéssel felruházott városok nagy része tettleg már elébb is bírt kőfalakkal, melyeknek oltalmára nem csupán külellenség, de egyes hatalmas szomszédok ellenében is szorúltak. Annyi bizonyos, hogy 1437-ben Korpona falai már fenálltak. (M. tud. Ért. I. 224).

A déli kapu nyilásai részint félkör, részint nyomott csúcsíveket mutatnak, már 2 lábnyi magasságról emelkedve föl a földtől, s egyik ablakfél kövébe, kétségkivül erősítési munkákra vonatkozólag, az 1551-iki évszám van bevésve.

A város nyugati oldalán, kis domb tetején emelkedik a várdaszerűn tornyokkal megerősített plébánia lak, szöglet-tornyaival s körfalaival négyszeg udvart zárva körül, s ezen udvar közepén áll

a plébániai egyház,

melyre itt különösen akarjuk figyelmünket fordítani.

Története. Mint fölebb láttuk, Korpona a XIII. század első felében már nem

csupán hogy létezett, mint különös szabadalmakkal felruházott szász telep, de plébániája irányában kegyúri joggal is bírt, miből szükségkép következik, hogy az ily formán királyaink különös kegyében részesülő községnek, melynek keletkezési idejét amúgy is homály fedi, azon időben már megfelelő egyházzal is kellett bírnia, mely a tatárjárás után kétségkivül újításokon ment keresztül. Hogy mikor és mily terjedelemben tétettek ezek, arra nézve nincsenek adataink; valószinü azonban, hogy a tatároknak 1242-ben történt kivonulása után nemsokára foganatba vétettek, miután IV. Béla király 1244-ben, mint láttuk, a részben elpusztult községet nem csupán régi szabadalmaiban megerősítette, de mielőbbi fölvirágoztatását eszközlendő, újabb jótéteményekben is részesítette.

1440 körül a csehek Korponán befészkelvén magukat, a plébánia temploma körül erődöt építettek; mit azonban úgy kellett értenünk, hogy a régi meglévő falak helyébe vagy újakat emeltek, vagy csupán a régieket megerősítették; mert nem gondolható, hogy a város erős kőfallal lévén körülvéve, egyedül a plébánia és az egyház maradtak volna a város falain kivül védtelenül.

1546-ban Balassa Menyhért csábrági várából a környéket s Korponát is pusztítván, ez alkalommal a plébánia annyira megsérült, hogy annak kijavíttatására Várday esztergami érsek Pucheim Farkas zólyomi kapitányt külön levélben szólitá fel, mely levélből egyszersmind az is kitünik, hogy ez időben a korponaiak egy része már a protestantismusnak hódolt, valamint hogy a plébánia jövedelméből prot. lelkészt tartott, s bár az érsek ez ellen óvást emelt, mindamellett a plébánia egész 1673-ig a protestansok kezében maradt, mely évben t. i. Collalto császári tábornok által a katholikusok részére visszafoglaltatott.

1676-ban junius 5-kén a templom egészen leégett, a midőn boltozata is bedőlt, s az akkori vallási villongások következtében 23 évig födetlenül maradt, olyannyira, hogy a hajóban vad fák nőttek, miglen 1699-ben Olasz Pál plébános országszerte összeszedett alamizsnából az egyházat újonnan átboltoztatá, s befedeté.

Mindamellett még ezentúl is több ízben nevezetes sérüléseket szenvedett, névszerint 1708-ban a nagy tűzvész alkalmával leégett a szentély, 1797-ben az egész egyház s a torony fedele, mely utolsó vész után nyerte a torony jelen alakját.

Leirása. Az egyház alapszervezetében módosított román basilikát állít elénk (l. I. táb. 1. sz.) részben átmeneti és kora-gót elemekkel, — mely ép úgy különbözik a külföldi basilika-építményektől, mint a dunántúli magyarországi csoportozatbeliektől. Ezen különbség az elsőkkel szemben a kereszt vagy áthajó hiányában nyilatkozik, valamint abban, hogy az oldalhajók a középhajóval egyenlő számu boltívholdakkal bírnak, — a dunántúli csoportozat ellenében pedig a különbség abban vehető észre, hogy a középhajó nem záródik közvetlen apsissal, hanem karhelylyel és apsissal (itt szögletes alakban), valamint hogy a nyugati két torony helyett csupán egy torony emelkedik az egyház tengelyében. S különös, hogy azon szász telepesek, kik, mint alább látni fogjuk, nem csupán Korponának, de ennek szomszédságában több kis városnak is képezék első lakosait, templomaik építésében sem előbbi távol hazájuk építészeti szabályaihoz, sem a többi magyarországiakhoz nem alkalmazkodtak, de egyikből is, másikból is elemeket fölvéve, mintegy külön kis csoportozatot állítottak, melyhez Korponán kivül még *Bábaszék*, *Szász* és *Dobroniva* tartoznak, s melyek a fönt előadott különbségek mellett előbbi németországi hazájukból a középhajó karhelyét hozták magukkal, ellenben a magyarországi építészi szokásnak megfelelőleg az áthajót kihagyák, s a mellékhajóknak a középhajóval egyenlő számu ívholdakat osztottak.

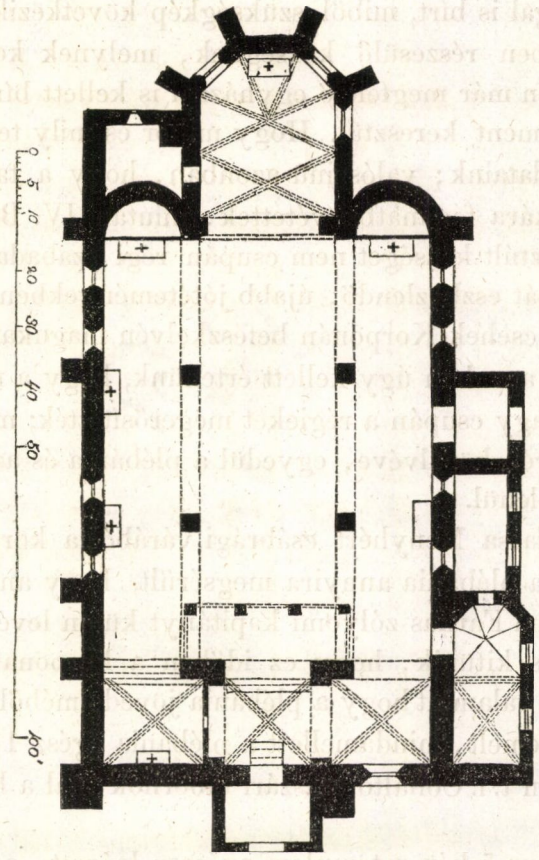

A korponai plebb. egyház.

De hogy a korponai egyházhoz visszatérjünk, az, mint alaprajzán látható, három hajóval bír, melyek közül a középső, a román építési szabályoknak megfelelőleg jóval magasabb és külön tető alatt áll, az oldalhajókkal négyszeg támokon nyugvó félkörü válívek által lévén összeköttetésben, s melyek közül a mellékhajók kis kerek apsisokkal, a középső pedig karhelylyel és szögletes szentélylyel záródnak. A középhajót a nyugati oldalon, a templom homlokfalán belül négyszeg torony-építmény zárja be, melyből földszint az egyház belsejébe félkörü válív nyílik, s ennek megfelelőleg mindkét oldalról a mellékhajók is négyszegívholdak által rekesztetnek be, az egyház belsejével, valamint a toronynyal, szintén félkörű válívek által köttetvén össze.

Egész belső hossza az egyháznak 121 b. láb [1]), mely hosszuságból a karhelyre a szentélylyel együtt 31′ 1″, a hajókra egyenlő hosszuságban 72′ 7″, a toronyra pedig 17′ 2″ esik. Belső szélessége mindahárom hajónak együttvéve 56′, miből a középhajóra nem egészen 23′, egy-egy oldalhajóra pedig 13′ 4″ jut. Ezen mértékekből kitünik, miként a mellékhajók szélessége nagyobb a középhajóénak felénél, s ehhez járúl még, hogy a középhajó válíveit hordozó támok majd egész lábbal közelebb állnak egymáshoz, mint mennyit amannak szélessége tesz, minek az az eredménye, hogy az ekkép támadt ívholdak sem a közép sem a mellék hajókban nem képeznek tökéletes négyzeteket; s úgy látszik, a templom építői nem számítottak rendszeres román boltozatra, mely tökéletes négyzet ívholdakat kiván meg, s az kezdetben vagy lapos fedezettel bírt, vagy pedig boltozatánál már egyes nyomott csúcsívek is jöttek alkalmazásba, minők már a dunántúli csoportozatnál is előfordúlnak, melynek építményei szinte keskenyebb ívholdakkal birnak.

A válíveket hordó négyszeg támok szélessége 33″, vastagsága 31″. Talapzatuk egyszerü foszlányból (Schmiege) s az alsó négyszeg talpból áll, vállaikat (Kämpfer) pedig egyszerű román düledések (Wulst) képezik. Mind a közép mint az oldalhajók egészen kerek kajácsos ablakokon át nyerik világosságukat. A hajók régi boltozatai az 1676-iki tűzvész alkalmával beomolván, azok helyébe emeltetett 1699-ben a mostani boltozat, mely félkörü keresztívekből áll, valamint a torony alatti előcsarnok boltozata is, mely azonban tűzvészek alkalmával nehezen szenvedhetvén változást, még az eredeti. Mig tehát a hajók ekként majd kizárólagosan román alakításokkal bírnak, a karhelyben már átmeneti és kora-gót elemeket találunk. Ilyenek: a karnak a nyolczszög három oldalávali záródása, a magas csúcsíves ablakok, melyeknek díszmüvezetében a kör és félkör a csúcsívvel vegyesen fordúlnak elő; ilyen a csúcsos boltozat, melynek gerinczei több oldalu egyszerü vállkövekről emelkedvén, horony és lemezekkel felváltott alakítást mutatnak, s melyek

---

[1]) Az általam használt mértékegység 1 bécsi láb = 100 dec. hüv. = dec. vonal.

fönt megaranyozott rózsaalakú zárkő által foglaltatnak össze. Ezen gerinczek közül néhány az által vonja magára figyelmünket, hogy nem közvetlenül a vállkövekről, de sokkal vastagabb, többboldalu heveder maradványokról emelkednek fel, melyek kétségkivül egy régibb boltozat hevedereinek képezik fenmaradt részeit, s melyek — a régi hevederekből lévén a mostani gerinczek lefaragva — ezen faragás alkalmával meghagyattak. Közülök egyiknél a többoldalu vállkövön közvetlenül panczélalakú pikkelyekhez hasonló faragványok vehetők észre, melyek azonban, miután a vastag vakolat miatt nem tudhatni, mennyi rajta kő s mennyi vakolat, kétségben hagynak bennünket arra nézve, hogy azok csakugyan a stíl által létrehozott ily panczélalakú kis lapok-e, minők a XIII. században dívottak (l. Mitth. d. k. k. Centr. Com. 1861. 62 l. 27. sz.), s minőket a szomszéd bábaszéki egyházban is fogunk találni, vagy csak a régi hevederek lefaragása alkalmával hagyattak e meg önkényesen. Ezek fölött látható ismét egy darab heveder, mely már kevesebb oldalu, s végre ebből látszik a jelenlegi gerincz lefaragva.

A karhelyt a középhajótól félkörü diadalív választja el, s ennek vállai, mint egy helyütt jól kivehető, szintén egy vastagabb s a hajóban lévő támok vállaihoz hasonló torusból lettek lefaragva. A karból kis csúcsíves ajtó vezet a régi sekrestyébe, mely kis félkörívü ablakon át nyer világosságot, s melyben kifelé lefolyással ellátott kis mosdómedencze találtatik. Az ajtón kisebb gót betükkel i h s és 1719. évszám olvasható, mely utóbbi kétségkivül az 1708-iki tűzvész utáni elkészíttetésének idejére vonatkozik. Két bejárásai közzül az egyik a tornyon keresztül vezet, s ez csúcsíves, a másik pedig a déli oldalon, s ez félkörívü, de tagozattal egyik sem bír. A déli mellékhajó nyugati végéhez kis kápolnaszerü épitvény van ragasztva, mely jelenleg sekrestyéül használtatik, s mely keletfelé a nyolczszög háromoldalával záródván, azelőtt valószinüleg kápolnának szolgált. Csúcsíves boltozatának gerinczei a karhelyéihez hasonlítnak.

Az imént leírt részletekből s az egyház alapszervezetéből világos, hogy a hajók valamint a kerek apsisok is, a régi, román stílben épült, s valószinüleg a tatárjárás előtt már létezett basilika fenmaradt részeit képezik, mig a karhely — ha a benne szemlélhető hevedermaradványokat figyelembe veszszük — a XIII. század második felében átépittetvén, valószinüleg a XIV. század folytán nyeré, a sekrestyével együtt, jelenlegi kinézését.

Belső földiszitése. Az egyház Boldogasszonyról czímeztetik, s több oltárral bír, melyek közül a fő oltár 1851-ben állittatott fel. A mellékhajók szentélyfülkéi előtt szintén léteznek mellék oltárok, melyek amazokat egészen elfedik. A déli bejárás mellett felállított kis feszület azon vadfák egyikének tövéből készült, melyek a templom 1676-iki leégése után a hajóban felnőttek. Legnevezetesebb azonban ama régi szárnyas oltár, mely az éjszaki oldalhajónak kápolnává átalakított nyugati végén létezik, s mely a 12 apostol fából művészileg faragott szobrait ábrázolja. Ezen nevezetes faragvány bővebb ismertetését későbbi közléseimben adandván, e helyt csupán azt jegyzem meg, hogy évszám nem létezik rajta, a hagyomány pedig készíttetésének korát a XV. századra teszi.

Figyelmet érdemelnek továbbá a karhely déli oldalát elfoglaló czifra faragványu faszékek és ülések, melyeken czímerek és feliratok láthatók, s melyek azon kornak köszönik keletkezésüket, midőn az egyház a protestansok kezében lévén, a Korponán nagy számmal összegyülekezett vidéki urak által is használtatott. A padok feliratai ekként hangzanak:

1). G. D. SEPHA. BAKO. DE. N. K. A. ǧ. 1655.

(Generosus Dominus Stephanus Bakó de Nemeskürth).

2). INSIGNIA. GENEROSI. DOMINI. STEPHANI. BAKO. DE. NEMESKÜRT. A. ǧ. HRI. 1655.

3). INSIGNIA. GENEROSI. DOMINI. THOMAE. PALASTI. DE. KESSI-HOCZ. A. HRI. 1655.

4). G. D. THOMAS. PALST. DE. K.

Egy ötödik szék címere körül pedig minden felirat nélkül csupán G. G. B. B. betük és 1676. évszám szemlélhetők.

A diadalív előtt kő keresztelő medencze áll, több oldalu egyszerü gót alakzattal.

Kivül a nyugati fő bejárás előtti csarnok falába egy kőtábla van befalazva, ily felirattal:

NOBILIS. EMERICUS. SMRETSANI. DE. EADEM. NATVS. EST. A. 1781. die. 25. nov. OBIIT 1788. die. 3. F.

SPECTA: AC. PERIL. D.NVS. CASPARUS SZMRETSANI. D. EA —
ES. COMIT. HONT. ET. ZOL. TABVLAE S. — — RIDICAE
ASSESSOR. ANOR. 50. OBIIT — — 1788.

A plébániai egyházon kivül létezik még több templomépítmény Korponán, névszerint a jezsuiták növeldéjeé, s a protestansoké, ezek azonban régészeti szempontból semmi érdekkel sem bírnak. A város világi épitményei közt a piacz éjszaki oldalán egy ház erkélye késő gót faragványokat mutat, mely valószinüleg a XV. századnak azon korában készült, midőn Korpona a csehek kitakarodása után új építkezéseknek lett szinhelye; a városház tanácstermének ajtaja fölött pedig ezen felirat olvasható:

LAVS. 15. 90. DEO
DES EDLEN VND. VESTEN HERRN. HANSN
SHIFFERERS-RICHTER. AMPT. BIN ICH ERPÆET
WOR DEN.

ezenkivül említést érdemelnek még azon régi földalatti menetek, melyek a város alatt több irányban elterjednek, s melyeknek kitisztitása s átvizsgálása nem volna minden érdek nélkül.

II. Bábaszék.

Kis mezőváros Korpona szomszédságában. Okiratilag 1254-ben említtetik először, mely évben IV. Béla király a bábaszéki és dobronivai vendégtelepeseknek előbbi szabadalmait „in qua fuerunt hactenus demorati“ megerősíti, s megengedi, hogy földjeiket azon határok közt bírhassák, mint azokat már rég időtől fogva „a longo tempore“ bírták háborítlanul (Cod. Dipl. IV. 2. 228). Ezen szabadalmaknak első pontját képezi a bábaszékieknek kegyúri joga, mely szerint egyházuk számára plébánost szabadon választhattak. E szerint tehát, ha a plébánia már 1254. előtt húzamosb idő óta létezett, nincs minden valószinüség nélkül azon hagyomány, mely a bábaszéki egyházat II. András király neje Beatrix királyné által alapítattja, habár okunk van föltenni, mint alább látni fogjuk, hogy Bábaszék és egyháza a XII. század második felében már fenállott. A Bábaszékiek kegyúri jogát s egyéb szabadalmait újolag megerősíték 1270-ben V. István (Cod. Dipl. VII. 2. 9), 1419-ben Zsigmond királyok (Cod. Dipl. X. 6. 210).

A jelenlegi plébániai egyház sz. Mátéról czímeztetik, s erős kőfalak s szögletornyok által környeztetve, kis domb tetején emelkedik. Történetére nézve egyéb nem találtatik följegyezve, mint hogy az ekként megerősített templom a Rákóczy-féle mozgalmakban őrhelyül szolgált (Bél, Not. II.) s hogy 1771-ben szentélye egészen ujból fölépült.

Alaprajza egyhajóval biró kisebb egyházat tüntet elénk, melynek részben megmaradt építészeti részletei kétségen kivül helyezik, hogy az egyház eredetileg román stílben volt fölépítve. Alapszervezetében szintúgy mint Korponán feltűnik a karhely, valamint azon körülmény is, hogy a nyugati torony nem áll az egyház homlokfalán belül, mint a XIII. századbeli építményeknél rendesen, s itt is a környékbeli román egyházaknál nagyobbrészt, de az egyház tengelyén, a homlokfalon kivül, úgy hogy földszintje a fő bejárásnak előcsarnokát képezi.

Belső világosságában az egyház hoszsza 63′ 1″, miből a karhelyre 10′ 2″, a hajóra pedig 46′ 9″ esik; szélessége pedig a karban 18′ 3″, a hajóban 29′ 7″. A kart az 1771-ben épűlt gömbölyü de nem egészen félkörívü szentély zárja be. Északi oldalfalán keresztül minden tagozat nélküli ajtó visz a sekrestyébe. A hajónak oldalfalaiból 10′—11′ 5″ távolságban tömör négyszeg támok szöknek elő, 4′ 4″ szélesség mellett, 3′ 1″-nyire a faltól, s ezeknek vállai a diadalívével együtt egyszerü román abakus és foszlány alakítást mutatnak (l. II. táb. 9. sz.). Két bejárása közül a fő a nyugati homlokfalon, a mellék pedig a déli oldalfalon vezet be, de mindkettő tagozat nélküli.

A templom ekkénti érdektelen belsejénél sokkal inkább megérdemli figyelmünket a nyugati tömör négyszeg torony, melynek földszintje, mint már említém, a fő bejárásnak előcsarnokul szolgál, s mely román s illetőleg késő román érdekes és sajátságos részletekkel bír. Belső világa 11′ 4″ négyzetben, falai 3′ 6″ vastagságuak. Félkörívü keresztboltozatát széles kereszthevederek tartják, melyek közül az egyik négyszeg, a másik pedig gömbölyü s alul éllel ellátott henger alakítást mutatnak (l. II. táb. 7. sz.), s melyek fönt a 8-ik sz. alatti ábrán látható modorban metszik egymást. A vállkövek, melyekről ezen hevederek fölemelkednek, egyszerü torusféle düledések által képeztetnek, azon különbséggel, hogy míg a négyszeg heveder rájok közvetlenül nehezedik (l. II. táb. 2, 3. sz.), a másik gömbölyded hevedernél ez csak közvetítés mellett történik, még pedig olyformán, hogy az egyik sarokban a heveder alsó s a vállkövön közvetlen nyugvó végén, annak eredeti négyszeg alakja meghagyatott, s ott, hol a heveder gömbölyded alakja kezdetét veszi, a közvetítést kis pikkely alaku sarkkövecskék eszközlik (l. II. táb. 5, 6. sz.), mely közvetítési mód külföldön különösen a XIII. század elején a román időszak vége felé divatozott. (Mitth. der k. k. C. C. 1861. 62. 27. sz.) A másik szemközti sarokban ezen közvetítés még sajátságosabban eszközöltetett; t. i. a vállkőről mindjárt gömbölyded hengeralakú lemez emelkedik föl, mely fölött a heveder kezdeténél kettős csiga alakú ékítmény látható, minők a jóniai fejezet volutáinak utánzásaiként a románkori műveknél gyakran előfordúlnak (l. II. táb. 4. sz.). A torony felső emeletének kettős ablakai közül már csak egyik szemlélhető eredeti épségében, középen kis kerek, s az ablak falára minden talapzat nélkül állított oszloppal, melynek fejezete (l. II. táb. 10, 11. sz.) az által nyer sajátságos kinézést, hogy az eredeti köb a szögleteken levél alakban leszeletvén, az ekként támadt levélhez hasonló alkatok s az oszlop kereksége közötti közvetítést ismét kis pikkely alakú lemezek eszközlik, melyek közvetlen az oszlopszál felső gyűrüjén ülnek (l. II. táb. 14. sz).

Különös említést érdemel a templom hajójában egy ódon kereszt-kút, illetőleg kereszt-kád, mely közönséges kőből lévén faragva, az oldalbejárás mellett áll, s melynek külső oldalán egyszerü nyers véseteket veszünk észre (l. II. táb. 1. sz.). Ugyanis kivülről abroncsformán környező vízszintes vonalak által két részre osztatik, melyek közül a felső magasabb részben függőleges oszlopvonalak által ismét több osztály hozatik létre. Ezen

oszlopvonalak egyike alulról függőlegesen fölfelé vonúlván, fönt csigaképen összetekerődzik. Az ekként támadt osztályokban a kád felső és alsó részén ismét félkörívek által képezett csigaalakú ékítmények szemlélhetők; alul pedig, épen a tekercses pálcza alatt, kis emberi (úgy látszik női) alak van domborműben nyers művezettel kifaragva, mely kiterjesztett karjaival a kádat támasztani látszik. Magassága az egész kútnak 2′ 5″, átmérője pedig 2′ 7″, s alsó részének sérült állapotánál fogva a többi ékítmények ki nem vehetők.

A kereszt-kutak használata igen régi, s azon korba esik, midőn még a keresztelést az ily kútban fenállva vitték véghez, mint felső Olaszország s különösen Aquileja emlékeinek ábrázolatain szemlélhető (Mitth. d. k. k. C. C. 1857. 287.), s minőt közelebbről Velenczében fedeztek föl a IX—XI. századból. Hogy a jelen keresztkád mely korból való, azt minden fölirat hiányában s az ily kádalakú keresztköveknek a román korszak elejétől majd egész végeig való használata mellett, nehezen határozhatni meg; tekintetbe vevén azonban azon korkülönbséget, mely az egyes stílbeli változások későbbi befogadása s hosszab megtartása által a magyarországi és külföldi stílbeli időszakok közt létezik, némi valószinüséggel elfogadhatjuk, hogy az legkésőbb a XII. század második felében készült, mikor már ennélfogva Bábaszéknek s egyházának léteznie kellett, mely utóbbi, lehet hogy kezdetben egyszerü keresztelő kápolna (Baptisterium) volt, melynek helyébe azután a XIII. század első felében emeltetett, a hagyomány szerint Beatrix királyné által, a mostani egyház.

Nemkülönben érdekes régiségi tárgyát képezi az egyháznak régi harangja, mely régiségre nézve az eddig ismert s évszámmal ellátott magyarországi harangok közt az alább leirandó hajniki harang után a második helyet foglalja el. Dombor fölirata két sorban így hangzik: (l. II. táb. 12. sz.)

†. Iohannes. Marcvs. Lvcas. Mathevs.

A második sorban:

†. Anno. Dni. M̊. C̊C̊C̊. LVIII. Io^{s}. Bap.

(Anno domini 1358. Johannes Bapt.)

A fölirat kezdete előtt emberfej látható kinyújtott karral s kereszttel kezében. A betük majuscula gót alakúak, s annyiból érdekesek, hogy az évszám jelenléte mellett, hazai epigraphikai nyomozásainkban biztos tartózkodási pontot nyújtanak.

A harang oldalmagassága 24″, átmérője 32½″, súlya 12 mázsa, s alúl csürlőded szegélylyel vétetik körül (l. II. táb. 13. sz.).

III. Szász.

Régi szász telep, jelenleg mezőváros, Bábaszék szomszédságában. Azelőtt *Német-Pelsöcz* név alatt is fordúlt elő. Szabadságleveleit nem ismerem, miután azok mindeddig tudtommal sehol kiadva nincsenek. Az egyházmegyei schematismus szerint plébániája 1254-ben már létezett, s azon körülmény, miszerint a szászi plébánia egyidőben említtetik fel a dobronivai és bábaszéki plébániákkal, oda látszik mutatni, hogy a szászi telepesek is ugyanez évben nyerték Béla királytól régi kiváltságaik megerősitését. Hagyomány szerint egyháza Beatrix királyné által alapíttatott, ki a zólyomi várban gyakrabban tartózkodván, az egyháznak két kőre való malmot adományozott, melynek jövedelméből a plébánia szükségeit jelenleg is fedi.

Okiratilag 1256-ban említtetik először, mely évben IV. Béla király *Budislaw* nevü kapitánynak s a zólyomi erdőségek őrzőjének a dobronivai és szászi határokban egy

darab földet adományoz (kam. levélt.). Bél említi, hogy V. István magyar királynak egy oklevelét olvasta, melyben Szász *Német-Pelsőcz*nek neveztetik (Not. Hung. II. 500.). 1419-ben Zsigmond király megerősíti a bábaszéki és dobronivai polgárok szabadalmaival együtt a német-pelsőcziekéit is (Cod. Dipl. X. 6. 351).

A mily hiányosak s bizonytalanok az egyház alapíttatásáról szóló adatok, ép oly keveset találunk annak későbbi történetére nézve is följegyezve. Anyakönyve csupán 1680-tól van, s ebből kitűnik, hogy 1702-ben a protestánsok kezében volt, de 1710-ben már ismét kath. plébánosok említtetnek. 1826-ban a torony fedele kijavíttatván, róla a református kakas levétetett. 1827-ben pedig szentélye, mely ledőléssel fenyegetett, vas kapcsok által meg lett erősítve.

Ezen ki nem elégítő történeti adatok mellett annál kellemesben lepetünk meg maga a jelenlegi egyház által, mely román s részben késő román stílben lévén építtetve, eredeti érdekes részleteit nagyrészt megőrizte.

Az egyház sz. Katalinról czímeztetik, s egy hajóval bír, mely karhelylyel s félkörü apsissal záródik. Nyugati homlokfalán belül, négyszeg torony emelkedik, melyen keresztül vezet a fő bejárás, román kapuzattal.

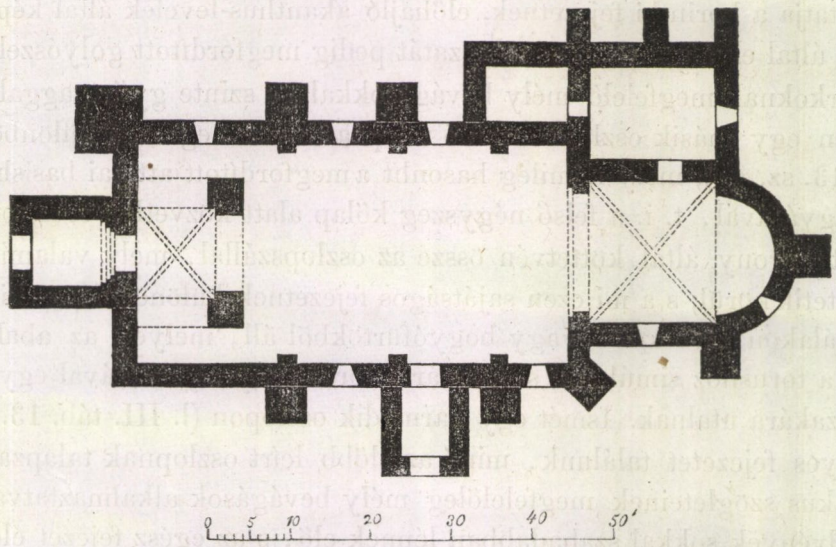

A Szászi egyház.

Belső hossza 78′ 1½″, miből a szentélyre 7′, a karhelyre a diadalívvel 17′ 8½″, a hajóra 53′ 3″, ebből pedig a toronyra 9′ 4½″ esik. Szélessége a karhelyben 17′ 1″, a hajóban 27′ 6″, a toronyban 10′ 4″. A kerek apsis félkörívü keskeny s kifelé táguló ablak által nyeri világát.

A karhely félkörívü keresztboltozatának hevederei, hasonlón a bábaszéki toronycsarnok hevedereiéhez, négyszeg alakítást mutatnak, s díszes vállkövekről emelkednek föl, melyek három-három lehajló akanthus-levél által hordozott négyszeg kőlapok (abakus) által képeztetnek (l. III. táb. 1. sz.), de finomabb részleteik a vastag vakolat miatt ki nem vehetők. A boltozat középpontját, hol a hevederek találkoznak, díszes kerékalakú zárkő képezi; mivel azonban a karhely nem tökéletes négyzetü, ennélfogva a hevederek sem metszik egymást épen a középpontban (l. III. táb. 2. sz.). A kar északi oldalfalában kis szentségházat veszünk észre, mely egyszerü kis román profilú párkányzat vagy váll felett nyomott csúcsíves s kis faajtó által bezárható fülkéből áll (l. III. táb. 3, 4. sz.). Figyelmünket magára vonja továbbá a tulsó délnyugati szögletben, a diadalív mellett álló befalazott keresztelő medencze (l. III. táb. 6. sz.), mely külalakzatában már a kehelyalakhoz közeledvén, a késő román időszak jellegét hordozza magán. A felső kerek medenczét gyűrütag köti össze a középen kidüdörödő gömbölyü tővel, mely ismét egyszerü foszlány (Schmiege) közvetitésével a gömbölyü hengeralakú plinthuson nyugszik. A karból kis csúcsív ajtó vezet az északi oldalfalon keresztül a dongaboltozattal fölülboltozott s 3 lépcsővel mélyebben fekvő sekrestyébe, hol a templomfelőli sarokban ismét kis befalazott román mosdó-medenczét találunk, melynek külső s lefelé csúcsban végződő felületét körszelvényü vájjudások által létrehozott szemalakú diszítmények élénkítik (l. III. táb. 5. sz.).

A sekrestye mellett, ezzel ajtó által összekötve, kis hajlék létezik, dongaboltozattal, s minden ablaknyilás nélkül, azelőtt valószinüleg kincstárnak használva.

A karhelytől félkörü diadalív által elválasztott hajónak oldalfalaiból nem egyenlő távolságban négyszeg pillérek szöknek elő, melyeken a valószinüleg ujabbkori boltozat nyugszik; ezen pillérek, valamint a diadalív vállai is, egyszerü román alakításokat mutatnak. (l. III. táb. 9, 10. sz.)

A nyugati homlokfalon belül emelkedő négyszeg torony földszintje a fő bejárásnak belső előcsarnokául szolgál, s félkörívü keresztboltozatának hevederei hasonló négyszeg alakításuak, mint a karhelyben. Felső két emeletének kettős román ablakai, díszes kis oszlopaikkal, többrendbeli ujítások daczára is még eredeti épségükben megmaradtak. Az alsó emelet ablakainak kerek oszlopai egyszerü golyószelvényes fejezetekkel bírnak (l. III. táb. 13. sz. a), s talapzataikat ugyanily fejezetek megfordítottan a földre helyezve, s a tövektől gyűrütag által elválasztva, képezik. Ellenben a felső emelet oszlopocskái már sokkal ékesb s változatosb alakítást mutatnak, mi, a fejezetek díszesb kidolgozása mellett az által is éretett el, hogy az egyes fejezetek s talapzatok csekély változások mellett kölcsönösen fölcserélve alkalmaztattak. Így az egyik kis oszlop fejezete (l. III. táb. 13. sz. *b, b,*) román utánzását mutatja a korinthi fejezetnek, előhajló akanthus-levelek által képeztetve, s a tőtől gyűrütag által elválasztva, — talapzatát pedig megfordított golyószelvényes fejezet képezi, a sarkoknak megfelelő mély bevágásokkal, s szinte gyűrütaggal az oszloptő aljában. Ellenben egy másik oszlop hasonló talapzat mellett egészen különböző fejezettel bír (l. III. táb. 13. sz. *c, c*), mely némileg hasonlít a megfordított attikai basishoz, a szalag-alakú tagok elhagyásával, t. i. a felső négyszeg kőlap alatt közvetlen erős torus düledezik, mélyen bevájt horony által köttetvén össze az oszlopszállal, mely valamivel alább gyűrütag által öveztetik körül; s a mi ezen sajátságos fejezetnek különös díszes kinézést kölcsönöz, az kis szálakon lévő szőlő- vagy bogyófürtökből áll, melyek az abakus szögleteinek megfelelőleg a torushoz simúlnak, s így már a torus mély vájjudásával együtt a román stíl második időszakára utalnak. Ismét egy harmadik oszlopon (l. III. táb. 13. sz. *d, d*), ép oly golyószelvényes fejezetet találunk, minő az előbb leírt oszlopnak talapzatul szolgál, s melyen az abakus szögleteinek megfelelőleg mély bevágások alkalmaztatván, ez által az egyes golyószelvények sokkal szabadabban lépnek elő, s az egész fejezet élénkebb kinézést nyer, — talapzatát pedig az előbb leirt oszlopfejezetéhez hasonló, mély vájjudás által összekötött torus képezi, melyhez a talp szögletein levélalakú sarkkövek simúlnak. Az ezen oszlopocskákon nyugvó, s ezek s a vastag fal közt közvetitőül szolgáló vállkövek (Kämpfer) profilja a III. táb. 11. sz. a. látható.

A nyugati fő bejárás kapuzata annyiból érdekes, mennyiben a román alakzatok egyszerübb kezelésének egyik példányát tünteti elő (l. III. táb. 12. sz.). T. i. kifelé táguló oldalfalait egyszerü faltámszögletek képezik, melyek közvetlenül minden talapzat nélkül a földről emelkedve föl, fejezetek helyett vállpárkányzattal bírnak, ódon román profillal, mely az abakus alatt kidüledt karnist s ez alatt erős düledést (torus) mutat (l. III. táb. 8. sz.). Ezen vállpárkányzatra nehezednek a faltámszögleteknek megfelelő s ugyanazon lépcsőzetet megtartó félkörívezetek, melyek az egész kapuzatot körülzárják. Ezen egyszerü kezelés mód s a tympanon pusztánhagyása mellett annál meglepőbbnek látszik azon körülmény, hogy a tulajdonképeni ajtónyilás felső fekmentes részének tetszetősb kinézésére több gond látszott fordíttatni, mint a román ajtónyilások szokásos egyszerü fekmentes elmetszése magával hozná; ugyanis az ajtónyilás oldalfalairól egyenlő magasságban a külső támszögletek vállpárkányzatával, rézsutos foszlány emelkedik, melyre kis abakusforma szöglet nehezedvén, csupán erre van a felső fekmentes kőgerenda fektetve, a foszlányokhoz pedig, mintegy a kis abakusokat támogatva, tekercs alakú s erős torusban

végződő ékítmények simúlnak (l. III. táb. 7. sz). A kapuzat előtt, mint az alaprajzon is látható, kis előcsarnok létezik, mely azonban ujabb építmény. Van az egyháznak még egy bejárása a déli oldalon is, de az minden tagozat nélküli.

Kivülről az egyház falain párkánymüvezetek sehol sem vehetők észre, s ilyenek ha léteztek, jelenleg bizonyosan a vastag vakolat alatt vannak felismerhetlenül elfedve.

Mindezen részleteknek s az egyház alapszervezetének figyelembe vétele után mi kétségünk sem lehet abban, mikép a jelenlegi egyház jóval a tatárjárás előtt, a XIII. század elején már fenállott, s az egyházmegyei schematismus 1254-iki jegyzése csupán a szászi telepesek régi kiváltságainak megerősitésére, s a tatárjárás alatt valószinüleg megsérült egyház kijavítására vonatkozhatik

Az egyháztól nem nagy távolságban állott azelőtt egy sánczokkal és árkokkal körülvett erős őrtorony, melynek épentartása az 1655-ik évi 3-ik törvényczikk erejénél fogva Zólyom megyének tétetett kötelességül, s melybe ugyanazon törvényczikk állandó őrség gyanánt 25 lovast rendelt. Ezen őrtoronynak jelenleg már csak igen csekély omladékai láthatók.

IV. Dobroniva.

Azon kis regényes völgyecskének egyik fordulatánál, melynek mélyében az országút Korponától Zólyom felé vezet, szemébe tünik az utasnak Dobroniva kis mezőváros, román magas tornyu egyházával, s távolabb egy meredek hegycsúcs tetején a hasonnevü várrom. Ezen kis mezőváros nem csupán régi egyháza és festői várromja által vonza magához a régiségkedvelőt, de azon eddig még ismeretlenül heverő diplomatikai kincs által is, melyet e város külön kis toronyban lévő levéltárában őriz, s melynek átkutatására még mindeddig nem találhattam alkalmat. Ennélfogva csupán a már kiadott oklevelekre kelletvén szorítkoznom, ezek nyomán Dobroniva múltjára nézve a következőkről lett tudomásom:

1254-ben IV. Béla király megerősíti a dobronivai és bábaszéki vendégtelepesek régi szabadságait, mint már fölebb Bábaszéknél láttuk, s ugyanazon kitételei az oklevélnek, melyeket ugyanott Bábaszéknek már ez év előtti huzamosb létezésére vonatkozólag fölemlítettem, Dobronivára és plébániájára is alkalmazandók. (Cod. Dipl. IV. 2. 228).

1270-ben V. István király újolag megerősíti a dobronivai lakosok szabadalmait (Cod. Dipl. VII. 2. 9). Ugyanezt teszi 1419-ben Zsigmond király is (Cod. Dipl. X. 6. 210).

1424-ben Zsigmond király a dobronivai várat és várost nejének Borbála királynénak adományozza (M. Történelmi Tár IX. 53).

A többi történeti adatok nagyobbrészt a dobronivai várat illetvén, azok alább a vár leirásában fognak előadatni; jelenleg pedig fordítsuk figyelmünket

a plébánia egyházra,

mely a város feletti dombon, kőfallal körülvéve s toronynyal megerősítve, emelkedik. Az egyház kisebbszerü román basilikát állít elénk magasabb közép- s alacsonyabb oldalhajókkal, s középen a nyugati homlokfalon belül négyszeg magas toronynyal.

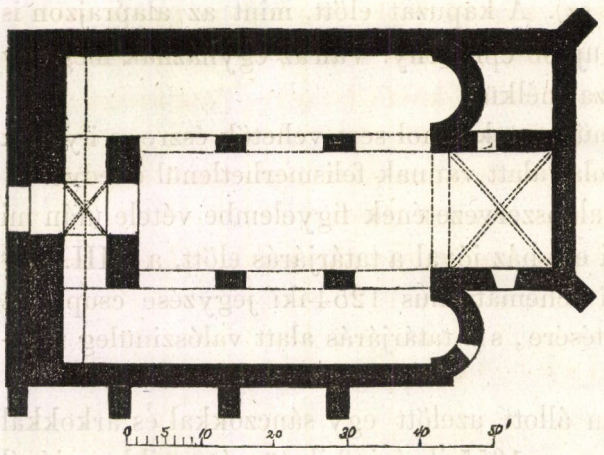

A dobronivai egyház.

A mellékhajók kerek apsisokkal záródnak, ellenben a középhajó karhelye egyenesen. Mértékeiben nem találjuk azon arányt, mely a rendes boltozatra számított román építményeknél nyilvánúlni szokott; mert a középhajó oldalfalait hordozó támok olyformán vannak elrendezve, hogy sem a közép sem a mellékhajókban tökéletes négyzet vholdak nem támadhatnak, pedig a falaknak magasságukhozi aránytalan vastagsága, 3′, oda látszik mutatni, hogy azok kezdetben mindamellett boltozathordásra voltak kiszámítva. Az egyház egész belső hossza 71 lábat tesz, miből a karhelyre 16′, a hajóra pedig a toronynyal együtt 55′ esik. Belső szélessége 42′, ebből a középhajóra 16′, egy-egy oldalhajóra pedig 10′ 6″ szélesség jut.[1])

Az egyház minden helyiségeiben egyszerü félkörívü keresztboltozattal bír, mely azonban úgy látszik, a középhajóban legalább, újabb időből való, ellenben a karhely és a torony földszintjének keresztboltozatai még a régiek, s ezeknek hevederei, hasonlón a bábaszéki és szászi egyházakéihoz, négyszeg alakítást mutatnak, szintén torusforma vállkövekről emelkedve föl. Mivel azonban a karhely nem képez tökéletes négyzetet (szélessége 16′, hossza pedig a diadalíven belül csak 14), ennélfogva keresztboltozata se tökéletes félkörívü, de míg a keleti vagyis az oltár mögötti falív félkörívet mutat, már a keskenyebb oldalfalak ívein nyomott csúcsívek láthatók, mely körülmény oda látszik mutatni, hogy a karhely boltozatát az átmeneti időszakban, tehát nálunk a XIII. század tartama alatt, nyeré. A középhajó boltozatát három faragott zárkő foglalja össze, kettő rózsa, egyik pedig csillag alakban. Egyébaránt az oldalhajók boltozatának nyomott keresztívei nagyobb régiségre látszanak utalni. A középhajó oldalfalait egyszerü négyszeg faltámok hordozzák, félkörívü válívekkel lévén egymással összeköttetésben; vállaik a karhely vállköveiéhez hasonló profilt mutatnak, ellenben alul minden talapzat nélkül állnak a puszta kövezeten. A mellékhajók apsisaiban belülről, a kúpboltozat kezdeténél szintén vállpárkányzat húzódik körül hasonló torusféle alakítással. Régi félkörívü ablakai közül még kettő létezik, egyik a déli oldalhajó apsisában, a másik pedig ugyancsak a déli oldalon a közép hajóban a oldalhajó fedele fölött, mindkettő keskeny, s kifelé táguló nyilással. A karhely zárfalában, az oltár mögött, szintén egy nagy befalazott félkörív ablak vehető észre. A többi ablakok mind félkörívüek ugyan, de újabbkoriak. Bejárása az egyháznak csak egy van, a nyugati oldalon a tornyon keresztül, de minden díszesb kapuzat nélkül. Az erős négyszeg toronynak legfelső két emeletén kettős román ablakok léteznek, melyeknek középső oszlopocskái román golyószelvényes fejezetekkel bírnak, a rájok nehezedő kőlapok (Kämpfer) pedig a szokásos torus helyett, az ablak-boltozat alatt, horonyalakítást mutatnak.

Az egyház sz. Mihály árkangyaltól címeztetik, s bír egy fő oltárral a karhelyben, s két mellékoltárral a kerek apsisokban. Ezenkivül őriztetik még az egyházban egy nevezetes fából domborműben művészileg faragott oltárkép, mely 13 emberi alakból álló

[1]) Ezen mértékekre nézve megjegyzem, azoknak megszerzésénél időhiány miatt nem járhattam el oly szigorral, mint a tárgy érdekességét tekintve óhajtottam volna, ennélfogva utánmérések szükségeltetvén — melyek az öszmértékeknél nehány lábnyi különbséget, s akkor talán szabályszerübb arányokat eredményezhetnek — az ezek nyomán netalán megkivánandó kiigazításokat későbbi közleményeim fogják hozni.

csoportozatot állít elénk, festve s megaranyozva, alul 1519. évszámmal, melynek rajzát s részletes leirását a korponai szárnyasoltárral együtt későbbi közléseim egyikében fogom adni. Van az egyházban keresztelő medencze is, fehér kőből faragva, magassága 3′ 3″, mely serleg alakban emelkedik az alsó kerek alacsony tőről.

Kivülről sehol sem fedezhetni föl az egyház falain párkányzatokat, vagy falvonalakat, melyek kétségkivül a vastag vakolat alatt vannak elfedve.

A várostól kis félóránnyira északnak, egy magánosan álló kerek és igen meredek hegytetőn látszanak.

a dobronivai vár

romjai. Csekély maradványai ezek az egykori erős várnak, mely, tekintve a hegy magasságát s tetemes meredekségét, nem volt könnyen bevehető, s a mélyen alant a völgyben elvonúló országut fölött teljesen uralkodott. Legelső okleveles említés tétetik róla 1424-ben, midőn Zsigmond király e várat a várossal együtt, mint fölebb láttuk, Borbála királynénak adományozta. Egy századdal később már Verbőczy István birtokában találjuk, ki azt II. Lajos királytól nyeré adományban (Istv. VIII.), s ki a hagyomány szerint itt írta hármas könyvét. De csak rövid ideig képezé Dobroniva a Verbőczy család tulajdonát, mert a Lajos király szerencsétlen halála után bekövetkezett zavaros időkben Turri Kristóf, zólyomi várnagy, Mária királyné nevében azt kezére keríté, utóbb pedig saját birtokában megtartá. Az ekként tulajdonától megfosztott Verbőczy családot oltalma alá vette ugyan az országgyülés, mely 1542-ben 10-ik törv. czikke által a dobronivai várat visszaadatni rendelé Verbőczy Imrének, István fiának s tolnai főispánnak, de minden eredmény nélkül, mert a XVII. században mint koronajavat a Dersfyek, s ezek révén az Eszterházyak nyerték el, előbb zálog, utóbb pedig örök czímen. Ezek közül *Eszterházy Sándor*, Pálnak az érsekujvári tábornoknak a fia s Miklós nádornak unokaöcscse, testvérével az atyai birtokokban megosztozván, s osztályrészül többek közt Dobronivát is nyervén, e várat 1668-ban „Urbarium“ czímü kéziratában részletes leirásban részesité, melyből kiviláglik, hogy azon időben még lakható és védhető állapotban volt. Hogy mikor s mi által jutott jelen elpusztúlt állapotára, arról nincsenek adataink. Valószinüleg a múlt században, mivel Bél Mátyás idejében már romokban hevert.

A mostani csekély omladékokból igen keveset lehet az egykori vár kiterjedésére s kinézésére következtetnünk. Annyi mégis észrevehető, hogy a tulajdonképeni felső vár toronyalakú szögletes épitményből állott; de hogy az vajjon szabályszerü nyolcz- vagy hatszögü volt-e, azt már az omladékok alatt eltemetett alapfalakból ki nem vehetni. Az északi oldalon két oldalfal az általok bezárt sarokkal együtt még fennáll, az egyik 2°, a másik 5 öl szélességben, s 1° vastagság mellett 10—15° magasságban, de ezeknek ablak és ajtónyilásai stílbeli részletekkel nem bírnak. A sarok kivülről négyszeg kövekből van épitve, s mindkét oldalán legfelül a második emeleten lőrések gyanánt kifelé táguló kis ablakok látszanak. Az ablaknyilásokból következtetve, az épület 2 emeletes lehetett, a mint azt Eszterházy kézirata is előadja, s ezek közt egész sorokban kis lőrésféle lyukak vehetők észre. Belül, nehány beomlott pinczén kivül, már igen kevés látszik az egykori épitmény alapfalaiból, melyek porlaszhalmok alatt feküsznek eltemetve, s a mi keveset még föl lehetett ismerni, azt alaprajzunk tünteti elő.

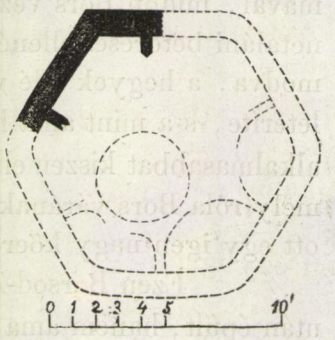

Ezen felső váron alul, nehány öllel lejebb, gyeppel benőtt sánczalakú gyűrü övedzi körül a hegycsúcsot, melyről azonban szinte meg nem határozható, hogy vajjon

egyszerü földsáncz volt-e, vagy pedig inkább valami külső falnak vagy épületeknek omladékait képezi-e. Ezen maradványok után ítélve, a vár inkább kisebbszerü magán-vár vagy erős vadászkastély lehetett, mintsem terjedelmes várépítmény.

Egykori kinézésére s belső felosztására nézve ád némi felvilágosítást E. S. említett 1668-iki kézirata, melyben e vár is részletesb leirásban részesül, s melynél csak az kár, hogy nincs terjedelmesebben tartva. (Lásd közölve a M. Tud. Ertekezőben, II. 466.) Szerinte a vár kétemeletes volt, s egy nagyobb és egy kisebb kapuval bírt. Földszintjét kilencz helyiség képezé, ú. m. egy pitvar, mellette a drabant szobája, s ezentúl 7 boltszerü hajlék, melyek egyikében a várkút létezett. Az első emeleten volt 8 helyiség, azonkivül egy folyosó, mely, valószinüleg kivülről, még három helyiségbe vezetett. A második emeleten volt egy pitvar és két szoba, a pitvarból föl lehetett menni az épület tetejére, hol ismét hét kis kamara volt zsindely alatt, és egy öreg bástya. Ennyit említ a kézirat; de vajjon voltak-e még a főépület közelében melléképületek vagy kőfalak is, arról nem tudósít. Bél említ ugyan épületeket, melyek a vár körül fönmaradtak s gazdasági czélokra használtattak, de előadásából ki nem vehető, hogy ezen épületek alatt nem a várdomb aljában lévő majorokat s egyébb gazdasági épületeket érti-e.

Dobronivát jelenleg a k. kamara bírja, s a zólyomi uradalomhoz számíttatik.

V. Zólyom.

A Garamvölgynek azon részén, hol a Garam előbbi irányát elhagyva, nyugatnak veszi folyását, s hol a völgy kitágúlva, erdős hegysorok által bezárt kies térséget képez, — fekszik Zólyom, régi sz. királyi város, s fölötte kis emelkedésen az egykori királyi vár, fő és melléképületeivel, tornyaival és bástyáival, néma komor emlékeiként egy fényesebb kornak, mely egykoron viszhangoztatá a vár csarnokait és termeit a királyi díszes népség tolakodó zajától, s a körülfekvő bérczeket és völgyeket, a kürtök rivallásától, s a vadászebek csaholásától. Zólyom egyike volt azon helyeknek hazánkban, hol királyaink legnagyobbjai gyakran és szivesen tartózkodának, s melyhez ennélfogva kedves emlékek vannak csatolva.

Miután Zólyom mindeddig oklevelekre fektetett történettel nem bír, következzenek itt azon adatok, melyeknek az eddig már köz kézen forgó kútforrások nyomán birtokába jutottam:

Béla király névtelen jegyzője XXXIV. fejezetében írja: hogy a honfoglalás alkalmával, midőn Bors vezér a zólyomi erdő felé haladott volna, hogy azt a túllakó népek netaláni betörései ellenében kő- és fatorlaszok által elzárja, egy szarvas előle megfutamodva, a hegyek felé vevé futását, melyet Bors űzőbe vevén, a hegyek tetején nyilával leteríte, s a mint ama hegyeken körültekintetett, közülök legott egyet, a várépítésre legalkalmasabbat kiszemelt, s összecsődítvén sok pórnépet, annak ormára erős várat épített, mely róla Bors várának lett elnevezve. Azután pedig seregével a zólyomi erdőbe hatolván, ott egy igen nagy kőerősséget építtetett, melyet róla *Borssed-Zovolun*nak neveztek el.

Ezen Borsod-Zólyom alatt nem a mostani várat kell értenünk, mely a tatárjárás után épült, hanem ama régibbet, melynek romjai mintegy félórányira délfelé, egy magas hegyháton, maig is láthatók, s *Puszta-vár* név alatt ismeretesek. Azon körülmény, hogy a névtelen jegyző idézett előadásában városról nem tesz említést, oda látszik mutatni, hogy az csak később, s valószinüleg jövevény telepesek, s meglehet a várhoz tartozó fegyveres nép által is, lett a vár aljában fölépítve, a minek azonban legfölebb a XIII. század elejéig kellett megtörténnie, mivel a XIII. század első felében itt már nem csupán

várost, de benne lakosokul nevezetes kiváltságokkal felruházott vendégtelepeseket találunk, kik egyéb szabadalmaik közt azon joggal is birtak, hogy egyházuk számára papot szabadon választhattak.

1237-ben nov. 10-én IV. Béla király személyesen tartózkodott Zólyomban (Cod. Dipl. IV. 1. 71.) úgyszinte 1238. jun. 7-én (Cod. Dipl. IV. 1. 115.) valamint 1240. jul. 9-én (Cod. Dipl. IV. 1. 201.).

1241. elején az országot elözönlő tatárok Zólyom vidékét is pusztítván, mind a várat, mind a várost fölégették, mely alkalommal a zólyomi polgárok szabadságlevele is veszendőbe ment. S valószinüleg ezen végpusztulás okozá, hogy a tatároknak a következő 1242-dik év nyarán történt kivonulása után, a vár nem lett előbbi, de a mostani helyére építve, legalább a mostani vár legrégibb részletei a XIII. század második felére, tehát a tatárjárás utáni évtizedekre utalnak. S hogy Béla király a vár és város ujbóli fölépülését nem csupán előmozditotta, de személyes jelenléte által részben vezérelte is, azt valószinüvé teszik: először is, hogy a tatárok kitakarodása után alig négy hónappal 1242-dik évi dec. 3-án s azontúl is számtalanszor személyesen meglátogatá Zólyomot; továbbá, hogy a vár mellett vadaskertet, s udvara számára királyi szolgákat és halászokat tartott, valaminthogy a város polgárait, mint alább látni fogjuk, különféle jótéteményekben részesitette.

1244-ben dec. havában Béla király Zólyomban tartózkodván, a zólyomi polgároknak a tatárjárás alatt veszendőbe ment szabadságlevelét ujból kiadja s megerősíti, a szerint a mint azokról tudomása volt: „quam eos primitus habuisse didicimus.“ Első pont: hogy egyházuk számára maguknak plébánost szabadon választhassanak. (Cod. Dipl. IV. 1. 332.).

Az 1245-ik és 1247-iki évek september havait Béla király ismét Zólyomban töltötte.

1250-ben Béla király a zólyomi határból egy birtokrészt *Radun*nak adományoz, ki őt a tatárok előli futása alkalmával mindenütt kísérte és híven szolgálta, s később is fiaival udvaránál — in domo nostra — folytonosan tartózkodván, neki különféle számos szolgálatokat tett, — oly módon és oly joggal, minővel említett Radun ugyanazon birtokrészt már II. András királytól birta volt, s bevezetteti őt Miko zólyomi főispán által (Cod. Dipl. IV. 2. 59.). A határleirásban említtetnek: a *királyi halászok földjei*, az *erdöörzök faluja*, a királyi erdő és rét, a zólyom-lipcsei út, továbbá magyar helynevek *Eburcse* vagy *Eburcsen* folyó, *Hassagh*, *Egurfeo* és *Egur*.

1254-ben Béla király megerősíti 1249-iki (1244-iki?) oklevelét, mely vizcseppek által megsérült, s melyben a zólyomi vendégtelepesek kiváltságait kiadta volt, s egyuttal ezeknek kérelmére, mivel elegendő földekkel nem birnának, ujabb földeket adományoz a *királyi halászok* által lakott *Halász* (Ribár) helység — prope Zolon — határából, „ut hospitum nostrorum numerus et vtilitas, ac commoditas augeatur.“ A határleirásban említtetnek: *Buzenth* forrás, *Bucha* telepesek helysége (a mai Bucs), mely ugyanazon királyi halászoknak adatott, továbbá *Koachou* telepesek helysége (a mai Kovácsi) és *Tapulcha* folyó (Cod. Dipl. IV. 2. 213.).

1256-ban Béla király zólyomi kertjének őrzőit, mivel szántóföldekben szükölködnének, a hontmegyei *Zud* helységgel örökösen megajándékozza, és őket *Comes Dubak* által bevezetteti (Cod. Dipl. IV. 2. 394.).

Ugyanez évben a zólyomi erdő őrzőjének és kapitányának *Budislav*nak a szászi és dobronivai határokban, két patak közt fekvő darab földet adományoz (kam. levélt.).

1257. aug. és 1261. jul. és sept. havaiban ismét személyesen Zólyomban tartózkodott Béla király (Ráth Károly a m. kir. hadj. 28.).

1263-ban Béla király visszaadatja a zólyomi telepeseknek azon, a *vadaskertje* fölötti két árok közt elterülő földet, melyet néhai Mikó zólyomi főispán tőlük elfoglalt, s melyre Detrik gróf, Mikó fia, falut telepített volt. A határleirásban említtetnek: *Lukvapataka*, folyó, *Mezitelen hegy*, domb (montem planum), a királyi halászok földjei; a *sz. Miklós egyházának* (a hajniki plébánia) földje; a királyi szolgák földjei; az első határ volt keletfelé a Zlathna folyó mellett, a *vadaskert* kapuja előtt (Cod. Dipl. IV. 3. 142.).

Ezenkivül Béla király uralkodásának ideje alatt, az eddig ismert oklevelek nyomán, még négyszer látogatta meg Zólyomot, hogy azonban ezen látogatásainak száma a felhozottaknál még jóval fölebb ment, arról nehány kiadatlan oklevélbe való pillantás után alkalmam volt meggyőződni.

Utánna IV. László, III. Endre, és I. Károly királyok is többször tartózkodtak Zólyomban. Azonban úgylátszik, IV. Béla király előszeretetét Zólyom iránt leginkább öröklé Nagy Lajos király, kinek emléke sokféleképen van Zólyomhoz kötve.

Személyes látogatásainak hosszu sorát állítják elénk az ezen korból való oklevelek, úgymint: 1344. aug. 9-én, 1361. aug. 9-én, 1365. nov. 6-án, 1368. aug. 9-én 1374. jul. 4-én (Ráth K. a m. kir. hadj.).

Az 1376-ik év jul. és aug. egész havait Zólyomban töltötte, Kejstut litván herczeg ellen itt gyüjtvén össze hadait (Ráth. K. 77.).

1377-ben ismét hosszabb ideig tartózkodott Zólyomban, nevezetesen febr. 28-án, továbbá oct. 30-án és egész november hóban (Ráth K. 78.).

1379-ben a lengyelek ügyeivel foglalkozván, három ízben volt Zólyomban, febr. 6-án, jul. 31-én, nov. 1-én (Ráth. K. 80.). Úgyszinte 1380. febr. és mart. nov. és dec. havaiban, és 1381. aug. 22. 24-én (Ráth. K. 81.). Ugyanez évben a zólyomi egyház kijavíttatásának költségfedezésére elrendelé, hogy a bor szabad be- és kivitele alkalmával minden veder után 1 forint fizettessék (Városi levélt.).

1382-ben szinte több ízben, mart. 16-án, máj. 1-én, jun. 1-én tartózkodván Zólyomban, ugyanez év julius havában a lengyel rendeket ide rendelé, s velök a maiglan *Rákos*nak nevezett mezőn országgyülést tartott, melyen a már hónapok óta betegeskedő király kérelmének engedve a lengyel rendek, Zsigmondnak, mint Mária leendő férjének meghódolának, s vele innét, magyar és cseh segédcsapatokkal együtt a litván pártosok ellen jul. 25-én elindulának, kiket Lajos király egész Libethbányáig elkísért (Szalay II. 261.). Ugyancsak ezen országgyülés folyama alatt érkeztek durazzoi Károly követei is Zólyomba, Lajos király segítségét anjoui Lajos ellenében fölhívni (u. o.).

De alig hat hét eltelte után véget vetett a nagy király dicső országlásának a halál. Neki tulajdoníttatik a zólyomi vár terjedelmesb kiépitése is; s hogy korából díszesb emlékek maradtak fel a vár némely részleteiben, alább fogjuk látni a vár leirásában.

Mária királyné és Zsigmond király szintén több ízben mulattak Zólyomban.

1424-ben Zsigmond király Zólyomot „cum domo regia“ nejének Borbála királynénak adományozá (M. Tört. Tár IX.), ki annak birtokában csupán 1439-ig maradt, mely évben Albert király az összegyült rendek és karok megegyezésével tőle, mint ki a hon ellenségeivel való szövetkezése által magát eddigi birtokaira érdemetlenné tette, fekvő javait elvevé, és nejének Erzsébet királynénak átadá (Hunyadiak kora X. 43.); s ámbár az illető oklevélben Zólyomról nem tétetik említés, mindamellett ennek is hasonló sorsban kellett részesülnie, mivel 1439-ben Zólyomot már Erzsébet királyné birtokában találjuk, ki is azt férjének rögtöni halála után, még ez évben Giszkrának adományozá (Cod. Dipl. XI.). Ebből az egész vidékre gyászos időszak következett be, mert Giszkra cseh csapataival. Zólyomban megfészkelvén magát, innét az egész környéket sokféleképen sanyargatta, miért is Bonfin Zólyomot „asylum latronum“-nak nevezi.

1451-ben Hunyady János a losonczi csata után Ipolyság vidékén Giszkra erősségeit megvévén, hirtelen Zólyom alatt termett, s a várost felgyujtván, szemben a várral erődöt emeltetett, s azt őrséggel, lőszerekkel és élelemmel ellátta, hogy a környék oltalmára lehessen, s a cseheknek ellentállhasson. (Thuróczi, IV., 48.).

1462-ben Zólyom 23 évi birtoklás után végre egészen kitisztúlt a csehektől, mert ez évben Giszkra meghódolván Mátyás királynak, átadta kárpótlás mellett mindazon erősségeket, melyek még kezén voltak (Szalay III., 200.), s ekkor virradt Zólyomra fénykorának harmadik és utolsó szaka, midőn t. i. Mátyás király Zólyomot s vidékét megkedvelvén, benne sokat tartózkodott, minek következménye lőn, hogy a város is csakhamar hamvaiból fölépűlt, s hogy benne az udvarhoz tartozó főurak közül is sokan saját házakat emeltek (Bél, Not. Hung. II., 466.).

Mátyás király halála után Zólyom, fiának Korvin János liptói herczegnek és zólyomi főispánnak jött birtokába, — ennek halálával pedig a koronára szállt. (U. o.).

1522-ben II. Lajos király eldődeinek példáit követve, Zólyomot nejének Mária királynénak adományozá. (M. Tört. Tár. IX. 89.).

A török háborúkban Zólyom a végvárak közé soroltatott, a mint is az 1557. 7-ik és 1558. 37-ik törvényczikkek erősitésére Zólyom megyét rendelik; s ezentúli különféle viszontagságait röviden még a következőkben foglalom össze:

A XVII. század elején Zólyom magán birtokká válván, — elébb zálogczímen Dersfyeké, utóbb örökczímen Eszterházyaké, — az azon időben dühöngött vallás és polgárháborúkban hol az egyik hol a másik fél hatalmába kerűlt. Így 1605-ben Rhédey Ferencz és Homonnay Bálint által körülvétetvén, a vár és város csakhamar megadta magát. (Istv. XXXIII., 821.).

1606-ban a bécsi békekötés erejénél fogva a vár visszaadatni rendeltetett Dersfyeknek, mint zálogbirtokosainak.

1619-ben sept. elején az őrség ismét Széchy Györgynek, Bethlen hadvezérének adta meg magát. 1620-ban Bethlen az őrséget megerősitvén, a m. koronát ide hozá, s egy ideig a vár egyik rejtek boltjában őrizé.

1644-ben nemkülönben megnyiltak Zólyom kapui Rákóczy hadai előtt.

A Tökölifféle hadjáratban szinte hol az egyik hol a másik hadakozó fél birta Zólyomot, a nélkül, hogy ezen idő alatt a vár és város nagyobb pusztitást szenvedett volna, miglen a XVIII. század elején, 1708-ban, Rákóczy hadai e vidékről elvonúlni kénytelenittetvén, a várost fölégették, mely alkalommal a templom is a várossal együtt majd végkép leégett, s a lakosok nagy inségre jutottak (Bél, Not. Hung. II.). A későbbi nyugodalmasabb idők alatt azonban a város lakosai előbbi jólétüket visszanyervén, a város is lassanként fölépűlt, s jelenlegi kinézését nyeré.

Körfalai nehány év előtt még fennállottak, jelenleg azonban már nagyobb részt, a kapukkal együtt, le vannak hordva. Zólyomban vizsgálódásunk tárgyát az ó vár, a mostani vár és a plébániai egyház képezvén, nézzük legelőször is

az ó várat (Pusztihrad),

melynek romjai délfelé mintegy félórányira a várostól egy magas hegy keskeny, hosszu hátán szemlélhetők. Ezen hegyhát három oldalról megmászhatlan lévén, déltől északnak mintegy nyolczad mértföldnyire huzódik, néhol csak nehány ölnyi, néhol azonban jóval nagyobb szélesség mellett, s egész terjedelmében romokkal és falomladékokkal van boritva. Mindjárt a hegy déli fokán, hol a hegyoldalon fölvezető ut rögtön a hegy

tetejére kanyarodik, áll több ölnyi magasságban egy fölötte vastag fal, lent felülboltozott nagyobb nyílással, fönt pedig minden rend nélkül nehány ablaknyílással; ezeken azonban semmi stílbeli részlet nem vehető észre. Ezen déli faltól, mely valószinüleg a kapu egy részét képezé, mindkét oldalon, a szerint, a mint a hegyhát szélesbűl vagy keskenyűl, vastag falak huzódnak végig 6—8′ vastagság mellett nehány lábnyi magasságban, melyek valószinüleg a vár körfalait képezék. Az ezeken belül elterülő tért mélyebb süppedések által félbenszakasztott porlaszdombok fedik, melyek közt több helyütt keresztben vonuló vastag alapfalaknak nyomai láthatók. A hegy északi fokán ismét egy homlokfal alsó részére akadunk, mely küloldalán még meglehetős magasságban fennáll, s melynek vastagsága alul 8, feljebb pedig 6 lábat tesz; benne egy kifelé szükülő ablaknyílás vehető észre, melynek belső oldaláni szélessége 3′ 7″, a külső pedig csak 5″. Ezen hegyfokról gyönyörü kilátás nyilik a Garam völgyére, melynek csupán a Besztercze megett emelkedő magas hegyek vetnek határt. Innét a hegy északi meredek oldalán, több öl vastagságu alapfalak huzódnak messzire lefelé, mígnem rögtön kelet felé fordúlván, ismét messze lent, mintegy a hegyoldal közepe táján, nagyobb terjedelmü rommaradványokban végződnek, melyek a vár alsó műveit képezék, s melyekből az alapfalakon kivül még egy magas szögletfal áll fenn, mintegy 15 ölnyi magasságban, 8′ vastagság mellett. Ez kivülről faragott kövekkel volt kirakva, melyeket alul a szögleten kiváncsi kincsásók szétbontván, a falnak belsejében mindkét irányban rejtett folyosóféle üregek jöttek napfényre, melyeknek a sarokmelletti nyilásaik $1\frac{1}{2}$—$2\frac{1}{2}$′ szélességet és 2—$3\frac{1}{2}$′ magasságot mutatnak. Hogy ezen nyílások valjon a falakban fölfelé vezető fedett folyosók voltak-e, érdekes volna belülről megvizsgálni. A szögletfalakon belül egy bedőlt pinczének dongaboltozata részben még fennáll, s fölötte az egyik szögletfalon keresztül lépcsőzet vezetett, melynek külső részéből még mintegy hat lépcső megmaradt. Ezen szögletfal előtt kis térség nyílik, szinte alapfalakkal és rommaradványokkal körülvéve, melyek az előbbiekkel együtt képezék a vár alsó részét, s melyhez egy külön meredekebb ut vezet.

Ha ezen felső és alsó romok nagy kiterjedését figyelembe vesszük, melyek nem csupán erős várnak de kisebb városnak is megfelelhetnének, ugy nem fogjuk túlzottnak találni a névtelen jegyző kitételét, midőn Bors vezér által itt egy igen nagy kőerősséget építtet. S valóban, ezen rommaradványok után itélve, az egykori várban nehány ezer ember kényelmesen lelhetett hajlékot. Kivánatos volna, ha ezen romoknak pontos és részletes fölméretése eszközöltetnék. S hogy netaláni ásatások se volnának érdek és bővebb eredménynélküliek, mutatja azon körülmény, hogy nehány év előtt a felső várban egy bolthajlék besüppedt, s az omladék kapzsi kincskeresők által részben eltávolíttatván, egy négyszeg tágasabb hajléknak falaira akadtak, melyeknek egyikében, kis falüregben apró pénzekkel teli edényt találtak, de minél sokkal érdekesebb fölfedezés azon észrevétel által tétetett, hogy a falakon köröskörül sima barnavörös márványozásnak (marmorirung) nyomai valának láthatók. Ezen márványozott falak létéről személyesen kivánván meggyőződni, azokat, a mennyire sérült állapotuk megengedé, figyelmes vizsgálódásnak vetém alá, s úgy lelém, hogy a nyers kőfalat elébb durva, egész kavics és tégladarabokkal vegyített vakolat fedi, s e felett látható egy finomabb 3—5‴-nyi vernyeges és kőkeménységü vakolatréteg, melynek felülete egészen simára lecsiszolva lévén, szép barnavörös, aprón pettyegetett falfelületet állít elénk, megsérült állapotánál fogva azonban jelenleg már meg nem határozható, hogy ezen ekként létrehozott sima falfelület nem szolgált-e falfestményeknek alapul.

A mostani vár

a város déli oldalán egy kis domb tetején emelkedik, s áll a középső négyszeg fő épületből, mely tágas udvart zár körül, s több rendbeli melléképületekből, körfalakból és tornyokból. (l. IV. táb. 1. sz.). Alaprajzában feltünik kiváltképen a fő négyszegépület szabályossága, melynek tervezésénél inkább a kényelem és lakhatóság, mintsem egyedül a védhetőség látszott figyelembe vétetni, s mely ennélfogva inkább hasonlít megerősített királyi palotához, mint várerősséghez, a mint is Zsigmond király 1424-diki Borbála királyné számára kiadott adománylevelében jellemzőleg „domus regia"-nak neveztetik.

A bejárás először is a külső négyszeg kaputornyon keresztül történik (l. IV. táb. 2. sz. A.) mely a külső körfal s a fő épület északi s a város felé fordított oldala által képezett kis előudvarba vezet, innét pedig a B melletti belső kapun keresztül a belső négyszeg várudvarba, melyet köröskörül részint kő-, részint faoszlopokon nyugvó folyosó vesz körül. Ezen belső kapu külső nyilása nyomott csúcsívet mutat, melynek ívei az átmérő $^5/_4$-ével lévén mint sugárral alkotva, a félkörív s az egyenoldalu csúcsív közt épen a középet tartják. Kivülről, mint a falban látható bemetszés és az oldallyukak mutatják, vonóhiddal záródott. Belül a kapufolyosó félkörü dongaboltozattal van fölülboltozva, valamint az udvar felőli kapunyilás is félkörívü. A kapufolyosó mindkét oldalán díszes kőfaragványok láthatók, melyek mintegy 6' magasságban, a falból messzire előszökő folytonos csúcsívezetekből, s ezek közt csúcsívbe végződő s lefelé eleven tagozattal lefaragott három félkörívekből állnak, s melyeket a folyosó egész hosszában széles párkányzatmű szegélyez körül, vastag gömbölyü henger és mély horonyalakítást mutatva, s ennélfogva a koragót stíl jellegét hordozva magán. Az egyik oldalfalon $8\,^1/_2$ ily ívezet létezik; a másik oldalon 11 volt, de középen egy áttört ajtó miatt kettő kivétetett. Az egész mű magassága a párkányzattal együtt 8' $3\,^1/_2$", s alul kőülések vonúlnak végig, kétségkivül az egykori kapuőrség használatára.

Ezen faragványokon fölül, a boltozaton avült falfestvény látható, részben le kopva, részben elhalványodva, de melynek némely részei még jól kivehetők. Legelőször is szemünkbe ötlik egy, körök által keret gyanánt környezett kép, melynek avült kék alapszinében emberi alakot veszünk észre, mely valószinüleg valamely szentet avagy királyi személyt ábrázolt, de melynek arczvonásai le lévén kopva, már ki nem vehetők; fejét, melyen valami koronaféle csak homályosan látszik, sárga szentfény veszi körül, testét pedig sötét barna palástféle öltöny fedi, fent a nyak körül sárga szegélyzettel, melyen egykor betük léteztek, de melyek közül jelenleg csupán egy gót majuscula *S* vehető ki. A mennyire a festmény kopott volta észrevenni megengedi, az alak egyik kezében tarka gömböt tart. A körök által képezett s fehérnek hagyott keretben föliratnak nyomai láthatók, melyek azonban ma már oly csekélyek, hogy egyedül a betük alakjára nézve adnak felvilágosítást, miszerint azok gót minuscula alakuak voltak. Ezen kerek kép körül avült zöld alapszinen különféle arabeszkszerü festmények vehetők észre, részint csupán egyes sugárszerü vonalak, részint pedig sajátságos alaku fehér, sárga és sötétbarna virágok és levelek által képeztetve, olyformán azonban, hogy azok, a sötétebb szinek általi árnyalások mellőzésével, csupán egyes halvány fehér vonalak által körülrajzolt, vagy laposan szinezett alakzatokat állítnak előnkbe, s ha a betük és a festvény jellemét egybevetjük, úgy annak keletkezési idejéül legkésőbb a XV. századot nyerjük, némely okok azonban az alsó párkányzatművel ugyanegy korszakra látszanak utalni.

Ezen kapufolyosót elhagyva s a belső várudvaron rézsut áthaladva, *D* mellett (IV. táb. 2. sz.) kis csúcsív ajtón a régi fa lépcsőhöz, s ezen fel az első emeletbe, az egykori előcsarnokba jutunk (*E*). Ez egy tágas négyszeg hajlék, melyből többfelé vezetnek

ajtók. Legérdekesebb itt a fő portále, mely az egykori királyi díszterembe vezetett (l. I. táb. 3. sz.). Ennek belső nyilása 3′ 8″ széles és 6′ 6½″ magas, s fölül a lapos lóhereívet mutatja. Külső diszítményét mély horonyok által elválasztott nyulánk kis oszlopok képezik, melyek kerek talapzatokon nyugva, s részben az ajtónyilás alakját követve, fönt fekmentes pálczák által átmetszetnek, kis négyszeg osztályokat állítva elő, s az egészet fölül fekmentesen egyetlen nagy, fedél alakun lenyujtott horony szegélyzi körül, mely mindkétoldalon czifrán faragott kis orsóalaku vállkövekről emelkedik föl, mi által a kapuzat különös élénk és díszes kinézést nyer. A kis oszlopok közül a sarkon lévők vastagabbak, s a kifejlett gót körtealakot mutatják, s hozzájok mindkét oldalon kis kerek pálczák simúlnak; a többi kisebb oszlopocskák pedig kerek féloszlopokból állnak (l. I. táb. 4 sz.) valamennyien a gót stíl szerént módositott szintén kerek attikai talapzatokon nyugodván, melyeknek hosszura nyujtott alsó részét a szöglet oszlopoknál, egymást átszelő rézsutos vonalak által képezett kis csürlőded mélyedések borítják, ellenben a kisebb oszlopoknál rézsutos vonalak csavar alakban övezik. Ezen kerek talapzatok ismét négyszeg talpakon nyugosznak, s a szögleteken sarkkövekkel vannak ellátva. Mig e szerint a kapuzat közép és felső része a kifejlett s részben eléhaladt gót stilre utal, az alsó kis sarkkövek még a román alakzatokra emlékeztetnek.

Fönt a fekmentes fedélalaku szegélyzet fölött, falfestménynek nyomai láthatók, kék, vörösesbarna és zöldszinü levélalaku arabeszkek és egyes vonalak által képezve, mely utóbbiak legyező alakban egymást metszve, az árnyéklatokat pótolják (l. I. táb. 3 sz.), s ezen festvény egészben véve a kapufolyosó boltozatának festvényéhez hasonlít, s valószinüleg vele egykoru is. Magán a kapuzaton szintén festés-nyomokat vehetni észre, melyek szerint az oszlopocskák zöldre, a vájudások pedig vörösre valának festve.

A második kisebb ajtó (l. IV. táb. 2 sz. *b*,) egy szöglet szobába nyilik, melynek falában lépcsők visznek föl a felső emeletbe, s ezen ajtó szintén lapos hármas lóhere ívet mutat. Szélessége 2′ 8″, magassága 6′ 2″, s tagozat helyett a fal többrendbeli leszelése által nyer diszesb kinézést. A harmadik ajtó (l. IV. táb. 2. sz. *c*,) egy sor szobába nyilik; szél. 2′ 9″, mag. 6′ 3″, nyilása szintén lapos lóhere-alakkal bír, s ennek tagozata egy vastag kerek pálczából, melyhez két kisebb pálcza simúl, s két erős horonyból áll, mely pálczák hasonlón a fő portáléhoz fent fekmentesen átmetszetnek. Ezeken kivül még egy kis csúcsíves ajtó (l. IV. táb. 2. sz. *d*.) kivezet az udvar nyilt folyosójára; ezzel szemközt pedig egy másik *e*, mely kivülről vonóhiddal volt ellátva, a szemközti melléképülethez átnyujtott fahídra nyílik.

Az előcsarnok nem bír tetőzettel, csupán a falban látható egyszerü vállkövek jelölik ki egykori lapos gerendázatának helyét. Az egykori díszterem, mely jelenleg is palotának neveztetik, (IV. F, F,) ma már oldalfal által kétfelé van osztva, s egykori diszítményeiből mi sem maradt föl; az ablakok 4′ 4″ szélesek és 7′ 9″ magasak, közben kőoszlopokkal, melyek egyszerü horonyalakítást mutatnak. A terem gerendázatában a gerendák közti négyszegekben 78 fára festett arczkép látható, melyek a római és német császárokat ábrázolják, s melyek a vár későbbi, kevésbé érdekes korából valók. Őriztetik ezen teremben több, XVII. századbeli olajfestvény is, köztök bizonyos Vogl kapitánynak arczképe. A vár többi termei nemkülönben meg vannak fosztva egykori diszítményeiktől, s a puszta falaknál egyébbel nem bírnak.

A fő épület keleti odalán létezik a Sz. Istvánról czímzett várkápolna (IV. *G*,) mely azelőtt kettős volt, t. i. egy felső kápolnából állott, melybe a folyosóról lehetett jutni, s egy alsóból, melynek kapuja az udvarra nyilt. Ily kettős kápolnák régi várakban igen gyakoriak voltak, hol a várur és családja a felső kápolnát, a várszolgák és fegyveresek ellenben az alsót használták. A jelen kápolna a XVII. században egészen átalakíttat-

ván, s kettős felosztását elvesztvén, érdekesb részletekkel nem bír, kivéve portáléit, melyek közül a felső az emelet folyosóján, az alsó, jóval régibb pedig alant az udvarban látható.

Ez utóbbi csúcsíves, s számos nyulánk pálczatag és megfelelő horonyok által képeztetik, melyek a talapzatról fölemelkedve minden félbenszakítás nélkül fönt a csúcsban összefutnak, s melyek részben még a kerek pálcza, részint pedig már a körte alakítást mutatva (l. I. táb. 5. sz.), a kora gót stíl jellegét hozdozzák magukon, valamint a talapzatok is, melyeket a talpakkal a gót stíl szerint modosított s mély vájudásokkal ellátott attikai basis-alakzatok kötnek össze. A kapuzat mindkét oldalán külön kis kerek talapzatokról még két-két kis oszlop emelkedik, körte alakítással, melyek, mint a kapu mindkét oldalán fenmaradt boltív maradványok mutatják, a kapuzat előtt egykor létezett keresztboltozatnak szolgáltak vékony hevedereiül.

A felső kapuzat tagozata majd egészen hasonló ugyan, de levélcsomókkal földiszített ívezete már a késő gót kanyaru alakkal bír, s ennek mindkét oldalán kis tornyocskák (fialen) emelkednek, levélcsomókkal szegélyzetten s hegyesen keresztvirágban végződve. Ezen kapuzat jelenleg be van falazva.

Az udvart, mint már említém, széles folyosó veszi körül, melynek egy része kőoszlopokon nyugszik, más részét ellenben azelőtt vállkövek hordták, jelenleg faoszlopok támogatják. A kőoszlopok nyolczszögletüek, s fejezet gyanánt felül egy vastagabb s egy véknyabb pálczatag által öveztetnek körül, melyeken nyugszik a négyszeg abacus kőlap; alul pedig kettő közülök, épen a várkápolna alsó kapuzatának irányában, a négyszegü talapzat szögleteinek megfelelőleg, kis sarkkövekkel van ellátva, mi a román formákra emlékeztet, a többi oszlopok ellenben a sarkkövek kihagyásával, szintén egyszerü pálczatag által körülövezve nyugosznak a négyszeg talpakon. Mindezen oszlopok vékony félkörü vállívek által vannak egymással összekötve, s az átelleni fallal keresztboltozatot hordanak, melyen a folyosó nyugszik. Ennek kőből faragott korlátja már a gót stíl utáni korszakból való, s valószinüleg ennek keletkezési idejére vonatkozik azon 1548-iki évszám, mely a folyosó fölött egy befalazott kőbe vésve szemlélhető. A folyosó tulsó részét hordozó vállköveknél pedig, melyek jelenleg is teljes számmal megvannak, a kidüledt karniesz és a foszlány váltogatják fel egymást.

Földszint, a nyugati oldalon tágas csarnok nyilik az udvarra, mely épen a régi diszterem alatt terül el, s melyben a pinczékbe való lejárások léteznek. Ezen faragott négyszeg kövekből épített csarnok az udvarral félkörü széles vállívek által van összeköttetésben, melyek a tömör négyszeg támokról (egy-egy oldal szélessége 4′) minden váll nélkül, már 3 lábnyi magasságról emelkednek föl, s melyeknek élei köröskörül le vannak szelve, úgy azonban, hogy alul a meghagyott éllel való közvetítést kis román sarkkövek eszközlik. A belső vállívek ellenben már nyomott csúcsívet mutatnak, s a támokból előszökő keskenyebb (3′ széles) pilasterekről szintén vállak mellőzésével emelkedve, túl a falból valamennyire előszökő kis román karniesz alakú vállakra nehezednek, s éleik szintén le vannak szelve, de alúl a sarkkövek elhagyásával egyszerün élbe végződnek. Az ezen vállívek közti keresztboltozatokat, két horony s egy kis lemez által képezett, s a szögletekből egyszerün kiemelkedő vastag kereszthevederek hordozzák, s középen kerek erős zárkövek által összefoglaltatnak.

A vár belsejében az imént leirottakon kivül még a várkápolna kis régi harangja érdemli meg figyelmünket, melyen gömbölyü pálczaalakú s visszájára öntött gót majuscula betükkel ezen felirat olvasható:

† AVE MARIA GRACIA PLENA· DNS· T· C!·

(Ave Maria gratia plena, dominus tecum) (l. I. táb. 2. sz.), s melynek keletkezési korát a betüknek XIII. századbeli jellege, évszám nélkül is, megközelítőleg a XIII.

század második felére határozza meg, mely korban a föliratoknak visszájára való öntése is gyakori volt. Súlya nincs följegyezve, de miután legnagyobb átmérője 23 ½" tesz, ennélfogva az a szokásos módon könnyen kiszámítható.

Kivülről a fő épület szögleteiről kerek erkélytornyok emelkednek, melyekről írja Bél, hogy Mátyás király idejében aranyozott tetőkkel bírtak. Ezeken, valamint a fő épület falain is, köröskörül erős párkány vonúl végig, román karniesz alakítással.

Földszint az északi, keleti és déli odalon feltünőn keskeny ablaknyilások léteznek, melyek 7′ 4″ magasság mellett csupán 14″, egyik pedig csak 9″ belső szélességgel bírnak, s inkább szelelő nyilásokhoz hasonlítnak; ellenben az első emelet ablakai már arányosabb nagyság mellett (magasságuk 6-′, szélességük 3 ½′) köröskörül szabályos sort képeznek. Látható azonban az északi oldalon egy jóval nagyobb befalazott ablak kőkerete, melynek belső szélessége 6′ 7″, magassága pedig 8′, s ha az első emelet termei hajdan ily óriási ablakokkal bírtak, úgy az egykori palotának, megfelelő belső berendezés mellett, csakugyan királyi kinézésünek kellett lennie.

A falak az első emeleten 5′ 2″ vastagságuak. A második emelet ablakai sokkal kisebbek, s kifelé tágúlva, néhol párosan szemlélhetők; egyedül az északi oldalon veszünk ismét két óriási ablakot észre, melyek közül az egyik félkörívü, s jelenleg be van falazva, a másik pedig négyszögü, s melyek talán erkélyekre nyíltak; a nyugati oldalon pedig egy ablaknyílás kivülről kőfedővel van ellátva, s ez valószinüleg ostrom alkalmával forró olaj leöntésére volt szánva. Ezeken fölül még egy sor ablak létezik, melyek azonban, valamint a párkány fölötti apró lőrések, már a padlás tűzfalában vannak.

A fő épületet köröskörül magas falak, s ezekhez épített melléképületek, a szögleteken pedig tornyok és bástyák veszik körül, melyek amazzal külön négy külső udvart zárnak körül. Ezen melléképületek érdekesb részleteket nem nyújtanak, s valószinüleg, részben legalább, a XVI. és XVII. századokban épültek fel, mely időben a vár egykori birtokosai, az Eszterházyak is több rendbeli építkezéseket tettek, mint E. S. említett kéziratából kiviláglik; ellenben a tornyok s a körfalak nagyobb régiségre látszanak utalni. Ez utóbbiak egy ölnyi vastagság mellett majd 5 ölnyi magasságra emelkednek, olyformán, hogy a fő épület első emeleti ablakai általok egészen el vannak fedve. A külső kaputorony kétemeletes négyszeg épitmény, kapunyilása félkörívü, az emeletek ablakai azonban egyszerü négyszögletüek. Nyugati oldalán, a körfalon kivül kis ablakot veszünk észre, melynek oldalfalai kajácsosan s előretolt falszögletek mellett tágúlnak kifelé, s mely szögletek csupán egy irányban lévén leszelve, a célozást belülről kifelé lehetségessé teszik, ellenben a kivülről jövő golyókat (vagy tán helyesebben nyilakat) az egy irányon kivül felfogják.

A délnyugati kerek szöglettorony egy külső terjedelmes sánczművel áll összeköttetésben, mely *kopasz bástya* nak neveztetik s már romokban hever, s valószinüleg a XVI. században lett építve, midőn Zólyom a végvárak sorába emeltetett.

A melléképületeket jelenleg uradalmi tisztek lakják, a fő épület pedig részint hivatalbeli irodákul, részint magtárakul használtatik.

Ha az imént leirt építészeti részleteknek minőségéből s építészeti jellegéből a vár épittetési korára akarunk következtetést vonni, úgy a főépületben: a belső kapufolyosó félkörívü nyilásai s dongaboltozata, a nyugati oldalon lévő nyilt csarnok, a várkápolna alsó portáléja előtti két régibb oszlop, s az egész épületen kivülről végig vonuló párkányzat oda látszanak mutatni, hogy az egész négyszeg főépület az átmeneti stíl időszakában, tehát körülbelül a XIII. század második felében lett fölépítve, s mindjárt a fent leirt kis haranggal ellátva. Hogy azután ezen épület a későbbi századokban sokféle változáson ment keresztül, arról tanuskodnak: a várkápolna alsó kapuzata, a kapufolyosó oldalpárkány-

művei, a díszterem portáléja, melyek a kora s részben kifejlett gót stílre, — továbbá a várkápolna felső kapuzata, mely a késő gót stílre, s a folyosó korlátja, a kápolna belső átalakított része, s a többi részletek, melyek már a gót stíl utáni időszakra utalnak. A külső épületek közül a kaputorony szinte a gót stíl előtti időszakból látszik eredni, valamint a szöglettornyok és a körfalak is legkésőbb a XIV. században emeltettek, s lehet, hogy ezekre vonatkozik ama hagyomány is, mely a mostani vár nagyobb részét I. Lajos király által emelteti.

A váron kivül a város épületei közt a plébániai egyház nyujt érdekesb műemlékeket; mivel azonban ennek leirását második közleményem fogja hozni, ezúttal csupán azon kapuzatfaragványokra fordítsuk még figyelmünket, melyek a nagy piacz egyik házában — melyben állitólag egykor Thurzó nádor lakott volt — léteznek, s melyek közül az egyik az emelet előcsarnokának ajtaja fölött szemlélhető, kevert renaissance stílben készűlve (l. II. táb. 16. sz.), középen czímerpaizszsal, melyben egy kezdő *H* betü, s e fölött egy *T*, alatta pedig egy *O* látszanak, állitólag Thurzó nádor monogrammája. A másik a belső szobák egyikének ajtaja fölött látható, késő gót megfordított ívekkel lévén alul berekesztve (l. II. táb. 15. sz.), s római kezdő betükkel rajta a következő felirat olvasható:

VERBOM ⸸ DOMINI ⸸ MANET ⸸ IN ⸸ ETERNOM ⸸ ESAIE. 40.

s az ívek által képezett alsó szelvények egyikében czímerpaizs három fekmentes folyóval, s körüle 1537. évszám, a másikban pedig Magyarország czímere.

VI. Hajnik.

Kis falu Zólyom szomszédságában, a Garam folyó mellett, épen szemközt *Ribár* (az egykori *Halász*) helységgel. Régi plébániájának keletkeztéről nincsenek adatok, a hagyomány Beatrix királyné, II. András király neje által építteti sz. Miklósról czímzett egyházát. Annyi bizonyos, hogy a XIII. század közepén plébániája már nem csupán létezett, de jelentékeny földterületnek is volt birtokában, mely IV. Béla király 1263-iki oklevelében — mint fölebb Zólyom történeténél láttuk — „terra ecclesie S. Nicolai“ nevezet alatt fordúl elő (a mai Lezsiak nevü puszta), s melynek az egyház jelenleg is birtokában van. Későbbi történetére nézve szintén adatok hiányában vagyunk, miután a régibb egyházi iratok az utolsó Rákóczy hadjáratban veszendőbe mentek, az egyházmegyei visitatiók pedig csupán 1814-től kezdődnek.

A mai egyház egy hajóval biró kisebb templomépítményt állít elénk. Szentélye a nyolczszög három oldalával záródik, s csúcsíves boltozatának gerinczei az egyszerü, két horony és egy kis lemez által képezett alakítást mutatják. Egész hossza az egyháznak 65′ 7″, miből a karhelyre a szentélylyel együtt 29′ 8″, a hajóra pedig 33′ esik. Belső szélessége a karban 21′, a hajóban 33′ 9″. A szentélyben három magas csúcsíves ablak létezik, em-

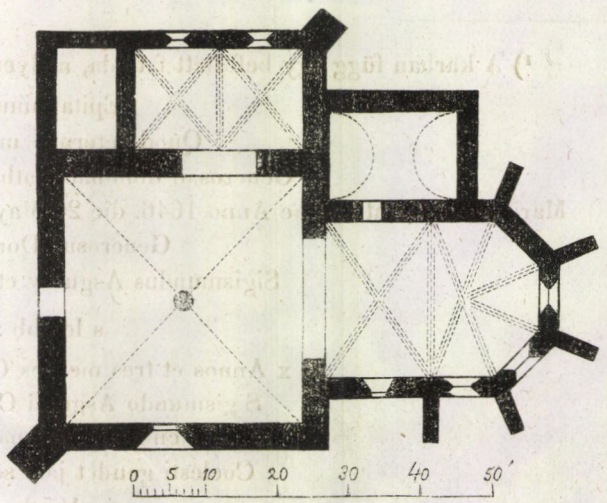

A Hajniki egyház.

lítésre méltó díszművezet nélkül, mely ablakoknak kifelé rézsút táguló nyilásaik kivül félkörívüek. Ezenfelül van a karban még egy kisebb csúcsíves ablak, mely azonban egy nagyobb félköríves s befalazott ablaknyílásból lett kihagyva. Az északi oldalon kis késő gót, úgynevezett szamárhátívü ajtó vezet a sekrestyébe, mely dongaboltozattal bír. A hajó, melyet a karhelytől csúcsíves diadalív választ el, majd tökéletes négyzetet képez, s boltozatát egy középső kerek oszlopról a szögletek felé nyujtott félkörívek hordozzák. A kerekoszlop átmérője 2′ 8″, fölül tökéletes román alakításu vállal (Karniesz) bir, alul szintén egyszerü román foszlány közvetitésével kerektalpon állván. Ablakai félkörívüek, melyek közül az egyik keskeny, kajácsos, román időszakból való. Két bejárásai közül a nyugati kapu fölött kis kerek kajácsos ablak létezik. A hajó éjszaki oldalfalához kis kápolna van épitve, melyet a hajótól csúcsíves vállív választ el, s melynek csúcsíves keresztboltozatát hasonló alakításu gerinczek hordozzák, mint a szentélyét. Ablakai csúcsívüek, s díszművezetük a csúcsívbe végződő háromfélkör fölött, az egyiknél kanyarú négyszegből, a másiknál szívalakból áll, a késő gót stíl jellegét hordva magukon. Fő bejárása az egyháznak keleti oldalán létezik, kis csúcsíves kapuzattal, melynek ívei a koragót alakítást mutatva, — hasonlón a zólyomi várkápolna alsó kapuzatához — minden félbeszakítás nélkül emelkednek föl a csúcsig. Az imént leirt részletekből látható, hogy a templom hajója egy régibb román épitménynek felmaradt részét képezi, — mely egyéb részeiben később a gót és késögót időszakban átváltoztatott, részben pedig megbővítve lett.

Az egyház alatt két sírbolt létezik, az egyik a *Bezzegh*, a másik a *Soós* családoké, mindkettő használaton kivül. [1])

Említést érdemelnek még az egyház régi kelyhei, melyek közül az egyiknek, kidüdörödő fogóhelyén kiálló, hat kerek lapocskáin, gót majuscula alakban, ezen betük láthatók:

M | A | R | + | A | I

mi Máriának olvasandó, s a betük alakjáról itélve ezen kehely a XIV. században készülhetett. Alul, talapzatára hat kis kerek kép van bevésve, háromnak tárgyát emberfej képezi, a másik három pedig különféle gyümölcs-csoportozatokat ábrázol, ezeknek rajza azonban később korra látszik utalni. Talpának alján: ANNA SCHOLTISKA. ANNO. 1618. szemlélhető bevésve, mely név s évszám kétségkivül a kehely adományzójára s a kehely adományoztatásának korára vonatkozik. A másik kehely késő gót müvezetü, s tövének a középső kidüdörödés fölötti részén, zöld zománczban gót majuscula betükkel

I | H | E | S | V | S,

alsó részén pedig kék emailban:

---

[1]) A karban függ egy befestett fatábla, melyen ez a felirat olvasható:

Epitaphium
Quod aeternae memoriae
Generosae dominae Catharinae Gelenski
Maritae desideratissimae Anno 1646. die 20 May pie in Domino demortuae Consecravit
Generosus Dominus
Sigismundus Asguthy et Viduus orbus.

s lejebb:

Sex Annos et tres menses Catharina Gelenski
Sigismundo Asguthi Consociata fuit,
Filiolos enixa duos, unamque Puellam
Coelesti gaudet jam sociata Choro.
1652.

M | A | R | I | A | H

olvasható. Talapzatára, késő gót diszítmények közt, szintén kis ábrák vannak bevésve, egyik a sárkányt ölő sz. Györgyöt, kettő pedig szentfénynyel körülvett királyi és egy püspöki alakot ábrázol, s talpának alján 1519. ꝼ G L látszik bevésve. A harmadik jelentéktelen mű.

Az egyházat kivülről lőrésekkel és kapuval ellátott körfal környezi, melyhez a déli oldalon erős négyszögü torony van épitve. Ebben őriztetnek a harangok, melyek közül a nagyobbik 51 mázsás, s rajta gót minuscula betükkel ezen fölirat olvasható (l. III. 14. sz.):

Aue ꝛ maria ꝛ gracia ꝛ plena ꝛ dominus ꝛ tecum ꝛ tpe ꝛ domini ꝛ cristofori ꝛ pleuani ꝛ A ꝛ d ꝛ m ꝛ 3 ꝛ 13 ꝛ

mely tehát 1313-ban Kristóf plébános idejében öntetvén, az eddig ismert, évszámmal ellátott magyarországi harangok közt *a legrégibb*, s annyiból is nevezetes, hogy a minuscula gót betüknek s az arabs számoknak hazánkban, már ezen korban is, olykori monumentalis használatáról tanuskodik.

A másik kisebb harang 23 mázsás, s ily felirattal bír:

felül:

†. VENITE EXVLTEMVS DOMINO. IVBILEMVS DEO SALVTARI NOSTRO. ANNO. 1698.

alul pedig:

SAMVEL FARBERG VND JOHANN CHRISTIAN BIENSTOCK GOSSEN MICH IN NEVSOHL. 1698.

PANNONIAI ÚJABB KIADATLAN

RÓMAI FELIRATOK.

RÓMER FLÓRISTÓL.

II. KÖZLÉS.

H. KONTES'

ROMAI EGLIPATOK

FANNONIAI QUARB KIADATJAN

Bár eddig szorgalmasan másoltattak római feliratink, még sem lehet azt állítani, hogy azok folytonos közlése felesleges vállalat lenne. Igaz, hogy mai napig sokan foglalkoztak vele nagy fáradozással, de nem mindig kielégítő szerencsével is; mert tapasztaljuk, hogy a mult századbeli közleményeink nagyobb része hibásan olvastatott, és még sokkal hibásabban magyaráztatott azért, mivel a másolók gyakran saját fogalmazásu értelmet fektettek a feliratokba, mely magukban a feliratokban nem található.

A mit ilyen módon kiadunk, anyagja leend egy lehetőleg teljes *Corpus Inscriptionum pannonicarum*nak, melyhez még több évig fogjuk az egyes részeket összekereshetni, részint azért, mert ásatások következtében még gyakran fedeztetnek fel új, eddig nem ismertetett műemlékek, részint mert szakférfiaink legnagyobb figyelmüket leginkább a Duna mentében fekvő helységek határai között talált feliratokra fordították; de újak közé számíthatjuk némileg még azokat is, melyek eddig hiányosan közöltettek, vagy hibásan olvastattak; vagy csak a kevesebbé olvasott napi lapok hasábjain lappangnak, és az érdekelt nagyobb olvasó közönség előtt mintegy ismeretleneknek tekinthetők.

Köszönettel veszszük azért akárkitől s akárhonnan kapjunk hű másolatokat, vagy jelentéseket, hogy a vidéken római faragványok ásattak fel, vagy hogy eddigelé rejtve volt emlékekhez hozzáférhetünk.

Íme lássuk magukat a felirásokat a találási helyek betürendje szerint:

a) Baracsi puszta Tolna megyében, Földvártól északnak.

I.

ΘЄOIC CѠTHPO
IN ACKΛHΠIѠKA
IYΓIЄΛOYKIOC
OYAΛЄPIOCO
NHCIM . . .
ΟϹ - - - -
XAPICTHPINA
N : ЄΘHKЄN

A betük csinosak, és veres vonalok között állván, valamint a tagozat is veres festékkel ki vannak emelve.

Ezen igen érdekes kő*), mely 2′ magas, talapzatánál 12″-nyi széles és 8½″-nyi vastag, felül-alul bot, horony, hullámzó és szíjból álló tagozattal végződő fogadmányi oltár, találtatott a *baracsi*, a térképeken *kis-apostagi*, pusztán létező, Derecskei Lajos és Kornis Antal urak birtokában levő szőllőben, mely a legujabb ásatások és szorgalmas

*) A görög feliratu kövek hazánkban a ritkábbak közé számíttatnak. A komáromi várban heverő sirkő fedelén létező egy sornál, valamint a szegszárdi diatretán (üvegedény, melyen a betük kivül körülragasztvák) látható, felköszöntési szavaknál többet nem igen ismerek.

gyüjtések után nagyobbszerü római castrumnak mutatkozik, melynek lépéssel mért hossza 80°, szélessége 40°, melyben számos terra sigillata és más edények töredékein kivül sok bronce tü, fibula, szoborka, egy nagyobb bronce-szobor ruházatának redői, 3 edény-minta, mintegy 13-féle bélyegü irásos tégla és véka-számra menő bronz- és réz-érem, valamint több ezüst és nehány arany-darab is találtatott, és a fennevezett uraktól a legnagyobb nagylelküséggel az irónak tudományos tanulmányozás végett átengedtetett.

Az érmek száma: Nero, Vespasianus, Trajanus, Hadrianus, Antoninus, Crispina, Julia Domna, Geta, Alexander Severus, Gordianus, M. Jul. Philippus, Volusianus, Valerianus, Gallienus, Salonina, Claudius, Domitianus császároktól és császárnéktól egy vagy kettő; Aurelianustól 8, Probustól 7, Diocletianus, Maximianus, Liciniustól 7; Constantinus Magnustól 26, Constantius Juniortól 12; Constanstól 15, Vetraniotól, Constantiustól 30, Julianustól 7; Jovianustól 3, Valentinianustól 32, Valenstől 28, Gratianustól 6, Valerianustól 1. Azon kortól fogva, melyben a római császárok a praetorianusok kezeibe estek, t. i. az első század első fele végétől, egész a fő hatalom hanyatlásáig, azaz, a IV-ik század második felén túlig, az uralkodók majdnem nagyobb részétől találunk itt érmeket, melyek közül az általam vizsgált 213 darabból 160 darabot számítunk Constantintól Valerianig; tehát az utolsó császárok érmei az egész összegnek négy ötödét teszik, miből könnyen találgathatjuk, mily korszakban lehetett ezen vár leginkább népesítve; mi azonban annál kevesebbé feltünő, mert szerteszét honunkban, a hol csak eddig római érmek találtattak, azokban közelítőleg mindenhol ezen arányt veszszük észre.

II.

ASCLEPIO
ANTONIVS
BVCINATOR
V S. L. M.

Szintén az előbbivel találtatott 1864. tavaszán ugyanazon kőhidi-csárda fölötti szőllőben. — A többi fogadmányi oltárok alakjától egészen eltérő — inkább szélesb fejfához vagy zsidó emléktáblához hasonló — emlékkövön hiányzik a tagozat, a finomabb munka, sőt a betü maga is oly kezdetleges, hogy vagy a rendkivüli szegénységnek, vagy a művészet általános hanyatlásának, vagy a parlagi művészet egyik specialitásának nyomát viseli, és főképen egy más, ugyanott talált, emlék *rom*nak izlésétől, szépségétől és példányszerü tökélyétől egészen elüt.

Ezen emlék magassága 26″-nyi, szélessége 10½″, vastagsága 5½″-nyi.

Valamint az előbbeni, *Aesculap és Hygieia*nak, úgy ez magának Aesculapnak van szentelve, az első Lucius Valerius Onesimostól; a másik Antonius nevü trombitástól.

Ezek az egészség fenntartásáért vagy visszanyeréseért segítségül hivás tekintetéből állított fogadmányi oltárok nálunk épen nem ritkák. Elefántcsont dyptichon alakban létezett hajdan a hírneves Fehérvári-féle gyüjteményben egy remek faragvány, mely jelenleg Angolországban van, és e két istenség gyönyörü előállításának példája; más csinos kőalakok őriztetnek Jilek épitész urnál Ó-Budán, a korona-utczai háza udvarában; ezek Aquincum területén találtattak; de ezen istenségekhez intézett fogadmányok sem épen ritkák Pannoniában; igy egyik tétényi követ Domitius Magnus Aesculap és Hygieanak, és a váczit, jelenleg a nemz. muzeumban lévőt, Aug. Aurel. Artemidorus ugyanazon Isteneknek szentelte. Katanchich Istri adcolae. I. 380. és 411. l. — Publius Aelius Syrus

családja tagjaival e két istenségnek boltozatot készített, mint a károly-fejérvári hajdani jezsuita-collegium falaiban létező kő tanusítja. L. Schwandtner Script. R. Hung. III. 363. l. Azon kitünő mellékszavakról pedig, melyekkel kitüntettek, Paschalis Caryophylli de Thermis Herculanis-ról irt értekezése értesít, melynek 38-ik lapján ezen felirás olvasható: *Diis Magnis et bonis Aesculapio et Hygeiae.*

A testi üdvet osztó Istenekről többet szól Schoenwisner Comm. Geographici Pars II. 248 l; Muratori Nov. Thes. Vet. Inscr. IV. Index Aesculap szónál, és Gruter Corp. Inscr. IV. ugyanazon czikk alatt.

b) Budán a várban.

III.

C L · POMPEIVS
FAV·STVS DEC
COL · AQ · AEDIL'
IIVIRAL · PRAEF
COLL · FABR · ÆM
QVE·PATRONVS
DVXIT · COLL · SS
INAMBVLATI
s · V · KAL · AVG.

Ezen érdekes kő a budai várban, az uri-utczában fekvő Huszár-féle 56. számu házban a fészer oszlopába be van rakva.

Az irásos rész szélessége 18″, magassága 20″; az egyes hibátlanul vésett betük magassága $1\frac{1}{2}$″.

Felül római diszítmény látható, mely középen egyenszáru háromszögben négyszirmu rózsát, oldalt negyedkörben levélékítményt mutat.

A kő a negyedik betü irányában egész hosszában el van törve; hanem csak az alsó jobb sarkán hiányzik néhány betü. *)

A *collegium fabrorumnak*, melynek egyik aquincumi praefectusa itt előfordúl, említése a római emlékirásokon nem tartozik a ritkaságokhoz. Csak hazaiakat hozok fel. *Torma* „Római feliratok Erdélyből" czímü értekezésében (l. Arch. Közl. III. 143.) Tibius Julius Bubalinus az egész collegium üdveért emel oltárt, a 147. lapon pedig P. Ael. Valerianus coll. fabr. Decurio és szintén Patronus fordúl elő. Schoenwisn. Comm. Geogr. II. 259. Coll. fabrorum emlékkövet rak Caius Valeriusnak; Gemellianus valaha Mag. Coll. fabrorum említtetik a Margit-szigeti kövön (Arch. Közl. II. 16.). Julius Severus ezen testület mesterévé neveztetvén, ugró kutat készítetett, De ruderibus Laconici 169. l., hol a jegyzet alatt ezen Collegium fabrorumról többet is lehet olvasni.

---

*) Már nyomtatás alá készítettem ezen ujnak vélt felirást, midőn a pannonia-felirásokat lelhely szerint összegyüjtvén, és az emlékiratokban előforduló neveket mind betürendbe összeállítván, Katanchichban Istri Adc. Vetus Geogr. I. 403., mint Ó-Budán létező kővel találkoztam, és arról is értesültem, hogy ezen emlék valaha *Solmárról Ó-Budára* hozatván, Uj-Budára a Báthori András-féle házba vitetett, és így jelenleg már a harmadik helyen áll. A Katanchichnál közlött két első sor hiányzik, különben az olvasás helyes.

Ó-Budán.

IV.

I · O · M
VLP · ROMN
VET · LEÇ · II
AD · P · F ·
V · L · S · M

Szép tiszta betükből álló felirás, mely a *Csigahegy* körül a Krempel-féle malom irányában talált csinos fogadalmi oltárkán olvasható, Frei Mihály ó-budai polgár udvarában áll, kis-czelli utcza 580-ik száma alatt. Az oltár maga 21″ magas, 3″-nyi emelvénynyel; zöme $8\frac{1}{2}$″-nyi széles és vastag is, kidülő tagozata pedig $11\frac{1}{2}$″-nyi, és váltogatva szép vánkos és hullámos tagokból áll.

Frei ur mintegy 300 darab római pénzzel is bír, melyek mind a fennevezett helyen találtattak.

Buda határában.

V.

I · O · M
FLAVIVS
DECMVS
V · S · L · LM

Schwanfelder malma udvarában, találtatott a forráson túl a hegy alatt. Betüi szépek, nagyok, tiszták. A fogadmányi oltárnak, mely felül tompa egyenoldalu háromszögtől tetéztetik, és ennek oldalszögletei fölött, tekervényes vánkostagokkal bír, egész magassága 3′; — az irásos tábla 1′-nyi magas, $8\frac{1}{2}$″ széles. Tetején egy kerek oszlop helye látható.

Az első tiz számnévből készült személynevek nem tartoznak a rómaiaknál a ritkaságok közé. Pannoniai feliratokon a Primanius és Primitivus; Secundianus, Secundiania, Secundinius, Secundinus, Secundina, Secundus; Quarta, Quartus; Quintianus, Quintilius, Quintinus, Quintus; Sextianus; Septima, Septimia, Septimius; Nonius, neveket találtam, ezek közt Quintus ötször, Septimius pedig tizenötször fordúl elő, míg a többit csak egyszer vagy kétszer olvastam.

c) Sz.-Endrén a városház udvarában.

VI.

---------- SANC
IIS - - - - ‘ COO
NI - - - - V - - - - - -
NCSI - - - - - -

Kerekdedes oszlop, melynek átmérője 17″, magassága a föld fölött 45″ — földben levő része mintegy 2 láb, a betük veres festékkel valának kifestve. Ide hozatott a budai-utczában létező Lebmann Bernát háza elől; találtatott ugyanannak szőlőjében.

Nehéz ezen igen megviselt kőről valami érthetőt leolvasni, mert mind az anyag göröngyössége, mind a gondatlan megőrzés vagy a földbeni hosszabb fekvés a betüknek nagyobb számát ismeretlenné tette.

VIII.

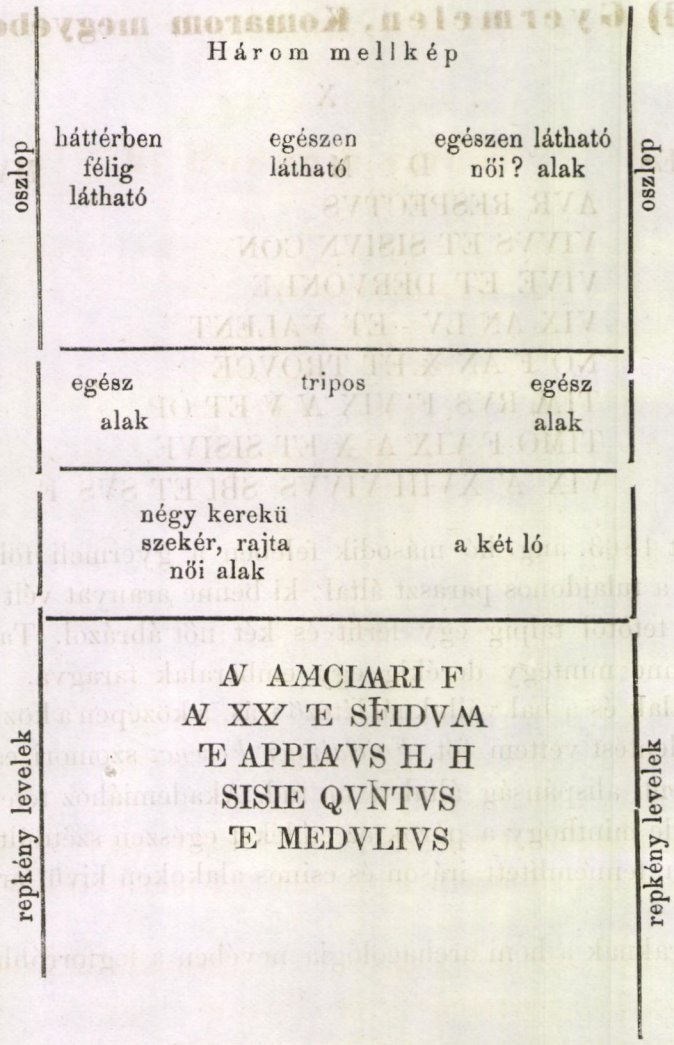

A kő, mely alul-felül el van törve, áll jelenleg Sz.-Endrén Dumcsa Jenő ur udvarában, és találtatott ugyanannak *hunkai* szőleje déli részében.

Egész magassága 3′ 7″, szélessége 2′ 4″; az első sor betüi 2″ — a többiek 1″ 1‴-nyiak.

VIII.

RETIMARVS
--. AN I
M I M - ---
. . . M . . . C .....
LVE.. .....
---- SSM

Sz.-Endrén a budai g. n. e. püspök ur szőlője szélén, trachit táblán. Alúl pöczke vagyon a kőnek, felül egy csinos virág-edény látszik, melyből repkény-ágon a levelek ideoda hajlongnak.

Minden iparkodásomat kijátszá a betük olvashatlansága. Itt is, valamint több következőn is barbar hangzatu nevekkel találkozunk, és az itt talált Constantin utáni érmek gyakrabbi előfordulása eléggé bizonyítja, hogy ezen várak, milyen a szent-endrei is volt, a császárság utolsó századából valók.

d) Gyermelen, Komárom megyében.

X.

VÆLES D. M. MVP VÆLEN
AVR RESPECTVS TIN
VIVVS ET SISIVN CON VS
VIVE ET DERVONIÆ
VIX AN LV - ET VALENT
NO F AN ⧖ ET TROVCE
TIM RVS F VIX AV ⧖ ET OP
TIMO F VIX AV ⧖ ET SISIVE
VIX AV XVIII VIVVS SBI ET SVS F.

Találtatott 1863. aug. hó második felében a gyermeli földeken. Egyik kő hat lábnyi magasságu, a tulajdonos paraszt által, ki benne aranyat vélt találhatni, erőszakosan széttöretett; ez tetőtől talpig egy férfit és két nőt ábrázol. Találtatott továbbá egy öles kőkoporsó, benne mintegy derékig egy emberalak faragva. Továbbá a síremlék fedele, melyen két alak és a bal válluknál létező írás, a középen a közlött sorok olvashatók.

Az első jelentést vettem főt. *Faichtinger Ferencz* szomori esp. és plebános urtól, a második a komáromi alispánság által a m. tud. Akademiához tétetett *Aranyossy Dénes* szolgabíró úr által; de minthogy a pórok az emléket egészen szétdúlták, és a koporsó tartalmát kihányták, a fennemlített iráson és csinos alakokon kivül archaeologiai becse sokat vesztett.

A közlő uraknak a honi archaeologia nevében a legforróbb köszönet.

e) Gyúró, Fehér megyében.

XI.

C I ▾ MCIMARVS ▾ AN
XXXXK ▾ NAMVSON
IS ▾ F ▾ RESSONA ▾ AN III
H ▾ S ▾ SVNT ▾ C ▾ I ▾ MCIO ET ▾ C ▾ I
COMATVMRVS ▾ F ▾ ▾ ▾
T ▾ M ▾ P ▾

Ezen csinos, tiszta 2″ 4‴-nyi betükkel bíró emlékkő, melynek belső világa 23″ magassága 20″, 4″ 6‴-nyi keretben foglaltatik, a gyúrói kath. lelkészlak falában található.

A mint a barbar hangzatu nevek eléggé mutatják, már késő római korból való.

A gyúrói majorban.

XII.

D I MA
AVR ▾ N*)EROMEN :
D : NAPOLV II CONI
VX ANDEN T▾ AER
V ▾ ▾ TCOVVCES ANN
OS VIX SIT ANNO
S XXXV

Ezen kő ép, de az ide-oda dülő betük igen kezdetlegesek. A két alak, mely az oszlopok közt áll, elég csinos, 30″-nyi magas, és az alatta álló áldozatot ábrázoló képpel, mely 14″-nyi, 33″-nyi széles. Ezek fölött a 12″-nyi orom a nap képével. Az irás magassága tesz 27″, a talapzat 14″.

A követ a fehérvári káptalan szivesen fogná a nemzeti Muzeumnak átengedni.

f) Komáromban.

XIII.

VLPIA
CNDIDA
SILVNS
V. L. M.

Ezen fogadmányi oltár rajzát igen szorgalmas gyüjtő és régiség ismerő ts. Sárközy József kömlődi birtokos urtól kaptam, ki ezt a komáromi reform. iskola thekájában létező kőről másolá.

A házi és erdei *Silvanok*nak a rómaiak gyakran emeltek fogadmányi oltárokat.

g) Kömlődön.

XIV.

NYMPHIS
SACR
L ATTIVS
MACRO
ZEG AVG

Fogadmányi oltár ts. *Sárközy József* birtokos ur kömlődi kertjében. A rajzot, sok egyéb érdekes, birtokában lévő, római régiségeket ábrázoló lappal tőle ajándékba kaptam, miért is itt nyilván hálát mondok.

Attius, Attianus, Atticianus, nevek előfordúlnak néha pannoniai feliratokon.

---

*) vagy talán V?

h) Szegszárdon.

XV.

HERCVĽ▾
AVGVSTI▾
M▾DOMIŤ▾
SECVNĎN
VS - Ɛ - CA.-BŘ-V
S L M

Fogadmányi oltár alaku kő, mely Tolna és Mőzs közt találtatván, elébb a gróf Festetics tolnai kastélya melletti kertben úgy volt felállítva, hogy egy másiknak talapul szolgált. Így festette le azt természet után B. Kotz Louise, és kiadta, több más műemlékkel színezett lapokon ezen czím alatt: „Römischer Denkstein" zu Tolna, Ungarn.

Jelenleg áll ezen kő dr. Tormay úr szegszárdi háza kertjében, melyben a takarékpénztár és casino székel.

Egész magassága 2′ 10″, szélessége az irásos hasábnál 1′ 6″, vastagsága 14″; a tagozat felül 1′ 10″ széles, alul szintén annyi.

Az utolsóelőtti sorban a Ɛ-CA.-kétes és talán DCA. Domo CAL....? vagy Decurio Alae Brigetiinek olvasható? — legtüzetesebb vizsgálatom mellett sem határozhatom meg.

XVI.

HERCVĽ
SACRVM
M - VLPIVS
GEMELVS
V ♡ S ♡ L ♡ M

Az előbbinek társa, és az említett képen hajdan rajta állott, míg dr. Tormay úr által Festetics gróftól megnyeretvén, szegszárdi kertjében, vele szemközt felállíttatott.

Mértéke ezen, társához hasonló kőnek: magassága 2′ 9″, szélessége a tagozatoknak 1′ 8″; az irásnál 1′ 5½″, vastagsága 11″.

A betük igen díszesek, az első sorban 3″, a három következőben 2″ 10‴, az utolsóban 2″-nyiek.

Hercules neve pedig depulsor morborum, conservator, victor, sanctus, invictus sat. melléknevekkel gyakran fordúl elő a harczos római népnél, mint ezt a hazánkban talált emlékek tanusítják. De az *Augustusok isteneit* is olvassuk p. o. Kat. Istri Adcol. Geogr. *Nemesi* Augusti 403., *Marti* Augusti Sacrum 421.

XVII.

Ezen 5′ 9¾″ magas, közepén 1′ 10½″-nyi széles és 10″-nyi vastagságu sírkő, mely 1828-ban az ötsényi bozótban találtatott, áll jelenleg, több igen érdekes, a hires szegszárdi apátságnak talán egyedül fennmaradt díszes románkoru faragmányaival, báró Augusz Antal ő mlsga kertjében.

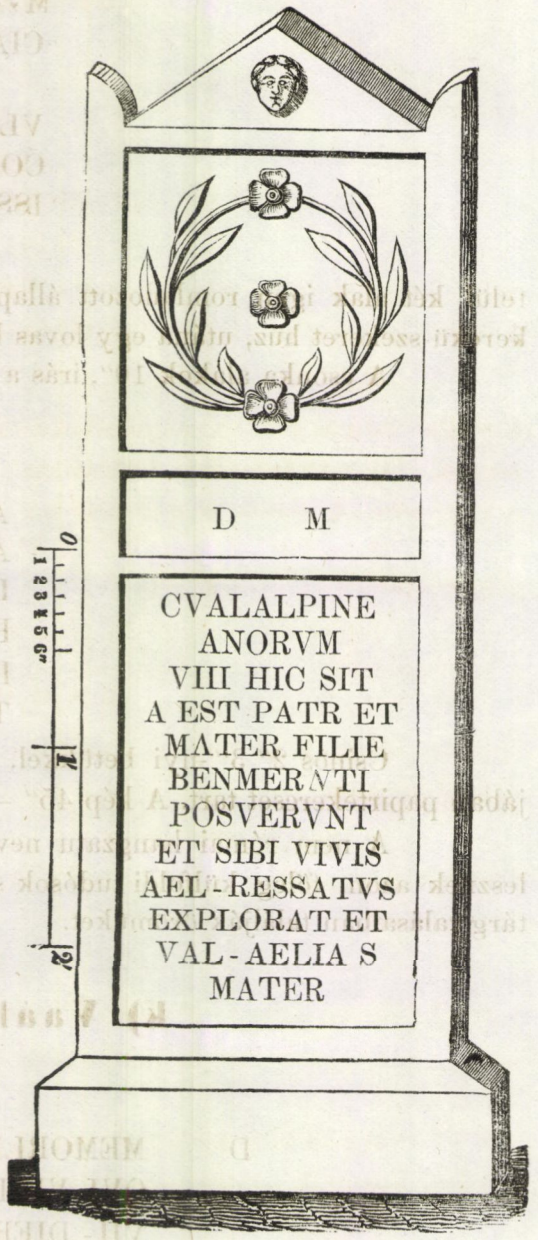

i) Tabajd, Fehér megyében.

XVIII.

ANNAMATVS
RIPPONIS ▾ F ▾ ANN
LXXX ▾ H ▾ S ▾ E
ET BASSAEBAGE
ET ONISE CONI
VGI ▾ ▾ ▾ ▾ —

Ezen emlék a tabajdi temetőben sirkő helyett áll. A dombormü balra vonuló quadriga-t mutat, előtte kétfogatu szekér.

A betük szépek, tiszták. A kő maga tele van zuzmókkal. 36″ magas — 36″ széles — 11″ vastag.

XIX.

PRENSENS
ANNA MATRE
ANN VII H ▾ S ▾ E
PATER ▾ FIL
T ▾ M ▾ P ▾

Négyszög között babérkoszorú, fölötte eltört háromszögü orom; az egész muzeumnak való emlék.

A tabajdi ref. temetőben.

A reform. templomhoz vezető egyik lépcsőn:

V. S. L. M.

egy ára darabja látható.

XX.

M▾ VLP▾ PROVIN
CIALIS▾ AN▾ L
H S E
VLP▾ MATTV▾▾▾
CONIVGI PIENT
ISSIMO ET SIBI
VIVA P.

felül két alak igen romladozott állapotban; az irás alatt minden keret nélkül két ló 4 kerekü szekeret húz, utána egy lovas balra nyargal.

A csonka alakok 10″, irás a szekérrel 23″ — a talap 57″-nyi.

XXI.

ATRESSVSA
AVILLI FANN
LXXX H▾ S▾ E
P▾ COIMO F▾
PATRI▾ PIEN
TISSIMO

Csinos 2″ 3‴-nyi betükkel, bár a kő rég hevervén elkopott. Férfi alak, baljában papirtekercset tart. A kép 45″ — az irás 26″; a talap pedig 50″-nyi.

A nem római hangzatu nevek, a már fenebb említettekkel, kedves adomány lesznek azon, főleg külföldi tudósok számára, kik a barbar népek nevei gyüjtésében, és tárgyalásaiban találják örömüket.

k) Vaál, Fehér megyében.

XXII.

D MEMORIÆ Q P : ÆL : FIRMINI M
QVI VIXIT ANN VIII - MNSIBVS
VII - DIEBVS XV - P ÆL - FRMN
ANVS - VET - LEG - II AD - PTER
E ÆLIA DOMTINA MER -
FILIo DVLCISSIMo FACIE
NDVM CVRAVERVN.

Ezen ép, igen díszes betüjü sírkő, mely mintegy négy év előtt a vaáli határban fekvő *farkasfai* fasor mellett a domb tetején, jobbra a vizmosásban találtatott, jelenleg ft. *Gürtler Mihály* vaáli esperes úr gondoskodásából a vaáli templom szentélyében őriztetik.

l) Edény-cserepeken.

XXIII.

C- IPPI-M

terra sigillata csésze aljának belső részében, tisztán kivehető betükkel, találtatott több igen érdekes műdarabbal a *baracsi* Kornis-féle szőlőben.

XXIV.

RESATVS ▲ ƒIIC

szürkés fekete cserépdarabon, alatta egyenközü inu levél. Találtatott ugyanott, és Kornis urtól közlés végett átengedtetett.

XXV.

Téglák.

Magában a sz.-endrei terjedelmes római castrumban

1) egy C N . . . bélyegü téglát találtam.

Sz.-Endrétől északnak, mintegy félórányira van a *hunkai* domb, igen sok római emlékkel, melyek azonban már a középkorban más építményre használtattak, — a nép vörös barátokat helyez ide, míg mások azt Sz.-György kápolnájának keresztelték.

Itt a sok római párkányos és $3\frac{1}{2}''$-nyi vastag tégladarabok között, melyeknek egész mértékeit ki nem puhatolhattam, találtam egészen sima, sőt harántos szélüeket is; de irás csak egyen volt, és pedig ez is tökéletlen:

2.) M . . . . INIF

Az igen érdekes partfalon, mely a horányi és a dunakeszi révekkel szemben mindkét oldalon ölnyi vastagságu oldalfalakkal bír, melyek a Dunába benyulnak, maguk pedig 20 ölnyire terjednek a folyó mentében mind a kettő 10—20°-nyi sánczokkal összekötve, találtam két külön bélyeggel ilyen töredékeket:

3) . . . . OVINI és . . 4) ƒ P . . . .

feliratokkal.

A baracsi pusztán létező Kornis-Derecskei-féle szőlőben, melyen hajdan olyforma római castellum állott, milyent Sz.-Endrén és Maróton találtam, igen sok és külön bélyegü téglákat irtam le, t. i.:

5) COH VII. BR

6) ⅄⅄ = M betüsöket több példányban.

7) LEϘΠA . . . LECIIAD

8) ꓷAII, visszásan II AD.

9) IƆƎT
ALFGII

10) ^ꓭIꓭꓷAV visszásan VADRIB' *)

11) VIIBRCHIK

12) ꓭAꓭꓭꓷV
LEGII^

egy válú-alaku fedőcserepen, melyeken eddig ritkábban találtam felirásokat.

---

*) Szükségesnek tartom a kegyes olvasót az Arch. Közlemények III. kötetében megjelent és a pannoniai római várnákról szóló értekezésemre utasítni, mely az eddig talált *Quadriburgium* bélyegü téglákról bővebb emlitést teszen, ámbár azóta Pilis-Maróton is találtam a római várban, és pedig LEG II. AD. bélyegüekkel együtt, itt pedig ugyancsak egy válú-alaku téglán (l. 12. sz.)

Úgy hiszem, hogy ezen Quadriburgiumok több helyen és majd egyenlő távolbani előkerülése, és pedig következetesen a LEG II ADI (utrixnek) társaságában, uj eszmére adand alkalmat, t. i. a héza-

13) 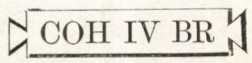

Tégla, ?, 10″, 2″ 2‴, az esztergami reáltanoda muzeumában.

14)

Megfordított bélyeg LIIC II ADI; több 16 □″ és 2″-nyi vastag téglákon, melyek legujabban a Csigahegy és az országut közti földeken, a Krempelmühl táján, Seger Antal és Heithaler János ó-budai polgárok földjein, sok más üres, párkányos és félkerek, még mentelék alaku téglákkal és cserepekkel, valamint több fűtőkemencze-oszlopokkal, 18 □′-nyi kőlapokkal, fehér márvány diszítményekkel, ½′-nyi padolat öntettel, mely kavics, tégla és mészdarabokból áll, találtattak.

Ezen földek annyi kő-, tégla- és cserépdarabokkal bővelködnek, hogy alig bírják onnan kihordani, és az országut kavicsozására eladni. Az egész ut Ó-Budától a Krempel-malomig jelenleg római maradványokkal töltetik és igazíttatik.

15) 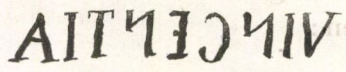

VINCENTIA, megfordított bélyeg; ilyen feliratu tégla találtatott Esztergamban az uj takarékpénztár házának épitésekor.

Ugyanilyen feliratu tégla le van rajzolva Arx Strigoniensis czímü, 1827. évben Esztergamban megjelent munka XIII. táblája B) rajza alatt, mely római sírból vétetvén, betüi, mert visszásak, VIMEMIA-nak olvastattak.

Minthogy a pesti parton álló római táborhelyen is olyan feliratu téglák találtattak, bátor voltam VINCENTIA-t nem erődnévnek, hanem valamely legio, cohors, vagy téglavető nevének véleményezni, s úgy látszik, hogy ezen véleményemnek e körülmény igen kedvez.

Összehasonlítván mind a régen leirt, mind a nálam lévő tégla mértékeit, azt találtam, hogy a réginek a most már enyimhez — ha a rajz nem hibás — hossza mint 28″ a 21″-hez; széle pedig mint 16″ a 15″-hez viszonylik.

Párkánya az ujabbnak, a többi eddig általam találtnál, erősebb, t. i. 2″ 3‴ magas és 1″ 3‴ vastag.

A fenebbi feliratok már nyomtatás alatt voltak, midőn ujabbi kirándulásim alkalmával e következőkre bukkantam; miért is sietek őket egyuttal közzé tenni.

---

gokban bizonyosan fennállott többi *negytornyu* várakat, és az előttük — vagy ugyanazon, vagy az előttük elterjedő szigeteken és a Duna partjának tulsó oldalán is, — mint *hidvéd* állott kisebb 160, 60, vagy 20 □ ölnyi váracsokat, valamint ezen négytornyu várakat összekötő, az első *védvonalnál* hátrább álló kisebb erődéknek felfedezésére, és ezen vonalok keletkezésének meghatározására. A jól meghatározott római utvonalok, vár-sánczok és árkok, a téglák feliratai és a műemlékek, a cserepek minősége és a talált érmek korszaka, sokkal biztosabb vezérfonallal kinálkoznak, mint a kétes — levegőben függő — adatok, melyek azon nehány iróban fenntartattak, kiket eddig a papíron tapogató régészek mint első tekintélyeket idéznek, nem vevén észre azt, hogy a M. P. — a lábmérték ezrei a legbiztosabban megállapított római telepítvényektől, nem csak egy, hanem több irányban is mérethetnek — és így mindenesetre szükséges lesz, legelőször is az *utvonalokat* biztos alapokon felkeresni, és a mellettük állott telepeket, városokat, erődöket nem egy-két kő vagy érem, hanem a soha el nem pusztítható falkerítések, árkok és gátonyok nyomain megalapítni.

XXVI.

Budán.

MARTI AVG
PRO SÆLVTE
E INCLVMTATE
DN C vésővel kivésve
AVG ▾ Æ PATER
NIANS ▴ VE RÆF
LEG· II ▾ ADIV ▾ AL
V ▾ S ▾ L ▾ M ▾

Ezen fogadmányi oltár, melynek magassága 3′ 3½″, szélessége 18″, betüji 2″-nyiek, az utolsó soré pedig 2″ 10‴-nyiak, és mélyen vésve igen tiszták, és az Arch. Közl. III. iv. 154. lapon I. számáéhoz hasonlók – áll jelenleg Budán, a Krisztinavárosban, városmajor-utczában 290. sz. alatti Deják-féle kertilak szögletén; a mult században pedig, mint Katanchich Istri Adcolae czímü munkája I. köt. 380. lapján látható, Ó-Budán iratott le. Látjuk, hogy a *lelhely* nem jogosít fel mindig valamely követ ujnak tartanunk; mert gyakran a harmadik, negyedik helyen is találhatjuk, a mint t. i. birtokosai folyvást változnak.

Mégis van okunk e követ ujra kiadnunk, minthogy az olvasásban a régiebbtől el kell térnünk. És pedig: a negyedik sorban a CA-t nem lehet látni, mert vésővel semmisíttetett meg, az ÆE-t AEL-nek olvasom, PATERNIANVS-ban azösszefont VS maradt el, valamint az R-ben még P is foglaltatik, végre ADIVT után AVL betük állnak összeolvasztva; mi által az egész olvasás, melyet Katanchich Jakeschich másolata után I. köt. 380. és 535. lap végén kiadott, változik.

Az *Augustus* melléknév gyakran fordúl elő a rómaiaknál, Herculi, Marti Aug., Junoni Augustae közönségesek. A vésővel kivájt név helyébe inkább Gétáét szeretném olvasni, mint Caracalláét; mert bizonyos, hogy az elsőbbiknek neve legtöbbször megsemmisíttetett, hogy így emléke is örökre eltöröltessék. Hasonlítsd Katanchich Istri Adc. I. 91. és 497. ll.

A pro Salute kívánat igen gyakori, de pro Incolumitate, melyet itt olvasunk, már ritkábban jön elő, mint ezt az id. munka 286. és 559. lapjain is olvashatjuk.

XXVII.

Buda-Keszin.

VOVERW
INESPEDI
TIONE ▴ ÇER
MICA ▾ SEP (?)
QVINTIA
NVS ▾ E AR
GENTILIS.
V. S. L. M

Budakeszire hivattam nt. Lattyák segédlelkész ur által, hogy az ott nem régen elásott régiségeket megszemléljem. Találtam római érmeket, nehány üveg-gyöngyöt,

korsót. Midőn a faragott köveket, melyekről nekem jelentést tettek, szemlélni indúlnék, láttam egy arczra fektetett fogadmányi oltárt, mely már félszázad óta lóczául szolgált a 160. számu Fruh Márton-féle családnak. Meg voltam lepetve a velem a követ felemelő lelkész urakkal, midőn történelmi kövünk irását érteményeztem.

A kő 2′ 6″ magas, a tagozatoknál 14‴, az irásnál 11‴-nyi, a felső betük 1″ 3‴, a talapzaton levő fogadáséi pedig 1″ 8‴-nyiak.

A betük jól olvashatók, bár ide-oda dülnek és összefonottak.

In ESPEDITIONE-féle irás nem fogja azt zavarni, a ki tudja, hogy a X helyett nem csak SS, hanem egyszerü S is használtatott: Cojus, praetestatus, Sestus, conjux, praetextatus, sextus sat. szavakban. Grut. Corp. Inscript. IV. 93.

Melyik legyen azon Germanica expeditio, nem határozhatjuk meg más biztosabb jelvények hiányában; — de hogy ilyfélékről többször van szó, tanusítják valamint hazai, úgy a külföldi kövek is. Az Expeditio Suriatica Arch. Közl. I. 222. l. említtetik. Expeditio Dacica, Brittanica, Parthica, expeditio in Tingitaniam, Judaica, Asiana és *Germanica secunda* jőnek elő Kat. Istri Adc. I. 347. 527. II. 102. 331. sat. lapjain.

A kő likacsos volta miatt nem merem meghatározni, GERMICA vagy GERMI CA olvasást kell-e elfogadnom, mely utolsó esetben a CA QVINTIANVS-hoz tartoznék.

Vannak még Nato Mátyás 164. számu háza udvarában igen díszes épitészeti részleteket, valamint szobor darabokat képező faragmányok is, melyek a Langtheil-féle földeken találtatván, a rómaiak nagyobb épitményei itt létét tanusítják.

XXVIII.

Duna-Pentelén.

a)

DEO ▾ AETER
No PRo SAVD
N ▾ SEV . . .
. . P▾F▾AV . . .
. . . Æ AVG AT ▾ AVV
REIDLC' SMVSPR
STA . SPONDHAS NAC

Ezen emlékkő, mely felül egy fülkében alkalmasint *Severus* császár fejét tartalmazza, szárnyas keretben pedig felül 2″, alul 1″ 2‴ betükkel van ellátva, a pentelei postaház udvara egyik hátsó épülete falába van befalazva. A 16″ □-nyi tábla annyira el volt lepve mészkéreggel, hogy semmi betüt nem lehetett látni, sok tisztítás után sikerült ezen irást leleplezni; azonban a pontozott betük egészen levakarvák, az utolsó sornak értelmét nem tudtam kibetüzni.

Megkértem már postabirtokos urat, hogy a kő felirása igy maradjon, mint azt megtisztíttattam, és igéretét is vettem, hogy jövőre a római felirások baráti olvasható állapotban fogják találni.

A DEO AETERNO czímzés nem mindennapi, és a többi fenséget, hatalmat, vagy győzhetetlenséget jelentő melléknevek mellett ritkábban fordúl elő. Igy Murator. Inscr. Ant. I. p. 4. IOVI OPTIMO MAXIMO ÆTERNO. DEO MAGNO ÆTERNO, 106. l. CÆLO ÆTERNO 107.; ÆTERNITATI Grut. XXXII. 9. DEO ÆTERNO Katanch. Istri Adc. I. 284. és JOVI ÆTERNO II. 355. ETERNI IMPERATORES DIOCL & MAXIMINIANVS Cuspin. Comm. de Cons. Rom. 481. sat.

Az utolsó két sor ügyes fejtőre várakozik; talán ugyanazon faragótól való, ki az eddig rejtélyképen tekintett, Rácz-Almáson ts Modrovich ur kertjében álló sarcophag rejtélyes irását elég hanyagul vagy értelmetlenül véste. Ily vésetési hibák, vagy gondatlanság nem épen ritkák a régi műemlékeken.

XXIX.

b)

D ▾ ♡ M ♡
VAL ⌀ PVSINTV
LVS PROTECTOR
QVI VIXIT ANNOS
XXXVIIII IN QVADRA
CENSIMO FATIS ANI
MAM REDDIDIT HER
EDES BONI PATRI ME
MORIAM FECERVNT

ANDRONICO ET PRO
BO

COS

Ezen mintegy 4½' magas, 26" széles, rendetlen betükkel ellátott, minden keret nélküli kő, melyen semmi faragványnak nyoma, elébb Mehadiának nevezett árnyékos völgyben feküdt Duna-Pentelén kivül, jelenleg lépcsőül szolgál az Ullmann-féle kastélyban Pentelén. Van reményem, hogy vagy a Muzeumot diszítendi ezen egészen ép síremlék, vagy legalább méltóbb helyre, például az ujonnan épülő templom oldalába fog helyeztetni. E valószinüleg keresztény sírkövön előforduló a D M-et Katanch. Istri Adc. I. 572. l. Deo magno-nak akarja olvastatni.

Úgy látszik, hogy itt a Protector hivatal inkább mint név. Protectus nevet ugyan kétszer találtam Gruterusban IV. 216. l.

A QVADRACENSIMO, quadragesimo helyett áll, és a befejezett 39-re és kezdett 40-re vonatkozik, mint más sírirásokon igen gyakran eléfordúl, főleg a későbbi korban a plus minus kifejezés PL. M. az évszám előtt épen nem ritkaság. L. Murator. Novus Thes. Vet. Inscript. I. 402. 415. 419. sat.

Az ANDRONICO ET PROBO COS-nek megfelelő személyeket és illetőleg évet is, mely ezen kő korát tűzetesen meghatározná, rendelkezésemre álló kutforrásokban nem találhattam, vagy azért, hogy nem voltak *ordinarius*, hanem csak *suffectus* consulok, vagy hogy ezen magistratus eddig ismeretlen levén — uj adatul szolgál.

Igaz, hogy a *Probus* név a consulok sorában nem ritka. 232. évben Kr. szül. után Modestus és Probus, 279-ben Probus már 5-tödször, 374-ben Gratianus II. et Probus; 406-ban Arcadius VI. és Probus; 501-ben Avienus et Probus, 511-ben Probus & Clementinus, 524-ben Probus et Filoxenus sat. említtetnek. — A kő későbbi volta, és a kereszténytes felirás tekintetéből, de leginkább a görögös Andronicus név miatt, mely a feliratokban gazdag Gruterben is csak kétszer fordúl elő, — ezen consulokat inkább az V. században keresném; de ezen dolgot tisztába hozni, és a fasti consulareseket kiegészítni, bizonyára érdekes dolog lenne.

XXX.

c)

Rekenye György háza előtt fekszik egy szépen dolgozott kőkoporsó-fedél, melynek alsó párkányzatán M PP olvasható; ezen fedél másik része pedig Tóth György 11. sz. háza előtt látható ezen betükkel: P ▲ P ▲ P ▲; egyéb irást nem tudtam rajta felfedezni.

XXXI.

d)

IV

ÆB ΛQ ℳ

XLV

Ezen mértföldmutató töredéke, mely a kerek oszlopnak fél hasabjából áll, 2′ hosszu, és 1′ 4″ átmérőjü; Sarki — mert sarkon lakik — Tóth József pentelei gazda háza előtt fekszik.

Ezen *házmentö* (a tulajdonos szavai) követ már dédapja e helyen találta, lelhelyét tehát biztossággal nem lehet kipuhatolni. Valószinü, hogy a pentelei határban találtatott, mert a lépések ezrei Ó-Budától számítva a fenebbi számnak megfelelnek.

XXXII.

e)

\ ΛIMIS ∪ HC

MAXIMINIAN · ·

AB AQ

ℳ XLVII

Ezen érdekes mértföldmutató találtatott özv. Hauzer Józsefné szőlőjében, és jelenleg 329. sz. háza udvarában fekszik; hossza 3′, átmérője 1′ 4″. A betük tiszták, és veresre voltak festve.

A feliratból kitetszik: a) hogy ezen kő az előbbitől 2000 lépésnyire volt felállítva; b) hogy Maximinián császár idejéből való.

Maximin és Maximiniántól közöl Schoenwiesner Comm. Geogr. II. 161. és 190. 191. lapokon mértföldmutatókat.

Duna-Pentelén alig van ház, mely előtt, vagy udvar, melyben valami római műemlék nyomára nem akadnánk, és mind ezek az öreg szőlőből, melyben hajdan a római város (Schoenwiesner *Intercisat* teszi ide, Katanchich *Adnamantiát* Istri. Adc. I. 475.) állott. A sok cserép, és tégla, melyeken azonban egy bélyeget sem sikerült találnom, a kőkoporsók, melyek egy kőváluból vagy több kőlapból állnak, s melyeket magukat, vagy födeleiket a városban látni lehet, a szobrok és faragott táblák, milyeneket Janicsáry uraság kastélyában, Héder József szőlőjében, Gyalus István háza előtt, és a plébánia-lakon találtam, eléggé bizonyítják, hogy itt valaha nagyobbszerü telepítvény állott. Mennyit vittek el innen, és mennyi töretett össze, vagy építetett be falakba és alapokba, — a nélkül, hogy róluk tudomásunk legyen!

Nem hagyhatom említés nélkül az egészen bemeszelt Hercules? torsót Janicsáry uraság udvara falának egyik fülkéjében, mely a folyosó egyik szögletében is méltán állhatna, és azon dombormüvet, mely ugyanott látható, és a nemz. Muzeum egyik diszévé fog válni. Andromedát és Perseust állítja elénk. Jobbra Andromeda áll, kezei a sziklához

keresztbe kötött szijjal vannak erősítve; az alak meztelen; palástja, szemérmét födve, hónáról gyönyörü redőzetben foly le. Lábainál a tengeri szörny iszonyatos alakja merül fel a tengerből, nyaka pikkelyes, nyelve, mint a kigyóké, kétágu. Balra felfelé lépő, egészen meztelen szakállas erőteljes férfiu tünik fel, jobbjában görcsös bot, ezt a szörnyre emeli, hátán tegez és nyil; balja csipejére támasztva, és erre a köpeny végei tekervék. A kő felső része veresre volt festve, másonnan már lekopott, szélessége 3′ 2″ — magassága 3′ 9″. A rajz correct, a kivitel nem a puha kerekded izmokat tünteti elé, hanem inkább szögletes modorban van kivive, mi azonban szépségének épen nincsen hátrányára.

Ezen mese gyakran fordúl elő a régi faragmányok között; a személyzet egy, de Perseus többnyire Mercur-féle szárnyakkal bír süvegjén és topánján, jobbjában a gorgonfő, baljában harpe-féle sarlós karddal. Lásd Antiq. Etruscae a Fr. Gorio XX. Tábl.; vagy szakállatlan ifju arczczal, a mint a felszabadított hölgyet a szikláról lesegíti; a szörny meg van halva s lábaiknál fekszik. l. Antiquité Expliquée par Montfaucon. I. 146.

Kár hogy e tekintetben oly szegény Muzeumunkban nem találkozhatunk több ilynemü díszesb faragmánynyal, pedig nem mondhatnók, hogy ilyenekben, habár egyedül részletekből állnak, épen annyira szegények vagyunk. Hol ép egész remekek nincsenek, ott az egyes műrészek is tanulmányul szolgálhatnak.

Egyátalán eddig csak az irásos kőemlékekre fordítottuk figyelmünket, pedig a szobrok, domborművek, építészeti részletek, szintén csak annyi becsesel birnak, mint a sok fogadmányi oltár, vagy síremlék, melyek történelmi fontosság hiányában, egyedül magán személyek neveit örökítették.

Itt kötelességemnek tartom csak a Jilek építőmester ur ó-budai háztelke előtt fekvő nagy domborműre híni fel az olvasó figyelmét. Ezen kőlapon Hercules és Achelous harcza (l. Gorii Antiq. Etruscae XIX.6. ábra) van előállítva, és pedig elég ügyes faragótól. Mennyit vesztett ezen mű csak két-három év óta, gondolhatja az, a ki tudja, mennyire kímélnek gyermekek és öregek is egy nagy kőlapot, mely az utczán hever, és nekik játszóasztalul, lerakó-helyül szolgál.

Promontoron.

XXXIII.

a)

Simon József ur 91. számu házában a főutczában van egy kőtöredék következő felirással:

— /\
D̄ PF C
VBCVRA
INGEN / I
PVBLICIO
VIIMMN

A kőnek jelenlegi magassága 10″, szélessége szintén 10″.

Anyaga promontori homokkő; a betük magassága 1″ 5‴, veresre festvék. Találtatott a ház hátulsó részében.

XXXIV.

b)

Ugyanazon oldalon özvegy Minstner Éva-féle (82. számu) házban állott a száraz kerítésfal aljában egy kisebb sirválú. Belső világa 1″ 9‴ és 1″ 6‴, magassága 16″, szélessége 2′ 3″, a keskenyebb oldalon 2′. A falat szétszedvén, Henszlmann utitársommal ezen felirást találtuk:

C. IVL VAL · VI
LX D.

A betük 4‴-nyiek. Födele egy istálló-ajtó előtt fekszik, úgy hogy tetőzetes részét látni nem lehet.

Találtatott ezen kő mintegy 3 év előtt a puskaporos csárda partjában, és 5 o. é. forintért megkapható.

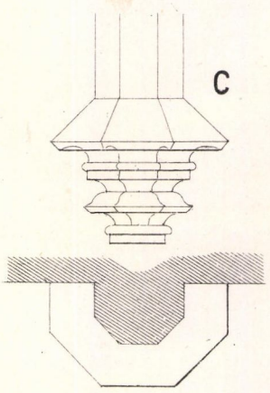

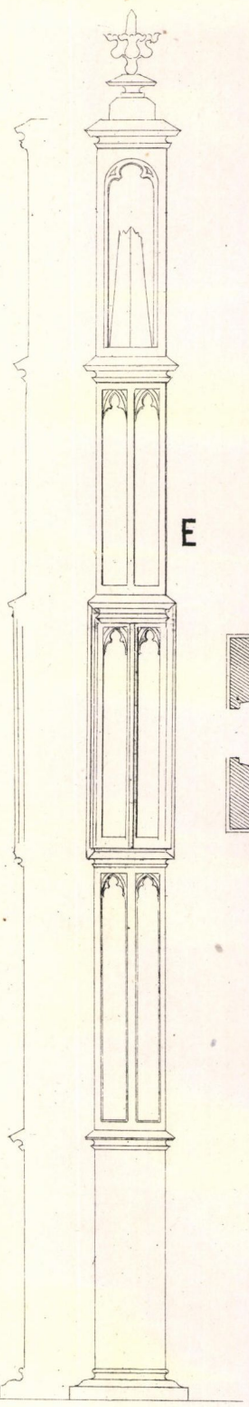

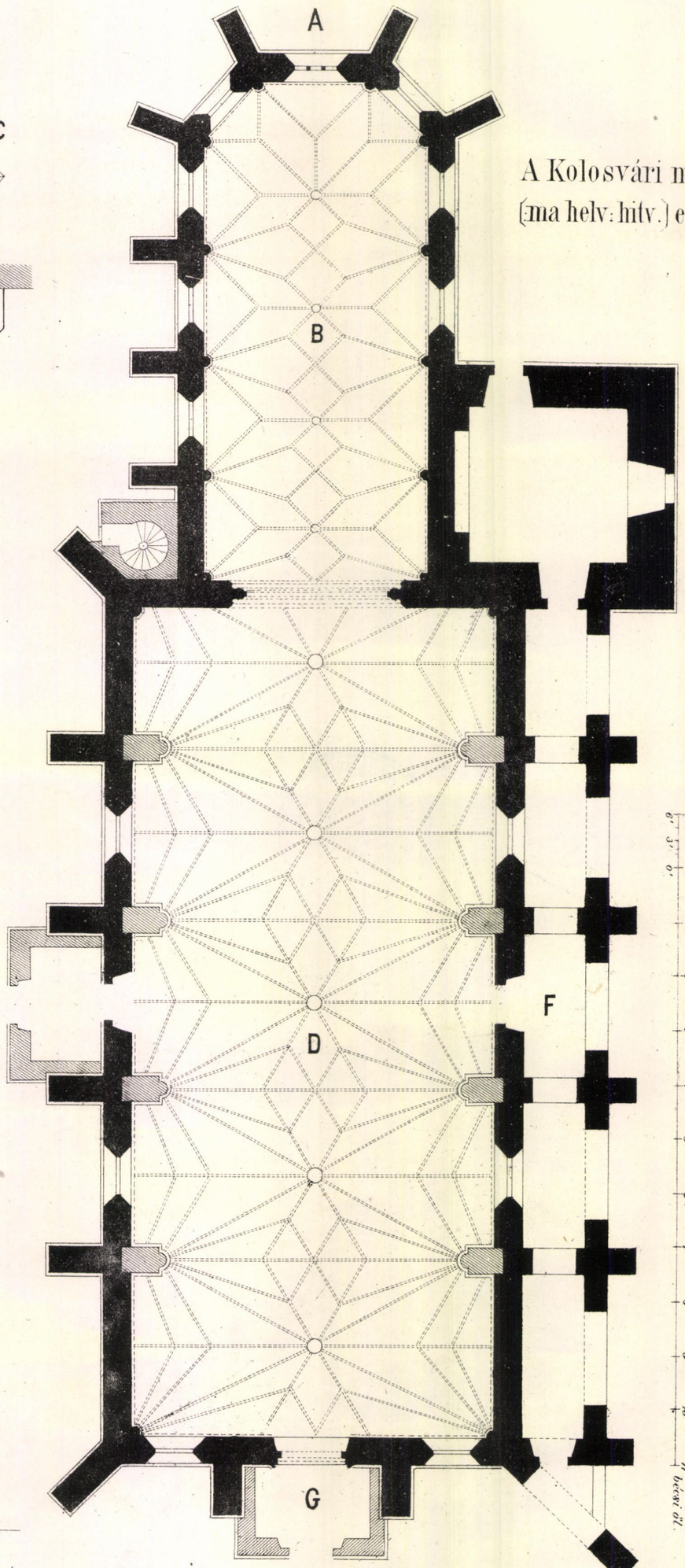

A Kolosvári minorita (ma helv: hitv.) egyház.

Nyomt. Rohn és Gruná, Pesten 1863.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

1.

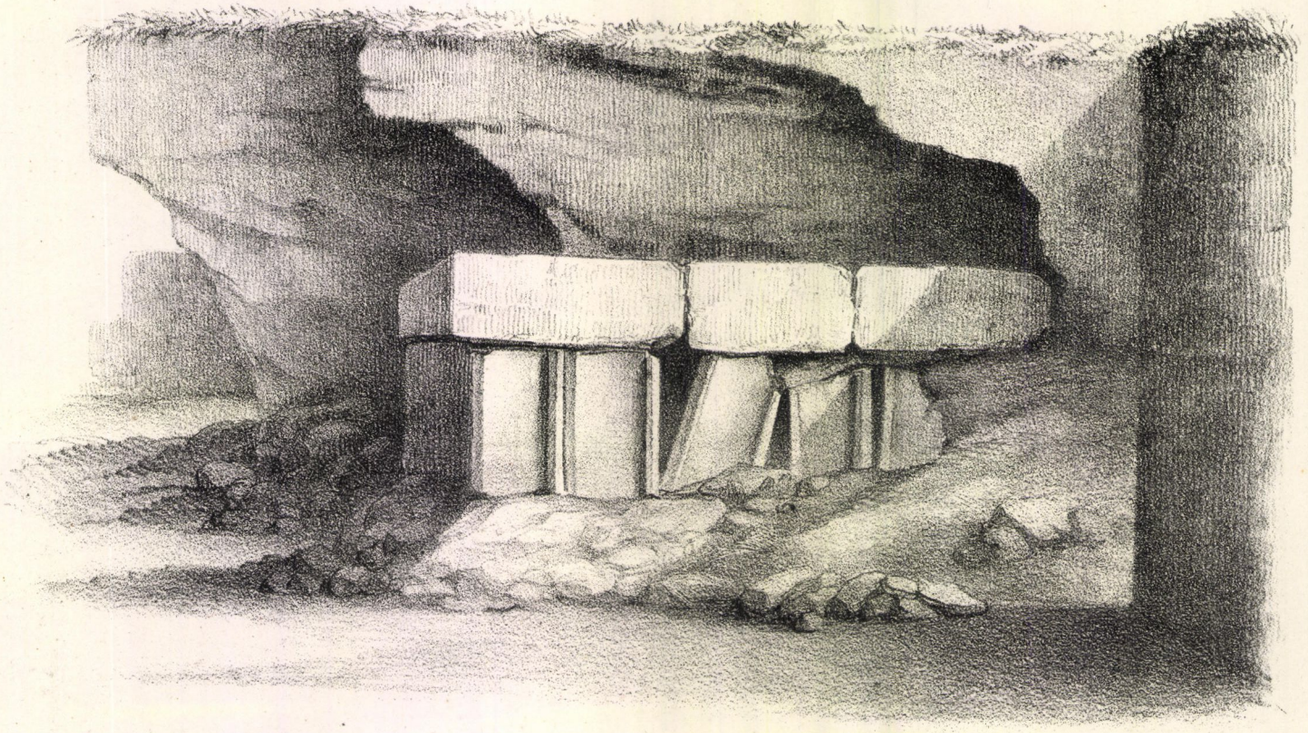

2

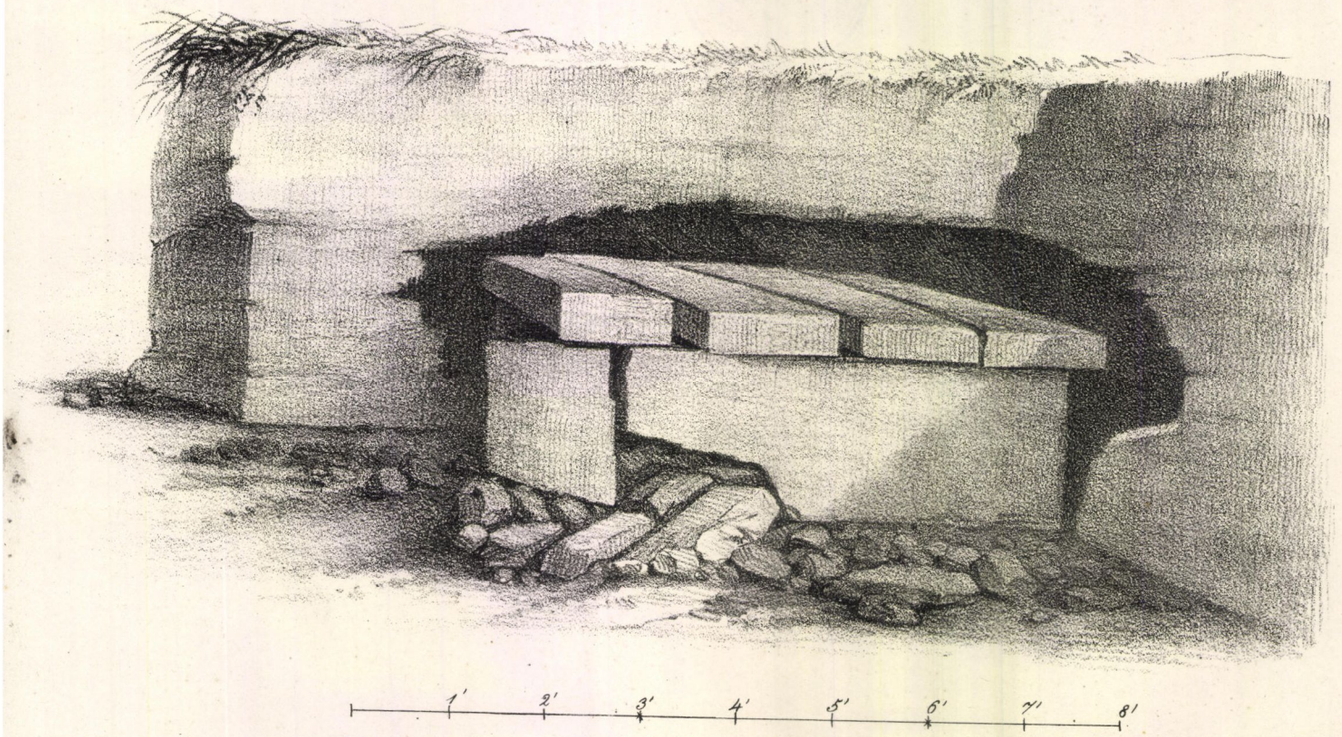

Nyomt. Rohn és Arund, Pesten 1864.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

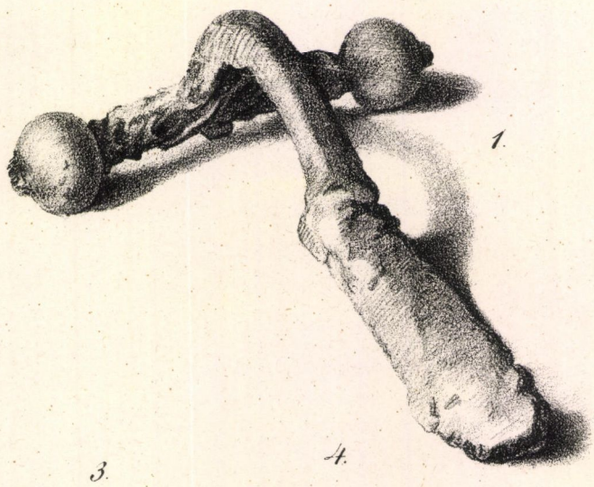
1.

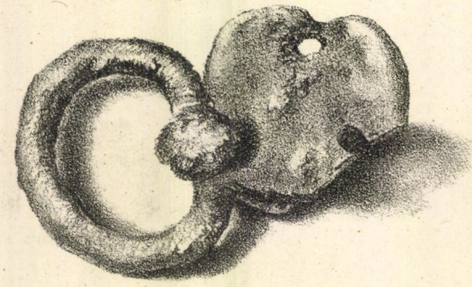
2.

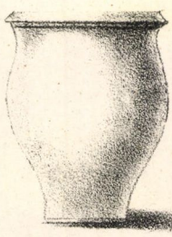
3.

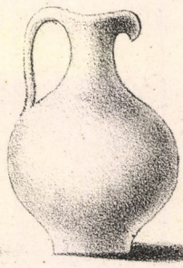
4.

5.

6.

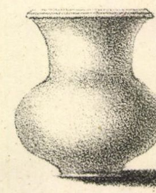
7.

8.

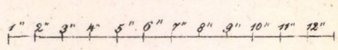

9.

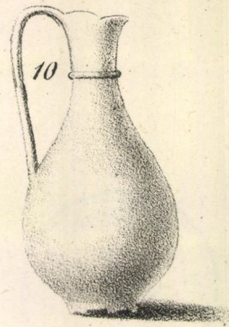
10.

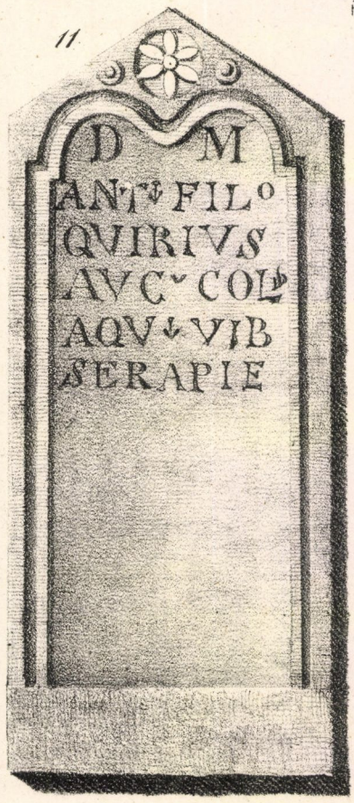

11.

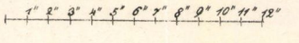

12.

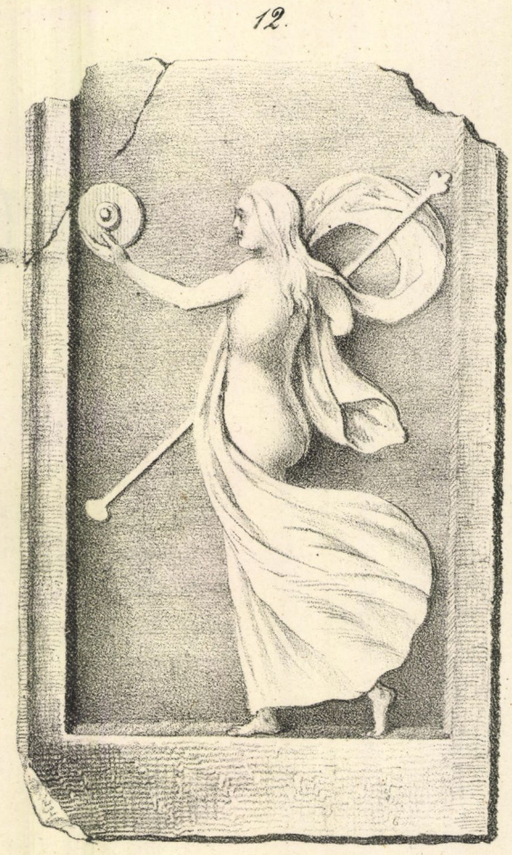

13.

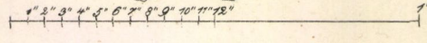

14.

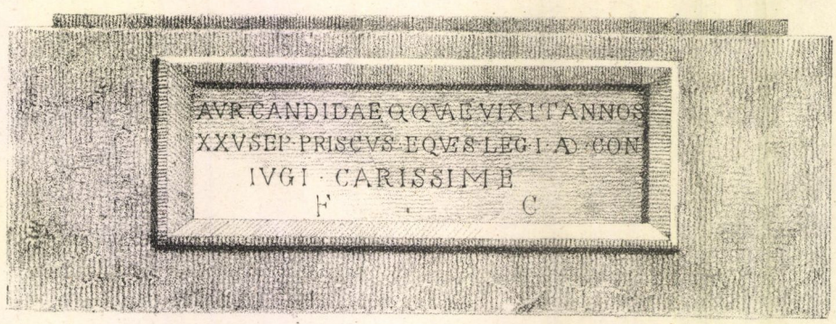

Nyomt: Rohn és Grund, Pest 1864.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

1.

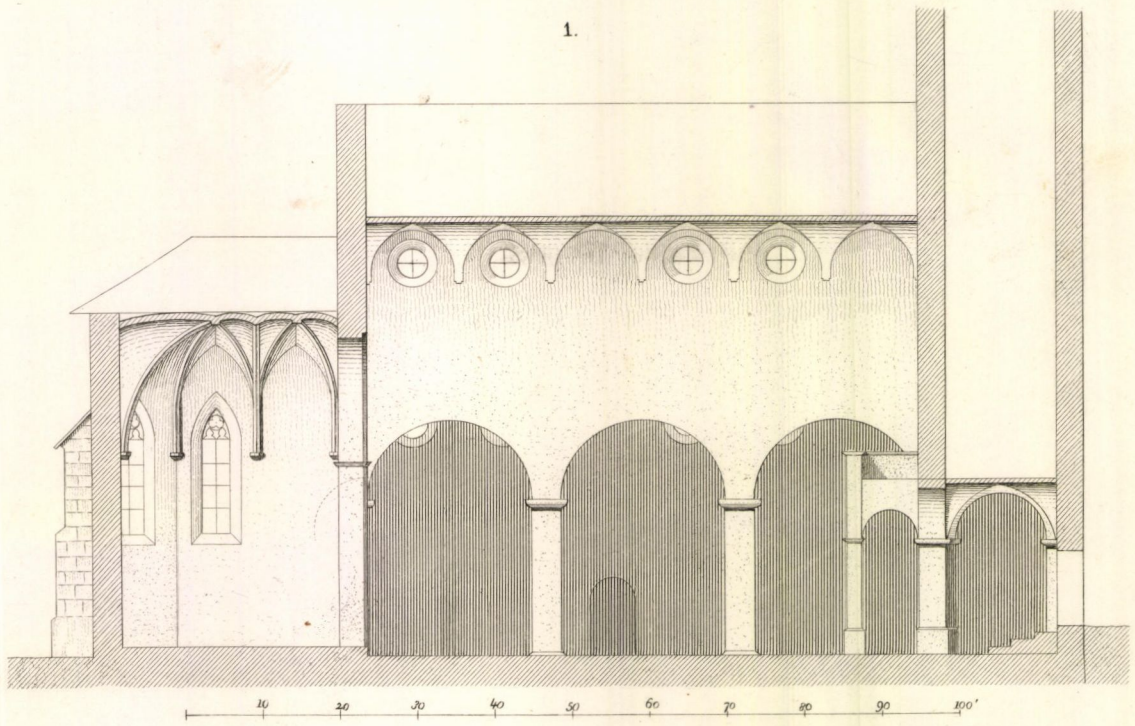

2.

3.

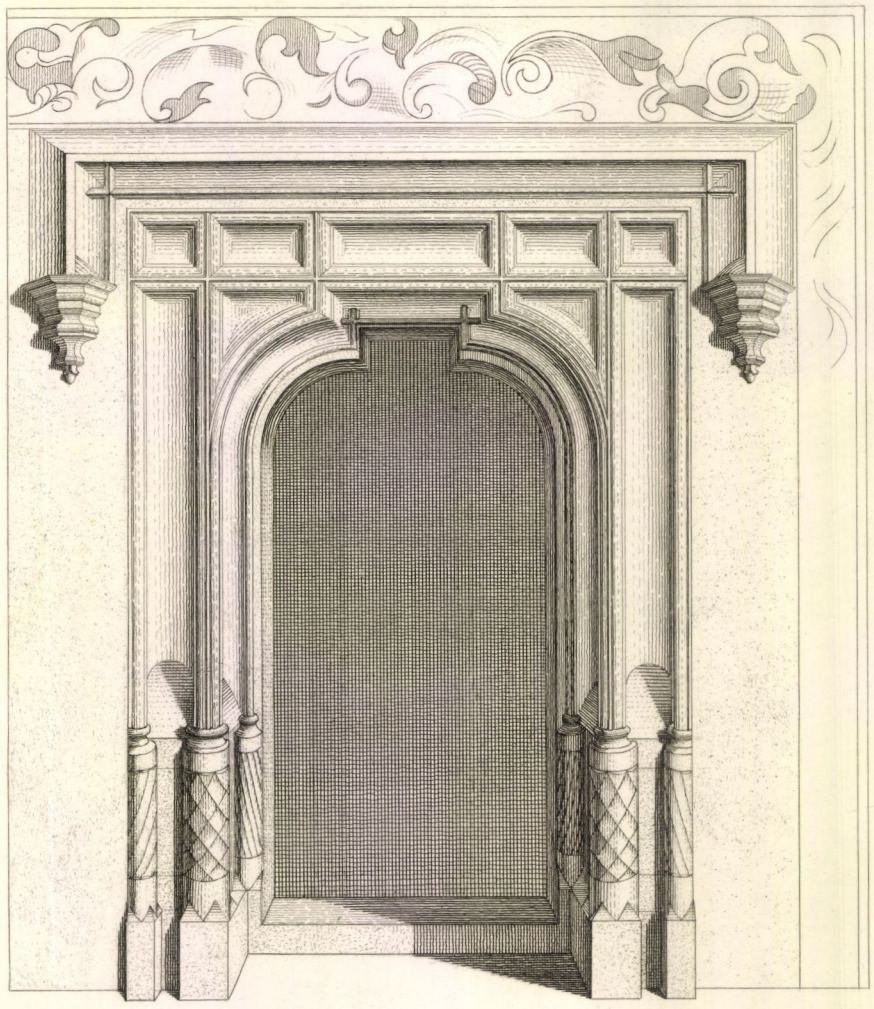

4.

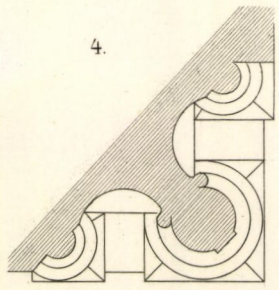

5.

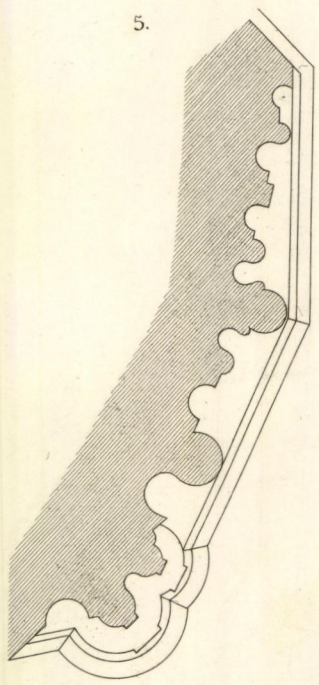

raiz. Ifj. Kubinyi E

m. Doby J.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

1.

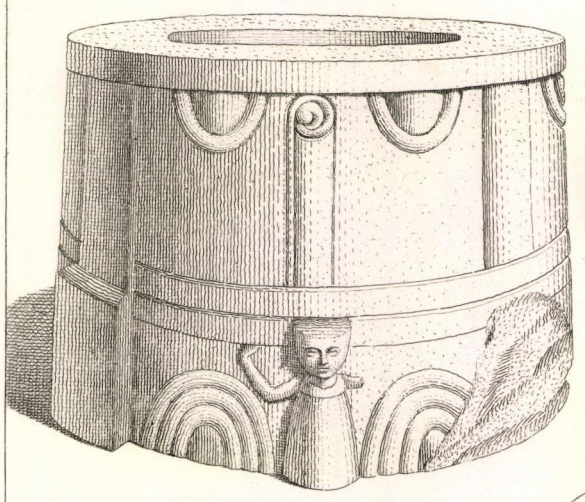

2.

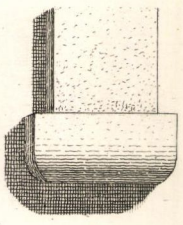

3.

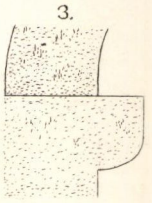

4.

5.

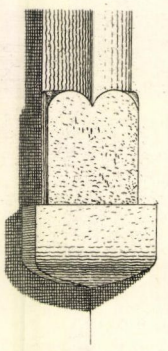

6.

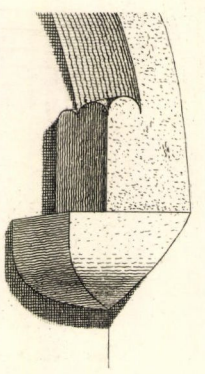

7.

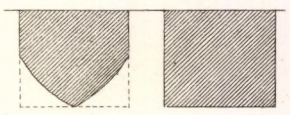

9.

8.

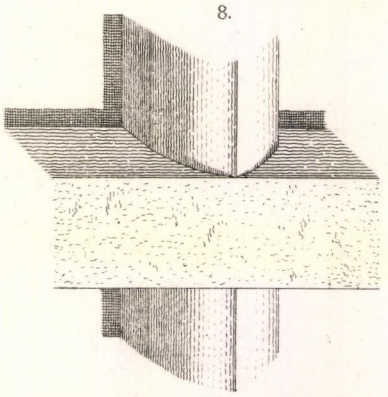

10.

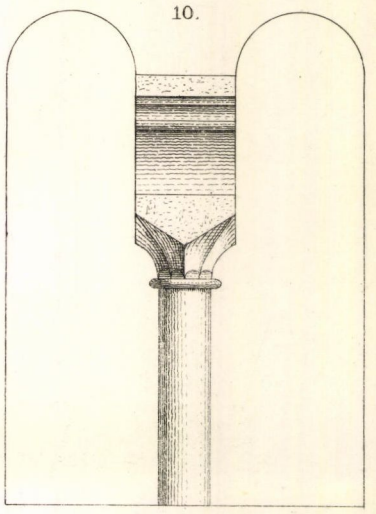

11.

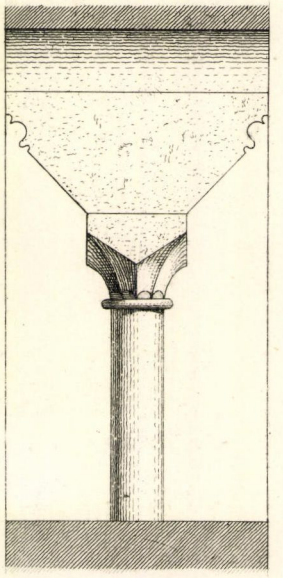

12.

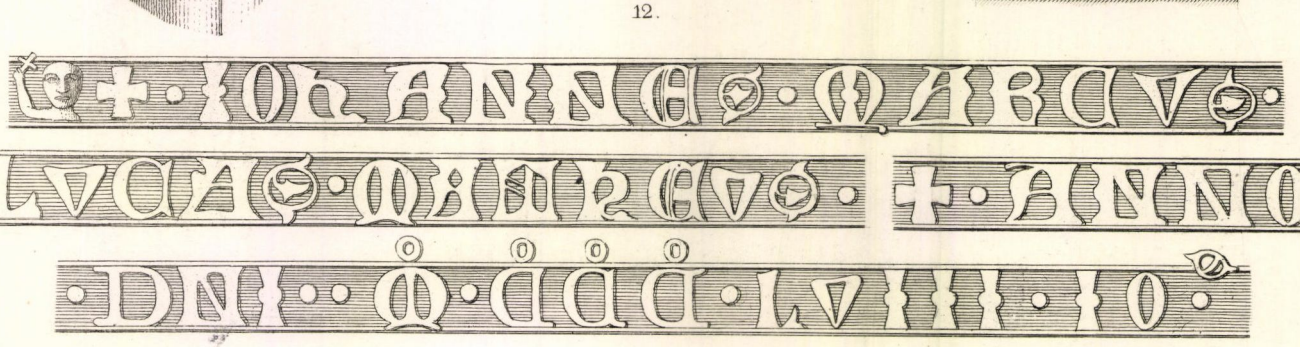

15.

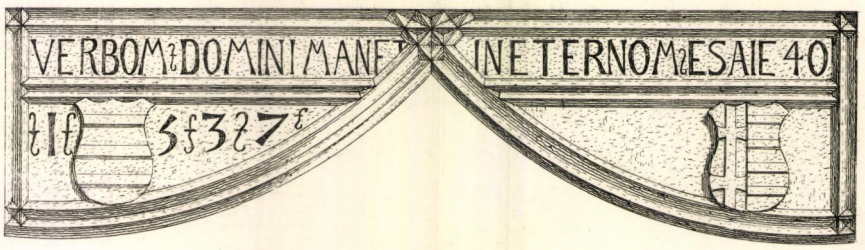

BAP·

13.

14.

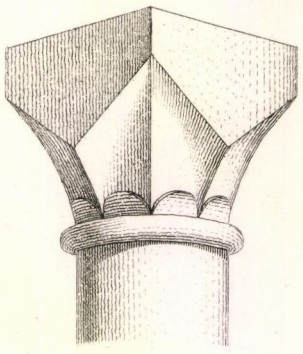

16.

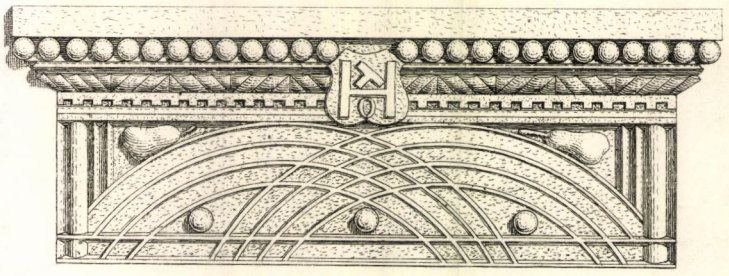

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

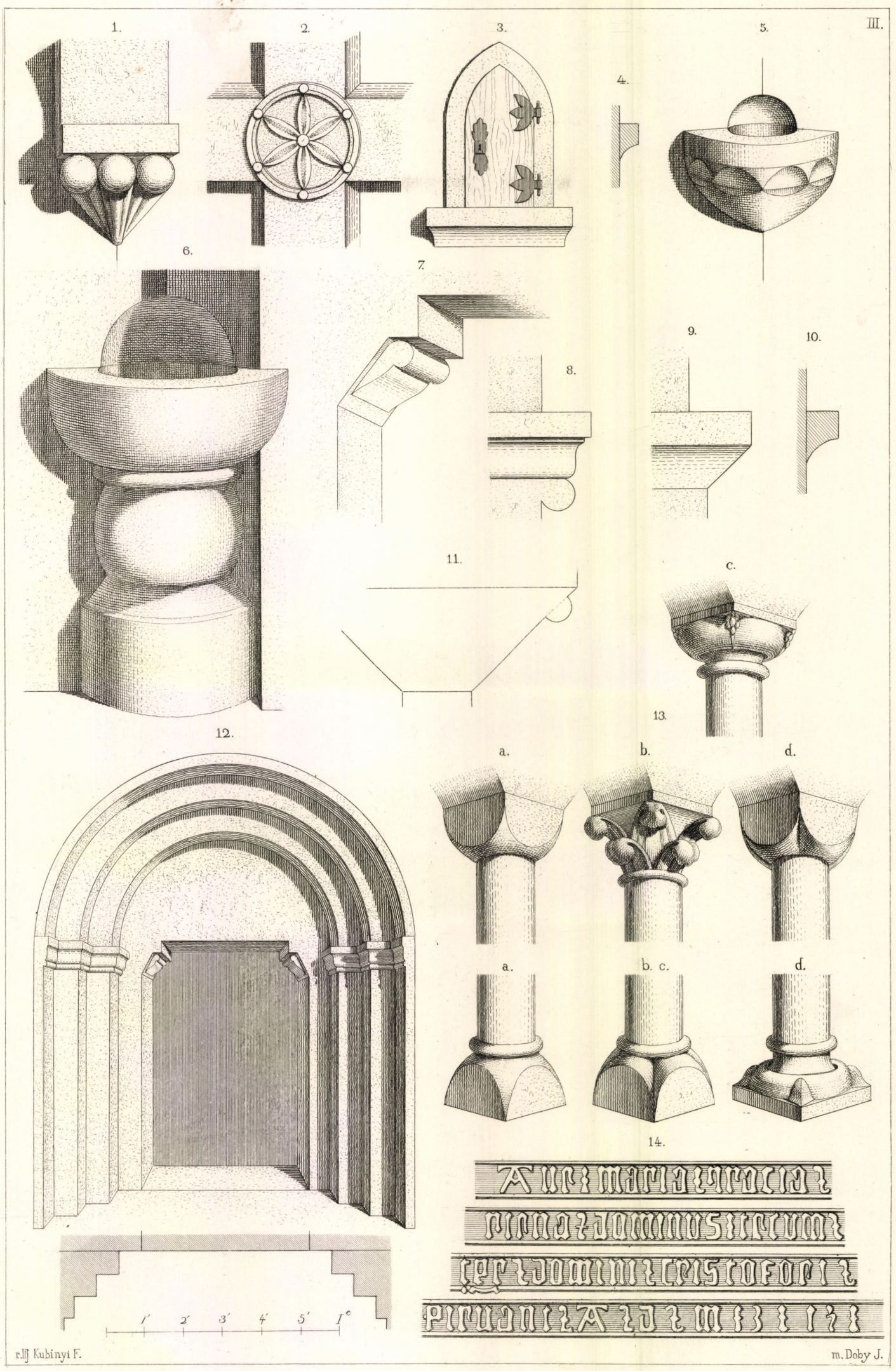
III.
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
a.
b.
d.
a.
b. c.
d.
14.
1′ 2′ 3′ 4′ 5′ 1°
r. Ifj Kubinyi F.
m. Doby J.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

1.

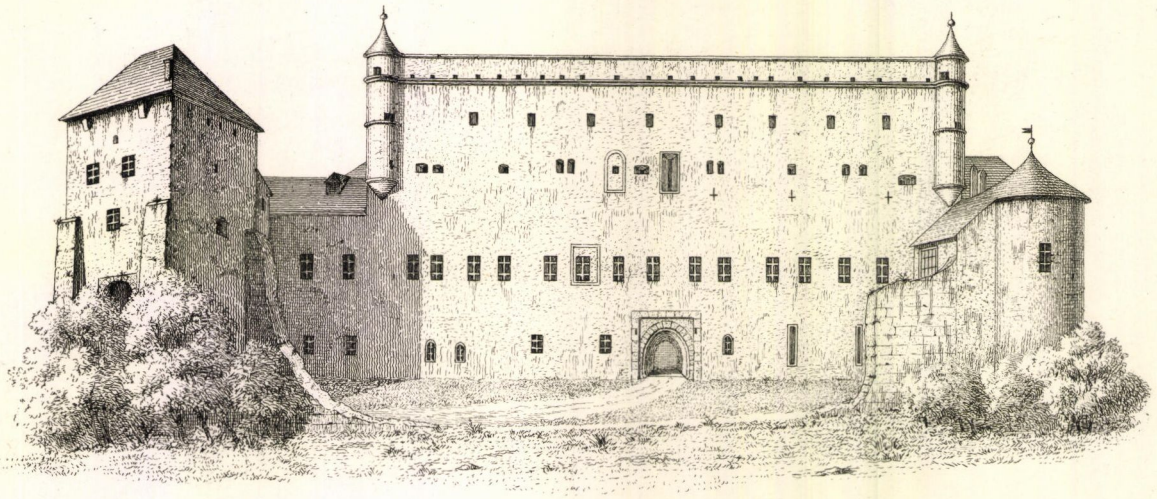

2.

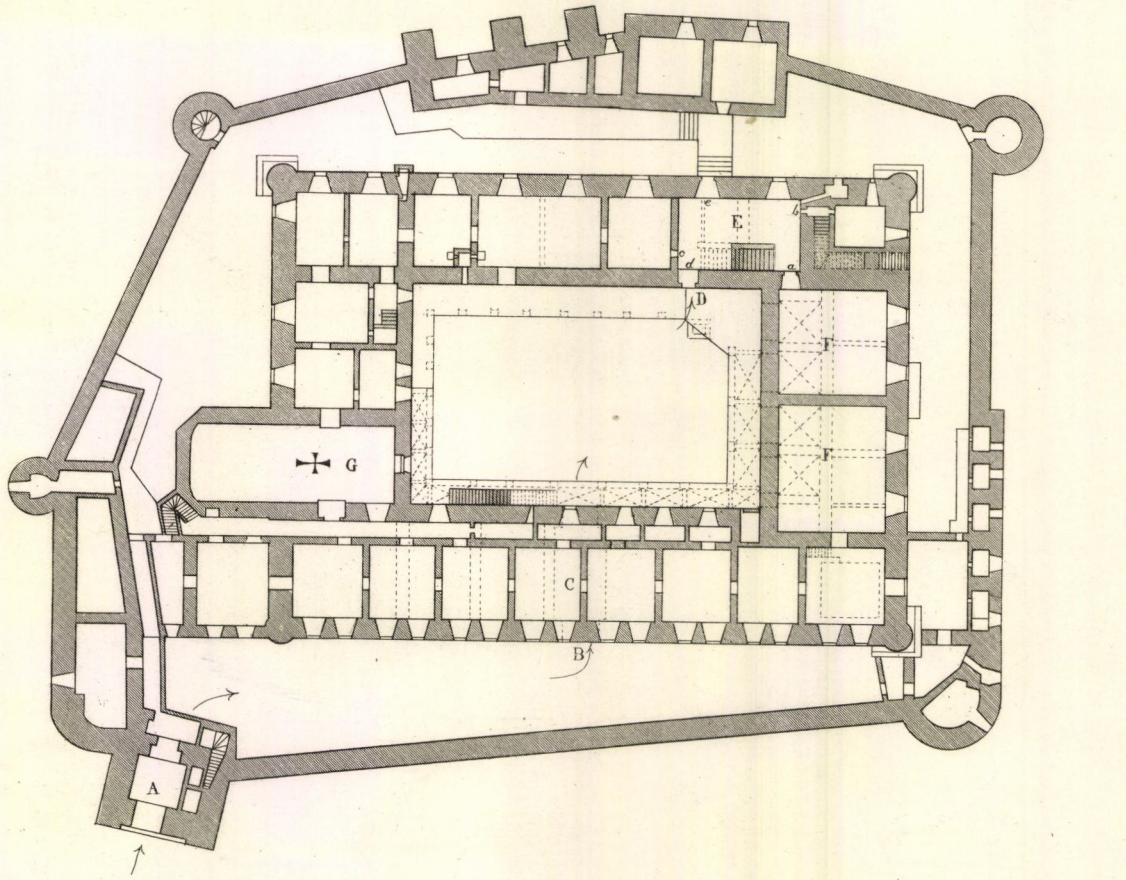

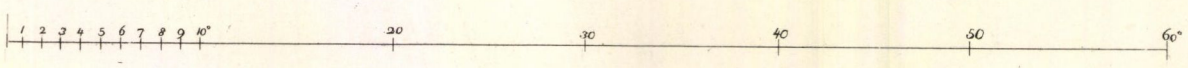

r. Ifj. Kubinyi F.

m. Doby J.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

TANULMÁNYOK

A KÖZÉPKORI ROMÁN

ÉPITÉSZETI CHRONOLOGIA

KÖRÉBŐL,

TEKINTETTEL A MAGYAR MŰEMLÉKEKRE.

IRTA

HENSZLMANN IMRE.

Hazánknak történelméből ismeretes lévén sz. Istvánnak vallásos buzgósága és igen számos egyházi alapitványai iránt tanusított bőkezüsége: e királyunknak szoktunk tulajdonítani majdnem minden még fenlevő régi templomot és egyházi maradványt, melyről tudva van, hogy azt ő alapította elsőben.

Így hitték sokáig, sőt vannak, kik mai nap is sz.-István épitkezésének hiszik a pannonhalmi templomot, a győri, a veszprémi, és ki tudja még hány más magyarországi székesegyházat, templomot vagy kolostort.

De e hiedelem, e meggyőződés hamis és helytelen; mert nem tekintve, hogy az érintett épületek nevezetesen különböznek egymástól, és már csak azért sem lehetnek ugyanazon egy kornak szüleményei, — sz. István idejében az épitészet egészen más elrendezéssel és alakítással élt, mint a minő az idézett és átalán nálunk sz. Istvánnak tulajdonított épitményeké, s így a középkori archaeologia mai alláspontján azoknak a XI-dik század elején keletkezését *lehetlenségnek* kell nyilatkoztatnunk.

Honnan eredt tehát a hagyomány, történelem és az okmányok ezen ellenkezése a fenlevő maradványoknak tanuságával?

E kérdésre megfelelnek *Mertens Ferencz tételei.*

Mertens elsőben helyezte tudományos alapra a *középkor épitészetének chronologiáját*, ő járt el elsőben rendszeresen e tekintetben józan és alapos kritikával meghatározván először is a különböző korok előadás-módját, styljét oly fenmaradt épületek segedelmével, melyeknek maradványai egykoru leirásaikkal még jelenleg is megegyeznek. Az e módon meghatározott jellemző tulajdonok és sajátságok nyomán vizsgálta azután Mertens ama többi épitményeket, melyeknek egykorusága mellett azokra vonatkozó régi történelmi kutforrások szólanak. Ha ezen vizsgálat alatt az utóbbi épületeknek lényeges jellegeit rokonoknak találta az előbbiekkel, tagadhatlan volt mindkettejének egykorusága; ha ellenben e jellegek különböztek egymástól, el kellett állani a történelmi tanuságtól, és többre venni az épitészeti stylnek tanuságát, vagyis feltenni, hogy a történelmi tanuság más épületről szól, nem pedig arról, mely ránk maradt. Ez esetben majdnem mindig, a ránk maradt épület első alapítása óta át- vagy újra épittetett, és míg a történelmi adatok első állapotára vonatkoznak, a későbbire nézve csak mellékes, esetleges jegyzetek maradtak fenn a történelem irataiban; és épen ezeket kell felkutatni és kikeresni legnagyobb szorgalommal, és összekötni a kérdéses épitményekkel, ha azoknak korát helyesen akarjuk meghatározni* *Ezek szerint a középkor épitészeti chronologiájában az épületek stylje a fö dolog, a fö határzó jelleg.*

Mertens sokáig tartózkodott Franciaországban, ott tanulmányozván, szemben magokkal az épületekkel, a „Gallia christiana"-nak azokra vonatkozó történeti adatait; s így ismerte meg nevezetesen a *csúcsíves styl* első felléptét és fejlődését; azonban, ezen országban a román épületek legnagyobb része később eltünvén, és csúcsívesekkel cseréltetvén fel,

*) Itt csak a fö elv van érintve, az annak kivételeire vonatkozó tételeket alább találandjuk előadva Mertens nézete szerint.

Mertens nézetei is sokkal alaposabbak és világosabbak a csúcsíves, mintsem a román épitészet tekintetében.

A román styl példányai gyakorabbak és tanúlságosabbak Németországban, hol jelesen, két egymástól különböző iskolának szüleményeként, két igen nevezetes épületcsoport fordúl elő; az első a Rajna partján találtatik, a második Németország közepén, a Harz hegyláncz tövében. A Rajna vidék polgárosodása régibb a Harz vidékénél; amott a civilisatio elterjedését visszavihetni Julius Caesar koráig, s ezért a keresztyénség is sokkal elébb terjedt el a Rajna vidékén, mint Németország egyéb tartományaiban; de feltünő másrészt, hogy mégis a Rajna partján az épületek egész elrendezésében a byzanti épitészet befolyásának sokkal nagyobb tere nyílt, mint egyebütt Németországban. E körülményt nagy Károly aacheni domja magyarázza, mely a byzanti ízlésü sz. Vitalnak szentelt ravennai templom mintájára épült, s azután maga szolgált mintául számos a Rajna partján később emelt templomnak.

Közép Németország épületei nagy Károly után keletkeztek, a polgárosodást és a keresztyén hitet ugyane császár terjesztvén elsőben e vidéken. Itt, jelesen a szász házból származó császárok idejében kezdődött az épitkezés, mely az ó keresztyén, a basilika épitészetből vette eredetét, s annak tartotta meg egész elrendezését, a byzantinak inkább csak a részletekre engedvén némi befolyást.

Mertens főleg csak a rajnai iskolát és csoportot vévén figyelmébe, a középnémetországit nem méltatta kellőleg, s így a román épitészetre nézve nem jöhetett egészen tisztába. Azonban e hiánynak magyarázatára és indokolására meg kell jegyezni, hogy azon időben, melyben Mertens írt, egyrészt Közép-Németország épületei még nem voltak kellőleg ismertetve, másrészt a byzanti épitészet ismerete is inkább csak régibb iskolájának példányaira szorítkozott, s csak igen keveset tudtak ezen épitészet másod fejlődésü iskolájáról.

Mertens tanulmányainak eredményét egyenként közlötte 1840. óta Försternek „Bécsi épitészeti ujságában“ jelesen: „A párisi templomokról“, az „Aacheni domról“ és „A salzburgi régi épitményekről“ szóló czikkeiben. Tapasztalatait utóbb 1850-ben összeszedte „Die Baukunst des Mittelalters“ czímü rövid, de igen velős munkájában, melyre 1851-ben következtek a Németország középkori épitményeit összefoglaló „Chronographiai táblák.“ Ezeken kivül Mertens szóbeli előadásokban is terjesztette tanát; és ha az e két úton nyilvánított eszmék időbeli elsőbbségét tekintjük, ki kell mondanunk, hogy Mertens volt az, ki az újabb józan épitészeti chronologiát alapította. E chronologia, igaz, ez ideig nincsen még mindenütt elfogadva, jelesen a francziák még mindig követik a régibb helytelent, hitelt adván szemük tanusága ellen az írott betünek: de elfogadták Mertens nézeteit átalánosabban az angolok, és elfogadták azokat a németek, csakhogy az utóbbiak, midőn bőven merítenek abból, elmulasztják a kutforrásnak megnevezését. Oka ennek az, hogy Mertens csak tanulmányainak élvén, személyére nézve elszigetelve áll Németországban, s ezért csak nagynehezen tudta keresztülvinni nevezetes tábláinak kiadását; Franczia-országra vonatkozó tábláit pedig épen nem adhatta ki, bár e végett 1856-ban és 57-ben hosszabb ideig tartózkodott Párisban. Lássuk most röviden a középkor épitészeti chronologiájának azon törvényeit, melyeket Mertens tanulmányaiból elvont eredményekként ismertet „Die Baukunst des Mittelalters“ czímü könyvében.

I. A középkor legrégibb szakának épitészete, átalán és egészben véve, *nem monumental*, *nem emlékszerü*, hanem századokon át folytatott *szegénységi épitészet* (Dürftigkeitsbau); s így a X-ik és XI-ik század épitményei, melyekről épen a legszámosabb és legvilágosabb alapítási okmányok szólanak, jelenleg többé nem léteznek; mert helyökbe a növekedő vagyonosság és stylfejlődése értelmében, később mindenütt újabbak

emeltettek. *A szegénységi építészet fö jellege az arányoknak és az épitmény által elfoglalt helynek vagy teleknek feltünö csekély kiterjedése, kisszerüsége, és az alkalmazott építészeti anyag csekély értéke és nem-tartóssága*; miből következik, hogy mihelyest csak lehetett, a régibb, csak a legszorosabb határokba szorított szükségletnek megfelelő, s azért mindjárt keletkeztök után a nőttön nőtt kivánalmat többé ki nem elégítő épületeknek helyére, újabb, nagyobb, és tartósabbakat törekedtek emelni. — Az építészeti anyag eredeti csekélységéről már Mabillon is tesz említést, midőn mondja, hogy a középkor régi idejében szalmával és más kevés értékü anyaggal éltek az épiteszetben „stramine vilique materia." Annal. Ord. S. Bened. II. köt. 244-ik lap a 782-iki évhez.

II. A templomokról átalán okmányok szólanak, azaz: vannak mindig tudósításaink alapításukról, és mindenesetre régibb fennállásukról; e tekintetben alig van kivétel, s ezt Mertens latin szóval „**Documentatio**"-nak nevezi. Azonban világosan és határozottan ki kell mondanunk, hogy, kivéve a ritkán előforduló feliratokat és leirásokat, az efféle *documentáló tudósítások semmiképen nincsenek összekötve a fenmaradt épületekkel.* Ekképen a documentatiónak nincsen alapja, hacsak a chronologia, az épitmények stylje segedelmével, nem bír ily összekötést helyreállítani.

Az első alapításnak tűzetes feljegyzését fontosnak, sőt szükségesnek tartották, és ezen okmányos feljegyzéseknek majdnem mindnyája reánk maradott: de az épületek átvagy újraépitése alkalmával ily pontos feljegyzés többé nem mutatkozván különösen kivánatosnak, annak említése többnyire csak alkalmilag és mellékesen szokott történni, mert a középkor történelme épen a monumentalszerü építészet keletkezésének korában válik hanyaggá, miről a Bencze-rendnek iratai világos tanúságot tesznek, s ennek folytán Mabillon sem vitte a rend történetét túl az 1116-ik éven.

Az események feljegyzésének folytonossága, a mai értelemben, a középkorban nem létezett. Innen eredt azután a történetbúvároknak kétségbeesése, midőn a régi homályos és határozatlan adatokat valamely fenmaradt épületre kellett alkalmazniok. Ebből következik:

hogy *a határozatlan, alkalmilag ejtett és hanyagul szerkesztett adatok még leginkább alkalmazhatók a fenmaradt épületekre*, minek aztán azon

szabály felel meg, mely szerint *a világos, határozott és okmányos adatok csak az elenyészett, többé nem létező épitményekre alkalmazhatók.*

III. *Magában és maga által a középkor építészeti chronologiájában semmit sem magyarázhatunk*, mit sem bizonyíthatunk. Nem szabad semmi középkori épitménynek korát absolut bizonyosnak venni, mielőtt azt kortársaival össze nem hasonlítottuk; mert a *chronologia összevető tudomány*, az egykoru épületek styljének az írott s korukra vonatkozó történeti adatokkal, öszehasonlításán alapúlván, mely munkálkodás folytán *a styl jellegeinek mindig elsöbbsége van a történeti adatok fölött, vagyis a styl nagyobb fontossággal bír a történeti adatoknál*; mivel az okmányos feljegyzések mindig többféleképen magyárazhatók, míg a styl jellegei, szembetünésök és eleven voltuknál fogva sokkal biztosabb és világosabb jellemet viselnek magukon.

IV. Azon változást, mely szerint újabb épület a régi ledöntött vagy elemi csapás által elenyészett épitmény telkét elfoglalta, Mertens latin szóval „**mutatio**"-nak nevezi.

Igen ismeretes, hogy az építészeti telkek a középkorban ily változásnak nagyon is ki voltak téve, úgy szintén, hogy egy átalánosan érvényes törvény értelmében *a különös alapítvány folytán keletkezett legrégibb egyházak mindnyája a hübéri korban, azaz a 900-ik évtől kezdve újra épittetett*; mi azért történt, mert ezen alapítványi templomok és kolostorok (Stiftungsbauten) vagyona oly gyorsan szaporodott és gyarapodott, hogy nem ritkán az ujraépités már egy emberi kor letelte előtt következhetett az első alapítás után. Ez tehát

a középkori építészeti chronologiának alapszabálya, melytől csak igen kevés kivétel ismeretes.

E szabálynak jelentősége kivált a gyakorlati életben alkalmazásából tűnik ki, s így látjuk, hogy:

a Bencze-kolostoroknak, melyek többnyire a X. és XI-ik században lettek alapítva,
a cziszterczi kolostoroknak, melyek többnyire a XII-ik században, és a
kolduló-barátok kolostorainak, melyek többnyire a XIII-ik században keletkeztek legelőször,
mindnyája később újra lett építve.

E törvény még a szerzetek keletkezési korának tekintetében is módosúl, úgy, hogy p. o. a cziszterczíták még a *szegénységi építészetnek* fokán állanak, midőn a benczék már *emlékszerü építészetöket* kezdik meg, és a kolduló szerzetek még akkor is követték a *szegénységi* építészetet, mikor a cziszterczíek is már az *emlékszerünek* korába léptek.

Ezek állanak a szerzetesek templomaira nézve, még a többi egyházak újraépítése átalánosan a XI-ik század végére esik, kivételképen pedig a *változás* még később is történik; mert vannak tartományok, hol az csak a XII-ik vagy XIII-ik, sőt csak a XIV-ik században áll be.

A szerzetesek újra-építései tanuságot tesznek az alapítványi vagyonnak gyaporodásáról, még a világi templomoknak változásai az átalános haladást tüntetik fel a polgári vagyonosság öregbítésén kivül.

Az alapítványi épületek (kolostorok s azok templomai) változását vagy újraépitését Mertens „*categorica*," a világi templomokét „*solidaris mutatió*"-nak nevezi. Van minden esetre különbség e két változás közt, de úgy hiszem, e különbséget világosabban lehet kifejezni mint Mertens tette, midőn

V. *Elismerjük, hogy az építészeti styl a középkorban előbb fejlödött ki a szerzeteseknél, mintsem a világi egyházban*, s ez történt egész a csúcs-íves styl keletkeztéig, leginkább Franciaországban, de többnyire Angliában és Németországban is, miből épen kimagyarázható, miért állott be Mertens mutatiója később a világi, mint a szerzetes egyházakban. A X-ik századon kezdve a szerzetesek valamint a vagyonosság, tekintély és befolyás, úgy az értelmiség, tudomány és művészet tekintetében is nevezetesen túlhaladták az akkor romladozó állapotában mindinkább elsülyedő világi clerust. A szerzeteknek e felsőbbsége tartott csaknem a XII-ik század közepéig, midőn a püspökök, kivált Franciaországban, felhasználván a városi községek önállás és szabadság utáni törekvését, elvesztett befolyásukat és tekintélyöket újra vissza nyerték. Ez oka, hogy a román építészetet a szerzetes világ, ha nem teremté, legalább tökélyének legmagasabb fokára emelte, hogy ugyan a szerzetesek még a csúcs-íves styl születésénél is a keresztatya szerepét vitték, de ezentúl ez építészet mindinkább világivá válván, a csúcs-íves styl, felszabadúlván a kolostor szabályai alól, további fejlődését és tökéletes kimivelését valamint laicus mestereknek, úgy a polgári és egyházi újra felébredt szabadsági érzetnek köszöni.

De térjünk vissza Mertens törvényeihez.

VI. A történet a tényeknek nem csak holt halmaza; ellenben mindig oly kiindulási ponthoz vezet, melyen szükségkép egyénnél, személynél kell megállapodnunk. Ha ezen igazságot legelőször ugyan a csúcs-íves styl vizsgálatánál ismertük meg, annak oka az, hogy e styl a középkoriak legtisztábbika, legérthetőbbje, legrendszeresebbje: mindazáltal ugyanezen igazság a többi stylekre is alkalmazható. Való ugyan, hogy a román styl alakzásaiban sokkal homályosabb s kevésbbé összefüggő: azonban, midőn keletkezését tanulmányozzuk, s azt valódi kiindulási pontra viszszük vissza, *itt is a személyes teremtö erejének, a* „**creatio**"-nak *jogosultságára akadunk.* Mindig bizonyos és meghatározott

építménynyel fogunk találkozni, melyről egész nemzedék eredt, és mely határozott alakzatai után, mint első, egész iskolának és stylnek elején áll. Ily *teremtő működés* elismerése nélkül tömérdek alak maradna magyarázatlanul. De ilyenkor elkerülhetlen szükséges világosan és határozottan kijelenteni: mely, vagy minő helyen tünik fel legelőször is ezen építészeti szülő-alak; és ezt tenni az esetek nagy többségében sikerül.

Az építészeti teremtésnek egyik külön nemét Mertens „*sporadicus*"-nak, azaz inkább helyhez kötöttnek, messzire nem terjedőnek nevezi, mely nem képezett, nem idézett elő iskolát; ily sporadicus teremtést látván a román építészetben Lombardia némely templomaiban: e templomok sajátságos alakzatai csak később, századok mulva fogadtattak el a román építészetben, de ekkor épen ezen alakzatok jellemezték leginkább az új építészetet.

VII. A teremtéssel közvetlen összefügg az *elterjedés*, melyet Mertens „**praecessio**"-nak, vagy „**propagatio**"-nak nevez. Az *elterjedés* minduntalan nagyobb-nagyobb tért foglalt el, hacsak az új teremtést más nem módosította vagy el nem nyomta. A teremtés sokkal ritkább az elterjedésnél vagy utánzásnál: s innen magyarázható azon következetesség, melyet a középkor alakzatainak rendszerességében észre veszünk. De más részt az építkezési mozgalom még más körülménytől is függvén mint az ízlés befolyásától, főképen pedig a vagyonosságtól: megmagyarázható az is, hogy ugyanazon helyiségben különféle építészeti módu építmények ugyanazon időben egymás mellett elférhettek, például: a koldulók szegénységi épületei egykorulag a cziszterciták román stylü és a benczék csúcsíveseivel. E tekintetben folytonos vajudozás és előhaladás létezik, mire nézve nem elegendő az okát csak átalánosan kimutatni, hanem a haladást kell fokról fokra követnünk; mert *az okok és eredmények lánczolatát az építészet történetében sokkal szorosabban meghatározhatni, mint az emberi tevékenység bármely más nemü ágában.*

„Ezen négy fő szempontból," t. i. a documentatio, mutatio, creatio és propagatio szempontjából, így folytatja Mertens okoskodását munkája 83. lapján „az építészeti történet egészen más világban jelenik meg, mint a minőben eddig (azaz 1850-ig) tünt fel. Visszamenvén e tudomány kiindulási pontjához, mint alaptörvényre a *creatióra* akadunk, melyet, bár homályosan, felismertek a csúcs-íves styl teremtésében és kiterjedésében. Ezen elismerést elébb egész tisztaságában kellett felderíteni, mielőtt a *mutatio* törvényére rá lehetett ismerni, mely megint újra s végképen felvilágosította a *creatio* lényegét. A *documentatióval* már elébb is foglalkoztak ugyan, de ezt is csak a többi alaptörvényekkel egyetemben lehetett tökéletesebben felismerni. E tanulmányokban azon nézet, miszerint a stylek megegyeztek volna ugyanazon időben, bár mily valószinünek látszik is, hibásnak mutatkozott. Még magának az elég szűk határokban mozgó román építészetnek különféle fejlődési fokozatai sincsenek felosztva oly egyes korszakokra, melyek ugyanazok volnának Európa minden tartományaiban; ellenben ezen különféle fokozatok ugyanazon helyen és korban egyaránt mutatkoznak. E körülményt a creatio magyarázza meg, midőn a történelem törvényessége nem a stylnek és az időnek ugyanazonos haladásában, hanem a teremtésnek az elterjedéshez való visszonyában tünik ki."

„S itt rejlik az építészet történetének fő nehézsége. Midőn különféle styleket vettek észre, melyek egyaránt elterjedtek a legtávolabb tartományokban, természetesnek látszott föltenni, hogy ezen stylek elterjedése független levén a tér elemétől csak az időnek elemével van összekötve. Világosítsuk fel e nézetet példával. Európának építészete felosztható a kora románra, középrománra, az átmenetire és a kora csúcs-ívesre, melyhez később a feljődött- és a késő csúcs-íves styl járúl. Igen természetes feltenni, hogy ezen stylek, melyeknek teremtményei mindenütt szembetünő rokonsággal bírnak, ugyancsak egykorulag is keletkeztek; s így gondolhatjuk, hogy az idő itt a fő indító, mely a styleket

ezen helyiségek mindegyikében felléptetí; s ezt így fejezheti ki mindennapi szójárással: „az idő így hozta magával". Azonban az idő mit sem hoz, hanem teszi a creatio, és ennek megint bizonyos időre van szüksége, hogy az utánzás útján a tért átfuthassa."

Mertens idézett hat törvényeinek ötére semmi észrevételem nincsen; a documentatioról, mutatioról és propagatioról nyilvánított észrevételeit, s illetőleg ragyogó felfedezéseit a tapasztalás nemcsak hogy helyeselte, hanem inkább-inkább erősítette és kifejtette tovább is. Azonban egyik törvényét a későbbi tapasztalás szorosabb határok közé szorította, s ez Mertensnek az *épitészeti teremtésre vonatkozó törvénye*. Szerzőnk e törvényről i nézeteinek kritikáját a következőkben szándékozom adni, de érdekesnek látom elébb azon alkalomról szólani, melynél Mertens kétségei szétoszlottak, és sejtelme, mindinkább világos tudássá válván,előadott törvényei feltalálását okozta. Ezen alkalmat szerzőnk maga következőleg beszéli el munkája 70. és következő lapjain:

„A román épitészet eddigi chronologiáját erős alapon nyugvónak tartottam, — mig legújabb időben oly tény merült fel, mely más adatok egész sorozatát annyira felvilágitotta, hogy ennek ellenében többé nem lehetett a régi álláspontón megállapodni. A legrégibb Kölnnek egyik külvárosában St.-Gereon híres temploma áll. Ez jelentékeny épület, főrésze tíz oldalu, több emelettel biró, polygon, melyhez hosszszentély, és ahoz, keleti végén ismét tornyos-apsis csatlakozik, ez utóbbi, gyakori jelenlétével, képezvén az alrajnai épitészetnek egyik jellemzetes jellegét. Mind ezen részek románok, de a román épitészetnek különböző fejlődési fokának korszakában emelvék. — Ismeretes sz. Anno érsek életleirásának ama helye (II. k. 17. fej.), hol szerzője azon épitészeti ujitásokról, illetőleg tágitásokról szól, melyeket Anno sz. Gereon templomán végeztetett, ezen hely a következő: „„a templom kör-(polygon)-részéhez, letörvén keleti falát, új épületet csatolt, mely hosszfalakban elrendezve, és magas feljárással ellátva, tekintélyes szentélybe és két toronyba vezet: (in chorum spectabilem turresque geminas.)"" Ezen ikertorony azután az, melyre támaszkodott eddig nem csak Kölnben és az alsó Rajnán, hanem átalán az épitészeti történelemben nem csak a fenidézett templom részeinek, hanem mindennek mi azzal összeköttetésben áll, keletkeztének meghatározása, valamint az életleiró érintett helyének magyarázata is. Gelenius ezen ikertoronyra hivatkozott mint annak tanuságára, hogy sz. Anno épité a templomnak keleti részét, Boisserée elfogadta ezen tanubizonyítványt, és Kölnben erősen hitték, hogy a fenmaradt toronypárt, s az ahoz tartozó szép apsist sz. Annonak kell tulajdonítani. Csakhogy egy csekély körülménynek közbejöttével ezen egész tanuság romba dől. A hosszszentély *nyugati* részén a föld alatt áll sz. Miklós kápolnája; és annak átellenében állott 1805-ig sz. Cecilia kápolnája. Az előbbi előtt, vagyis inkább azon szögben, melyet a kápolna a nagy polygonnal képez, fenmaradtak egy kör-alaku toronynak nyomai, és ennek átellenében láthatók voltak párjának nyomai is, melyeket 1805-ben szétbontottak. Ezen köralaku ikertorony oly összeköttetésben áll az érintett két kápolna-, a polygon-, az altemplom-, és a hosszszentélylyel, hogy mind ezt összefoglalva a tény tökéletesen alkalmazható a sz. Anno életleirásában említett, nem pedig a még fenálló tornyokra, s így az utóbbiak a köztök levő apsissal egyetemben későbbiek, mi mellett más, az épitészeti történetből vont okok is szólanak."

„De e ténynek felderítésével az alsó Rajnának egész ó-román chronologiája változott. A sz. Gereon templomának épitészeti részeire vonatkozó adatok eléggé ismeretesek, és alkalmazásuk a fenlévő épület részeire már most semmi nehézséggel nem járhat. E szerint azon épitészeti styl, melyet eddig a X-ik század végére tettek, leszáll az 1066-dik (Anno-féle) évre, és a fenlévő iker torony épitési ideje leszáll 1066-dik évről az 1121 és 1156-dik közti korra, Gelenius említést tevén, hogy ezen idő tájáu itt ereklyét találtak, és egy oltárt szenteltek fel. Azon kitünő hely, melyet a szóban levő épület, Köln

városa és az alsó Rajna vidéke nem csak a német, hanem átalán a román épitészet történelmében foglal el, biztosítja az előadott ténynek roppant befolyását a román építmények korának meghatározására; mert az építészeti történelem egész mezején sehol ily világosan határozott chronologiai adattal többé nem találkozunk."

És vajjon minő viszonyban áll példánk a fent taglalt chronologiai törvényekhez?

Sz. Anno életirójának leirása elég részletes és határozott, s nincs mi annak alkalmazását a fenmaradt toronypárra és apsisra gátolná, kivéve azok styljét, mely nem a XI-dik századbeli ó-román, hanem a XII-dik századi fejlődött román módra mutat. A legújabb fölfedezés az életíró tornyaira ismervén a polygon melletti félköralakúakban, kitünteti a kor-meghatározásnál a *stylnek felsöbbségét a történeti adatok fölött**). Továbbá Gelenius arról tevén, mintegy mellékesen, említést, hogy 1121 és 1156 közt a mostani tornyos apsis táján ereklyék találtattak, és oltár szenteltetett fel, e körülmény tanuságot tesz arról, hogy az *elszórt, esetleg ejtett megjegyzéseket kell felkeresnünk, midön az emlékek netalán történt újraépitéséről akarunk tudósitást nyerni.*

Vizsgáljunk most más példát. Déli Francziaországban Périgueux táján a későbbi vagyis másod byzanti iskolából származó templomok egész csoportjával vagy nemzedékével találkozunk. E nemzedéknek feje sz. Front temploma magában Périgueuxben, és ezen fő, ezen a magához hasonló emlékek élén álló templom a velenczei sz. Márk templomának szülöttje, mi megint azon történeti adattal van összefüggésbe, miszerint a velenczeiek a középkorban a gibráltári szorosnak tengeri rablóit elkerülvén, portékáikat déli Francziaországon keresztül szállították északi Franczia- és Angolországba, miért is Périgueux körül lassan-lassan letelepedtek, hova anyaegyházuk mintáját is hozták magukkal. A sz. Front és sz. Márk közti leány- és anyaféle viszonyt a franczíák ismerik, és egyikök sem tagadja azt, de mindamellett majdnem mindnyája az előbbinek építését határozott történeti adatok nyomán a X-dik század végére teszi. De íme a legújabb kutatások, melyeket a sz. Márk templomára vonatkozólag Selvatico és Foucard tettek közzé Mailandban 1859-ben, minden kétségen kivül helyezi, hogy sz. Márknak épen azon ujraépítése, mely sz. Frontnak szolgált mintájául, csak a XI-dik század közepe táján (jelesen 1052-ben) kezdetett meg, s így világos, hogy a périgueux-i templom byzanti alakjára alkalmazott, s azt látszólag a X-dik század végére helyező történeti adatok, más templomra illenek, mely ugyanazon telken állott, mielőtt byzanti módu újraépítése történt, s e régibb templomnak más mint basilika alakja nem lehetett. Az eredeti templomnak maradványait azután a franczia archaeologok azon homlokzatban látták, mely, bár új házakkal elfedve, még ma is fennáll a byzanti stylü templomnak némi távolságában nyugotfelé és tőle csaknem tökéletesen elszigetelve. Megtekintvén e homlokzat rajzát, mint ezt Verneilh a „Déli-Francziaországi byzanti stylü templomok" czímü munkájában adja, feltünt előttem annak stylje, mely semmiképen össze nem egyeztethető az ismert basilikák homlokzatáéval; ellenben igen sok rokonságot mutat az új, fejlődött román stylü homlokzatokkal, minőket déli Francziaországban, hol a közép-

---

*) Erre vonatkozólag igen jelentékeny az, mit Mertens munkája 75-ik lapján mond: „Fölötte nevezetes azon gyorsaság, melylyel a történeti tanulmányozás e fejlődésében, úgy szólván egész mozdulatában történt; ez oly föltünő volt, hogy azt csaknem határozott napra tehetjük. Így magam is, már azon korban, melyet kereső chronologiának nevezhetünk, sz. Gereon keletkezési idejét úgy határoztam meg, mint azt most teszem, 1833-ban és 1834-ben a hoszszentélyt Anno építkezésének tulajdonítván, és a tornyos-apsist 1150 és 1156 közé tevén, Gelenius azon megjegyzése nyomán, miszerint e templom részében ekkor oltár szenteltetett fel, de később ezen (a tornyos-apsis styljéből merített) valószinüséget, a történeti adatok még nagyobbnak tartott valószinüségével cseréltem fel." S íme a legújabb fölfedezés igazolta Mertens első sejtését, újra tanusítván, hogy a styl a középkori építészetben a szokásos történeti adatoknál biztosabb vezető.

korban még számos római emlékek léteztek, azok befolyása alatt emeltek. Hozzá járul, hogy Verneilh három csekély terjedésü altemplomról szól, de csak kettejét írja le, mely a byzanti kúpos templom tövében, vagyis nyugoti végén látható. Ha már most a fönmaradt elszigetelt homlokzat a régi basilika homlokzata volt, helyénél fogva a leírt két altemplomka másutt nem állhatott, mint e basilika kereszthajójának két kara alatt, s így az ismert két altemplom kellő közepén, és kissé kelet felé kellene keresnünk a harmadik altemplomkát, melynek e szerint a közép vagy fő apsis alatt kellett volna elterjednie. Ismervén Abbadie urat a périgueux-i templom építészét, megkértem őt ezen harmadik altemplom és illetőleg a fő apsis alapzatának felkeresésére. Abbadie úr, a franciát jellemző előzékenységgel, felszólításomnak két ízben megfelelt, és ásatott az általam kijelelt pont egész környékén, de semmi alapzatra nem akadt. A harmadik altemplomka tehát nem állott e helyen, és valóban később kitünt, hogy ezen harmadik altemplomka, melyről Verneilh említést teszen, sokkal tovább kelet felé a mostani byzanti templom fő kúpjának táján létezik. Innen kitünt, hogy a bazilikának apsisa, vagyis keleti vége e tájon volt, hogy annak hosszhajója, az akkori arányzás értelmében nem terjedhetett tovább a két nyugati altemplomkánál, hogy tehát mindketteje a basilika nyugati végén állott, s így az attól még sokkal inkább nyugatra eső homlokzat maradványai nem a basilikához, hanem a byzanti templomhoz tartoztak. *S íme a styl tanusága itt is fontosabbnak mutatkozott a történeti, oly annyira határozottnak látszó adatoknál. De itt is a történelem elszórt mellékes jegyzetei különös világot derítenek a tény állására, megmagyarázván, miért áll az érintett homlokzat elszigetelve templomától, melyhez csakugyan tartozik.* Périgueux városának ama krónikájában, melyet Verneilh idéz, ezeket olvassuk: „Guilielmus de Alba rocha episcopus Petragorensis cujus tempore burgus S. Frontonis et monasterium cum suis ornamentis repentino incendio, peccatis id poscentibus, conflagravit, atque signa in clocario igne soluta sunt. Erat tunc temporis monasterium ligneis tabulis copertum.“ Maillegais, szinte Verneilh által idézett krónikájában pedig ez áll: „Anno Domini MCXX, XI. Kal. Augusti, monasterium S. Mariae Magdalenae de Vigeliaco (Vézelay) combustum est cum 1127 (sic) hominibus et feminis; *similiter incensum est monasterium S. Frontonis civitatis Petragorae (Périgueux), cum multis hominibus et feminis.*“

Az első kronikában érintett clocarium nem lehetett a mostani torony, mert ez annyira könnyedén van építve, hogy oly tűznek, mely harangjait folyadékká teszi, nem állhatott volna ellene; de azért sem lehetett a mostani torony, mert ez a fejlődött román stylben emeltetvén, az 1120-diki tűz előtt semmiképen nem épűlhetett.

De kiállotta e roppant tűz hatását az 1120-dik év előtt emelt és byzanti egyenágu keresztbe tett öt kúp, világosan mutatván Abbadie úr tanusága szerint e tűznek iszonyú hatását külső felületén. Alkalmasint építkezés közben, midőn a fő öt kúp még emelkedőfélben volt, nyugati módra a templomot meg akarták hosszabbítani és keresztjét latinná alakítani át; e czélból a meglevő öt kúphoz nyugat felé még két kúpot szándékoztak csatolni; erre mutatnak a fel nem épített két kúpnak erős, és a kiépítettekéhez tökéletesen hasonló fennmaradt pillérei. A két ki nem épített kúp előtt, és a legkeletiebbikkel okszerü összeköttetésben emelték közel 1120-hoz a szintén fenmaradt homlokzatot, átalán a középkorban sokszor fordúlván elő ez eset, miszerint a homlokzat elébb lett befejezve, mint a templom belseje. Ha a két nyugati kúp a tűz előtt épűl fel, hatásának szintúgy ellen állhat, mint ellen állott a többi öt kúp; de mivel az utólsó két kúp a tűz előtt nem fejeztetett be, és ezen okból a vésznek egész felületökben kitett pillérei megkárosúltak, a nyugati kúpok kiépítéséről lemondtak, s így e helyütt templomhajó helyett nyilt udvar létezik, és a már elébb elkészűlt homlokzat sem csatlakozhatik a byzanti hajóhoz; hogy pedig ez nyugati bejárás nélkül ne maradjon, más részt mivel a régi torony megkárosodván, újra volt szükség, felemelték

1120 után azon késő-román könnyü tornyot, melyet a franczia archaeologok némelyike, csakhogy helytelen nézete mellett valamit felhozhasson, ó-keresztyéninek mond, ámbár valamint egész alakzata, úgy minden részlete is magán a késő-román styl jellegét legvilágosabban viseli.

Igen nevezetes körülmény, hogy itt byzanti, azaz kúpos templommal, román homlokzat van összekötve, mit a környéknek sz. Front mintájára készült számos templomaiban látunk ismételve. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy itt nem a byzanti építészet első fejlődési korából származó épülettel, hanem olyannal van dolgunk, mely eredetét, a sz. Márk templomának közbenjárásával, a byzanti művészetnek a X-dik század végén és a XI-dik században keletkezett másod fejlődésü iskolájából veszi. Ezen iskolának kivált homlokzatai már is igen közel állanak a román építészetéihez, és annál közelebb állnak azokhoz, minél inkább terjeszkednek nyugat felé; így, míg a konstantinápolyi, ez időből származó, jelenleg mecsetekké átváltoztatott, byzanti templomok némileg még ragaszkodnak a régi hagyományhoz, a Görögországban ez idő táján emelt templomok sokkal inkább távoznak attól csúcscsaival, 3 félkörbe zárt kapui s ablakai s m. e. idomaikkal; s így végre a legtávolabb nyugaton, t. i. Périgueuxben, könnyü volt a Franciaországban ez idő táján már nevezetesen kifejlődött román stylt, az 1120 körül emelt sz. Front templomának homlokzatára egyenesen és tisztán alkalmazni.

Tekintsük most saját hazánknak két példáját. Mint említettem, voltak, sőt vannak még ma is olyanok, kik sz. Márton pannonhalmi templomát sz. István építkezésének tekintik; mert a zárdát már Geyza herczeg alapította, és mert sz. István híres adományozási levelében (l. Fuxhoffer Monasterol. Czinár kiadását I. köt. 32. l.) így szól: „quod nos interventu, consilio et consensu Domini Anastasii Abbatis de *Monasterio* S. Martini in Monte supra Pannoniam sito *ab genitore nostro incepto*, quod nos per Dei subsidium ob animae nostrae remedium pro stabilitate regni nostri *ad finem perduximus*, talem concessimus libertatem, qualem detinet Monasterium Sancti Benedicti in monte Cassino“ stb. Igaz, hogy itt az építkezésről, sőt annak befejezéséről világosan beszél szent királyunk: de vizsgáljuk meg azt, mi a jelenleg fennálló templomon régi maradvány, és nem lehet ki nem mondanunk, hogy e maradvány a XI. század első évéről, melyben az okmány kelt, teljességgel nem származhatott ránk; mert valamint egészében, úgy minden részletében ama stylt tünteti elő, mely egyes-egyedül a román építészetnek a csúcs-íves stylbe átmeneti korában dívott; ezen időszak pedig Magyarországon a XIII-ik század elején állván be, két századdal későbbre esik, mint az idézett okmány kelt.

S ezért azoknak sem lehet igazok, kik a meglevő pannonhalmi templomban Dávid főapát (1131—1151) alatt történt újraépítést keresik, Fuxhoffer-Czinár I. 63. l. ezen szavaira támaszkodván: „Comitis Henrici Scines (fors Szines) frater, claritate natalium, et eximia virtute, optimatibus regni carissimus, „„*combustam* divino judicio *Ecclesiam* S. Martini studioso labore, et impensis *reparavit, melioravit,* et amplificavit. Quae dum per Felicianum Archiepiscopum in consortio plurium Episcoporum solenniter consecraretur, per hos Rex (Bela II., qui Monasterium hoc orationis gratia frequenter visitabat), ad dotandum, ut lex sancta jubet, sponsam Dei admonitus, Ecclesiae S. Martini se jubente, et praesente consecratae, ad sustentationem Fratrum ibidem Deo servientium, septem naves saliferas ea cum libertate contulit, ut ab ipso salis fodinae loco usque ad Montem Pannoniae, tam per aquam, quam per terras nemo de iis tributum exigere, vel alia damnifica exactione audeat eas attentare, aut infestare. (Caps. 13. 7.)““ Eadem occasione, consecratae *anno 1137 Ecclesiae tertiam, et decimam partem tributi de Fok, et totius comitatus Sümeghiensis; tertiam vero partem tributi totius Comitatus Posoniensis* tam in magnis, quam in parvis in omni loco, ubi tributum sive tunc exigebatur, sive secuturis temporibus exigi contingeret, idem

Rex largitus est.“ — „Denique donationem cuiusdam Hoda, qui eadem die consecrationi Ecclesiae cum Rege interfuit, super terra Nulos, et Szeleus (Szőlős) propria voluntate factam ratihabuit, et confirmavit.“

Ezen idézésből világos a *vagyonnak* ama *szaporodása*, melyről Mertens említést teszen chronologiai törvényeiben. Igaz ugyan, hogy itt a vagyonnak szaporodása csak később áll be, midőn t. i. a templom már fel van épitve: azonban a kolostor vagyona már elébb is, t. i. sz. László király adománya által szaporodott, valamint maga az épités, és kivált a templomnak tágítása, hihetőleg, ugyancsak ezen újabb vagyon szaporodásának reménye fejében történt. Világos továbbá az idézett okmányból, hogy a templom egészen leégett, vagyis elenyészett; mert az mondatik, hogy ez „divino judicio“, tehát súlyos következéssel történt, és hogy ez alkalommal Dávid apát a templomot tágította; mit tennie nem lehetett, ha csak kisebb mérvü tatarozáshoz, nem pedig újra-épitéshez fog. Egyébiránt tudjuk, mily következése van a tűznek, midőn egy, csak fatetővel, nem pedig bolttal is ellátott templomot pusztít; láttuk ezt újabb időben sz. Pál basilikája példáján, melyet az 1823-diki tűz után alapzatán kezdve újra kellett felépíteni.

De ezen második pannonhalmi templom is, igen valószinüleg, még nem volt boltozva, mert ó-román épületnél nem lehetett egyéb, s így ez is eltünt minden nyom nélkül, mert, ismétlem fentebbi állításomat, a legrégibb alakzat, melyet Pannonhalmán látunk, csak a XIII-dik század elején készülhetett.

És íme Fuxhoffer-Czinár I. köt. 72-dik l.ezeket olvassuk: „Reversus ex Palaestina cum Rege (Andrea II.) Urias (abbas) anno 1219. ad restaurandam Ecclesiam et Monasterium S. Martini, „„pridem antea *combustum*, et *funditus destructum*““ se accinxit, quod sexennii decursu citra ullum a Rege sive oblatum, sive petitum subsidium consummavit. *Consecrationi Ecclesiae anno 1225* interfuit Rex cum secunda conjuge, Jole, Orientis Imperatoris Petri filia; Episcopis et Magnatibus plurimis per Uriam invitatis. Qua occasione ad nullius petitionem, sed solius Dei nutu provocatus Rex, tum ob remedium animae suae, tum quia Monasterium hoc illi, et Reginae, aliisque Magnatibus, et Nobilibus, „„maximas expensas, et honores fecisset; tum quia ratio Juris, et aequitatis exigeret, et ad officium incumberet Patroni in Consecratione Monasterium dotare, et maxime, cum in reaedificatione hujus monasterii in nullo juvisset Abbatem““, triginta Mansiones Udvornicorum cum tota terra sua, quovis loco magis utilitati Ecclesiae congrueret, firmiter dare promisit. „„Verum Abbas et Conventus se potissimum piscibus egere dicentes, humiliter, et subnixa prece institerunt, ut.. terram Ginou (Gönyő) cujus tertia pars utique ad Monasterium pertinebat““ S. Martino totam assignaret; quod et factum est. (Caps. 1. 7.)“

Így tehát a mai pannonhalmi templomnak legrégibb részei hat esztendő alatt 1219-től 1225-ig épültek fel, még pedig a második tűz által alapzatáig elrontott templomnak telkén. A „funditus destructum“ kitétel igazolja fentebb tett feltevésemet, miszerint e második templom sem birt boltozattal, mi különben is fölötte valószinü azon tapasztalat után, mely a fehérvári ásatásokból, mikre majd visszatérünk, kiderült.

A pannonhalmi templom Mertensnek a „mutatio“-ról szóló törvényére nézve igen érdekes és tanuságos. Ha Mertens e példát ismeri, alkalmasint nem mondja sz. Gereon kölni templomának documentatiojáról, hogy „az épitészeti történelem egész mezején sehol ily világosan határozott chronologiai adattal többé nem találkozunk.“

Egyébiránt ne felejtsük el ezen igen pontos „documentatiót“ nagy érdéméül felróni a benczés-rend magyar tagjainak; mert ők ez által megczáfolják Mertens állítását, miszerint „az események följegyzésének folytonossága, a mai értelemben, a középkorban nem létezett.“ Ők továbbá túlhaladták e tekintetben a franczia benczéseket, „kiknek hanyagsága miatt Mabillon sem vitte a rendnek történetét túl az 1116-dik éven“; végre ugyan-

csak ezen folytonos és pontos feljegyzések képessé fogják tenni a magyar archaeologiát, hogy oly szorosan meghatározott pontból indúlván ki, mint a minőt másutt hiába keresünk, kitünő határozottsággal irhassa meg hazánknak középkori épitészeti történetét, mi akkor álland be, ha majd a fenmaradt hazai emlékek mindnyájának teljes ismeretével fogunk birni.

A „Győri történelmi és régészeti Füzetek“ III-dik köt. 3. füzetében a következő okmány fordúl elő, melyre, annak kinyomatása előtt, Rómer barátom tett figyelmessé legelsőben.

XXXIII.

„Omode győri püspök, Favus pannonhalmi apát és Ábrahám comes, mint a király által több megyében a várföldek visszavételére kinevezett bíróság, Ol egy-ekényi földét az Ostffyak ősei jogos birtokában hagyja. 1256.“

„Omodeus Dei gracia episcopus Jaurinensis Fauus divina miseratione Abbas monasterij Sancti Martini de Sacro monte Pannonie Comes Abraam filius Benke vniuersis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in uero Salutari Vestra noverit vniuersitas quod cum in diuersis comitatibus super revocandis et restituendis terris a castris indebite alienatis a domino nostro Bela illustri Rege Hungariae iudices sive inquisitores essemus constituti, et inter cetera Paulus de Chov. Bana Symeon filius Belcus Benedictus filius Regue ac ceteri iobagiones castri ferrei Benedictum Jacobum Osl. filios Osl. Bani ad nostram citauissent presenciam requirentes ab eis quandam terram nomine Ol sufficientem ad unum aratrum quam de iure castri esse asserebant! predicti nobiles responderunt quod ipsa terra et que vocabatur Ol nec erat de iure castri sed ipsorum est et semper fuit terra hereditaria ab ipsis et eorum progenitoribus ab antiquis possessa pacifice et quiete. Nos igitur attendentes, quod Comes Herbordus coniudex noster fratribus suis eisdem filiis Osl. assistebat qui plenius veritatem sciebat uel scire poterat! utrum ipsa terra sit de iure castri an ad predictos nobiles pertineat dicto comiti Herbordo Georgio filio Mauricij ac Jacobo adiudicauimus iuramentum qui termino sibi assignato videlicet in octauo beati Marci evangeliste cum essemus apud *monasterium de Jak. in consecratione ipsius monasterij* prestiterunt Sacramentum asserentes quod dicta terra sit et semper fuerit predictorum nobilium filiorum Osl. hereditaria. Unde nos supradictis iobagionibus castri silencium imponentes in hac parte Sepedictam terram iam dictis nobilibus sicut ab antiquo possederant reliquimus perpetuo possidendam pacifice ac quiete. In cuius rei testimonium presentes litteras concessimus Sigillorum nostrorum munimine roboratas Anno Domini M°. CC° quinquagesimo sexto.“

„A bőrhártya-szalagokról lefüggött 3 pecsét közül az egyik, Omode győri püspöknek egyszerü tojásdad sárga viasz pecséte teljesen ép. Belkörében egy álló püspök áll jelvényeivel, körirata: „S. HOMO DEY. DEI. GRA. EPISCOPI. IAVRIESI.“ Tekintetes Koltai Vidos Kálmán vasmegyei mihályfai közbirtokos úr családi levéltárából közli

R á t h.

Eitelberger, bécsi tanár, a jáki templomot kétszer irta le a „Bécsi archaeol. középponti bizottság évkönyveinek“ I. kötetében (1856.), és a „Mittelalterliche Denkmale d. österr. Kaiserstaates“ I. kötetében (1858.); mindkét leirását számos réz- és fametszettel világositván fel.

1856-diki munkájában (Évkönyvek I. 132.) Eitelberger így nyilatkozik: a török idő óta „annyira feledékenységbe ment e templom, hogy még a magyarországi zárdák igen

szorgalmatos történetirója Fuxhoffer Dömény is csak kevéssé biztos ide vonatkozó adatokkal szolgálhat, sőt még a pannonhalmi nagyérdemü levéltárnok Czinár Mór is semmi újat nem tudott hozzá tenni Fuxhoffer Monasterologiájának velem közlött, kézirati átdolgozásában.“ És utóbb: „Fuxhoffer értekezése sz. Jákról világos tanuságát szolgáltatja annak, mi módon irták a mult században a történetet, és mily hajlandók voltak ott, hol biztos adatok hibáztak, azokat hypothesisekkel és sejtésekkel pótolni.“

Azonban mindamellett, hogy Eitelberger maga panaszkodik az adatok hiányáról, mégis utóbb (140. l.) egyes-egyedül a styl jeleire támaszkodván, a következő itéletet hozza az emlék keletkezési koráról:

„Minden documentált adatok és a magyar emlékek teljesebb ismerete hiányában, nem bátorkodom számokban kimondani a templom építkezési korát; mindamellett feljogosítva érzem magamat, stylje után, ezt a XIII-dik század első felébe tenni.“

S íme Ráthnak legújabb fölfedezése ezen *egyedül a styl jellegeiből* merített itéletet meglehetősen igazolja és erősíti: mert a fennidézett okmányban a templom felszentelését 1256-ra tevén, ennek épitési idejét a XIII-dik század hatodik és alkalmasint ötödik évtizedébe viszi vissza. Ezen utóbbinál tovább menni nem tanácsos, mert kezdetén a tatárok dúlták fel Magyarországot, s így, valamint átalán az épitkezést, úgy kivált ily kitünő épületnek, mint a minő a jáki, emeltetését akadályozták. De még a tatárok visszavonulása után sem valószinü, hogy ily műhöz rögtön foghattak volna Magyarországon; e szerint tehát az épitkezés idejét 1246 és 1256 közé lehetne tenni. Megemlítendő még, hogy a *monasterium* szót nem mai értelmében kell venni, mert régenten e szó templomot jelentett, mi „A fehérvári ásatások eredményei“ czímü munkám számos idézéseiből is kiviláglik, hol a „monasterium“ szó mindig a fő templomra vonatkozik, melylyel zárda nem is volt összekötve. Egyébiránt a középkor legrégibb idejében „monasterium“ szón még a tornyot is értették, mert eleinte a tornyokat elkülönözve a templomtól, mint egyedül magában álló épületet, szokták emelni.

Igen nevezetesnek mondhatjuk Ráthnak fölfedezését, mert ez elöször: Mertensnek abbeli törvényét tökélyesen igazolja, miszerint a középkori épületek korbeli meghatározásánál az elsö és fö indító okot a styl jellegei szolgáltatják; másodszor: mert Mertens abbeli törvényét is igazolja, miszerint a styl elterjedése, mely átalán nyugatról keletre vette útját, az utóbbira később érkezik, és lassabban haladt, így a jáki templomban oly alakzatokat találunk, melyeket Franciaországban már egy évszázad előtt felcseréltek a csúcsíves styl alakzataival; harmadszor: mivel a jáki templom felszentelési ideje oly pont, melyen a magyarországi román épitészetnek legnagyobb tökélyével találkozunk.

Mig a pécsi székes-egyháznak igen gazdag szobrászati művei nem lesznek fölleplezve, addig a jáki templomban fogjuk tisztelni hazánknak legdúsabb, legtökéletesebb román-koru emlékét; sőt, ha Pécsett a még vakolat-födte domborművek és szobrok nem jobbak az eddig ismerteknél, a jákiak plastikai styljük után sokkal felülmúlandják a pécsieket, és még épitészeti tekintetben is az utóbbi templom fejlődtebb művészetre mutat az előbbinél, ámbár Pécsett gazdag és nagy székes-egyházról levén szó, ez nagyobb arányaival, complicáltabb elrendezésével, és szobrászati műveinek pazarló fényüzésével túlhaladja a minden országúttól messze magányban fekvő benczés templomot.

Összehasonlítván a két templom kivált plastikai művek alkalmazását, a jáki keletkezésének, most már biztos datumát, ez újra igazolja „A székes-fehérvári ásatások eredményei“ czímü könyvemben tett azon nyilatkozatomat, miszerint a mostani pécsi székes-egyház keletkezését a XII-dik század végére, tehát a jákit félszázaddal megelőzőleg és nevezetesen 1180 és 1200 közé tettem.

Miután Mertens törvényeinek helyességét az épen taglalt négy kitünő példával

szembetünőleg igazoltam: érdekes tudni, hogyan alkalmazza maga a szerző e törvényeket a román-építészet keletkezésének tanára.

Mertens *Lombardiában* keresi az ó-román építészet keletkezését. Ezt ugyan elég határozottan ki nem mondja, azonban ily nézetére következtethetünk három okból: először azért, mert a legrégibb ebbeli emlékeket épen Lombardiából idézi; másodszor, munkája 94-dik lapján nagy súlyt fektet a *sporadikai*, vagy helyhez kötött, tovább nem terjeszkedő, lombardiai emlékekre; végre harmadszor, mert Európa északi tartományaiban az ó-román építészet első megjelenését átalán csak a XI-dik század utóbbi felére teszi. *Olaszország* többi tartományaira nézve munkája 97 és 98-dik lapján Mertens következőleg nyilatkozik:

„Vajjon az 1089-dik évben keletkezett *pisai* dom, építési alakzatait Syriából vette-e, vagy tulajdon környékének valamely római emlékéről, jelenleg elhatározni alig lehet; de mégis ezen épületet igen jelentékeny s egészen eredeti teremtésnek kell tekintenünk, mely egész nemzedéknek élén áll. Hasonlólag áll az ügy alsó Olaszországban, hol a román építészet 1080 körül *Amalfi* és *Salerno* városokból indúlt ki, hasonlólag *Rómában és a pápa birodalmában*. Hogy az építészet ezen tartományokban másként fejlődött, mint az északi tartományoknak, — Lombardiát sem véve ki, — tulajdonképi román épitményeiben, ezt az utóbbiakétól itt elütő előzményeknek, a mindkét vidéken különböző építészeti iskoláknak, melyek az ó-keresztyéni korból származtak át, kell tulajdonítnunk. Csak a *velenczei* iskola, vagyis inkább az adriai tengernek északi partjain keletkezett építészeti mód régibb Olaszországnak valamennyi egyebénél. A főhely itt *Aquileja*, *Pola* és *Velencze*. E városokban az épitményeket visszavihetni egészen az 1031-dik évig, melyben az aquilejai patriarchalis templom épült fel. Mit *Sicilia* iskolájának nevezünk, hosszabb időn át egyedül a *palermoi* iskola, melytől a *messinai* csak a XII-dik század első felében kezd különbözni.

Francziaországban Mertens szerint az ügy következőleg áll:

92. lap. „*Burgundiában* a román építészet mutatkozik legelőször *Beaune* városának Notre-Dame templomában, mely 1080-ban fejeztetvén be, a fenmaradt burgundi e módú épitmények legrégebbike. Ezután a burgundi iskola kitünő módon lép fel az 1088-ik évből származó *Cluny* városának templomán; ennek épitkezése csaknem egész század alatt folytattatván, itt a burgundi iskolának minden jellegei igen jellemzetesen fejlődtek. Itt támokat látunk, és további fejlődésben e támok, íves alakú nyilásokkal töretvén át, valóságos ívtámokká váltak." Ezen építészeti tag itt fejlődött ki, s innen ment át a szomszéd

„*Il de France*-nak iskolájába, hol e styl legelőször mutatkozik (99. lap) a Loire melletti sz. Bénoit (1080-dik év, l. 100. l.), később, további fejlődésben Beauvais-nek sz. Lucien (1092-dik év, l. 100. l.), végre a XII-dik század elején Páris városának templomaiban."

99. l. „*Auvergneben* a román építészet Clermont városából indúl ki."

99. l. „*Normandiában* a román építészet első példái Jumièges-ben és Bernayben jelennek meg, mert (105. l.) a caeni férfi- és női apátságokat, melyeket 1066 és 1077-re visznek vissza, 1140 körül épülteknek tartom." (E nézetének okát azonban Mertens tovább nem fejtegeti). Francziaországnak normandiai iskolájából eredt az angol román építészet, melyet azért „norman style"-nek hínak.

Angliának román építészete chronologiájára nézve Mertens így nyilatkozik:

104. l. „Angliának fenmaradt épitményei nem oly régiek, mint a minőknek azokat tartják, e tekintetben tehát Anglia más európai tartományokkal együtt csak a második rangot foglalhatja el. Legrégibb példánya az úgynevezett norman építészetnek Londonban épült fel a régi sz. Pál székes-egyházában, alkalmasint II. Henrik uralkodása első éveiben 1154 körül. A chichesteri, rochesteri, norwichi, durhami, herefordi, gloucesteri és más

székes-egyházak mindnyája csak 1170 után és még a XIII-dik század elején is román stylben lett felemelve.“

Déli Francziaországban:

99. l. „*Aquitaniában* a román épitészet Poitiers és Périgueux városokból indúlt ki,“ az utóbbi város egyik épülete, t. i. sz. Fronté, alapja levén a Périgord és szomszéd tartományaiban alkalmazott byzanti épitészetnek.

99. l. „A *Provenceban* Avignon fő hely e tekintetben.“

99. l. „A *Languedoc* legrégibb román épületei Arlesben fordúlnak elő, a Roussillon egyik zárdájában és más épületeiben.“

90. l. „Németországban a román épitészet kezdete Kölnben mutatkozik 1070 körül. Legjelentékenyebb példánya itt a *capitolini sz. Mária* templomának hajója, melyet a sz. Gereonéval egykorunak, de különböző mestertől származónak kell tartanunk; valamivel régibb ennél az alapítványi voltában igen határozottan datált *sz. György* temploma, melyet Anno érsek épitett 1059-ben, s mely 1074-ben szenteltetett fel (92. l.). Kölnnel épitészeti tekintetben még csak Trier, Lüttich és Nivelles városok vetélkedhetnek; Kölnből származott át e müvészet a XII-dik század eleje óta, elébb a Közép-Rajnára, Westfaliába és alsó Szászországba, és csak utóbb a XII-dik század közepe sőt vége táján Németország többi, kivált déli tartományaira; „mit (98. l.) azon körülmény is bizonyít, miszerint a román épitészet Németországban nem oszlik több iskolára (?), mint Francziaországban, hol hét ilyen iskola támadt leginkább a régi római fenmaradt emlékek különféle befolyásából.“

A fentebbiek szerint Mertens a román épitészet tulajdonképi felvételét és használatát nem viszi tovább fel a XI-dik század közepénél, csak egy kivételt ismervén el, t. i. *sz. Benigne dijoni* templomáét, melyről a 90. l. ezeket mondja: „1000 körül a román épitészet első teremtését *sz. Benigne* dijoni templomában látom, melynek keleti rotundája egész a franczia forradalomig fenmaradt, és melynek hajója teljesen le van irva Plancher és Mabillon munkáiban.“

Azon tizennégy esztendő alatt, mely Mertens könyvének kiadása óta lefolyt, az archaeologiai tudomány nevezetesen haladott; törvényei és átalános nézetei fennállanak ugyan még ma is, — kivéve a VI-dik törvényt és a sporadikai épitészetről nézetét; — ellenben sok újabb felfedezés a román épitészetet egészben mégis régibbnek mutatja ki, mint azt Mertens hajlandó elismerni; ez a következőkben világossá fog válni.

Az inkább helyhez kötött „*sporadicus*“ románféle épitészetet szerzőnk nem csak Európában, hanem még Arábiában is látja képviselve.

95. l. „*Igen nevezetes a pillérnek oszloppali szegélyezése* („eine Form die man nicht unpassend die der Pfeiler-Saeulung nennen kann, von dem Umstande dass alle Pfeiler hier mit Saeulen besetzt sind“). Úgy tetszik, mintha ezen alakzást legelőször is a keleten kellene keresnünk; s itt két templomot hozhatni fel például: *sz. Simon stylitesét*, melyet a tájnak arab lakosai Deir Saman-nak neveznek, és mely Agincourt munkájából ismeretes, és az Egyiptom kisebb oasisá-nak *el Hayz* nevü helységében létező kolostor-templomot.“

Az utóbbit nem ismerem, de az előbbinek rajzát igen, Agincourt épitészeti osztálya XLV. t. 29, 30 és 33-dik ábráiból. Quastnak Agincourt rajzaihoz irt szövege következő: 29. áb. „sz. Simon, Mandrasban Köves-Arábiában levő, körívekkel ellátott templomának maradványai. 30. áb. ugyane templomnak homlokzata. 33. áb. oldalának felrajza.“

Midőn e három rajzot vizsgáljuk, a 29. ábra *pillére oldalán féloszlopokat* fogunk látni, a 30-dikon *féloszlopokkal szegélyzett kaput és fülkét*, a 33-dikon *félkörbe zárt ablakot, és ezek oldalán felfutó és az ablakot tagozatával körülfoglaló falpárkányzatot*; *mely alakzatok mindnyáján szintúgy észrevehetők a kifejlödött román styl példányaiban*. Sajnálatunkra e ma-

radvány keletkezési kora nem ismeretes; oly helyen fordúl elő ugyan, hova a muhamedán vallás igen korán terjedt el, mely körülmény miatt a romot nem igen tehetjük közelebb korunkig, mint legfeljebb a VII-ik század vége felé: de másrészt fenmaradtak a keleten és a muhamedán népek közepette még eredeti keresztyén kolostorok is, — ilyenekről Tischendorff értesít utazásaiban, — s így az időmeghatározás kétségkivüli itt nem lehet. Egyébiránt nem tagadom, hogy még a VI-ik század mellett is szólhat némely konstantinápolyi régi maradvány, s így a byzanti épitészetből származhattak ide a fent érintett különös alakzatok. Másrészt azonban nem érthettem, hogyan nevezheti Mertens e templomot egyes elszigetelt „sporadicus" emléknek, és folytathatja ekképen beszédét: „A sporadicus creatiónak van *saját nemzedéke* (Filiation), és úgy tetszik, mintha ezen művészeti alakzatot (az oszloppali szegélyezést) leginkább az arabok terjesztették volna (Die Araber scheinen vorzüglich diese Kunstform weit ausgebreitet zu haben); mert ha messzire terjesztették ki, akkor meg kellett szűnnie sporadicusnak lenni.

„Fenmaradt" — így folytatja szövegét Mertens a 95-ik lapon, — „a legnagyobb longobard királynak, a 713-tól 742-ig uralkodó Luitprandnak korából a *cividale-i kápolna*, melynek keletkezési ideje régi leirásában van megállapítva, és melyben a pillérek és a falak oszloppali szegélyezése szintén előfordúl. Ezen épitésmód egészen külön válik a VI-ik és VII-ik század idején Ravennában dívó görög-byzanti módtól."

E kápolnát Eitelberger barátom tűzetesebben ismerteti a „Bécsi Archaeologiai Közlemények 1859-ki évfolyama dec. havi füzetében."

„A római Forum Julium, mai *Cividale*-ban, Friaulban létező templomka a S. Maria della Valle nevü nőkolostor udvarán áll; s ezért, a rend szabályai értelmében, csak püspöki engedelem mellett látható" (alkalmasint ezért nem ismeri Mertens közelebbről e templomkát). „Peltrudis, longobard herczegnő alapítványának tartják, ki, számos más egykoru arian longobard példájára, három fiával, Erfo, Marco és Zanto-val a római vallásra tért át, és — mint a hagyomány mondja — három bencze-zárdát alapított: Nonantolo-ban, Sesto-ban és Saltus mellett (ad Saltus). Az utóbbi később Cividaleba tétetett át, a bencze-nőknek mai S. Maria della Valle nevü kolostorát képezvén."

„Templomkánk homlokzata nem kitűnő, sőt el van fedve a zárda egyéb épületeivel. Belsejébe 6′ 8″-nyi magas, 5′ 10″-nyi széles ajtó vezet. Ennek homlok- és oldalköve régi, és hasonló a római és ó-keresztyén efféle épitészeti tagjaihoz, ilyent találunk a parenzo-i dombon Istria-ban és másutt is. A templomkának hajója 19′-nyi oldalhoszszal bíró csaknem tökéletes négyszeg, melyet heveder nélküli keresztbolt föd, ennek szélei (die Grate), az ó-románokéi módjára, élesek, két tégla-sorosak. A négyszeg oldalfalai kivülről kőből, belülről téglából vannak szerkesztve."

„Tökéletes biztossággal nem határozhatni ugyan meg e templomkának épitkezési idejét; mert ez különféle időben különféle tatarozásnak lett alávetve. Bizonyos, hogy ilyen a XIII-ik században, és más még később történt bensejében 1371-ben Margarita Della Torre fejedelemnő alatt. Ez időben készültek a jeles stallumok, melyek a Della Torre család czímerével díszítve, a templomkának ékességéül szolgálnak. E stallumok mögött látható még egy része ama régi márványtábláknak, melyekkel hajdan az oldalfal ki volt rakva. A stallumok készítésére és az egész kitatarozásra vonatkozó felirat a kiskapu külsején olvasható: „Anno D. MCCCLXXI. haec ecclesia reaedificata fuit ad honorem Dei omnipotentis, et matris ejus gloriosae, atque Sanctorum Joannis baptistae et evangelistae; regente nobile Margarita della Torre, tunc abbatissa, gubernanteque honesta domina Agnete Coniparia hoc monasterium sub regula b. Benedicti per gratiam Domini nostri Jesu Christi."

„Két tárgy vonja magára főképen a belépő figyelmét: az ajtó fölötti *hat* élet-

nagyságú márvány-stuccoból készített *szobor*, és az azok melletti ugyanazon anyagból készült *növény-dísz;* ezenkivül pedig a szentélynek egészen sajátságos alakzása."

A szobrokról Eitelberger azt mondja, hogy azoknak említését már a XIII-dik századból származó krónikában találván, készítésök idejét az ó-keresztyén korban kell keresnünk: a növény-díszről pedig megjegyzi, hogy azon „a régi római szobrászatnak mintegy íhlete ömlik el."

„A szentély a hajótól rekeszszel van elválasztva, ez közepén nyitva maradt az oltárhozi közeledhetés végett. A rekesz mögött a szentély háromhajós, mindegyik hajóját egy-egy igen feltünő félénkséggel készített dongabolt födi, mely régi római architrav-maradványon emelkedik. A dongabolt középsője valamivel tágabb az oldalhajókéinál. Ezekből kitetszik, mily habozó volt a technika e boltozat épitése korában; de kitetszik az is, hogy a szentély tagadhatlanul a longobardok idejében készülvén, arról már a XIII-dik századbeli krónika ezen szavai szólhattak: „ubi aedificavit (Peltrudis) chorum pulchre testudinatum... cum marmoreis columnis testudinem sustinentibus." Az itt említett oszlopok késő-rómaiak, magasságuk 8' 6"-nyi. Közel ezen longobard boltépitéshez van Peltrudis sírja, mely két felirásnélküli kőtáblából áll; ezen két kövön gyümölcsgerezdet viselő pálmafát látunk ábrázolva domborműben. A szentély hátulsó fala három félkörrel zárt ablakkal van áttörve. A szentély falképei a XIII-ik századból származnak és jelentékenytelenek. Régebbek ezeknél a hajóban látható fresco-maradványok, de ezek is csak alábbrendelt becsüek, egyikök felirása azt bizonyítja, hogy azt a zárda egyik apáczája festette 1402-ben." *)

Eitelberger leirása szerint egyedül a szentélyt lehet biztosan a longobard kornak tulajdonítani: azonban itt mi sem emlékeztet a román stylre, az oszloppal elválasztott három hajó egyenesen a basilikaépitészetbe tartozván. *Ellenben ettől elüt a hármas dongabolt; ezt némi eröltetéssel, a román donga-boltok elözöjeként lehetne tekinteni.*

Mi a cividale-i templomkában nem csak átalán, hanem tökéletes román, az: ajtajának oszlopszegélyezése, a két oszlopa fölött emelkedő, sajátos, igen gazdag növény-díszszel ellátott félkörív (archivolte), az ezen ív fölötti díszes kettős párkányzat, végre az e kettős párkányzat közti, s az alatta levő ajtónak megfelelő, szinte oszlopszegélyzéssel és félkörívvel ellátott kisebb, igen díszes fülke.

De vajjon a templomnak ezen egész részét, vajjon a hajónak, szinte román módra készült, keresztboltozatát nem kell-e a XIV-ik századbeli tatarozásnak tulajdonítnunk? Ilyesmit sejtet velem Eitelbergernek azon megjegyzése, miszerint az oldalfalak két különböző anyagból szerkesztvék: kivülről faragott kőből, belülről téglából. Nehezen hiszem, hogy eredetileg ily kettős falat emeltek volna: ellenben igen valószinü, hogy, midőn az elébb boltozatlan hajót be akarták boltozni, a régi kőfalat, mintegy azt bélelve, téglafallal erősítették, s így a boltnak elviselhetésére alkalmassá tették. S ezzel összeegyezik a hajó falfestészetének fentebb említett 1402-ki datuma is, ha e kitatarozása, vagy inkább újraépítésének 1371-ki ismert évét amaz évvel hasonlítjuk össze. Bővebb felvilágosítást adhatna még a kő- és téglafalnak vastagsági mértéke, és e két vastagságnak egymáshozi aránya, de erről Eitelberger nem teszen említést. Tudjuk, hogy Olaszországban még a XIV-dik században, sőt később is, román stylben építettek, és más részt, azoknak bővében levén, folytonosan régi római műveket utánoztak: miért is nem szükséges az említett növény-díszt fölvinni a longobardok korára, melyben kevésbbé voltak képesek ily

*) E maradványokat Eitelberger elébb régibbeknek mondja a XIII-dik században készült szentélyéinél, utóbb pedig egyikök felirása nyomán, legalább ennek keletkezését 1402-re teszi. Úgy tetszik, mintha az utóbbi adat volna a valódi.

utánzásra, mint a XIV-ik században. De ha ily későbbi utánzást feltenni lehetetlen volna a szobrokra nézve, akkor e kérdés is támadhat: vajjon e szobrokat nem vitték-e át ide más régibb épületből? Azonban e kérdésre azért nem felelhetek határozottan, mert Eitelberger e szobrokat nagyobb mérvben nem adván, szobrászati jellemökre semmi következtetést nem vonhatok.

Egyébiránt ha föltevéseimben csalatkoznám is, és ha a hajó jelen állapotában valóságos lombard mű (s ekkor nem tudjuk mire vonatkozhatnék az említett kettős kitatarozás): még így is ellenkezésbe jön Mertens maga magával, midőn ezen épületet a lombardi „sporadicus" templomokkal együtt idézi, mert az előbbi Lombardiától sokkal távolabb esik, hogysem itt a „sporadicus" szót használhatnók.

„Sz. Ambrus templomában" — igy folytatja Mertens szövegét — „szintúgy mint Cividaleban fordúlnak elő ilyféle alakzatok, t. i. oszlopszegélyes ablakok és egy pár nagyobb oszlop az apsis bemenetének oldalán. Nem valószinütlen, hogy a longobardok megkisérték a templom hajóit részben vagy egészen boltozni. Ha ezen körülményt több hasonlóval összefoglaljuk, megmagyarázhatjuk, miért birt a longobard épitészet a középkorban némi tekintélylyel, és miért használták a XII-dik században a Rajna bizonyos táján a lombard-építészet nevét, midőn különös alakzatot akartak jelenteni. Ezen sporadicus teremtés ezen egyes példányainak és előrehaladt alakzatuknak megismerése sokat tett arra, hogy az ilyféle épületek egész tömegét a középkornak egy régi szakaszába vitték fel, nem fontolván meg, hogy ezen egyes példányok épen azért maradtak fel még ama régi kor romjaiként, mert egészen különválnak a szokásos építészetétől."

E templomot is ismerteti Eitelberger az 1859-ben Bécsben megjelent „Mittelalterliche Kunstdenkmäler d. öster. Kaiserstaates" czímü munkának II. kötetében.

A templom (l. az idézett munka I. tábláját) három hajós, a három hajót pillérek választják el egymástól, kereszthajója nincsen, csak egy félkörü, igen széles apsissal bir. Két mellékhajója felett tribune emelkedik, a templom nyugati végéhez narthex, vagy előcsarnok csatlakozik, és ehez ismét pilléres előudvar. Eddig az elrendezés tökéletesen megfelel a bazilikáénak, míg a részletek többnyire elütnek a bazilikáétól. A román templomokéival rokon pedig az ikertorony, mely nyugaton, a két mellékhajónak megfelelőleg nyúlik fel, e torony négyszögü, arányai nehézkesek, és csak az északinak emeletei vannak diszítve faloszlopokkal, félkörívü- és fürész-friessel. A narthex fölött, a torony közt, olasz szokás szerint elrendezett, úgynevezett loggiát látunk.

A templomnak egész a narthex nyugati zárfaláig elterjedő homlokzata öt osztályra van osztva, két szélsőjét az előudvar két csarnoka foglalja el földszint, a középhajó szélességének megfelelő középső tér földszint két falpilaster által három osztályra van különítve. E két pilaster fölött két féloszlop emelkedik egész a csúcs lejtő párkányzatáig. E két féloszlopon kivül van még két más faloszlop, mely a három benső hajót elválasztó két pillérsornak felel meg kivülről. A négy faloszlop közt látható földszint és első emeleten három egyszerüen tagozott archivolte, a földszinti három heveder egyenlő magasságu, de az első emeleten a középső sokkal magasabb oldalszomszédjainál; és ha Zimmermannak, a II-ik táblán adott rajza pontos, itt a loggia közepe dongabolttal van födve, míg szélső két osztályát keresztboltozat födi. A némileg antikizáló gerendázat és párkányzat alatt mindenütt, még az előudvaron is, a román sajátságos félköríves frieset veszszük észre, és e fölött szintén a román épitészetet jellemző mélyen bevágott soros téglarovatkákat, az úgynevezett fürész- (Saege) frieset, mely némileg az antik triglyphekre emlékeztet, mind idomával, mind erős árnyékának hatásával.

Ezen diszitményen kivül az archivoltok lapos tagjaira az úgynevezett zig-zag, a kör- és kanyargó növényszárak díszei vannak vésve. A féloszlopok lába az attikai, kapi-

taeljei idoma vagy a domboru, vagy a homoru virágkehelyé, nevezetesen: az előbbi az alsóké, melyeknek diszesítéséül az állati alak is használtatott, a felső oszlop kapitaelje ellenben homoru kehely idomu, s itt csak növényi dísz látható. Nevezetes még az is, hogy valamint a loggia féloszlopai, úgy azok is, melyek az előudvar pillérei fölött az ívek közt emelkednek fekirányos párkányzatáig, ezen magasságban a félkör-íves fries ívecskéinek szolgálnak alapul, tökéletesen megfelelvén a késő-román ízlésnek, úgy, hogy itt nemcsak sporadicus vagy egyes, a román előkészítő alakzatot látunk, *hanem e részletben, valamint a többi alakzásban is, magára a késö-román stylre ismerünk.*

S e nézettel tökéletesen megegyeznek azon adatok is, melyeket Eitelberger a kornak meghatározása végett idéz, és melyekről leirásának 17- és 18-dik lapján igy szól:

„Fontos okiratok maradtak ránk a XIII-ik század kezdetéből, Obertus és Fülöp érsek korából. Ezen okmányok oly tanuvallomásokat adnak elő, minők a templom és zárda vagyonának megállapítása miatt keletkezett per alkalmával Fülöp érsek alatt jegyeztettek fel.“

„Guido, sz. Ambrus kolostorának szerzetese, beszéli, miként társaitól gyakran hallotta, hogy a szentélyben levő székeket (sedilia-knak és stadia-knak nevezi) a paxilianoi Aribert készítette. E székeket később javították, és részben sz. Satyrius templomába, részben az oltár közelébe vitték, midőn *sz. Ambrus temploma részben ledölt* („*quando ecclesia s. Ambrosii cecidit in parte*“). A munka befejezése után a stallumokat megint visszavitték a templomba, hogy azokat régi helyükre tehessék. — Más tanu vallomásából kitetszik, hogy az említett *Dominus Aribertus a XII-ik század közepe táján* (1140—1160) *élt és a zárda szerzetese volt.* E tanu is erősíti a templom roskadását és javítását „ruinam et laborem ecclesiae.“ Egy harmadik tanu hozzáadja, hogy az érsek nevezi a kolostor előjáróját, és hogy igy, ha ezen utóbbi nem birja maga kieszközölni a templom fentartását, arról az érsek tartozik gondoskodni. Ezért is újitá meg Obert érsek a templomot, és fejezé be a munkát Fülöp érsek: „et vidi“ — mondja — „*quod archiepiscopus Obertus ipsam ecclesiam fecit aptare, et quod dominus Philippus fecit opus inceptum perfici.*“ És midőn tovább kérdezik, sok követ (természetesen faragott követ) vittek-e sz. Satyrius templomába, midőn sz. Ambrusét újra épitették, ugyane tanu „igennel“ felel, és hogy ez az érsek parancsára történt.“

„Ezen tanuvallomásokból kiviláglik, hogy azon időben (a XII-ik század közepe táján) sz. Ambrus temploma igen rozzant állapotban volt, és hogy újraépitése, mint látszik, nem csak a szentélyre és a toronyra (egyik tanu az utóbbit tiburius szóval jelezi), hanem a templom egész bensejére kiterjeszkedett, és hogy ezen újraépités hosszabb időt vett igénybe. *Alapos tehát azon irók véleménye, kik a templom belseje nagy részének épitését e korra teszik.* Kimondhatni átalán, hogy az egyháznak jelen idomát a XII- és XIII-dik század adta, midőn a szerzetesek és a káptalanbéliek (mindegyikök a templomnak egy-egy felét birván) jó egyességben éltek egymással.“

Ha már igy minden kétségen kivül van helyezve, hogy a templomnak román pillérei és kereszt-boltjai tökéletesen megegyeznek a fentebbi tanuvallomások által kiderített későbbi korszakkal: természetes az is, hogy az alakzásban a templom bensejével tökéletesen megegyező homlokzat sem lehet régibb a XII-ik század közepénél, sőt, hogy még az előudvar újra-épitése is ugyanazon korra esik, miért Eitelberger helyesen mondja leirása 19-ik lapján, hogy az atriumnak első (de csakis első) épitése a Karolingi korba esik.

Mi maradt tehát reánk sz. Ambrus templomában ama régi vagyis inkább a valamivel még régibb lombard korból? Eitelberger azt hiszi, hogy mivel mosaikjai régibbek a XII-dik századnál, az apsis kúpja s következőleg az apsis nem épittetett újra a XII-dik században; s ez annál hihetőbb, mert ily nagy nyilásu, ily tágas apsisok sokkal ritkábbak

a román, mintsem az ó-keresztyén építészetben, hol elég gyakran fordúlnak elő. E nézetből magyarázható meg az is, miért maradt meg feljegyezve az apsis külszinén a 790-ik év, melyre Mertens hivatkozik, midőn megjegyzi, *hogy a félkörü íves fries Lombardiából származik* (lásd munkája 94. lapját).

Megmaradtak továbbá a templom belsejének több kisebb épitményei, nevezetesen: ó-keresztyén ciboriuma, azaz négy oszlopon emelkedő oltár-sátora, az oltárnak antipendiuma, a szószék alatti késő római síremlék stb.

Nevezetesebb volna talán még sz. Ambrus templománál is *sz. Satyrius* templomkája, mely az előbbi szomszédságában fekszik, azzal más épitmények által levén összekötve; de erről Eitelberger azt mondja, hogy azt 1737-ben történt tatarozása oly annyira kivetkeztette eredeti állapotából, hogy mostani érdeke csak történeti emlékéből és mosaikjaiból áll.

S így Mertens, midőn a lombard építészetet a román stylnek sporadicus előkészítőjeként akarja feltüntetni, sz. Ambrus templomára

egyedül a többször említett félkör-íves fries tekintetében hivatkozhatik, *melyet itt eddig ismert példányai közt legelőször találunk a román építészet keletkezése előtt 790-ik évben, a basilika-építészet korában.*

De nem hivatkozhatik Mertens sz. Ambrus templomára egyéb alakzatai tekintetében; mert a templomnak, szentélyén kívül eső részei, a már kifejlett XII-ik századbeli román-építészet szüleményei. Azonban a templomnak újraépítése alkalmával is, a régibb ó-keresztyén vagy basilikai elrendezés meg lőn tartva, azért nincsen kereszthajója, s azért van narthexe és előudvara, s csakis a román ikertorony csatoltatott az eredeti basilika alaptervéhez pótlólag.

Van Mailandban még más templom is, melyet Mertens lombardo-román sporadicus teremtésként tekint; ez *sz. Lőrincz* temploma, s erről idézett munkájában két helyen szól:

62. l. „Még az antik kor épitményeinek néhánya is fenmaradt a legújabb vizsgálódások tárgyául; így 1844-ki september havában nagy s kitünő római épületet fedeztek fel — *Maximián császár fürdöteremét — Majlandban*, melyre az ottani sz. Lőrincz templomában ráismertek; ezt mindig keresztyén-kori épületnek tartották ezelőtt, s alig léteznek még ezen emléknek rajzai, ámbár e templom legnagyobb fontossággal bir a középkori építészet teljesebb megismerhetése tekintetében.“ — És ismét

91-ik l. „Mennyire lényeges elem a teremtés a román építészet magyarázatában, mutatja az archaeologiai nevezetessége miatt már említett sz. Lőrincz-templom Mailandban, hol a román építészet idomaival megegyező alakok mellett olyanok is fordúlnak elő, melyek ámbár a római korban a classikai régiség végén keletkeztek, inkább megközelítik a román építészetet, mint magának a dijon-i sz. Benigne templomának alakjai. Ide tartoznak bizonyos kapuzatok, bizonyos szelvények (Profilirungen) és bizonyos díszek, melyeknek keletkezési korán nem kételkedem, de melyeket, ha magukban látnók, bizonyosan románoknak neveznénk. *S így nem létezik épület, mely képes volna közönséges nézeteinket a római vagy a román építészetről, valamint általán az építészet történetéről is oly alaposan megczáfolni, mint épen sz. Lőrincznek ezen temploma.*

Ugyane templomról *Quast*: „Uiber Form, Einrichtung und Ausschmückung der aeltesten christlichen Kirchen“ czímü 1853-ban Berlinben megjelent iratának 27-ik l. így szól:

„Igen nevezetes *sz. Lőrincz* temploma Mailandban. E város felvirágzását az utolsó római császároknak köszöni, kik itt ütötték fel székhelyeiket. Volt ezen épületnek a katechumenek felvételére szánt előudvara, és az ez előtt létező oszlopcsarnok, a fenmaradtak egyik legnagyobbszerüje. E csarnokot, valamint az egész épitményt, antiknak tartották, Maximian császár Hercules nevü fürdőjének. Azonban tüzetesebb vizsgálat, eredeti

részeinek stylje, és annak más, nevezetesen a keleten előforduló templomok elrendezésével és alakzataival összehasonlítása nem hágy semmi kétséget, hogy sz. Lőrincz egyházában a *keresztyén építészet* egyik legnagyobbszerü példányával birunk. Középső nyolczszöge több emeletes karzataival, Constantin császár antiochiai épületére emlékeztet. Megvannak itt szintén a melléképületek, kápolnák, kisebb templomok idomában, úgymint déli oldalán sz. Aquilin kúp-épülete, s északi oldalán hihetőleg egy baptisterium, mindnyája összekötve a főtemplommal, és annak főtengelyéhez képest elrendezve. Úgy hiszem, hogy e templomot, ha nem Constantinnak magának, legalább legközelebbi utódjai egyikének kell tulajdonítnunk, hihetőleg sz. Ambrus korának, a IV-ik század végén, midőn t. i. a Valentinián ok Mailandban székeltek." És ismét:

28. l. „Azonban bizonyos, hogy a central- vagy kúprendszer templomai a nyugaton később mindinkább ritkábban mutatkoznak, és hogy még ily jelentékeny elrendezés is, mint sz. Lőrincz templomának *négy sarktornya, és e tornyok s az apsisok sarkain emelkedő támoké (Strebepfeiler), melyek a középkor építészetében oly nagy szerepet játszottak, egyelőre utánzásra nem találtak.*"

Messmer Alajos szintén szól e templomról a bécsi „Archaeologiai Közlemények" 1858-ki évfolyama januári füzetében:

„1162-ben Fridrik császár és Mailand szomszédjainak gyűlölete e várost annyira pusztították, hogy alig maradt fen ötvened része, és ebben három templom. Így majdnem minden, mit ma látunk e városban, 1162 után keletkezett. Mintegy csodaként két templom maradt reánk, sz. Lőrinczé és sz. Ambrusé; de még ezen is különböző későbbi időkben annyi változás történt, hogy nehéz az eredetire ráismerni."

„Sz. Lőrincz templomát az előtte álló oszlopzattal együtt Maximian fürdőtermének tartják. Ez iránt érdekes vita támadt Hübsch és Kugler közt (l. a Stuttgarter Kunstblatt 1854-ki évf. 47—50-ig sz). Hübsch a templomot már eredetileg is keresztyén czélra építettnek tartja, *s ennélfogva azt hiszi, hogy e templom példájával az eddigi nézeteket az ó-keresztyén nyugati építészetről egészen meg kell igazítani* (Hübsch glaubt hiermit die ganze Ansicht von der alt-christlichen Architectur im Abendlande berichtigen zu müssen); mert itt a basilika styljétől eltérő építészeti alakzattal van dolgunk. Ez ellen Kugler alaposan (?) jegyzi meg, hogy az apsisnak hiánya s az oszlopcsarnoknak nagy (150'-nyi) távolsága, mindkét körülmény példanélküli levén az ó-keresztyén építészetben (?), az épitményt ó-keresztyénnek tekinteni nem engedi. Így alkalmasint meg kell állapodnunk a régibb véleményen, valamint Burkhardt is (Cicerone-ja 51. l.) a mai templomot a régi császári thermák részletének tekinti. Schnaasenek véleménye, miszerint e templom a ravennai sz. Vitaleénak volna a VII. vagy VIII-ik században keletkezett utánzása, nem valószinü, kivált ha más e korból származó épületeket sz. Lőrinczével összehasonlítunk.*) Egyébiránt az utóbbi már az V-ik században is keresztyén templom volt, a VIII-ik században tornyokkal volt ellátva, és fényes díszekkel birt, miről Arnulfus mailandi történetiró értesít, midőn az 1071-ki tűzvésznek kártételeiről szól. „„Nehéz — úgymond — előszámlálni (e templomban) a fa- és kőfaragványok sokaságát, művészi összerakását, oszlopokat, a körös-körül futó kartámokat és mozaikokat. E templomnak nem volt a világon párja.""**) A

*) Nézetem szerint épen Schnaasenek véleménye a legnagyobb valószinüségen alapszik csakhogy a templomot valamivel régibbnek kell venni, mint Schnaase veszi.

**) „Cujus (i. e. S. Laurentii) speciosissima adeo fuit ecclesia, ut relatu difficile videatur, quae fuerint lignorum lapidumque sculpturae, eorumque altrinsecus (intrinsecus vagy extrinsecus?) compaginatae juncturae, quae suis columnae cum basibus tribunalia quoque per gyrum ac desuper tegens musivum universa. O templum cui nullum in mundo simile!" Arn. l. III. c. 22. apud Muratori. scr. rer. ital. vol. IV.

tűzvész rongálása a templom felsőbb részeire is elterjedt, így Sigonius nevezetesen említi ezt: „„Laurentii martyris aedes combusta, nudataeque peristylo suo 16 illae, quae adhuc restant, columnae striatae.““ A tűz után újra-épités vált szükségessé, melyhez a késő középkorban új tatarozás járult. Az újra-épités, kevés nyoma kivételével, szintén eltűnt, (e nyomok például egy román oszlop, más megfordított oszlop, mely pillért erősít, némely kőfaragványok stb.). 1573-ban leomlott a régi kúp, borromaei Károly azt Bassi által megújíttatta, Bassi megtartotta ugyan a régi kúpnak fő idomát, de mindamellett különféle egyéb változásokat tett. Ekkép csak a templom fő alakja érdekelhet bennünket. Az előudvarnak 16 korinthiai oszlopa nincs többé összeköttetésben a templommal, a kettő közé új házsor van épitve. Az oszlopok égett, korhadt tekintetüek. Az említett újabb házak telkén egy elhagyott udvarra akadunk, honnan a templom homlokzatának téglafala, kő takara (Verkleidung) nélkül, látható. Egyébiránt a homlokzat, a holkápolnákkal nincsen elfedve, egyszerü négyszögöt mutat; a kúp négy sarkán, hihetőleg nyomásának ellensúlyozása végett, toronyszerü faltömeg emelkedik. A templom belseje egyszerü, de nagyszerü elrendezésével és távlati átpillanthatásával meglepő. Nyolcz pilléren nyugvó nyolczszögöt képez, négy apsisszerü kiszökéssel (exedrával). Minden egyes pillér tulajdonképen három, szög alatt egymással összekötött pillérből áll, két-két pillér közt három ív van, mely alatt keresztül lehet menni a mellékhajóba, és mely fölött az alsó párkányzat fut fekirányosan. E hármas ívezet vagy arkád fölött más hasonló emelkedik, mely fölött a főpárkányzat vonúl végig. A pillérek közti négy exedra két emeletes nyilt arkádokból áll, a keleti és nyugati arkádnak négy-négy, a többi kettőnek két-két (kerek és polygon) oszlopa van, a földszinti oszlop doriai, a felső emeletié ioniai rendü. Az oszlopokon félkúp emelkedik, mely a pillérek hevederével együtt a nyolczszögü főkúpnak alapul szolgál. A pillérek által határozott benső polygon körül szabad sikátor és több melléktér létezik, az utóbbika kápolnául szolgál. Az épület egészben nagyszerü római körépületnek tekintetével bir, mind a mellett hogy a kellő diszítmény hiányzik, és a modern pótlék p. o. a nem-folytonos (die unruhigen) párkányzatok háborítólag hatnak.“

„Kicsinyben a nagy épületet ismétli, az ahoz déli oldalán kötött sz. Aquilin kápolnája, ez kúppal és fülkékkel ellátott nyolczszög. Két fülkéjében mozaik munka látható; az egyikének Krisztusa és tizenkét apostolai eleven antikizáló képzetüek, azonban technikájok kissé durva. E mozaikokat az V. vagy VI. századba teszik.“

Lübke 1858-ban tett olaszországi utazását a bécsi Archaeologiai Közlemények 1860-ik évi folyamában leírván, csak ennyit mond emlékünkről: „Nem teszek jelentést sem a mailandi domról, sem *sz. Lörincz templomáról*, mely utóbbinak *ó-keresztyén elrendezéséről meg vagyok győződve*, és melynek tűzetesebb taglalását Hübschnek megkezdett munkájától várjuk.“

Idéztem fentebb Mertens itéletét, miszerint „nem létezik épület, mely képes volna közönséges nézeteinket a római vagy a román épitészetről, valamint átalán az épitészet történetéről is oly alaposan megczáfolni, mint épen sz. Lőrincznek ezen temploma,“ s idéztem Hübsch itéletét is, miszerint „e templom példája miatt egészen újra kell igazítani, vagy átváltoztatni az eddigi nézeteket a nyugati ó-keresztyén épitészetről.“

De ezen kettős itélet ellenében két ellenokot lehet felhozni: először is Quast tapasztalását, miszerint sz. Lőrincz új és sajátságos alakzatai egyelőre utánzásra nem találtak a középkorban; másodszor azon körülményt, hogy e templomot eddig átalán kellő helyére nem tették.

Sz. Lőrincz egyházának nincsen semmi köze sem a basilika, sem a román épitészettel; mert ez csaknem tisztán byzanti épitmény, mely valamint elrendezésével, úgy alakzatával a ravennai sz. Vitale templom és az aacheni dom közt a közép helyet foglalja el,

az utóbbihoz közelebb áll főpillérei nagyobb egyszerüsége miatt, az előbbihez egész alaptervének elrendezésével.

Valamint sz. Vitale úgy sz. Lőrincz templomában is a középső nyolcz oldalu kúp, mely mindkettejének fő alakját teszi, nyolcz erős benső pilléren emelkedik, mely közé Ravennában hat, Mailandban csak négy oszlopos, félkúpos exedra vagy nagy fülke áll be. A kúp nyolcz oldalu idoma, a benső fő pillér száma, és az azok közti oszlopos félkúpos exaedra tehát közös mindkét épülettel: de eltér a mailandi a ravennaitól abban, hogy négy nagy exedrája nincsen alárendelve, mint Ravennában, a fő nyolczszögnek, hanem önállólag szökell ki, s így a benső és fő nyolczszög nem, mint Ravennában, egyszerü rendes, hanem oly nyolczszög, mely az exedrák négy körszelvényéből és a nagy négyszegnek az exedrák közt kiálló négy sarkából áll. Innen következik azután, hogy a középső nagy nyolczszögöt párhuzamos vonalban körülfogó külső hajó vagy sikátor is négy körívből, vagy apsisból, és a nagy négyszegnek,az ívek közt megjelenő négy szögéből áll, míg Ravennában a rendes benső nyolczszögöt párhuzamos vonalu szinte rendes nyolczszög veszi körül. Mailandban a belső és a külső nagy négyszeg szögei két-két exaedrával, kisebb négyeget képeznek, melynek mindegyikén az épület négy sarkán toronyszerü épitmény emelkedik. E toronyszerü sark-épitmény valamint a fő-kúp oldalnyomását ellensúlyozta ott, hol ezt az exedrák félkúpjai nem tehették, e rendeltetés e miatt maga is erősebb alkotást kivánván, falszalagai (Lissenen) igen erősekké alkottattak, annyira, hogy azokat Quast joggal támoknak (Strebepfeiler) nevezheti. Czélszerünek tartatott továbbá ily nagyon kiszökő falszalagot vagy támot a jelentékeny nagyságu átmérővel biró exedrák félkúpjainak ellensúlyozására is használni. Mind ez a templom épitészének nevezetes belátásáról teszen tanuságot, de hasonló jókora kiálló falszalaggal már a sz. Vitale templomában is találkozunk, és nincsen kétség abban, hogy e falszalagokat inkább-inkább kiszöktetvén, azokat végre valóságos támokká változtatták át.

A fő oltár az amúgy is az épület nagy négyegéből nevezetesen kiszökő exaedrák keletiében igen kényelmesen helyheztetvén el, itt kiszökő külön apsisra nem volt szükség; de különben sem áll Kuglernek észrevétele, miszerint az apsisnak hiánya példa-nélküli az ó-keresztyén templomban; mert 1854 óta (midőn Kugler fellépett Hübsch ellen) több külön apsis nélküli basilikát födöztek fel, kivált Algierban. Épen úgy vagyunk Kugler irányában azon megjegyzésére nézve is, miszerint példa-nélküli az ó-keresztyén épitészetben az oszlop-csarnoknak nagy távolsága a templomtól; ezen távolság a fenmaradt 16 oszlop állása által 150 lábra levén határozva. Ha a sz. Zsófia templomának előudvara tökéletes négyszeg volna, az utóbbi oszlopcsarnokának nyugati oszlopsorai mintegy 156 lábra esnének el a templom külső narthexének nyugati zárfalától; és ha sz. Lőrincz 16 fenmaradt oszlopa egész távolságának mértékét (Quast rajzában) a templom felé viszszük, azzal a fő templom homlokzatán túl csaknem pontosan sz. Aquilin templomkáét fogjuk elérni; miből világos, hogy a fenmaradt 16 oszlop a sz. Lőrincz templomának a sz. Zsófiáéhoz hasonló előudvarához tartozott.

De különben is feltünő, hogy ama fentebb fölhozott jellegek, melyek sz. Lőrincz templomát eltávolítják sz. Vitalétól, az előbbit közelebb teszik sz. Zsófiáéhoz: midőn t. i. sz. Lőrincz nagy félkúpos exedráit *elvben* ugyanazonosnak tarthatjuk sz. Zsófiának keleti és nyugati félkúpjával, mely legalább két oldalról támogatja a köztök emelkedő fő kúpot. Sz. Lőrincz templomában ennél tovább mentek, s nem elégedvén meg a fő kúp csak két oldalról való támasztásával, négy félkúpot rendeztek el körülötte, s e felett még négy sarkát is toronyszerü épitménynyel erősítették, úgy hogy szerkezete tekintetében minden esetre sz. Lőrincz templomát valamennyi byzanti stylüek közt a legtökéletesebbnek kell nyilatkoztatnunk. Ezen érdemét, igaz, több századon át nem ismerték el, századon át maradott utánzás vagyis inkább utánképzés nélkül ezen tökéletes elrendezés: de elvégre jeles-

ségét még is átlátván, az építményt előképül használták először a Rajna vidéken, Köln városában, jelesen annak nagy sz. Márton és az apostolok templomában*), utóbb Tournay és más városokban, csak hogy később a román építészet túlnyomó befolyása, nem elégedvén meg többé az eredeti central épülettel, ahoz még a basilikából vett és saját módjára átváltoztatott hosszhajót is hozzácsatolta, a templom egészének így megszerezvén a latin, szélességénél hosszabb, kereszt idomát; míg a sz. Lőrincz temploma sajátos elrendezése által a görög tökéletesen egyenlő águ keresztet képviseli, s így czáfolatul szolgál azoknak, kik azt állítják, hogy tökéletesen egyenlő kereszt águ, vagyis görög kereszt idomu templom nem létezik.

Ez volna tehát a sz. Lörincz templomának roppant jelentékenysége, hogy a byzanti kúp- vagy central-építészetnek legtökéletesebb példája, valamint szerkezeti, úgy elrendezési tekintetben is, és hogy, bár századokon át magánosan áll és elszigetelve, példája mégis későbben iskolát képezett, mely elöször a Rajna partján lépett életbe, összekötvén a byzanti építészetet a már fejlödött románnal.

A mi már most e templom építkezési korát illeti, fenemlített hasonlatossága után ítélve, melylyel megközelíti sz. Vitale, sz. Zsófia és még sz. Sergius és Bacchus templomait is: nem lehet Schnaase idézett véleményéhez nem csatlakoznunk, midön e hasonlatosságra alapítja kora meghatározását; csak hogy a három említett templom a VI-ik század közepe táján épülvén, nem láthatni át, miért kelljen a sz. Lörincz temploma keletkezésére nézve a VII-ik vagy épen a VIII-ik századba leszállnunk.

Lombardiának többi legrégibb fenmaradt templomaira nézve Mertens a következőket jegyzi meg munkája 93-ik lapján:

„Lombardiában a legrégibb épület *Ivrea* városának székes-egyháza: erre nézve nem vagyok eléggé bizonyos, nem ismervén tökéletesen annak építészeti alakjait. Azonban úgy hiszem, a *novara*-i székes-egyház a nevezettnél nem sokkal későbbi. A novarai templomban a főhajó, előudvar, előcsarnok, végre a mellékhajók átváltoztatása és újraépitése átvezet bennünket az ó-keresztyéntől a legteljesebb román építészethez. Kár, hogy eddig nem sikerült bizton meghatározni e különféle részek keletkezési korát; azonban a körülmények mégis oda mutatnak, mintha mindnyája még a XII-ik század elején elkészült volna. Az előudvart, és a templomnak alkalmasint 1025-ben megkezdett első tágítását a XI-ik század közepére tehetjük.“

A novarai templomot Osten Frigyes ismerteti „Die Bauwerke in der Lombardei vom VII. bis zum XIV. Jahrhundert“ czímü munkája XIV., XV. és XVI. tábláin, azt mondván, hogy: Korinthiai kapitaeljei a római építészet hanyatlására emlékeztetnek, miért is „ez emléket az ó-keresztyéniek sorába kell helyezni.“ Később Osten e templom keletkezését a X-ik századba teszi, megjegyezvén, hogy abban sok antik maradvány használtatott fel.

Osten még a régibb chronologia álláspontjából merítvén itéletét, átalán a fen-

*) Simons építész „Die Doppel-stiftskirche zu Schwarzrheindorf“ czímü 1846-ban Bonnban megjelent munkájának 62. lapján ekként szól a kölni apostolok és nagy sz. Márton templomairól: „Négyeg középtért körülveszen négy csaknem egészen egyenlő keresztág, mindnyája félkörrel van zárva, még pedig úgy, hogy e négy ág félkúpja nem közvetlenül (mint sz. Zsófiában) érinti a közép épületet, hanem mindketteje közé még egy közép négyszög tér lép. A négy ág boltja erősíti a heveder íveket, melyek a közép négyeg oldalát képezik, azoknak mindegyikét az említett négyszög tér feletti dongabolt erősíti, és az ahhoz támaszkodó keresztág apsisának félkúpja. A dongaboltot itt tétova nélkül lehetett alkalmazni, mert oldalnyomását felfogja a négy apsis közt álló négy torony. *Ezen a legegyszerübb és legkövetkezetesebb centralalkotásnak jeles elrendezése*, oly annyira erössé teszi a közép négyeg négy hevedereit, hogy azokkal úgy lehetett bánni, mintha tántoríthatlanul a föld mélyében gyökerező alapzatot képeznének; s így az apostolok templomában ezen íveken a kúp-dobját és magát a kúpot, a sz. Mártonéban pedig még a kúpon kivül óriási tornyot is lehetett emelni.“

maradt templomokat tartja eredetieknek, első ízben alapítottaknak; így például: sz. Evasioét Casale Monferratoban 741-ből hiszi ránk maradottnak; így sz.-Péter baptisteriumát Astiban egykorunak mondja az előbbivel, mind a mellett hogy mindkét épületben a román épitészet tökéletesen kifejlett állapotjában mutatkozik, sőt az utóbbiban már a falból nevezetesen kiszökő csúcs-íves-féle valóságos támak is jelennek meg.

A korinthiai kapitaelek jelenléte Novarában sem bizonyítja az emléknek a XI-ik század előtt keletkezését, mert ily alaku oszlopfőket Olaszországban használtak a romaiak óta egész korunkig.

Ha már most Ostennek nem véleményét, hanem rajzát tekintjük, mely pontossággal és szakavatottsággal készült: a novarai templomot igen nevezetesnek fogjuk találni, nem régi keletkezési kora, hanem sajátos román alakzatai miatt. Az alaprajzon (XIV. tábla), elmellőzvén keleti, a szentélyből és a kereszthajóból álló részét, melyet Mertens nem is említ, és melyet még Osten is sokkal újabbnak mond, a hosszhajó és az előudvar két, majdnem ugyanazon nagyságu négyeget képez; e két négyeget egymástól az előcsarnok választja el. A hosszhajó öt külön hajóra oszlik, a külső hajó mindegyike a szomszéd belsőnek szélességével bír, s az utóbbié megint felével kisebb a középhajóénál. Ez utóbbi vegyes rendszerü, azaz itt felváltva találtatik oszlop és pillér, mely a középhajót szomszéd mellékétől választja el. A középhajónak van három osztálya, melynek két szélsője csaknem tökéletes négyeget képez, míg a középső hossza sokkal kisebb szélességénél. Ez utóbbinak sarkán négy, igen kifejlett, féloszloppal bíró pillér áll; ezek közt minden oldalon egy-egy oszlop emelkedik, míg a szélső osztály minden oldalán két-két oszlopot látunk. A három osztályt három keresztbolt födi, a közép osztályban négy pilléren, a két szélsőben ezen, és, vagy a kereszthajó újabbkoru pillérén, vagy a nyugati zárfal pilasterein nyugodván. Az oszlopok tehát a boltot nem tartják, de tartják egy részről a két benső mellékhajó keresztboltját úgy, hogy ez utóbbiakban három boltozat felel meg a két szélső fő osztály egyetlen egy boltozatának, és két boltozat felel meg a fő hajó közép osztálya egyetlen egy boltozatának. S ebben tér el a novarai templom a régibb román építészet általános szokásától, mely a boltozat könnyebb szerkesztése végett, rendszeres négyegekre osztván a hajókat, egy-egy középhajó négyegének megfelelőleg, két osztályt rendez el a mellékhajóban azért, mert ez utóbbi az előbbinek rendesen csak fél szélességével bír. Templomunk két külső mellékhajója a zárfalból kiszökő választófalak segedelmével oldalkápolnákra van felosztva; és e választó falak, mivel a hajó egész szélességében nyúlnak a templomba, valóságos benső támakat képeznek, minőket másutt csak a XIII-ik, sőt rendesebben csak a XIV-ik században találunk. Kifejlett támakként kell továbbá tekintenünk az előcsarnokét is. Az előudvarnak csak két oldalán van csarnok, melyet oszlopok és pillérek felváltva képeznek.

Osten XV-ik táblája a templom homlokzatát adja elé. Ez az előcsarnoknak nyolcz táma által hét osztályra van osztva, melynek három középsője megfelel a főhajó szélességének, négy szélsője pedig a négy mellékhajó szélességének. Földszint minden osztályban egy-egy arkádot látunk, de ezeknek csak hárma van áttörve valóságos ajtóval, a többi négy vak. Az első emeleten minden arkád-ívnek orma fölött féloszlop emelkedik, s így itt a homlokzat tizennégy osztályra van osztva, a féloszlopok és a támak segítségével. A féloszlop kapitaeljei fölött ismeretes román félkör-íves fries veszi származását; azonban hasonló fries a féloszlop félmagasságában is vonúlván el, a tizennégy kisebb osztály mindegyike magasságában újra két osztályra daraboltatik.

A második emeleten hét osztályának mindegyike két-két féloszloppal három szűkebb osztályra szeletik, melynek középsőjét félkörben zárt ablak töri keresztül. A három alosztálynak mindegyike fölött vak arkádív létezik, s ezen ívek összege a harmadik

félkör-íves friest képezi, melynek ívei sokkal nagyobbak az alsó két frieséinél. A nagyobb fries fölött a koronázó párkányzat emelkedik, s e fölött az előcsarnok teteje. E tetőt közepén keresztültöri a mellékhajóknál magasabb főhajó, két oldalán pedig a nem igen magasra emelkedő toronypár. A főhajó homlokzatfala négy tám által újra három osztályra van szelve, melynek mindegyikében ablak látható, a középső ablak fölött meg oszlopszegélyes fülke is, melyben üdvözítőnk szobra áll. Innen fut le két vége felé a csak kevéssé lejtő csúcs, s ezt követi leereszkedésében a negyedik félköríves fries.

Osten XVI. táblája a templom keresztszelvényét ábrázolja, mutatván nyugati zárfalát három bejárásával. A templom három fokozaton emelkedik: legalacsonyabb a két szélső mellékhajó, — ennek magassága nem terjedt a szomszéd mellékhajónak még első emeletéig sem; ez tehát sokkal magasabb és két emeletes, ugyanazon magasságra emelkedvén, melylyel az előcsarnok bir, legmagasabb a benső mellékhajókon túl emelkedő főhajó, melynek keresztboltja diagonal- és falgerinczczel (Wandrippe, nervure de l'arc formeret) is bír, míg a mellékhajó boltozata diagonaljának egyedül éle (Grat) van. A benső mellékhajó első emeletén valóságos, széles tribunet látunk, mely keskenyedik ugyan a főhomlokzat benső falszine előtt, de ezen hiányt mintegy pótolandó, az Olaszországban szokásos loggia a fő ajtó fölött benyúl magába a templomba, mint modern orgonachorusaink. E loggiát földszint két, a hajókéinál erősebb, korinthiai fejü oszlop tartja, első emeletén ismét két korinthiai oszlop emelkedik, mely körívet s e fölött kevéssé lejtő csúcsot tart. A hajók oszlopai feltünő csekély átmérővel bírnak, földszint kapiteelök vagy korinthiai, vagy gömbszelvényes, lábuk attikai, első emeleten az oszlop elkorcsodott korinthiai rendü. Az oszlop hiányzó erejét pótló vasrudak összekötik román idomu válköveiket.

A templom öt hajónak sajátos elrendezése, erös pilléreinek féloszloppal összekötése (Pfeilersaeulung Mertens szerint), széles első emeleti tribuneje, homlokzatának sokszoros feldarabolása és disztése négyszeres félkör-ív friessel s. t. e. mind olyan jelleg, mely a késö-román építészetre emlékeztet; söt még később kort jellemeznek az épület valóságos támjai, föhajója boltozatának gerinczei, végre a külsö mellékhajók felosztása kápolnákra. E jellegek összege az egésznek keletkezését sokkal későbbre helyezi, mintsemhogy Mertenssel egyetérthetnénk, ki legkésöbb épitésének korszakát a XII-ik század első felében keresi.

Északi Olaszországnak keleti részén, valamint Istriában és Dalmátországban nem ritkán kora középkori maradványokkal találkozunk; s itt Mertens főképen három várost emleget, ú. m. *Aquilejáť*, *Polát* és *Velenczét*. E tartományok régi épületei ismertetésére legtöbbet tett legújabb időben Eitelberger barátom, részint a bécsi „Archaeologiai évkönyvekben" és „Közleményekben", részint a „Mittelalterliche Baudenkmaeler d. öst. Kaiserstaates" czímü Heider és Hieser társaságában kiadott könyvében. Eitelberger az adriai tengerparton fenmaradt épitészeti maradvány okról ezeket jegyzi meg „Denkm. d. Bauk." I. köt. 95-ik lapján:

„Az adriai tengernek partján két nevezetes müvészeti fejlődést vehetni észre. Az egyiknek középpontja Velencze, a másiknak Ravenna; az előbbi a késő középkorba és az újabb időkbe, az utóbbi a régi keresztyén korba való. A velenczei müvészeti fejlődést gyakran tárgyalták egész kiterjedésében, míg a ravennait, mely részint összeköttetésben a byzantival, részint önállólag lépvén fel, a velenczei, istriai és dalmát tengerpart felé haladott, nem eléggé méltatták sem történeti sem geographiai elterjedésére nézve. És mégis sz. Márk velenczei temploma elébe lépvén, kénytelenek vagyunk észrevenni, hogy e templomnak különféle kapitaeljei és dombormüvei, mint tudjuk, Venetiának, Istriának, Dalmatiának és keletnek legkülönbözőbb helyiségeiből hozatván ide, eredeti helyüknek nem csekély technikai fejlődöttségére mutatnak; s e szerint hazájuknak nevezetes müvészeti munkálkodással kellett bírnia, mely jelenleg utólsó nyomáig kiveszett. Azonban, minthogy

sz. Márk részletes emlékei eddig ezen oldalukról nincsenek még teljesen megvizsgálva - más részt pedig az istriai és dalmát tenger partjának épitészeti maradványai eddig csaknem ismeretlenek: nem voltunk másra jogosítva, mint puszta sejtelemre, az emlékek polgárosodási és müvészeti összefüggésének felderítését pedig csak későbbi nyomozásokból lehetett várnunk. E tengerpart részét tüzetesebben vizsgálhatván, azon meggyőződésre jöttem, hogy az Adria ezen vidékén a keresztyénség első századaiban nevezetes szellemi élet uralkodott, melynek középpontja Ravennában és Aquilejában volt. Ravenna kivételével, melynek müvészeti önállását elismerjük, e tájnak ebbeli munkálkodását egyenesen Byzanczból szoktuk származtatni, és semmibe se venni az azon helyiségekből kiinduló lendületet, melyeken az emlékek találtatnak; azonban épen nem tagadván a byzanti müvészet nagy befolyását, nem tekinthetem e vidék müvészeti fejlődését, sem egyenesen és egyedül idegennek, sem pedig olyannak, mely az ottani müvészek nemzedékére csupán csak rátukmáltatott volna."

Az Adria tengerpart fennmaradt nagyobb emlékeiben leginkább a basilika és a byzanti styl mutatkozik; de vannak templomaiban kisebb igen régi emlékek, melyeket Mertenssel a román stylt előkészítőkként méltán tekinthetünk. Ilyenek a következők:

Aquilejában, fennmaradt basilikája szomszédságában áll egy igen régi *baptisterium*, egy ahhoz csatolt kis, úgynevezett *pogány templommal* (*chiesa dei pagani*). Ezen előcsarnok neve hihetőleg onnan származik, hogy régenten a még meg nem keresztelt fiatalokat, pogányokként tekintették; a keresztelést pedig nem az újdon-szülötteken, hanem a fiatalokon szokták véghez vinni, és nem, mint korunkban, csupán víznek ráöntésével, „per aspersionem", hanem az egész testet a vízbe merítve „per immersionem." E baptisterium és előcsarnoka rajzát Eitelberger közli a „Mitt. Kunstdenkm." I. köt. 121, 122 és 123. lapjain, Gaetano Ferrante „Antica basilica d' Aquileja" című munkája után.

A baptisterium hat oldalu, közepén ki van mélyedve a 2^0 3′ 4″-nyi átmérővel bíró keresztelési kút vagy medencze, melybe öt lépcsőn juthatni. E medencze körül hajdan hat késő-római oszlop állott, styljével Diocletian spalatoi épitményeinek styljére emlékeztetvén, melynek készítésére tehát semmi befolyással nem volt a byzanti épitészet. A baptisterium középső részét körülvevő sikátor 2^0 2′-nyi szélességü; ennek és a kút átmérőjének mérve a baptisteriumot a nagyobbszerü maganemü emlékek sorába helyezi. Keletkezési koráról Eitelb. megjegyzi:

„A baptisterium Aquileja legrégibb épitményeinek egyike, azonban hiányoznak oly határozott adatok, melyeknél fogva épitését bizonyos időre lehetne tenni, vagy bizonyos személynek tulajdonítni. A monda részint sz. Hermagorassal, részint Pius pápával és Constantin császárral köti össze; úgyszintén már Aurelián idejében tesznek említést egy Aquilejában létező baptisteriumról, a nélkül azonban hogy helye szorosabban meghatároztatnék. Sokkal biztosabb okkal szolgálnak az idő meghatározására oszlopai, architravjai és más díszei, melyek mindnyáján a késő római épitészet jelleme ömlik el, a byzantismus teljes kizárásával."

Magára a baptisteriumra tett eddigi megjegyzéseinkben semmi román részlet nem tünt fel ugyan, de ilyfélére ismerhetni azon felfelé fokonként keskenyedő pilasterekben, melyek a kúp támasztása végett emelkednek fel a zárfal benső színén. Még inkább emlékeztetne a román szellemre a baptisterium keresztbolttal födött előcsarnoka, ha egészben egykoru volna a baptisteriummal; itt azonban Eitelberger is megjegyzi, hogy a csarnok („porticus") stylje későbbi, és hogy ezen „porticus" különféle régibb épületek maradványaiból rakatott össze.

Aquilejában tehát a *romanismust elökészitö alakzatként* alig ismerhetünk fel egyebet, mint amaz érintett falpilastereket, melyek azonban talán magok is későbbi eredetüek.

Az Aquileja tőszomszédságában fekvő *Grado* sziget ó-keresztyén ízlésü székes-egyházában tárgyunkra nézve nevezetes a *patriarchalis* és a *szónoki szék*.

Eitelberger (l. Mitt. Denkm. I. 117. l.) a patriarchalis székről azt mondja, hogy „ez későbbi tatarozások nyomait viseli magán. Nevezetesen úgy tetszik, mintha a kő baldachint tartó oszlop-pár későbbi időből származnék. Mindamellett a szék valamint egészben úgy díszeinél fogva a legrégibb időknek műve: jelesen a díszek megegyeznek az Adria partján találtakkal, melyek eredetét az ó-keresztyén, vagy épen a késő római időig lehet fölvinni."

A patriarchalis széknek rajza az idézett munka XVI-ik tábláján látható; és legalább ezen rajz után ítélve maga az oszlop, korinthizáló kapitaeljét és lábának legalsóbb részét kivéve, inkább a byzanti, mint sem a román építészetbe néz; sokkal inkább román ízlésünek mondhatni az oszlop-tő legalsóbb részét, és különös kivájása miatt, azon kőprismát, melyen az oszlop emelkedik; de ezen kivájásokban más részt oly szíjféle fonadékot vagy szövedéket látunk, mely a felfutó kartámon és a baldachinon is fordúl elő, és melyet Eitelberger is, díszminőségében, az ó-keresztyén korszakba helyez. Más alaku díszitő fonadékot látunk a széknek külső oldalán; ez nagyobb egymásba font körökből áll; végre a baldachinnak három egymás fölötti dísz-szalaga van; az elsőt már említettem, a középső ugyanazon elv után készült, melynek a félkör-íves fries köszöni eredetét, a legfelsőbb pedig antikszerü, mert ez nem egyéb mint a hab-maeandernek (Wellenmaeander) utánzása.

Ezek szerint a gradoi patriarchalis széken több román elemeket találunk, melyek ezen építészet kifejlödését időben tetemesen megelözik ú. m. az oszlop alatti prisma sajátságos kivájását, a félkör-íves fries elsö elemét, végre azon szíjfonadékot, mely ugyan már a késö római díszek közé vétetvén fel, az ó-keresztyén és byzanti építészetben mindinkább fejlödvén, átvétetett a román és csúcs-íves építészetbe is.

„Más érdekes emlék" — folytatja szövegét Eitelberger — „*a szónoki szék*". Ez nyilván két különböző korban eredt részből áll. Alsó része a kora-román jellemet viseli magán, a felső pedig arab befolyásra mutat; hasonló ez egy más, sz. Márk templomában Velenczében előforduló szónoki-székhez, csak hogy ezen utóbbi sokkal tökéletesebb mind alakjára mind díszére nézve."

A két különböző résznek (l. a munka XVIII-ik tábláját) különkoruságára nézve egyet kell értenünk Eitelbergerrel; de az alsó részt nem mondhatjuk kora, hanem inkább késő románnak, mert az oszlop lába már a késő-románt jellemző sarklevellel bír, melylyel a négyszögü talapkőhöz csatlakozik.

A növény- és állati dísz köréből Eitelberger három példát idéz Aquilejából, szövegének 123-ik lapján. A 24-ik ábráé szíjfonódásokból és palmettekből van szerkesztve, közepén kevéssé jellemzett állatot látunk. Az egész márvány kartámnak maradványa. A szerző megjegyzi, hogy az efféle (durva) stylü művek nagy számmal találtatnak Velencze tartományának partján, és hogy ő hajlandó keletkezésök idejét a nép-vándorlások és a longobardok uralkodása korába helyezni.

A román épitészetéire az idézett dísznél még sokkal inkább emlékeztet a 22-ik és 23-ik ábrában rajzolt, szinte márvány kartámhoz tartozó és az aquilejai templom közelében létező növény- és állati dísz, melyet szerzőnk a régi (keresztyén) kor tiszta styljének tulajdonít.

A 22-ik ábrában két fekirányos szalag közt kanyarodó vastag virág-szárat látunk, mely felváltva az antik palmetteből eredő legyező alaku, és négy ujjas levelet mutat. Ezen dísz majdnem tökéletes román ízlésü, csak hogy a román plastika azt rendesen csínosabban dolgozta ki.

A 23-ik ábrának kartáma felül szíj-szövedékü párkányzat-szalaggal bír, s az alatt két, egymás fölötti, négyeges mezőre van osztva, melyekben felváltva az épen érintett palmettekhez hasonló növénydíszt, és állatokat látunk képezve.

Hogy a két utóbbi dísz, s annak stylje gyakran előfordúl az Adria partján, és azon elég messzire elterjedett, Eitelbergernek Dalmátország régiségeiről írt jeles értekezéséből látjuk, mely a bécsi Archaeologiai Évkönyvek V-ik kötetében jelent meg 1861-ben. Nevezetesen e munka 107-ik lapjának ábráján (69-ik sz). Itt két dombormű szalagot találunk, melynek felsején egymástól elválasztott körökben egy sas, két sphynx és két griff van rajzolva, mindnyája styljére nézve a fent idézett négyegbe foglalt állatokhoz tökéletesen hasonlít; az alsó szalag elrendezése pedig az idézett 22-ik ábra elrendezésével tökéletesen megegyez. Mindkét dísz-szalag a spalatói domban lett másolva.

Ellenben csakugyan a spalatói domnak baptisteriumában más domborművekkel találkozunk, s ez a „Dalmátországi régiségek" 123-ik lapján előforduló amaz ügyetlenebb durvább munkára emlékeztet, melynek más példáját az aquilejai régiségek 24-ik ábrája képezi.

Az előbbiekhez igen hasonló stylü domborműveket találunk a cividale-i baptisteriumon is, melyekről Eitelberger szólt a bécsi Arch. Évkönyvek II. köt. (1857.) 237. és k. lapjain.

„Paulus Diaconus legelőször is határozottan értesített két püspökről, Fidentius- és Amatorról, kik a longobard herczeg udvaránál Cividaleben tartózkodtak; elbeszéli továbbá miként vetette magának alá a cividale-i püspökséget Calixtus, ki 716-tól 762-ig Aquilejának patriarchája volt. *Ezen Calixtusnak tulajdonítják* a szóban levő *baptisterium*, sz. János temploma és a püspöki palota épitését. — A baptisterium nyolczoldalu, magassága 3,8 mètre, átmérője 3 m. Bejárásához jelenleg három lépcső vezet fel, és kettő innen levezet a piscinába, concha fontium-ba. A legfelsőbb lépcső, melyen a kereszteléssel foglalkozók állottak „„fundamentum aquae et stabilimentum pedum-nak"" neveztetett. A piscina az egész belső tért elfoglalja, s ez elegendő volt az immersio-ra. — A baptisterium jelenleg külön korszaku elemekből áll, és csak egészében tekinthető az eredetinek képeként. — Azonban alsó részén megmaradt sok igen érdekes eredeti töredék, úgy szintén az oszlopok is nagy részben *), kapitaeljeik pedig egészen az eredeti épitményéi. Az utólsó tatarozás 1463-ban történt." „A baptisterium sarkain, az oszlop fölött és az arkád-ívek közt ugyanazon szíjfonadék fordúl elő, mely a gradói patriarchalis széken is látható, és mely szakadatlanul egymásba font nyolczasokból áll; egyik arkád-íven pedig a szinte Gradóban észrevett hab-maeander találtatik." Az ívek fölött és mellett látható domborművek igen durvák, valamint a gradói, aquilejai és velenczeiek. Úgy tetszik, mintha körrajzuk a kőből lett volna *kivágva*, a domborodás csaknem lapos, minden mintázás nélküli. A baptisterium alsó részén egyetlen egy régi kar-támlap maradt meg. Ezen több, egykoru emléken előforduló előadás látható; fent a kereszt virágok, csillagok és gyertyatartók közt, mint a VIII-ik század oltárain állhatott; lent két kígyó, mely két grifftől őrzött fa körül kanyarodik, és szőlőgerezdet csipkedő madarak. Négy, díszekkel szegélyezett medaillonban az evangelisták szárnyas állatai mutatkoznak lehetőleg gyermekes alakban. — Egy felirat közelebbről meghatározza a keletkezési kort „„Hoc tibi restituit Siguald baptista Johannes"". E Siguald Calixtus utódja volt az aquilejai patriarchatusban. Egy későbbi chronika Cividale-t említi születési helyének, valamint azt is, hogy Grimoald

*) 241. l. Eit. ezt mondja „A kapitaeleket joggal eredetieknek vehetni, ezek a VIII. század jobbjai közé tartoznak. Az oszlopláb részben a régi, csak egyetlen egyen látható a sarklevél"; ezt tehát eredetinek nem tarthatni.

király nemzedékéhez tartozott. Rubeis e patriarchának egyik biztos okmányát idézi 762-ik évből."

Friaul más városában *Gemonában*, melyet már a híres longobard történetiró Warnefried Pál ismert, szintén longobard keresztelési kő találtatik, melyet ugyan csak Eitelberger ír le a bécsi „Archaeologiai Közlemények 1859-ki évf. november havi füzetében. „E keresztelési kő- vagy medenczének szobrászati munkája feltünőleg egyszerü és durva, előadásának tárgya rendkivül ritka, s alig fordúl elő más emléken. A négyszögü kő két kurta oldalán igen durva módon ábrázoltatik két keresztelés „per immersionem"; két angyal egy alakot felemelni látszik, de a tárgy már alig vehető ki. A homlokzati hosszoldalon delphinen szárnyas emberi alak, férfi vagy gyermek, nyargal. Eddig a delphint csak ó-keresztyén emlékek tárgyaként ismerjük. Egyébiránt ezen halál-jelvénynek összeköttetése a kereszteléssel megmagyarázható volna ugyan, ha magyarázatát nem inkább sz. Ambrusnak in Luc. IV. 5. e helyéből kellene vennünk: „„pisces enim sunt, qui bene navigant vitam.""*)

E longobard durva szobrászati stylnek észak felé terjedése mellett tanuskodnak Tyrolban az *innicheni altemplom* némely domborművei (l. a bécsi Arch. Közlemények 1858-ki évf. september havi füzetét); ámbár nem vagyok hajlandó Tinkhauserrel ezen altemplom épitése korát egyedül azért a VIII-ik századig felvinni.**)

A tökéletlen longobard szobrászati művekhez feltünőleg hasonlítnak amaz állati- és növény-díszek, melyek a *wetzlari dom tornyának belsejében*, és a *neuenburgi váron* láthatók. Az utóbbiakat idézi és másolja Kugler után („Kleine Schriften" II. 168.) Essenwein a bécsi Arch. Közlemények 1858-ki évf. januar havi füzetében 6. l. Itt a növény-dísznek csaknem tökéletes megegyezését látjuk ama szalagéval, mely fentebb az aquilejai templom melletti faragványból volt idézve Eitelbergernek 22-ik ábrája után. Essenwein a neuenburgi faragványok készítését joggal a X-ik századba helyezi, s így ezek egy részt az istriaiakhoz csatlakozván, más részt már az ó-román kor kezdetén állanak.

Miből világos a román építészetet elökészitö tiszt, melyet Mertens a felsö Olaszországi régibb építészetnek tulajdonit.

A parenzoi tomplomban, melyet Eitelberger a „Mittelalt. Kunstdenkm." I. kötetében leír, és mely egyszerü ó-keresztyén basilika, *igen nevezetes kisebb emlék* fordúl elő; ez a székes-egyházzal összefüggő sz. András kápolnájának előcsarnokában állíttatott fel, miután hosszabb ideig a püspök magán kápolnájában *oltárként* szolgált. Ezen emlék kőprismát képez, melybe a szentség felvételének számára *négyszögü fülke* van kivájva; anyaga fehér görög márvány, magassága 3,5′, szélessége 2,25′, mélysége 1,25′. A fülke magassága 13″, szélessége 9″; fölötte *csúcs* van, a csúcs mezején kereszt látszik, a csúcs minden szárának oldalán egy-egy delphin van faragva, s a csúcs és a delphinek fölött tengeri kagylót látunk, a kagylót *félkörü-felirásos ív* veszi körül, *mely két a fülke oldalán emelkedö kapitaeles pilasteren emelkedik. E két pilaster és a félkör-ív újra körülszegélyeztetik a kö prisma két szélsö pilasterével*, s az ív és a pilaster közötti szögben mindegyik oldalon egy-egy kis rosette van alkalmazva. A külső pilastereken *ugyanolyan kivájást* látunk, minővel

*) Erdélyben, Szamos-Ujvárott, Placsintár gyógyszerész házában római kő-töredéket láttam, melyen a gemonai delphinnek csaknem tökéletes hasonmása fordul elő.

**) „Der älteste Theil der Stiftskirche zu Innichen war ohne allen Zweifel die *Krypta*, die durchaus rohe Arbeit, welche den höchsten Grad technischer Unbehilflichkeit beurkundet; die Construction der Kreuzgewölbe, welche nicht durch Scheidebogen abgetheilt sind; die bauchige Gestalt der Kapitaele mit den eigenthümlichen Spiralen, welche an die byzantinischen Werke erinnern, und die sehr steile Basis — diese Kennzeichen alle führen auf die Wiege der christlichen Baukunst in den germanischen Landen zurück, und es ist nicht unwahrscheinlich, dass die Krypte aus der Zeit des ersten Klosterbaues zu Innichen, also *aus dem Ende des achten Jahrhunderts stammt*." Mittheil. 1858. Seite 233.

már a gradói patriarchalis szék oszlop-talapzatainak leirása alkalmával megismerkedtünk.

A félkör-ívnek felírását ekkép olvassák:

„Famulus Dei Eufrasius antistes temporibus suis agens annum undecimum hunc locum condidit a fundamento Domino Johanne beatissimo antistite sanctae ecclesiae catholicae.“

„Ha az olvasás helyes, abból három tény következik: 1. hogy Euphrasius épitette fel alapzatától azon helyet, melyen az emlék eredetileg állott (de hol állott ezen emlék eredetileg?); 2. hogy ez püspökségének 11-ik évében; 3. hogy János pápa alatt történt. Föltéve már most, hogy itt II. János pápa van értve, Euphrasius püspökségének 11-ik éve 522. és 524. évek közé jutna, és Euphrasiusnak első püspökségi éve megegyeznék I. János és nagy Theodosius idejével, mely utóbbinak az istriai püspökségek alapítását tulajdonítják.“

Más, az előbbihez *hasonló* és ugyanazon lelhelyről származó *töredéket* látunk Eitelberger értekezése III. lapján 9. sz. alatt. Itt az előbbinek pilastere helyett *féloszlop és azon félkör-ív* emelkedik. Az ív alatt ismét nagy kagyló, a két féloszlop közt két delphin és kereszt van képezve; és az egész ismét kőprismában van kivésve. Mindkét emléknek kapitaelje, a féloszlopé és a pilasteré, hasonló egymáshoz, homoru kehely alaku, a kelyhet csak egy levélsor képezi, mely fölött egyszerü abacus-tábla-látható. Az előbbi emlék pilasterének lába attikai, az utóbbi féloszlopának nincsen lába, mert az emléknek egész alja le van törve.

Fölötte érdekes volna e két emléknek keletkezési korát pontosan meghatározni; mert egész *elrendezését* és alakzását, *pilaster vagy féloszlop és kör-ívvel keretelt közepe miatt, csaknem tökéletes románnak kell mondanunk.* Eitelberger kételkedik ugyan a VI-ik századbani keletkezésén, és igaz is, hogy az első emléknek felirása az egészszel együtt később keletkezhetett valamely régibb épitkezésnek emlékére: azonban magában véve a régibb kor elismerésében nincsen semmi ellenkezés, ha tekintetbe veszszük, hogy ily alakzással már ezen időszakban találkozunk a byzant épitészetben. E pontot később fogom bebizonyítni, itt elegendő az olvasót arra csak előleg figyelmeztetni.

Van még egy igen nevezetes épület, melynek több részein majdnem kizárólag románnak tartani szokott alakzatot veszünk észre; ez pedig *Diocletián császárnak palotája Spalatóban*, mely 284-től 305-ig épült fel, vagy néhány évvel még később fejeztetett be.

Legnevezetesebbek jelen tárgyunkra nézve azon épületnek *eleség-tárai és az úgynevezett arany kapuja fölötti fal-dísz.*

Az előbbiekről Eitelberger így szól munkája 104. és következő lapjain.

„Azon *alapzati kamrák*, melyeket Andrich conservator megvizsgált, hihetőleg igen nagy kiterjedéssel bírván a palotának déli, azaz tengeri oldalán feküsznek. Fölöttük Ó-Spalatónak nagy része áll, t. i. a palota telkén emelt város.“ A 105-ik lapon egy ily kamrának alaprajzát és keresztszelvényét látjuk. „Ezen kamrának szélessége 8, hossza 16 ölre terjed, magassága pedig 3° 3′ 4″-nyi. *Négy pillér pár által három hajóra van osztva;* rövid és hosszoldalán nyiló ajtók e kamrát több hasonló más, de eddig még nem vizsgálttal kötik össze. A *pillérek alakja négyeg*, 8′ 3″ 6‴ oldalhoszszal, *azokat a tömör keresztbolt fekszi meg*, mely a középhajóban négyeg, a mellékhajókban pedig négyszög tér fölött emelkedik (hevederek a boltosztályok közt nincsenek). Az oldalfalak vagy faragott, vagy termés kőből vagy téglából szerkesztvék (opus incertum seu lateritium). A kamrának egyik ajtaja 6′ 2″ magassággal és 2′ 8″-nyi szélességgel bír; szemöldéről a súly el van hárítva, midőn az azt megfekvő kő, mint a császárok korában szokásos volt, közepén ki van vágva, (s így itt a szemöldöt nem nyomhatja, hanem a nyomást két oldalára viszi át, hol a szemöldöt az alatta levő tömör fal támasztja.). A világosság és lég beereszthetése végett a falakba ablak is töretett, melynek a többihez mért aránya magasságban 6′ 8″-nyi, szé-

lességben csaknem 3'-nyi. *Az ablak félkörbe van zárva*, s ezt kettős tégla ív veszi körül, melynek eredete ismét átfutó téglasorokra támaszkodik".

„A boltok részben téglából, részben tuff-kőből vannak szerkesztve, alja (die Gewölbfüsse oder Anfänge) rendesen téglából, a boltok *a pilléreknek kiszökö faragott* kőből készűlt és *igen egyszerü szelvényü vállkövein* nyugszanak. Bár épitésök óta másfél ezred folyt le, a pillérek és a boltozat még ma is tökéletes állapotuak."

„E kamrák úgy vannak építve, hogy azokba a tenger vize be nem hathat, s azért tökéletesen szárazak is. Eredetileg hihetőleg eleség, és más a palotának szükségeihez tartozó tárgyak őrzésére használtattak. A későbbi kor tudatlansága azokat 3 ölnyi magasságra emelkedő mindenféle omladékkal el töltötte. Jelenleg rosszul épített csatornák a szomszéd házak minden tisztátlanságát e kamarákba vezetik, s így ezen igen jól használható helyiség inkább kárára van a lakosságnak. Kitisztításuk épen nem kerülne tömérdek költségbe, és más részt jó tár-házakkal látná el a legszebb jövőt igérő dalmata várost, valamint lakosait is czélszerü csatornák épitésére vezethetné."

Ha a leíráshoz mellékelt rajzokat tekintjük, azokat egészben, és kivéve a sajátos római falszerkezetet, csaknem valamely kora román épületeinek tarthatnók, leginkább kis apsis nélküli temploméinak. Itt van a szokásos három hajó, középsöje oly szélességgel bírván, mely egyik szélsöje négyeg diagonáljának megfelel, az elöbbi úgy állván az utóbbihoz mint 1,414 az 1-hez. Itt van továbbá a négyeg — alaptervü pillér és annak csaknem tökéletes kora-román idomu vállköve; itt van végre a semmi heveder-ív által el nem választott keresztbolt éles széleivel (Grate), mely a byzanti keresztbolttól úgy különbözik, hogy az elöbbinek szélei egész a bolt középpontjáig futnak, hol egymást keresztülmetszik, míg az utóbbiban e szélek annál inkább eltünnek és beleolvadnak a kúp-tekintetü boltozatba, minél messzebbre távoznak el eredetök pontjától.

Ha a Diocletián palotájának most taglalt részletét az egésznek elrendezésére nézve rokonnak találtuk az ó-román építészet szüleményeivel, e palotának úgynevezett aranykapuja fölött oly alakot látunk, melyet az eddig specifice románnak tartott *félkör-íves fries csirájaként tekinthetni.* A kapu fekirányos szemölde fölött félkörü nyílás van, s ezen nyílás fölött a fal egész homlokzatán (lásd az Eitelberger munkája 103-ik lapját) gyámkövek szöknek ki. E gyámköveken falpilasterek emelkednek, és azoknak kapitaeljei és vállkövei fölött félkör-ívek láthatók. Két-két pilaster felváltva vagy a falszinéből szökik ki, vagy a falba mélyedő fülke oldalán áll; első esetben szélesebb, másodikban keskenyebb tért foglalván el. A fülkékben hajdan szobrok állottak, melyeket, a hagyomány szerint, Diedo proveditore vitt el Velenczébe.

A román félkör-íves fries csiráját láthatni már ugyan azon római arkádokban is, melyeknek ívei köztök emelkedő és egy felső emeletre felfutó féloszlopok vagy pilasterek tövei által választatnak el egymástól (ily arkádok példáját Roma városának úgynevezett colosseumán, az amphitheatrum Flaviumon, láthatni): de ezen ívek, mint mondám, el levén választva egymástól, és rendesen nevezetes átmérővel bírván, csak mesziről emlékeztethetnek a kérdéses friesre *); ellenben az aranykapu fölötti ívek, csak kis átmérővel bírnak, és szakadatlan folytonosságban érintik egymást a pilasterek vállkövei fölött, és így semmi képzelőtehetségre nincsen szükség, hogy azokat a román friessel csaknem ugyanazon egy elvből származattoknak tekintsük. De a hasonlatosság még inkább szembe-tünővé válik

*) A román félkör-íves frieshez hasonlitnak az antik ökör-szemes pálczatagnak félkör-ívei is, mind szakadatlan folytonosságuknál, mind csekélyebb mérvüknél fogva: azonban itt a két alaknak elve különbözvén egymástól, a hasonlatosságot inkább külsőnek és esetlegesnek kell mondanunk.

azon körülmény által, hogy a pilasterek tövei mindenütt letöretvén, a félkör-ívek itt is mint a román friesben közvetlenül gyámköveken látszatnak emelkedni, e gyámköveket a megmaradt kapitaelek vállköveikkel együtt képezvén.

Ezen palotából azután e különös alakzat könnyen bevándorolhatta Olaszország éjszaki részét, eljutván végre a mailandi sz. Ambrusi apsisig, hol azzal, mint a román építészetnek tulajdonképi fejlődése előtti tagozattal, mint láttuk már 790-ben találkozunk.

Igen nevezetes, hogy ezen olyannyira specificus és sajátságosnak tartott alakzatát sem maga találta fel a román építészet, valamint nem a görög építészet találta fel a szintén specificus és sajátságos jellemünek tartott maeandert, mert ez utóbbit már időszámításunk előtt másfél ezreddel díszként alkalmazták az egyiptomiak.

A BUDA KÖRNYÉKÉN FELÁSOTT

RÓMAI SÍROKRÓL.

RÓMER FLÓRISTÓL.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE - BUDAPEST -

Hazánkban még eddig nagyon ritka eset az, hogy építéseknél vagy földmivelői ásások- és szántásoknál fölfedezett régiségeknek a helyszinén való kutatásához szakértők hívassanak, és a látleletet a tudományosság valódi hasznára fölvehessék.

Még a miveltebb osztály is elégségesnek véli azt, ha a sírnak feldúlása után, az archaeologiai bizottságnak tudtára adja, hogy itt vagy ott valamely kőkoporsónak födele, oldala, vagy egyik felirásos része meg maradt. Kevés ember gondol azzal, hogy mi találtatott a sírban, mikép voltak ezen tárgyak elrendezve, — hová jutottak az érmek, sat. Néki az mind mellékes dolog, hacsak épen a fém értéke érdekessé nem teszi a leletet.

Hijában szólalt fel erélyesen régész veteránunk Érdy János már az 1847-diki Értesítő 221. lapján a sírok *avatatlanok* általi felásatása ellen, mely eddig nálunk mindig csak *rombolás* volt; melynek eredménye többnyire az, hogy egyik ásató egy érmet, a másik egy mécset, a harmadik egy kapcsot, vagy egyedül üvegnemüeket viszen el; — az is kézről kézre adatván vagy egészen elsikkasztatik, összezúzatik, vagy valamely gyűjteményben, a helynek hol, és a módnak, körülményeknek, melyek közt találtatott, nem tudása miatt, nem sokkal érdekesebb reánk nézve, mint az állat, növény, vagy ásvány, melynek lelhelyét nem ismerjük; vagy a siberiai puszták, vagy valamely prairie közepett talált holmi.

Mindamellett, hogy az akademiánál több rendbeli tudományos ásatás eredménye közöltetett, például a verebi, aszódi sat. pogány sírokról; hogy Érdy úr több izben az ásatások módját is előadta: rendesen a muzeumba, hogy hasonlatosságban szóljak, csak az ezüstnemü, vagy a hangszernek, mintegy mesterségesen készült tokja jelentetett be; maga a kincs, maga a hangszer, melyet ezen tok magában foglalt, széthányatott, összetöretett. Olyan régészek voltunk mi eddig, a milyen természetbúvárok azok, kiknek elég az, ha gyűjteményökben a gyönyörűen lecsiszolt kagyló vagy csigahéj ragyog, de magával az ezen köpenyt készítő állattal épen semmit sem törődnek; olyanok, mint azon palaeontolog, kinek gyermekded öröme van abban, hogy irományit holmi csinos kemenczei spatangokkal vagy tűkörsimaságra csiszolt salzburg-vidéki kagyló-márványlappal lenyomhatja.

S innen van az, hogy az idézett Értesítőben jelentést kellett tenni az akadémiai küldöttségnek: hogy a Brunner-féle téglavetőben talált római sírkövek, midőn a küldöttség a helyszínre kiment, már a hidépítés pesti udvarában voltak letéve; azon helyen pedig, hol találtattak, már *el volt minden síkolva*, és semmi sem volt látható.

Magyaros előzékenységgel meghíttak egy komárommegyei helységbe, hogy a jelentésben említett *szétdúlás után*, siessünk a fennmaradt követ megtekinteni. Nem úgy járunk-e, mint az üdvözítő testét kereső nők, kiknek az evangyeliomi angyal mondá: *Már nincsen itt*:... *jöjetek, nézzétek azon helyet, a hova letétetett.* Máté XXVIII. 6.

Legújabban is olvassuk, hogy a bakódi pusztán, hol azon érdekes kincs találtatott, melyet a nagylelkü kalocsai érsek a nemzeti muzeumnak ajándékozott, ismét egy téglával kirakott sír ásatott fel; s hogy e téglákon olvashatlan betűk voltak; de eszébe jutott-e a felvilágosodott és a régészetet kedvelő főtiszt úrnak a sír feldúlását gátolni, és va-

lakit Pestről lehívatni, ki a Dunán-inneni részen ritkább, talán római emléket vizsgálta és megismertette volna?

Letörlik a betüket, s azt kívánják, hogy olvassuk; elpusztítnak mindent, mi a tárgy ismertetéséhez vezethetne, s kérdezik, mely korból való, s kié lehetett a sír!

Ezen évtizedek óta változatlanul történő czél-nélküli dúlásoknak oka abban rejlik, hogy még mai napig sincsen némi közbenjárási hatalommal, tekintélylyel felruházott, elégséges pénzerővel és értelmes egyénekkel rendelkező archaeologiai középponti bizottmányunk; hogy a földnép tanítói által még nincs kellőleg az ilyenek történelmi becséről felvilágosítva, miért is tudatlanságában, vagy gyakran csalódásáért való boszúból is, hogy a vélt kincs helyett csak hamut, csontdarabokat, vagy reá nézve haszontalan réztöredékeket talált, az edényt, az irásos követ összezúzza, háza alapjába vagy falába bele építi, hogy annak lerombolásáig, azaz sokszor századokig, a tudós világ előtt eltemetve maradjanak.

Ezen vandalismus ellen a papok, tanítók, müveltebb földbirtokosok tehetnének valamit, a régiségek iránti kegyeletet felköltvén, és az illetőket buzdítván, hogy a talált műemlékeket a nemzeti muzeumnak ajándékozzák, eladják; vagy legalább a legközelebbi főiskolák műtáraiba lerakják.

A második ok, miért lehet minálunk oly nehezen, sokszor a legremekebb, legérdekesb régiségi kincsekhez jutni, az: hogy míg a most fennálló törvények a talált műkincsekről foganatba vétetnek, és a találónak egyedül egy részecskéje jut annak, a mivel őt a szerencsés véletlen megáldotta, csoda-e, ha a pór ember vele született kapzsiságánál, és az úri, tanultabb rend iránti bizalmatlanságánál fogva, a talált műkincset, szántszándékkal eltitkolja; többnyire összetördeli, vagy részletekben különféle helységbeli szatócsoknak eladja, kiktől a fővárosba hozatván, a nélkül, hogy csak valódi lelhelyüket is kipuhatolni lehetne, vagy szakkedvelők gyűjteményeiben mint puszta mutatványi darab felállíttatik, vagy a kereskedés útján a mindig többet fizető külföldiek muzeumaiba vagy magángyűjteményeibe vándorol, úgyannyira, hogy a magyarországi leletek tanulmányozására a külföld tárait mai nap már lehetetlen nélkülöznünk.

Itt csak az országos törvényhozás segíthetne, kimondván azt: hogy mindenkinek a talált kincs egész birtoka biztosíttatik, és hogy az országos intézet mindenkor kész, azt nem csak belbecse szerint, hanem a körülményekhez képest még a kegyárt is latba vetvén, beváltani.

Mi lenne ezen törvénynek tudományosságunkra nézve kiszámíthatatlan horderejü haszna? Először: az egész lelet szívesen be fogna jelentetni, mivel a találó tudná, hogy annak valódi árát, úgy mint senki mástól, az országos becslőktől megkapja. Másodszor: az egész lelet összesen, és — mi a tanulmányozásra megbecsülhetetlen — minden egyes esetnél egyetemesen megmaradna az országos intézeteknek; míg most, mikor a lelt kincs három részre oszlik, szétszóratik, részletenként meg is olvasztatik, mi által a honi archaeologia, és vele történelmünk is, természetesen igen nagy kárt szenved.

Más országokban, hol ezen törvény foganatosíttatott, mint a tapasztalás mutatja, a földmüves maga becsületbeli dolognak tartja, a birtokán talált régiségeknek a legközelebbi conservatornál való bejelentését, és a kevesebb belső értékü, de a régiségbúvárlásra sokszor nagybecsű tárgyak a nemzeti intézetnek rendesen váltságdíj nélkül engedtetnek át, egyedüli jutalmul azt nyervén a találó, hogy neve hírlapilag említtetik, és az ajándékozott tárgyakra kitűzetik.

Lesz-e, és mikor lesz ez még nálunk is igy?

Ezen átalános, nem igen kecsegtető kép után, mégis ki kell emelnem egy kivételes esetet, mely nem csak a bejelentő fővárosi hatóságnak, hanem a lelettulajdonosnak

is, ki az egész leletet a magyar nemzeti muzeumnak átengedé, kitünő dicséretére szolgál.

1863. febr. 23-án Dr. Schenzl Guidó budai főreáltanodai igazgató úr barátilag ffgyelmeztetett, hogy a Drasche Henrik úr téglavetője egyik agyagtelepjén egy római sírt fedeztek fel, melyhez a budavárosi főkapitányság mindjárt őrt állított, s mely az nap 11 óra táján fogna átkutattatni.

Örömmel kaptam az alkalmon, és a légyottra 11 órakor a budai várban létező kapitányi hivatalban megjelentem. Ott már a talált tárgyakat bírói zár alatt együtt láttam, s így újra meggyőződtem, hogy a holttetem fekvése, a tárgyak mely helyen volt alkalmazása, — mi sok esetben épen a dolog lényege, mivel különben mik lettek légyen, meg nem határozhatjuk, — ismét nem lesz kivehető.

A határozott órában kiindúltunk Petrovics Szilárd főkapitány és Hohl Gyula tollvivő urak kíséretében a lelhelyre, hol már Paulovits főpolgármester és Érdy urakat, ezt mint a magyar nemzeti muzeum küldöttjét, találtuk.

A sír maga az országút melletti korláton belül, az úttól mintegy 5°-nyire, a vámon inneni hídtól 13°-nyire feküdt, oly agyagrétegben, mely a téglavetési üzlet miatt legalább 2 ölnyire le volt lapítva.

A sírok belső hossza 5′ 8″, szélessége 3′ 2″, magassága 21½″-nyi volt. A mészkőtáblák, melyek a buda-újvidéki oldalon létező kőbányából valók, 2″ vastagok. A födél 4′ 5½″ széles, 8′ hosszu és 5″ vastag vala; midőn a sírról sok száz minden rangu és koru ember jelenlétében a nem faragott, nehéz kőlapot leemelték, kitűnt, hogy az épen kellő közepén, t. i. 43″-nyira végétől, majdnem egyenes vonalban, két egyenlő részre volt szétrepesztve.

A födő lap lemelése után ezeket észleltem: a két rövidebb kőlap, mely a majdnem keletelt sírban fekvők fejeinél és lábainál állott, egészen ép volt; ellenben a hosszabb oldallapok négy és öt részre össze voltak törtdelve, és szigszög módra az egyenes vonaltól eltérőleg ki- és befelé állottak, mint az ide mellékelt fametszet mutatja. Az alsó, nagyságra nézve a fedőlapnak megfelelő kőtábla a közepén egész hosszában el volt törve, tetőzezetesen úgy annyira felemelve, hogy a közte támadt hézag igen kivehető volt és a tetemek jobb és bal oldalra legurultak.

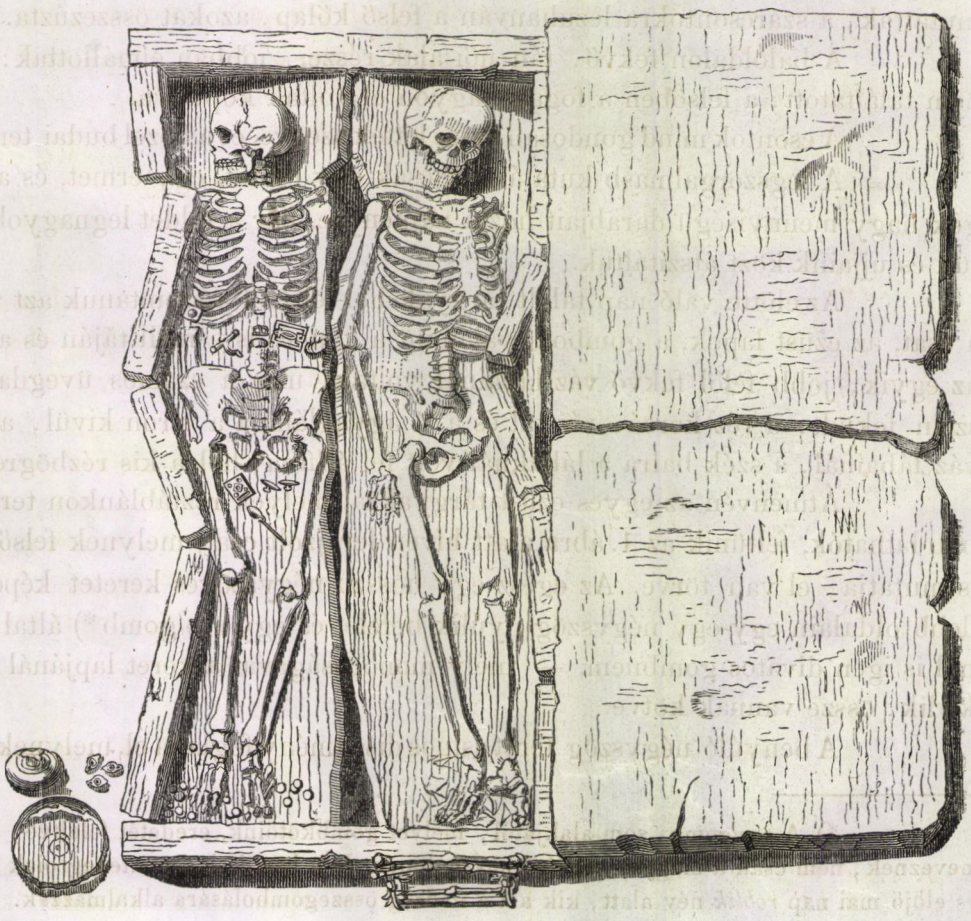

Hogy ezen sír-

lapok eredetileg erősen voltak egymásra illesztve, tanusítják mind a lapok végén létező kőragasz nyomai, mind azon cement darabok, melyek birtokomban vannak, és a legtisztább, három évig érlelt mészpépben $^1/_4$—$1\,^1/_2$'''-nyi téglaporondot mutatnak.

Sokat tünődtem magamban ezen erőszakos törésnek oka felől; de sem magam, sem a kérdezett szakférfiak, biztos természeti okra nem akadhattunk. Az, hogy valami hegycsúszás alkalmával az oldalnyomás ily pusztítást tehetett volna, nem valószinü, bár Kuzilek János felügyelő írnok úr, ki az egész ásatás alatt legszívesb segédkezet nyújtott, állítá, hogy az egyik tégla-pilléreken álló, jó hosszu szárító fészer másfél év alatt egy egész öllel lejebb csúszott volna.

Ha a kőlaptörésnek ezen csúszás lett volna oka, akkor, minthogy a nyomás csak oldalról jöhetett, az oldalnak benyomatását, vagy a fedő kőlap tovább mozdítását idézhette volna elő; de mikép okozhatta ennek ketté törését, nem értem.

Nincs más hátra, mint hogy egy a felső lapra történt hatalmas zúzást vegyünk fel, mely azt ketté repesztvén és a közepén lenyomván, az oldallapokat is szétrepeszté, sőt ezeknek az alsó lapra való folytatott nyomásuk által, a különben sem igen kemény kőnek végei, lefelé szoríttatván, közepének ketté kelle repednie. Ez talán századokkal előtt valamely bomba által történhetett, midőn a föld a sír fölött talán még nem oly magasan állt, mint a mult esztendőben, mivel még akkor az esővíz és földomlások által az agyagtelep annyira hatalmas nem volt.

A mi a tárgyakat illeti, melyek részint a sírban, részint a sír körül találtattak, azokról csak azt jelenthetem, a mit az emberek, kik már előtte való estve a sírt kikutatták, és a fémtárgyakat a városi hatóságnak átadták, jelenlétünkben előadtak.

A két csontváz úgy feküdt, hogy egyiknek feje, mellkasa és szárai a sír egyik a másiké a másik széle felé leomoltak.

A jobb oldalon fekvő váz fogai épek valának, és mintegy 35—40 éves férfira mutattak, a szárcsontokra lezuhanván a felső kőlap, azokat összezúzta.

A baloldalon fekvő, tán női alak részei, jobban elmállottak; az alsó állkapocs nem találtatott; a felsőben a fogak nagyon el voltak koptatva.

A csontok mind gondosan össze lettek szedve, és a közel budai temetőben eltemetve.

A legszorgalmasb kutatásunk csak egy csatot, egy érmet, és az összezúzott üvegek nagy mennyiségü darabjait hozta napfényre, bár a földet legnagyobb gonddal kiszedtük és ujjaink közt átszitáltuk.

Az előtte való nap talált tárgyak hol-leltéről a szemtanuk azt vallották: a kanál, a csat, az ezüst lapok, a gombok, valamint a kapocs is a mell táján és alább, — a pénzek az egyik, jobb felől fekvő váz lábainál voltak, míg a számos üvegdarab a sír alsó részein feküdt; a réz korsó, réz tál és a 4 agyaglámpa a síron kivül, a jobb felőli csontváz lábainál, a szék balra a lábaknál volt fel állítva, hol a kis rézbögre is állott.

Átmenvén az egyes ezüst tárgyakra, melyek réztáblánkon természetes nagyságban láthatók, feltünik az 1. ábra alatt híven lerajzolt csat, melynek felső része, mint a kép is mutatja, el van törve. Az egész egy hosszu négyszöges keretet képez, melynek rövidebb oldalain egy-egy négyszög nyúlik befelé, és egy *som*gomb*) által, — a magyaroknál is igen divatos gombnem, — mely monoruságával a keret lapjánál jóval fölebb emelkedik, össze vannak kötve.

A benyúló négyszög terét csínos diszitmény foglalja el, melynek kerek része apró,

---

*) A *som*gomb, som alakjától, melyet gombkötőink, eredetét felejtve, hibásan *cson*gombnak neveznek, nem csak a magyar ruhánál használtatik, de a hanákok, montenegroiak és más szláv fajoknál is előjő mai nap *roblik* név alatt, kik azt a nadrág összegombolására alkalmazzák.

középpontos közzel, és, két-két mélyedett ponttal van ékesítve. A lapos keret maga egy egyenes gerincz mellett egyszerű, vagy egyszerű és kettős fűrészfogú ékességgel bír, mely a beugró négyszögöknél valamivel bellebb levélforma véggel záródik és szép sötétkék nielloval van kirakva. A hosszoldal közepén bevésett kör vagyon, melyben átmérőileg négy apróbb pontos kör áll, és jobbra balra szintén ily köröcske foglaltatik. — A *somgomb* ötlapú; a középső mandola alakú lap áll egy nagyobb és két kisebb mandolaforma czifraságból, melyek körben pontozott körök által összekötvék, és szintén mélyen pontozott lángba végződnek. A hosszukás alakok széke aranynyal van kirakva*), ezt ezüst keretke veszi körül; a többi, mi sötétre van árnyékolva, niellóból áll. A két legközelebbi oldallapon a lapos keret fűrészes, niellirozott díszszel bír; a két legszélső egészen sima, s rajzunkon nem, de a 9-ik ábrán látható.

Ezen csat hosszoldala mér 3″ 3‴, a rövid a beugrásig 1″, ennek széle hossza $^1/_2$″-nyi; a lapos keret szélessége 3‴, a beugrásnál 2‴ és 1‴; a somgomb hossza 1″ 10‴, szélessége 6‴, magassága 3‴. Semmi kétség nem lehet, hogy ezen csat valamely széles övszíj diszítésére volt használva.

Következik három ezüst lap**), melyek — egyet kivéve — nagyságra, és kivitelre ugyanegy kezet, ugyanazon tervet elárulják.

A második ábrán látható ezüst lemez, a másik kettőtől, melyek tökéletes négyzetek, és minden részeikben arányosak, abban különbözik, hogy a kapocs, mely azonban nem találtatott, elfogadására 1″ 9‴ hosszú, és 5‴-nyi széles hézaggal bír, miért is társainál majd 6‴-nyival szélesebb.

Ezen lemezek fő diszítménye egy ferdény, melynek csúcsai befelé domboruló körszelvények által tompítva, azt nyolczszöggé alakítják. E két vonalnyi keretben körűlfut czikázó villámalakú ezüst vonal, melynek fogai niellírozvák, és ezüst és niello vonaloktól beszegvék.

Közepett áll egy nyolczágu kajmós kereszt, kajmai közt, egy mélyedett pont. A kajmók közét sziromforma ékítmény foglalja, mely valamint a kereszt karjainál is látni, váltogatva niellirozott, felváltva pedig erősen aranyozott, és ismét mély pontokkal elevenítve vagyon.***) A kerek keretben a szigszög vonal jő elő, mely kifelé álló fürészfogú vonaltól beszegetik.

A lemez keretje 3‴ széles szalagból áll, mely két sor fürészfogból és balról jobbra futó kutyákból (laufende Hunde), vagy mások szerint csigadíszből áll, mint ezt köznyelven neveztetni hallám, az archaeologiai münyelven pedig a régieknél igen gyakran előfordúló *hab-maeander* (Wellen-maeander) név alatt jön elő. Ezen kacskaringból 16—17 megy egy oldalra, és valamint a fűrészfogú vonal, mélyen be van vésve és vastag niellóval kirakva.

A négy derékszögben 6‴ átmérőjü körök állnak; ezek többet kevesebbet egyenesen vagy ferdén álló egyenkaru *kajmós* vagy inkább horgony-maltai-keresztalakokat tartalmaznak, melyeknek középpontjai és ágai, valamint a külső körvonal is, niellirozottak, a többi tér pedig aranyozott, és pontokkal ki van verve. A feketekékes körvonalt még egy pontozott kör veszi körül, mely azonban a többi lemezek eme diszítményeinél hiányzik.

---

*) Ezen munkát, midön a vasba vésett mélyedések aranynyal vagy ezüsttel kitöltetnek, *Tauschir-Arbeit*nek nevezik.

**) Ilynemü lapok, csatokkal előjőnek a gallo-római sírokban talált kincsek között: Publications. des Monuments historiques — de Luxembourg. VIII. köt. III; és XVI. köt. I. tábláján.

***) Hasonos elrendezést lehet látni Arneth: Die Antiken Gold und Silber Monumente sat. Tab. 5. IX.

Még van a keresztek között egy ékítmény, mely apró körökből, és ide-oda hajlongó finom vonalakból áll.

Ezüst lemezeink oldalai 2″ 8‴-iek, a nyolczszögű belső keret egy-egy egyenes oldala 1″, a belső kör átm. 10‴.

Nagyságra, valamint szerkesztésére nézve egészen el látszik ütni az 5. ábra alatti dombor közepü lemez, bár a czikázó keret, a pontozott aranyozás és pontozott vonalokból álló beszegések ugyanazon mester kezére utalnak.

Fődíszét ezen lemeznek teszi azon 5‴ szélességü domborúság, mely 7 sor fedelékesen álló, tövükön niellirozott négyszögű pikkelylyel egy kosárvirág kelyhéhez annyira hasonlít, mint a közép mélyedett arany körlap köridom pontjaival ugyanolyan virág telepéhez. A derékszögekben álló, körszelvényekből alkotott háromszögek lapjai szintén aranyozottak, és kőridomú pontokkal ellátvák.

Hogy e lemezeknek is, valamint az áttört csatnak, az volt rendeltetésük, hogy valamely vastagbőrű kardkötőt ékesítsenek, bizonyitják azon gombocskák, melyek — bár nem teljes számmal — a sírban találtattak; egyikük 10. ábra alatt látható. A gombok két rendbeliek, de csak nagyságukra nézve különböznek. Meglátni még a nagyobb lemezeken a forrasztási helyet, a hol ezen gombok hátlapjukhoz valának erősítve. Talajuk, valamint gombjuk 4‴ átmérőjü, a bőrnek való tér a nyakukon $1\frac{1}{2}$-nyi. Ezeknek csak fele maradt meg, t. i. 6, míg a három lemezről 12-nek kellett volna maradnia.

A nagyobb lemezeken ékesség gyanánt előforduló *máltai keresztek* először arra a gondolatra vittek, vajjon nem a kereszténység jelvényei-e ezek? azonban később meggyőződtem arról, hogy mint sok más karczolási művön, egyedül ékesítésül használtattak, valamint a habmaeander is, mely nem csak az antik müveken rendesen előfordúl, hanem később is különféle változásokkal a középkorban gyakran használtatott. *)

Bécsben, Párisban tett kérdések, s egy-két tudós barátomhoz intézett levél daczára nem tudtam tisztába jőni, léteznek-e ilyesféle lemezek más muzeumokban vagy képes munkákban. Igaz, hogy Rich Illustr. Wörterbuch *fibula* szónál 263 l. ilyen forma lemezt közöl, de ez egészen az ó-kor remek modorában diszíttetett. Lindenschmit munkájában is fordúl elő hasonló karczolás, — azonban meglehet, hogy épen ezen közlés a mübarátok figyelmét fölgerjeszteni, és a munka korát, talán hazáját is meghatározni segíteni fogja.

A kisebb lemezt erősítő gombok átmérője 3‴, nyaka szélessége ismét $1\frac{1}{2}$″, miből az tünik ki, hogy ezen ezüstlap is ugyanegy bőrre volt reá illesztve. A négy gombból a földgöröngyök között csak egy veszett el aprósága miatt.

Az 1 ábráju csat *somgomb*jának két hasonmása, mint valódi gomb fordúl elő, rajzuk a 9. ábra alatt látható. Hossza 2″ 5‴, szélessége 5‴, magassága 3‴. Alakja a fenn leírthoz hasonló, középlapjának czifrázata csak abban különbözik, hogy a ferdények közepe mind pontozott aranylap, s köztük pontozott szalagocskák találtatnak, míg oldalai jobbra balra a czikázott vonallal ékeskednek.

Talapja csónakalakra mélyen be van vésve, s abba illesztve azon $2\frac{1}{4}$‴-nyi pöczök a ferdényes 9‴—6‴-nyi lappal, mely egy legalább 4‴-nyi szijban volt megerősítve, tehát az ezüst lemezekkel ékesített szijtól egészen különbözött.

Azon ezüst szijcsatról, mely 8. sz. alatt látható, és a maiaktól semmiben sem különbözik, nincs mit bővebben mondanunk.

Ékes, és nehéz a 7. ábra alatti *fibula*, mely, bár alakjára nézve semmi felötlőt nem mutat, de mivel ékítménye izlésteli, említenem kell, hogy előlapja ugyanazon

*) L. az Atlas for Nordisk Oldkyndighed tábláin közzétett fegyvereket.

elemből áll, mint az eddigi keretek, azonban itt a lilának egymásba dugott bokrétájából készült lánczhoz hasonlít. Egyik oldala gyönyörűen változó kacskaringós niellírozott lombozatból készült, míg a másik oldalon e lombozatot niello hullámok felváltják.

Találtatott még a 6. ábra alatt: *ezüst kanál*, melyet egyik tudós barátom stilusnak tart; a kanalat a viasz felolvasztására és ujjra simítására vélte szükségesnek. Ha például csak Montfaucon Ant. Gr. et Rom. LIII. Tábláján előforduló kanalakat, és CVI. Táblán lerajzolt stilusokat vesszük tekintetbe, melyek mérveikre nézve mégis kisebbek, ha az előbbi táblán a 8-ik ábrát kanalunkkal összehasonlítjuk, és tekintetbe vesszük azt, mit Rich Anthony Illustr. Wörterbuch 169 l. a *Cochlear* szónál mond, hogy a kanál csészécskével birt tojások és osztrigák szörbölésére és éles hegygyel a tojás átfurására és a kagylóban lévő állat kihuzására; mit Martialis Plinius és mások *) idézeteivel erősít; meggondolván azt is, hogy e sírban tán inkább harczos, mint Tabellio nyugodott, ezen szerszámot mindenesetre kanálnak vélem elfogadandónak. Ezen véleményben megerősít a Société Archéologique de Namur 6. kötetében kiadott Samsoui temetőben talált fémkészletek közt lerajzolt VI. Táblán 1. sz. alatt közlött, a mienkkel egészen megegyező kanál, és a VIII. Táblán 4. ábra alatt előállított stilus. Ezen érdekes temető mükincsei 98—534-ki évből valók Kr. sz. után; mint ezt a sírokban talált római érmekből következtetni lehet. **) Igy Lindenschmit testvérektől „Das Gemischte Todtenlager bei Selzen“ czímü munka 54. lapján ezt irja Troyon egy Lousouniumi sír ismertetésében: . . . une cuillière en argent, accompagnait ces divers objets. Sa forme est celle de ces utensiles que Montfaucon et le comte de Caylus regardent comme ayant servi à prendre l' encens dans ces cassolettes. Sur cette cuillière, est ciselé un monogramme chrétien.“ Ismét egy új vélemény a kanál használtatásáról, de azért mégis kanál és nem stilus.

Minden kétségen kivül müvészi tekintetből legérdekesb azon 1″ 10‴-nyi átmérőjü, papirvékony, s azért nagyon is törékeny ezüst lemezke, melyet a 3. ábra mutat, s mely, alkalmasint valamely erősebb foglalványban, talán melldíszül szolgált.

A kör közepét Merkur gyönyörű mellképe foglalja; jelvénye, a kigyós bot, nyakánál a *ruha*redőzet mellül tünik ki; körülötte állott nyolcz álarcz, melyek részint egész arczczal, részint egymás felé fordítva ábrázolvák, és nem állnak másból, mint azon stereotyp álarczakból, melyeket a római szinészek rendesen használtak, s melyekkel a régi képeken és véseteken oly gyakran találkozunk. Ezen remekileg vert munka szépségéről csak a lemeznek megtekintése és tanulmányozása győzhet meg, miért is azt a római müvészet jobb korába kell helyeznünk. ***)

*) Guhl és Koner: Leben der Griechen u. Roemer 611. lapon említi Petroniusból, hogy Trimalchio vacsoráján a vendégeknek tojásforma tészták adatván fel, azokat félfontnyi nehézségü kanalakkal átfúrták.

**) Mily különbözők a vélemények a kanalakra nézve, kitetszik a „Publications de la société pour la Recherche et la Conservation des Monuments historiques dans le Grand-Duché de Luxembourg. Année 1853.“ IX. kötet 125 lapján, hol a mienkhez hasonló kanalat, mely római régiségek közt találtatott, leirván, Namur ezeket mondja: „Une petite cuillière, très bieu conservée, en bronze, à manche trés pointu, portant dans l' interieur une coquille dorée. Pl. VII. fig. 28. C'est peut-être une de ces cuillères dont on s'est servi dans les cérémonies religieuses, à répandre sur le feu sacré l' odeur et les parfums. *Comme le manche est trés-pointu cette cuillère pourrait fort bien avoir servi de stile.* Ugyanolyan említetik; „Spuren einer römischen Ansiedelung auf dem Leibnitzer Felde von M. R. Knabl 97 l.“ De már a XI. évi közlemények LXXXIX. lapján, hol a 2-ik táblán, 30-ik ábra alatt lerajzolt, a mienkkel egészen egyenlő ezüstkanalat leirja, ezt mondja: „Une grande cuillère en argent pur . . . a tige pointue. Quoique l' usage des fourchettes à deux branches date d' une antiquité très reculée, *on pourrait croire que cet utensilie servait a double fin, de cuillère et de fourchettes*“, mi által Namur véleményemet még inkább támogatja. L. Arneth i. h, a G. S XII. Tábl. közlött kanalat is.

***) De Beawillier: „Le maschere sceniche d' antichi Romani“ terjedelmes és LXXXIV. réztáblával ellátott munkájában, hol két fő, p. a LVIII, hol négy a LII., hol hét a XX. táblán jő elő egy körben, me-

Az ékszerekből hátra vannak még egy *vas gyürü*, a rozsdától egészen átrágott és ellepett töredékei. A véset helye hosszúkás monor 7—5‴-nyi, a kör szelvényének öblössége arra mutat, hogy férfi ujjra való volt; mellette volt még egy monorú, 10½‴—6½‴-nyi onyx, melynek egyenes oldalai felül 1½‴, alul ½‴-nyira tompítvák. Talaja fekete és 1½‴ magas, felső tükre, melynek vastagsága ⅛‴-nyi tej-kékes, sötétebből világosabbra megyen át.

A *réz edények* között, melyek a sír körül találtattak, első helyen említendő a lóhere száju korsó, melynek alakját a mellékelt fametszetben adjuk, s mely a régészeti müvekben gyakran díszes nyéllel, vagy a nélkül is fordúl elő.

A korsó — hat vagy hét külön darabból álló töredékei ügyesen összeforrasztatván — ezen mértékekkel bir: magassága 6′, szája szélessége 3′ 10‴ egyik, 3′ 6‴ másik irányban; feneke, mely egyedüli ékesség gyanánt egynéhány középpont körüli kört mutat, 3″ 5‴; legnagyobb hasasságának átmérője 5½″. Egész felülete sima minden karczolás nélkül, eleven kék és darabos zöld szironynyal, — patinával — ellepve. Több helyen kellett ezen edénynek hibásnak lennie, minthogy a tisztább helyeken a forrasztás által történt hasadékok behegesztésének nyomai látszanak. Ezen munkálatot rézmüves vándor czigányaink is értik, midőn a lyukas rézedényeket rézlemezek vagy részletek összeforrasztása által újra használhatókká teszik.

Sokkal rongáltabb állapotban találtattak a *réztálnak* darabjai, melyekből annyi hibázik, hogy minden iparkodás daczára, azokat együvé ragasztani nem sikerült. Ezen edény, melynek rajzát mellékeljük, átmérője 9½″, gyanítható magassága 3″, felső kereténél vastagabb; diszítménye középpontkörüli körökből áll, melyek fenekén, oldalán, kivül belül láthatók.

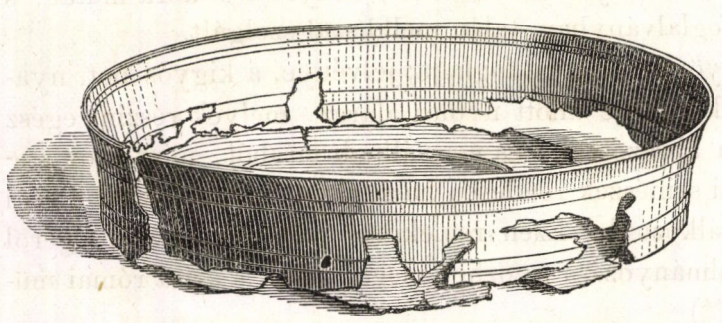

Egészen épen találtatott ellenben a réztáblán 4. ábra alatt lerajzolt réz bögrécske, melynek hasas részén négy egymást szelő s vizirántosan nagyobb körök által szelt körvonalok használtattak, s melyek közepét ismét 12 egymástól közelebb, távolabb eső sekélyebb vagy mélyebb körszalag foglalja.

A bögre magassága 2″; karimakint kiálló talapzatának külső átmérője 1″ 3‴, a talapzat magassága 3‴, szája nyilása 1″ 4‴, legnagyobb hasassága 2″ 1‴.

Ha a sírnak kőlapjai, a halottak szárai, és a rézedények apró darabokra összezúzattak, természetesebb, hogy a számos *üveg*-edény épségben nem maradhatott. Ezer meg ezer különféle színü, vastagságú, átlátszóságú, alakú és nagyságú darabokat és darabkákat szedtünk ki az omladék közül, melyek mind opalizálnak; de ezekből a legnagyobb béketürés sem képes többé egészet alkotni. Az ⅙‴-nyi egész a 2‴ vastag üvegig itt levő töredékek mutatják, a régieknek e tekintetbeni haladásukat.

Ki lehet venni, hogy itt egy nagyobb igen öblös zöldes edény volt, melynek szája pálczatag forma vastagodás által alkalmasbá tétetett a kezelésre. Ennek alul jó vastag

---

lyek közt a tátott — kagylós száju és fodrozott haju, valamint a Silen fő igen gyakran fordúl elő. l. XX. LIX. LX. LXI sat. tábl.

karimája, mintegy talapzata volt, melyet egy szabálytalan, ide-oda hajló, húrnyi vastagságú vonal kisér. Volt egy nagyobb egyenes talaju nagy öblü edény, melynek zöldessárga üvegje, egészen élenyesedvén, megvakult. Van itt egy edény hosszú, széles nyaka, egy másiknak homorodó szájának részletei; hengeres üvegdarabok, és oly finomak is, hogy a mai csemege-bor palaczkok üvegéhez hasonlítanak.

A négy agyag mécses közt*), mely a síron kivül el volt helyezve, kettő ép, és nagyságra különböző, kettő töredék; mind egybélüek, de sem az alakokat, melyek felső középlapukon vannak, nem lehet kivenni, sem alul valami, a gyárra, vagy gyárnokra vonatkozó betüt nem lehet találni.

Fenn vannak még a *vas szerek*, melyek a sír környékén feltaláltattak. Egy *vasbalta*, mely annak nyomát viseli, hogy valami mészkeverékben feküdt; lassankint a rozsdától átjáratva, lehámlik, és a hajdani erős kovácsolásnak nyomait egész terjedelmében előtünteti. $5\frac{1}{2}$" hosszu, 11—9‴ nyilású fokánál 1" magas, 1" vastag, élénél pedig 1" 9‴ széles. Nagyon hasonlít azon *dolabrumok*hoz, melyek Rich munkájában ábrázolvák, és másoknál is, p. o. Farlatinál a római sírköveken gyakran előfordúlnak, valamint a Luxembourgi római leletek közt. L. „Publications des Monuments historiques — de Luxembourg" XI. kötet, III. tábla, 28. ábra.

Mindezen készletek között mindenesetre legfeltünőbb, és mint nagy ritkaság tekiathető azon *sella castrensis* vas állása, mely a síron kivül, a bal alak lábainál, találtatott. Szerkezetét nagyobb mérvben adjuk, hogy hasznavehetősége annál inkább feltünjék.

Az anyag, a gombokat kivéve, vert vas, a rozsdától igen nagyon meg van rongálva, annyira, hogy róla folytonosan 1‴-nyi rétegek lepattognak. A kalapácsolásnak itt is, mint a baltán, nyomai mindenütt észrevehetők. Magassága $21\frac{1}{2}$", felső szélessége 16" gombok nélkül, az alsó 14", az állvány vasának szélessége 10", vastagsága eredetileg 6" lehetett.

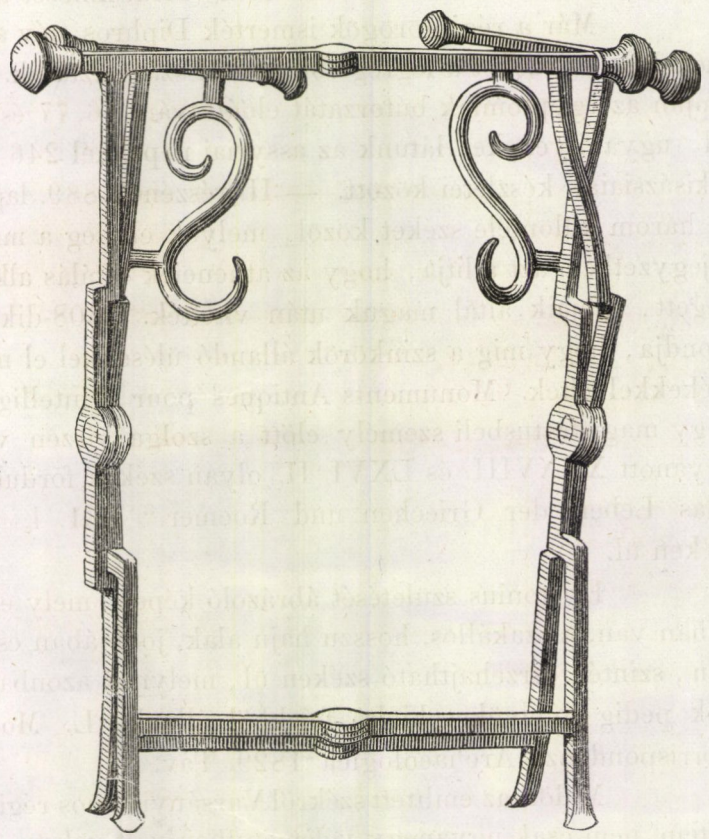

A 11"-nyi magasságban létező 20‴-nyi átmérőjü forgó által a széknek szétterpeszthetősége és felül alkalmazott kötelékek vagy erős kelmék és felébe rakott vánkos által az ülés lehetségessé tétetik. A két keret közt, mely az állványt alkotja, egyik szárait összekötő felső és alsó rúd szintén csiklyóban forog; a másiknál ezen egész rúd csak alul alkalmaztatott, felül az összekötő rúd, 4"-nyi távolban a függélyes szártól

*) Mennyire voltak a mécsesek akár érczből, akár agyagból szükségesek a síroknál kitetszik Patini Imp. Rom. Numismata czimü munkájának 162. lapján álló észrevételből: Lucernas tum fictiles tum aereas suis monumentis Aegyptios recondidisse nemo non novit: Ab illis traductus est mos ad Hebraeos; ab his ad gentiles Romanos, et tandem a priscis Christianis usurpatur; (Arringhi Roma subterraneajában elég példa vagyon reá) idque non tantum ad lumen inducendum tenebrasque pellendas, sed et laetitiae

ketté van szakítva, s a végén állóknál felényinél kisebb bronz gombokkal ékesítve. Hogy pedig a megszakítás által ezen oldal nagyon ne gyengüljön, ⸮ alaku vas czifrázattal van megerősítve.

Annak, hogy a keresztrudak csiklyóval ellátvák, a felsők egyike pedig ketté van szakítva, oka az, hogy a táborban alkalmazott szék, ne csak úgy mint a maiak, egyszerüen legyen összecsapható, hanem hogy másodszor is meghajtatván, s igy négyrétüvé tétetvén, a lehetőleg legkisebb térre szoríttassék, a nélkül, hogy erősségéből legkevesebbet veszejtsen. A kisebb két bronz-gomb 1′ 3‴ hosszú, 1′ vastag; a nagyobb négy darab 1″ 8‴—1″ 4‴-nyi.

Ezen különös alkotásu vasállvány szemlélésénél mind magamban, mind másokban is támadt azon kétség, vajjon lehet-e ezen sajátszerü alkotmányt rómainak tekinteni? De mióta Rich Anth. Illustr. Wörterb. 558. lapján ezt olvasám: *Sella castrensis*, tábori szék, (Svet. Galb. 18.) hasonló volt a curulishoz, X alaku lábakkal, melyet könnyen felállítani, és összecsapni lehetett, egyszerűbb munkából, minden idegen czifrázat nélkül, egyenes egyszerü lábakkal, a helyett, hogy mi a curulisnál okvetetlen szükséges vala — azok ki lettek volna kanyarítva; midőn továbbá az ottani rajzon Trajánt megpillantám, mint ilyen széken ülve seregeihez szól, és azon dombormüveken, melyeket diadalivéről saját diadalivére Constantin császár áttétetett, l. Belloni és Santi Bartoli „Veteres arcus augustorum Romae 1690. folio 30 és 31. Montfaucon CXXVII. tábl 1. ábrán és másoknál többször ilynemü sella castrensissel találkoztam, egy perczig sem kételkedtem abban, hogy ezen tábori szék, már eredetileg e sír mellé volt téve, s nem később került azon helyre, hol a szerencsés véletlen ezen valódi kincset találtatni engedé.

Már a régi görögök ismerték Diphros név alatt a *fürészbak-idomu* összecsapható székeket, és ezeket a legrégiebb korból származtaták. Igy Weiss Kostümkunde I. rész 106. lapján az egyptomiak bútorzatát előállitván, 76, 77 és 78. ábrákban több ilyen széket hoz fel; ugyanilyeneket látunk az assyriai népeknél 246 l. b) alatt; és 450. lapon b) c) alatt a kisázsiaiak készletei között. — II. részének 889. lapján mind alakra, mind ülésre nézve három különféle széket közöl, melyek elvileg a mienkkel egészen összehangzanak, és a jegyzetben azt állitja, hogy az atheneiek sétálás alkalmával, tetszés szerinti használat végett, rabjaik által maguk után vitették. 1308-dik lapon pedig a rómaiakról szólván, mondja, hogy mig a szinkörök állandó ülésekkel el nem voltak látva, ilynemü hordható székekkel éltek. Monuments Antiques pour l' intelligence d' Italié par *Micali* XL. táblán négy magistratusbeli személy előtt a szolga viszen vállán egy sella curulist; továbbá ugyanott XXXVIII. és LXVI. II. olyan székek fordulnak elő, valamint Guhl és Koner „das Leben der Griechen und Roemer.“ 561. l. a hires Jaia festőnő összecsapható széken ül.

Erictonius születését ábrázoló képen, mely egy ibriken a Caninoi herczeg birtokában van, a szakállos, hosszu haju alak, jobbjában csészét, baljában jogarféle botot tartván, szintén ösrzehajtható széken ül, melynek azonban lábai patákba végződnek, a gombok pedig nyelvüket kiöltő fejekből állnak. L. Monumenti inedit. publ. dall. Instit. di Corrispondenza Archaeologica 1829. Tav. XI.

Midőn az említett székről Varsányi János régiség kedvelő és ismerő urnak említést tettem, nem csak ugyanegy véleményben volt velem, hanem daczára annak, hogy mások

---

causa, quae postmodum in religionem versa est. Celebris est ille in Maeviae testamento articulus: SACCVS SERVVS MEVS ET EVTYCHIA ET IRENE ANCILLAE MEAE OMNES SVB HAC CONDITIONE LIBERI SVNTO, VT, MONVMENTO MEO ALTERNIS MENSIBVS LVCERNAM ACCENDANT, ET SOLEMNIA MORTIS PERAGANT. L. Maevia 44 Dde manumiss. test.

őt lehangolni ügyekeztek, s azt állították: hogy a széket a hegyekről lerohanó víz rakta volna le azon helyre, s igy a többivel sem egykorú, sem rokon tárgy, ezt állítja hozzám intézett levelében: Én e széket rómainak tartom, és mint maga nemében *unicumot* (t. i. nálunk, muzeumunkban a legbecsesebb tárgyak közé sorolom." És alább:

„Utolsó találkozásunk után szándékom volt, ezen székre vonatkozólag, egy igen szép adattal szolgálni — melyet 1838-ban a lövői posta udvarán fedeztem fel Zala megyében. Az ottani 4 római síremlék között egyikén az irás fölötti körül rámázott mezőben, három féldombom alak ült. A bal és jobb oldalon ülöké egyszerü egyenes, de a középső alak alatti lábak végei, körmös által talpakkal volt diszítve, mint az ide mellékelt toll rajzon látható;" de a rajz maga, mi igen sajnos elveszett, és az említett követ, sem biró Sacken Ede Jahrh. der k. k. Central-Comision in Wien I. kötetében nem említi, sem magam két év előtt Lővőn létemben nem láttam, így tehát alkalmasint mint épitészeti anyag talán örökre eltünt.

Semmi kétség arról, hogy ezen tábori szék a királyok herczegek és főpapok által a középkorban faltstuhllá (faldisztoriummá)*) nőtte ki magát, mely főleg az első századokban gombok helyett arany vagy más drága fém, vagy ügyes elefántcsont-faragványokkal, leginkább oroszlányfőkkel, alul pedig ugyanazon állatok körmeivel volt diszitve.

Ilyen Varsányi ur által velem közlött Arechist, beneventi herczeg képén lerajzolt összerakható szék a 8-dik századból, ki Desiderius bukása után a longobardok kormányzója volt. „Kunst und Leben der Vorzeit." Dr. v. Eye és Falk Jakab. Nürnberg, 1858. Mint érdekes, és a mi tárgyunkkal némi összeköttetésben álló sajátságot, kiemelendőnek tartom azt, mi a „Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde" czimü munkában a vaskor leirásánál 461. lapon emlittetik, hogy a halottakat a sirban székekre ültették; — de milyenek valának azon székek? hasonlítanak-e a fennleirthoz, nem mondatik; bár a holttestek a szabad földben ülőfélben való temettetése, valamint azoknak olyan elhelyeztetése, hogy a homlok a térdet éri, több régészeti munkában, mely az északi népek sirjairól és eltemettetéséről szól, felhozatik.

Szintén nem lesz érdek nélkül tudni azt, hogy valamint a búsulók, úgy az áldozatot végzők is a régieknél ültek, honnan a sir a rómaiaknál *sedes*-nek is neveztetett. L. Gronov. IX. 1091.

Milyen gondot és szeretetet tanúsitottak a görögök és rómaiak egyátalán abban, hogy nem csak azon állvány, melyen a holt test a sírhoz vagy a maglyához vitetett, és maga a maglya is kellőleg diszittessék, hanem hogy a kimult családtag vagy barát maga mellett a sírboltban is mindent találjon, mire ottani hosszu mulatása alatt szüksége lehetne, mutatják a Weiss Costümkunde II. Rész 924. lapján ábrázolt sír belseje, melyben a különféle korsó- és medenczenemüeken kivül az evő-eszközöket is találjuk.

---

*) *Faldistorium*, sella plicatilis, uti nuncupatur ab Aimonii continuatore l. 5. iv c. 33. Plictilis in Chartula plenariae securitatis, scripta sub Justiniano apud Brisson. l. 6. Sella ferrea plictile valente tremisse uno, sella lignea plictile valente nummos aureos 40. Vox porro faldistorium faltestuhl, fauteuil a Germanico *falten* quod est plicare. — Graeci ὀκλαδίας vocant. Lásd Du Fresne szótárában. Aringhi Rom. sub. I. 543 lapján az appiai uton levő S. Kalixtus Pápa temetője második mélyedésében talált festményen szintén két ilyen szék fordul elő; melyek egyikén a vánkost is tisztán lehet látni. Ha Agincourt a Denkmäler der Archit. Sculptur und Malereihoz mellékelt képgyüjteményt forgatjuk, több ilynemü székkel találkozunk a középkorból, melyek a régiekhez egészen hasonlók. Itt csak XXVI. tábla 3-ik, az LVII. tábla 7. 8. 11-ik; LXVI. 3. 4. 7-ik. LXVIII. 73-ik képeit akarom felemlíteni, és mellékesen még némely egyházi kincstárban létező filcsont faragmányu székek és Dagobert királynak tulajdonított, a Louvrei gyüjteményben örzött thronra emlékeztetni. l. Manuel des Oeuvres de Bronze sat. Par Didron ainé 129. l.

Ugyanilyen sírt, mely lapos terméskőből szárazan felépült, láthatunk Guhl és Koner „Das Leben der Griechen und Römer“ czimü munkája 94. lapján, hol a kegyelet és szeretet adományait, ivócsészéket és rézérmeket nem csak a csontváz mellett találunk, hanem a sír lábánál keresztben áll egy másik síralaku készlettár, melyben több merőedény, olajkorsó, áldozat-medenczéken, bronztükrön kivül, már használatban volt agyagmécses is találtatott. Még szebb és több edény látható a 110. számu sírban, melyben az ibrikek annyi helyt foglalnak, hogy alig vagyunk képesek felfogni, merre lehettek a holttest tagjai elhelyezve.

Szükségképen pedig velük temettettek az *inferiák*. „Mortuorum sepulcris *inferebantur inferie*: lac, mel, aqua, vinum, sanguis, comae, oliva. Flores non numerabantur inter inferias, quia non cumberetantur inter inferias.“ Gronov: Thes. Graec. Antiqu. IX. 1177. l.

Hogy már sírunk korát, melyet sem feliratokból, sem a benne talált müemlékekből még közelitőleg sem lehetett meghatározni, mégis némileg megállapithassuk, szükséges, hogy a történelmi bizonyságok egyik legcsalhatatlanabbikához, az éremtanhoz folyamodjunk, mely jelen esetben ha nem egy évig, legalább egy évtizedikig engedi meg a közelítést, minthogy az érdekes, jól fentartott érmek egy egész sorozatát birjuk*), melyek bennünket útba igazítani képesek, megszünvén egy részt az érmek lánczolata azon időpontban, midőn a sír beragasztatott, és nem foglalván egyet sem azokból, melyek ezer és ezer számra az egész Dunántúli, főleg Balaton és Rábavidéki lelhelyeket elárasztják.

A budai római sírban talált érmek sorozata:

IMP CAES DOMIT AVG GERM COS XV CENS PERPP; balra néző babérkoszorús fő.)(VIRTVTI AVGVSTI; S C, e közt álló bal lábat kőre támasztó, balra tekintő fegyveres férfi alak; jobbjában lándzsa, bjb? átm. 26. mm. A zöld szirony fölött, még sárgás is észrevehető.

M COMMODVS ANTONINVS PIVS FELIX AVG BRIT; balra tekintő szakállos babérkoszorús fő, gyöngyös keret, melynél az érem széle még felebb áll;)(MINER. VICT. P. M. TRP X IIII IMP VIII, a szelvény alatt: COS V. P. P. Jobbra néző, álló Minerva, kiterjesztett jobbján a győzedelem szárnyas alakcsája, baljával lándzsát tart, jobb lábánál a paizs, háta mögött a győzelmi jelvények fára aggatva; átm. 40 mm., vastags. 7 mm. zöld és sárgás szironynyal, hátsó részén sok rozsda kupaczkával.

IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, b. néző koszorús fő;
)(P. M. . . OL VIM; női, jobbra néző alak, lábainál a bika és oroszlány, a szelvény alatt AN III; átm. 28 mm., vast. 4 mm.

---

*) Úgy látszik, hogy a Rómaiaknál nemcsak az obolus fordul elő, mint a görögöknél, hanem, hogy több érmet a koporsóba eltenni divat volt, söt hogy néha kincseiket is eltemették és ily kőkoporsót gryphekkel jelelték. Ide vonatkozólag halljuk többször idézett szerzönket Gronoviust: Graeci obolum dabant, saepe binos, quia eundum et redeundum erat, potentiores triobolum dabant *ad discrimen*, (tehát a gazdagabbak talán még többet is); placentam, polentam mulso conditam pro Cerbero IX. 101.

IMP M I . . . . . ILI-PPVS AVG, b. néző koszorús fő;
)(P M S . . . . L VIM, női alak a bika és oroszlány között, sz. a. AN. VIII. mértékek mint az előbbié.

IMP M IVL PHILIPPVS sat. ugyanazon írás, rajz és mérték, de más veret.

IMP IVL PHILIPPVS PIVS FELIX AVG PM; arcz mint az előbbi, gyöngyös keret;
)(PMS COL VIM, kép m. e. sz. alatt AN. V; mért. u. az előveret igen tiszta.

OTACIL SEVERA, b. n. arcz, mely a félholdból emelkedik, pártaszerü fejék;
)(CONCORDIA AVGG; az egyetértés Istennője ülve j. néz, jobbj. tálacska? bjáb. bőség szárva. Gyöngyös keret, átm. 21. mm; ezüst.

IMPCNQ TRAIANVS DECIVS AVG; b. néző fő sugár-koronával, mindkét oldalon gyöngykeret.
)(ADVNDANCIA (sic) AVG, az álló Istennő balra néz; átm. 21 mm; ezüst.

IMP . . . . . VS Q DECIVS AVG; b. n. fej.)(P M S COL VIM; Istennő a két állat között, a sz. alatti évszám nem látszik, átm. 28, vastag 4 mm.

IMP C GALLVS P FEL AVG b. n. koszorus fej
)(P M S COL VIM, szokott ábra; a szelvény alatt AN XIII;

. . . . . TREBON GALLV AVG ugyan olyan fej.
)(PROVI N CIA DACIA, szokott ábra mint a Col. Viminiacumnál; sz. alatt AN I; mind a kettő átm. 25 mm. vast. 4 mm.

. . . . . LVSIAN . . . . . b. n. fej, rendetlen tökéletlen, az írás és az arcz kinyomata.
)(P M S COL VIM, szokott ábra; sz. alatt AN XIII; átm. 26 mm. vast. 3 mm.

IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG b. n. fej. sugár-koronával, mind két oldalon gyöngykeret;
)(CONCORDIA AVGG; j. n. női állóalak, jb. koszorú, bjb. bőségszarva; átm. 21 mm. vastag 2 mm, ezüst.

HER ETRVSCILLA AVG; a balra forduló arcz, gerinczes fejkötővel, sarlós holdból emelkedik, finom gyöngykeret;
)(IVNO RE GINA, a jobbra néző Istenek anyja áll, jb. koszorú, bb. lándzsa, lábánál a páva; 21—2 mm; ezüst.

GALLIENVS AVG; b. n. igen fodros szakállu, sugaras koronás fej, gyöngykeretben;
)(VBERITAS AVG, a bőség Istennője jobbra néz, bjb. bőségszarva, e mellett Є betü; 21—2 mm; ezüst.

IMP CLAVDIVS AVG b. n. sugár-koronás fő gyöngykeretben;
)(PROVIDENT AVG, álló j. n. női alak, jban tartott pálczával lefelé mutat, bval lándzsára támaszkodik. 21—2 mm; ezüst.

a) AVRELIANVS AVG, balra néző sugár-koronás fő; haja, szakálla rövidre nyirbálva, gyöngykeretben;

)(ORIE N S AVG, a napsugaras fejü Istene jobbra néz és terjeszti ki jobbját, baljában a földteke, jobblábánál egy fogoly fekszik, a szelvény alatt P.; tojásdad 21—19 mm. átm. 2 mm. vastag, ezüst.

b) az előbbivel mindenben hasonló, de más veret, átm. 19 mm; ezüst.

c) IMP AVRELIANVS AVG, a fő mint fölebb, gyöngykeret;

)(ORIE N S AVG, a szelvény alatt XXI H? a sugaras fejü nap balra lép, ballábával a kezét emelő rabot tapossa, jobbjában olajág, baljában ív, hátán tegez; jobb keze alatt N; ezüst.

d) előlap mint c) nél;

)(SOLI INVICTO, a szelvény alatt P XXI; a sugaras fejü nap jobbra lép és jobblábával a foglyot tapossa, ballábánál szintén egy fogoly ül, melynek fején phrygiaiféle süveg van. Felfelé kinyujtott jobbja alatt, a fogoly feje fölött, hat ágú csillag van; baljában földtekét tart, a chlamys vége karjáról lefoly; gyöngykeret, csinos veret, mint a legtöbbé, 21 mm., ezüst.

e) előlap, mint fölebb;

)(IOVI CON SER, a szelvény alatt B. két egymással szemközt álló jobbjaikat egymás felé nyujtó, baljaikkal lándzsákra támaszkodó alak, jobbról alkalmasint a császár, balról Jupiter? ezüst.

f) előlap mint az előbbieknél,

)(. AT MIA . . .

a szelvény alatti betü ki nem vehető, két szemközt álló, lándzsára támaszkodó alak, a bal oldalon álló Victoriát tart a másik felé; 21 mm; ezüst.

a) IMP C M CL. TACITVS AVG. balra néző fej, sugár-korona, a szakáll lefelé fésülve, gyöngykeret, igen szép, tiszta példány;

)(CLEMENTIA TEMP; a szelvény alatt XXI Z, jobbra néző alak, jobbjában lándzsa, baljával oszlopra támaszkodik, ballába a jobbik elé van vetve; 21—2 mm, ezüst, valamint a két következő is.

b) IMP C M CL TACITVS P AVG, mint a)

)(FELICITAS SAECVLI, a szelvény alatt P, jobbra tekintő női alak, kiterjesztett jobbjában koszorú, baljában háromágú lándzsaféle; a jobblábánál felálló alakot meg nem határozhatom, gyöngykeret, 22—2m.

c) Előlap mint az előbbieknél;

ꟸ (ETER) NITAS AVG, a nőalak jobbra néz, baljában bőségszarva, e mellett alul Γ, a szelvény alatt XXL.

a) IMP C PROBVS AVG, balra néző sugár-koronás arcz, gyöngykeret;

)(PROVIDENT AVG; jobbra néző női alak, jobbjában földteke, bjában ferdén tartott hosszúnyelü kormánybot, a szelvény alatt XXIΣ 21. mm, és mint a többi mind ezüst.

b) Előlap mint a) nál,

)(PA X AVG, a szelvény alatt Є XXI, a jobbra tekintő Istennő

jobbjával háromágu pálmacsemetét mutat fel, baljában tartja a hosszunyelü kormánypálczát.

c) IMP PROBVS PFA VG, a jobbra néző császár fején sisak van, melyet a sugár-korona övedz, jobbjában a vállán nyugvó lándzsa, balját a kerek szögekkel kivert monoru paizs födi, mellén pánczéling, gyöngykeret.

)(PAXA V G VSTI, a szelvény alatt XXI, az Istennő mint b) én, balja mellett T; 21 mm.

d) Előlapon VIRTVSP ROBI AVG, arcz mint c) én

)(SECVRIT PERP, a szelvény alatt III XX, az Istennő, mely jobbra fordulva áll, jobbját fejére teszi, balkeze tenyerével oszlopva támaszkodik, az oszlop mellett egy I, meztelen ballábát a hosszú ruhával födött jobbláb elé veti.

e) VIRTVS PROBI AVG, a többi mint d);)(irás egészen mint d) nél, az alak jobb könyöke alatt 8 ágú csillag, baljával az oszlopra könyököl, könyöke mellett I betü.

f) IMP C M AVR PROBVS P F AVG, balra néző sugár-koronás fő, kis finom gyöngyü keretben;

)(REST ITVT OR BIS a szelvény alatt XXI, jobbra a császár felé forduló babérkoszorút nyujtó győzelem istennője, a császár ellenben, jobbjával földtekét nyujt, baljával a kormánybotra támaszkodik.

g) PROBV S PF AVG, a többi mint f)-nél;)(ADVEN TVS AVG a szelvény alatt R és Z között hosszas bogárféle állat vagy talán fekvő villám-nyaláb? vagy Syrakusa városa jelvénye l. Montf. Antiq. Gr. et Rom. 97. Tábl. 7 ábra? A császár jobbra nyargal és itt lova egy foglyot tipor, jobb kezével áld, baljában a kormánybot, feje babérkoszorúval van ékesítve.

h) IMP PROBVS P F AVG, arczkép mint g)-en)(SALVS AVG, a szelvényen H XXI; az Istennő karszékben ül, lába zsámolyon nyugszik, a jobbjában tartott csészéből a felágoskodó kigyó iszik, baljával a támlára könyököl.

a) IMP CARVS P F AVG, fő mint Probus utolsó érmein.)(AETER NIT IMPERI, a szelvény alatt KAA, a jobbra futó jobbját kiterjesztő nap, baljában kormánypálczát tart.

b) DIVO CARO, a többi mint a)-n; az előlapon a zöld szirony fölött szép fényes sárgás patina mutatkozik.)(CONSECRATIO, kiterjesztett szárnyu, jobbra emelkedő sas, mint a kettő ezüst, 22—2 mm.

IMP CARINVS PF AVG; a fő mint az előbbieknél;)(AETER NIT AVGG; a szelvény alatt KHΓ, az álló Istennő jobbra néz, jobbjában madarat tart, baljával ruhája redőit emeli, sárgas szironynyal, ezüst, ugyanazon mértékü.

a) M AVR NV MERIANVS NOB C; arcz mint az előbbin;)(VIRTVS A VGG, a szelvény alatt XXI, két szemközt álló császár, ezek lábainál Γ betü. A jobb oldalon álló jobbjában földtekével, baljával a másik által mutatott golyón álló és koszorut nyujtó győzelem Istennőre mutat, a baloldali kormánybotra támaszkodik.

b) IMP NVMERIANVS AVG, arczkép mint fölebb gyöngykeretben;

)(VNDIQVEVI CTORES, a szelvényen alul: ΓΑΓ; jobbra néző férfi alak, de babérkoszorú nélkül, jobbjában a földteke, baljával a hosszu kormánybotra támaszkodik; mind a kettő ezüst, 22—2 mm.

c) Előlap mint b) nél;

)(P (IE) T A SAVGG, a szelvény alatt KAA, jobbra néző, álló Merkur, kinyujtott jobbjában erszény, baljában a kigyós hirnöki bot, fején a szárnyas kalap, lába szárnyatlan; gyöngykeret, ezüst, mérték mint az előbbieknél.

IMP CC VAL DIOCLETIANVS PF AVG a szokott mellképpel;

)(IOVI CO N (SER) RVATORI a szelvény alatt: XXIB, a jobbra forduló, álló Jupiter emelt jobbjában villámnyalábat tart, baljával a hosszú kormánypálczára támaszkodik, jobb lábánál ül a sas; ezüst.

IMP C MA VAL MAXIMIANVS P F AVG szokott arczkép gyöngykeretben,

)(VIRTVS AVGVSTORVM, szelvény alatt XXI; balra néző Hercules, jobbjában a nehéz furkó, baljában az iv, ezen oldalról lelóg az oroszlánybőr. Jobb kezénél Γ betü látszik; ezüst, alig szironyozott, 22—2 mm.

Talán nem hibázunk, ha ezen jeles sirban talált érmeknek nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, és azokból némi érdekes következtetéseket is huzunk.

Szétszórva, mint gyakran még oly vidékeken is találtatnak római érmek, melyekről, más műemlékek hiányában, bizonyos, hogy a rómaiak soha le nem telepedtek, semmit sem bizonyítanak; azon helyekre ezerféle módon juthattak még a legujabb időben is; többet bizonyítanak a bögrékben, nagyobb fazékokban elásott kincsek, melyek hazánkban régóta, és pedig kitünő minőségben találtatnak, mint p. o. a folyó évben Bakony-Szombathelyen felszántott nagybecsü éremkincs, melyből csak a nm. kormánytól 2890 darab kisebb ezüst érem, 18·330 mm-nyi értekben jutott a magyar királyi egyetemhez, és jelenleg általam rendeztetik, hogy abból az egyetem érem-gyüjteményében hiányzó példányok pótoltassanak.

A műemlék korszakának tüzetes meghatározására pedig kétségbe vonhatatlan bizonyítékul szolgálnak a sírokban talált érmek. Ezen emlékek a halottnak temetésével bezárattak, falragaszszal annyira erősíttettek, és századok óta háborítlanul maradtak, hogy nevetséges lenne feltennünk, miszerint valaki csak egyedül hamisítási viszketegből olyan sírt felfeszítsen, hogy oda néhány darab újabb érmet csúsztasson!

Ezt tagadhatatlan elvül elfogadván, lássuk a következtetéseket. Ha Domitianus 96-dik év Kr. u. és Antoninus feltünő mérvü érmeit kivesszük, melyek mintegy elszigetelve állnak, Gordianustól kezdve Maximianusig, ki 304-ig Diocletiánnak társaságban uralkodott, a császárok — számra nézve 16-nak — érmeit majd minden megszakadás nélkül találjuk; s innen bátran állíthatjuk, hogy halottunk 284 és 304 közti években ide temettetett.

Szabad-e ebből következtetnünk, hogy a két külön álló érem, főleg az emlékszerü nagy Antoninus, gyermekkori emlékek, a többi — többnyire rövid ideig uralkodó császárok érmei — a halott élete folyta alatti lánczolatot képviselné? Természetesen ezen föltevésnél azt kell hinnünk, hogy a budai sír földjének kikaparásánál semmi pénz el nem tulajdoníttatott; mi ha úgy van, csak azért történt leginkább, mert a köznép a két rétegü szironynyal ellepett érmeket ezüstöknek nem is gyanította; bár volt eset, hogy egyes darabokat magánosoktól mégis vissza kellett kérnünk.

2-szor. A határozásnál nagy könnyebbségre szolgált az, hogy az érmek több-

nyire, majd mind, ép állapotban vannak, egyikük t. i. az utolsó még az igen rosz keverékü ezüst homályos fényével is bir; miért is őket egy-két pótolható betüt kivéve, oly pontosan valék képes leírni, mint azt az előre bocsátott sorozat bizonyítja.

3-szor. A 20 uralkodótól való 42 darab érem között csak 10 darab nagyobb mérvü bronz érem található, t. i. Domitianus, Antoninus, Gordianustól egy-egy; Philippustól 3, Deciustól 1, Treboniántól 2, Volusiántól 1.

A többi 32 darab mind ezüst, és majd egyenlő, t. i. 22 mm. átmérőjü és 2 millim. vastagságu.

Összevetve ezen szép számu ezüst érmeket, a tekintetre méltó ezüst készlettel, réz edényekkel, és a sír mellett álló tábori székkel, azt kell feltennünk, hogy daczára annak, hogy a sír maga nem egy darabból való sarcophag, mint azt az előkelő rómaiaknál hazánkban is gyakrabban előfordúlni látjuk, a halottnak mégis kitünő állásu, vagyonos embernek kellett lennie, miért is eléggé nem sajnálhatjuk, hogy a sírirást, mely talán külön, már előbb elmozdított emlékkövön állhatott, nélkülöznünk kell.

El nem mulaszthatom e helyen, hogy a honi tudomány nevében forró hálát ne mondjak Buda kir. fővárosa nemes elöljáróinak, kik lehetővé tették, hogy hathatós fellépések által a szétszórást és elkapkodást gátoltatván, az újabb kor kivánalmainak némileg elég tétethetett.

Midőn így e jelen sikerült szerzeménynek örvendünk, nem szabad egészen mellőznünk, vagy felednünk azt, mi a közel mult században ezen érdemben tétetett, vagy számunkra fentartatott.

Találtattak nemcsak a budai római utak mellett, de a szőlők közt is tekintetre méltó síremlékek, melyek egy része a nemzeti muzeumban őriztetik, míg mások házakban és pedig nem a legillőbb helyen tartatnak. Igy áll az egyik, melynek felirását *Archaeol. közleményeinkben* kiadtam a budai kamarai épület hátsó udvarában, más későbbi középkori vörös márvány síremlékekkel, és pedig ganéjverem fölött, míg a másik Ó-Budán, nagy részt a földbe ásva, egy magán házban a mészverem helyét pótolja; más utczában egy nagy koporsófedél hever sat. Az ürömi út mellett már régen hever egy nagy kőválu, de felirás nélkül, s nem kétkedem, hogy szorgalmas kutatás után még többet is lehet a régi Aquincum területén találni.

Itt csak azon sírokat szándékozom részletesebben felemlíteni, melyek külön munkákban — bár felületesen — szétszórva le vannak írva, vagy melyek felásásánál magam is jelen voltam, s így róluk biztosabb tudósítást adhatok. Miller Ferdinánd János Epitome Viciss. et Rerum. Memor. de Urbe Budensi, 111. lapon ilyformán ír: 1752-ben találtatott egy kőkoporsó, mely a másik oldalon le van rajzolva — de ezen rajz, mely sem magát a sírvalut, még kevésbé a födelet, mely egy egészen modern koporsó fedőhez hasonló és a rajzoló ügyetlensége miatt is oly kicsi, hogy a sarcophag felét sem fedhetné, a sírban elhelyezett tárgyak hűsége iránt sem kelthet bennünk legkisebb bizalmat — ezen kőkoporsó tehát hosszában 6, szélességében 3, magasságában 2 és fél lábat mér, és a belső üreg 5, 2 és 2 lábnyira ki van vájva, keletelve találtatott *a téglavetö fölötti dombocskán, szemközt a budai városmajorral, közel, mintegy 200 lépésnyire délnek, a sz. háromság kápolnájához, melyet 1710-ben Cetto János budai polgár építtetett*; *a köhidacskánál*, azon helyen, hol a *régi* (római?) *fürdö* romjai állottak.

Magáról a csontvázról, melyet semmibe sem vettek, említést nem is tevén, elszámlálja a koporsóban talált holmikat, s azokat úgy rendezi el, hogy ott a holt vázának semmi hely nem maradt volna. Ez volt egy század előtt az archaeologiai pontosságról, hűségről való fogalom.

Ime maguk a tárgyak:

Egy arany holdacska; arany fülbevalók egy gyöngygyel; arany gyűrű; korallok és ékkövek; kerek csontlap, közepén átfúrva; csontocska; réz mosdómedencze, réz lámpás az örök világosság fentartásához, — inkább rézkorsóhoz hasonlít mint mécseshez; — nagyobb fekete agyagkorsó, bronzérem Valerian császártól, ki 259—260-ig Krisztus után kormányzott — s igy ezen sír a leirtnál mintegy 30 évvel korábbi, — veres földből (terra sigillata) készült csésze; kisebb agyag-bögre; veres agyagból való kis fazék; két fekete földből készült nagyobb tálacska, melyek, a mint kivétettek, mindjárt maguktól összeomlottak; egy basiliscus, fémből; egy gyik — a rajz szerint talán delphin — szintén fémből; üveg edényke, mely puhasága miatt mindjárt összetört.

Az egész kőkoporsó *külsöleg a közepe táján köröskörül rézlemezekből álló fogantyúval volt körülvéve;* de ezt a rozsda nagyobbrészt megrágta.

Különben egyedül föld találtatott benne, mely mintegy hamúval volt keverve.

Meghallván ezen lelet hirét gyaraki gr. Grassalkovics Antal, a nm. magy. kir. udvari kamara elnöke 1755-ben Pozsonyból irt levelében megkéré a budai tanácsot, hogy az általuk a római sirban talált *örök tüzei*)* Ő felségeik számára ajándékképen felküldje. Mire a szolgálatra kész tanács a kivánt örök tüzet, a fent emlitett korsót — melyet örök mécsesnek tartott — egy szekrénykében a koporsó rajzával és a fent leirt részletekkel együtt ő Felsége Ferencz császár számára teljes örömmel fel is küldött. B. Koch Ignácz udvari titkár úr Grassalkovich grófhoz intézett leveléből az látszik, hogy Buda városának azon csinos ajándéka mindkét felségnek nagyon megtetszett, és még a levél leérkeztekor el nem volt határozva, melyikük fogja sajátjaképen megtartani.

Jelenleg ezen, alkalmasint igen szép, műdarabot a bécsi császári régiségi tárban kellene keresni; mi történt légyen a többi arany holmikkel? — azok talán nyom nélkül, ajándék vagy szerzeményképen eltünhettek; minthogy, ha még Grassalkovich levele idején még meglettek volna, nincsen kétség benne, hogy azokkal is ő felségeiknek kedveskedni a városi tanács kötelmének tartotta volna.

Ugyanezen kőkoporsóról szól az igen szorgalmas és minden adatot felhasználó Schams: Beschreibung von Ofen 659. lapon, hol Miller idézett munkáját felhozván, azon bámulkodik, hogy a római és másféle dolgoknak csodálatos keveréke az utóbbi időkből, miképen kerülhetett a kőkoporsóba? és mily módon kellene ezen leletet magyarázni? — Látni, hogy Schams úr sem foglalkozott tudományosan a régiségekkel, mivel különben semmi ellentétet nem talált volna a különféle holmi között.

Inkább figyelemre méltó az, hogy az egész talált kincset, mint a császárhoz küldött ajándékot említé, holott Miller idézeteiből ilyesmit kihozni épen nem lehet, ha csak Schams akár a budai levéltárból, akár szájhagyományból erről biztosabb tudomást nem szerzett.

Valódi rómainak véli ellenben Schams azon síremléket, mely 1802-ben nem messze a városmajortól, Fischez építőmester földjén találtatott. Leirta részletesen Stipsics Manó Alajos, a régészet egyetemi tanára, a Zeitschrift von und für Ungarn 1804-ik évfoly. 23. lapján. E kőkoporsóban volt több emlék, milyeneket a régi rómaiak a temetési szertartásoknál használtak. A talált műdarabokat megszerzé a feltalálótól, őt kellően jutalmazván, az egyetemi elüljáróság, a városi tanács beleegyezésével; felállították pedig

---

*) Azon terjedelmes tárházak, melyekből a római és görög régiségekről való tudományunkat meritjük, melyek Graevius, Gronovius, Montfaucon s a többitől oly terjedelmes szerkezetben megjelentek, sokat lehet ezen mécsesekről és a lux perpetuaról is olvasni. l. Graev. Antiqu. Rom. de lucernis sepulcralibus Octavius Ferrariustól. Tom. XII. és u. o. V. 933. B. hol az örökvilágosságu mécsesek valóban örökké világítóknak állittatnak. Ezek gyakran az emlékekben fel is akasztattak l. Gronovius Thes. Graec. Antiqu. IX. 1130. Cryptae sepulcrales *lucernas perpetuas* accensas habebant u. o. 1175.

az egyetem régészeti gyüjteményében, hol mai nap is szemlélhetők. Ezek közt feltünők: egy domborfaragású gemma, mely arany foglalványban van; egy bronz edény; áldozathoz való medencze; öntőminta, fekete borostyánkőből való három gomb, vörös gyántából alakult kép; ismeretlen anyagból álló gyürü; egy bronz érem Carinustól 282—284, tehát az általunk leirt sirral egykorú.

A sírkamra szintén, mint a fennemlített, több darabból állott, melyek ragasz nélkül összeállíttattak. A sír kinyitásánál egyik oldallap, jobbról, bedűlt, mi által az üveg- és cserépedények, valamint a váznak egy része összezúzatott. Sajátságos alakú volt az alacsony homloku, hosszu kaponya és messze hátranyúló nyakszírtcsont.

A talált holmik után itélve, ezen csontváz is valami előkelőé lehetett, s így bátran gyaníthatjuk, hogy a római divat szerint itt vonult el a régi országutak egyike, vagy hogy ezen földrész terméketlen levén, köztemetőül használtatott*), miért is hiszem, hogy e helyen ügyes kutatás után még több sírt is fel lehet találni. Azaz egy bizonyos, hogy erre a város nem terjedt, mert abban, vagy legközelebb hozzá, a temetkezés meg nem engedtetett. L. ugyanazon fennemlített iróknál, hol a temetkezésről szólnak.

A római kőkoporsók feltalálása történetében nem lesz, még a tudósra nézve sem, érdek nélkül, ha az általam, a római műemlékek kutatásában tett fontos szolgálatokért, és értelmes vezetéséért, többször hirlapilag is megdicsért budai polgár és ácsmester Goldinger János úr egyszerű, de hű és világos jelentését, melyet az ó-budai praefectoralis irodában nyertem, ide iktatom. A jelentés igy hangzik:

Jelentés a budai szölöhegyekben talált Aurelianféle kökoporsóról. Alulirottól, mint szemtanútól: 1832-ik év marczius havában, Flesser ó-budai kapás, az úgynevezett Frank Lénártféle fehér kőkereszt fölötti szőlőjében, a bécsi postauttól nehány száz lépésnyi távolságban, oly helyen, hol sem a cseresnyefa, sem a szőlőtő nem akart díszleni, ganéjvermet akart ásni.

A mint 3′-nyi mélységig jutott, egészen véletlenül egy csinosan faragott, sértetlen koporsó-fedélre akad; és azon hiszemben, hogy ezen kőlap alatt valami nagy kincseknek kell rejleniök, iparkodott tanú nélkül a nehéz munkát bevégezni. Az öreg ember rendkivüli iparkodása feltünt a szomszédoknak, s így történt, hogy általuk munka közben meglepetett, és az egész dolog az akkori praefectus Groszschmidt János, és Herchenretter Gyula tiszttartó uraknak be lett jelentve.

Említett urak azonnal megjelentek a hely színén, és intézkedtek, hogy minden sérelem megakadályoztatván, arról legyen gondoskodva, miszerint a kiásatásnál a kőkoporsó egészben megmaradjon, időelőtt ki ne nyittassék, és a leletből semmi el ne hordassék.

Ezen intézkedések után az akkori nádor József főherczeg ő fensége kéretett meg, hogy a koporsó kinyittatásánál — mert a még egészen sértetlen födél jól volt összeragasztva — jelen lenni kegyeskedjék. Ő fensége más nap 11 órakor megjelent.

Atyám meghagyásából mind az állásokhoz, mind az emeléshez szükséges szerszámokkal helyt voltam, és a födél, mint említve vala, a kőragasz által jól összeragadván, csak nagy erőködés után lőn elemelve.

A koporsóban ezen tárgyak valának: két váz találtatott, egyik (Goldinger Aurelian Avunculusáénak tartja) mely néhány évvel előbb meghalté volt, balra feküdta koporsóban, egészen egy tömegbe összehalmozva; a kaponyákon jól lehetett észrevenni, hogy fiatal emberekéi valának, minthogy a fogak még igen épek, és a csontok még nem voltak egészen kinőve, úgy hogy a bordák és végtagok csontjai még a kifejlődött ember hosszával

*) Gronovius Thes. Graec. Antiq. IX. 1146. 1167. lap.

nem birtak; hozzá járul, hogy a csontok a harmadik *) vázéinál sokkal porhanyabbaknak és puhábbaknak találtattak.

A harmadik váz nyilván csak nehány évvel később tétetett ezen szép és ép kőkoporsóba, minthogy egészen egyenes irányban, hátán fekve találtatott, csak a kaponya volt elválva és a koporsó fejaljféle emelkedésétől — talán valami földrengés által — lecsúszott. Az egész váz erős csontalkatot árult el, úgy hogy véleményem szerint ennek és a hosszu derék tekintetéből az idősb Aurelian ha nem többet, legalább 6 bécsi lábat mérhetett. Megnézvén atyám kaponyáját, így kiálta fel: Lám, lám, még ezen régi romaiaknak is fájtak fogaik, mint minékünk; mivel több záp foga üres, és kirágott volt.

Ezeken kivül találtunk 3 darab hegyes, hosszúnyaku könyüvegcsét, igen finom gyenge üvegből; az örök világossághoz való olajmécses, igen szép ötvü fémből, és egyszerü volt, de csinos alakkal bírt; mind a háromnak szájában volt a Kharonnak köteles obulus, de melyik császár képe- és köriratával, már nem emlékszem.**) Még egy kis kerek ólomlemez volt ottan, mintegy tallérnyi nagyságu, és 2—3 tallérnyi vastagságú.

Ő Fensége, midőn az egész eljárás fölötti magas megelégedését kijelentette, a kőkoporsónak a magyar nemz. Muzeumba való vitelét megparancsolá.

Ezen nagyszerű, kemény mészkőből csinosan faragott sarcophag áthelyeztetésével én lettem megbízva. Másnap elébb a kőkoporsót tizfogatu szekeren, a könnyebb tödelet pedig 6 fogatuval vittem át a nemz. Muzeumba.

A három könnyüveg, a mécses és a nagy Aurelianus-féle kaponya, az ó-budai praefectusi hivatalba vitettek, és még néhány év előtt az irodában reájuk ismertem a kályha melletti álláson, melyen könyvek és irományok közt hevertek.

A csontvázak darabjai a gödör mélyében ásattak el, bár igen sokat vittek a kiváncsiságból összecsődült emberek közül, főleg a közel falukból ide jött izraëliták.

Mellékeltem a sarcophag rajzát a felirattal együtt, mennyire azt még emlékezetben tartottam, és a meddig rövidítések elő nem fordulnak; a rövidített mintegy 4 sornyi irás, bár igen tiszta és sértetlen, a régiségbúvároknak derék feladatául fog szolgálni. Ez mindaz, mit az Aureliánféle kőkoporsóról tudok; mély tisztelettel

Budán Goldinger János,
budai polgári ácsmester.

Ime, többet tanulunk az iskolavégzett, tudományszomjas egyszerü ácsmester jelentéséből, mint tudós Miller úr könyvéből.

Háladatlansággal vádoltathatnám, ha Érdy úrnak ásatásai közül, legalább az Értesítő 1854-diki folyamában 134. l. leirottat, mely egy 1848-ban felásott aquincumi sírról, melyből egyéb készletekkel DIVA FAUSTINA († 141 Krisztus ut.) köriratu rézérem nyeretett, és a *tétényi* római sírokról, melyek leirása az Archaeol. közlemények IV. köt. I. füzetében megjelent, nem említeném.

Ezen utóbbiakban CONSTANTINVS IVN. NOB C; II-dik Constantin (317—337 Kr. ut.) veretű érmek is találtattak üvegedényekkel, agyagkorsókkal; innen látjuk,

---

*) Ezen társas sir épen nem áll elkülönítve a régi történelemben. Plutarch mondja; singulos Athenienses unum habere sepulcrum, Megarensium vero etiam 3—4 in eodem conditos esse. Gronov. i. m. 1098. lapon, és: Sepulchra non pro singulis hominibus fiebant, aut conjugibus, aut universae familiae et haeredibus u. p. 1142, és 1280. U.

**) Elég sajnos, hogy azt Goldinger úr szokott hűségével és tapintatával nem jegyezte fel. Miért? azért, hogy ezen érmek után indulva az együtt, vagy külön eltemettetést, a korszakot mikor temettetettek, és azt kipuhatolhattuk volna, vajjon ezen része a város környékének egyszerre, előbb, vagy utóbb használtatott-e temetőül, mi elég adat gyüjtése után hitelesen be fogná bizonyitani, mikor szállották meg a rómaiak ezen vidéket, és mikor lön ismét elhagyatva.

mily fontos dolog az, ha a sírokban érmeket találunk, minthogy ezek fonalán a sírok korát, sokszor egész biztossággal meghatározhatjuk.

Közel múlt nyáron, május 17-én, a sz.-endrei hajón utazván, hogy Sz.-Endre és szigetje római régiségeivel megismerkedjem, nt. Lattyák János budakeszi segédlelkész úr, volt egyetemi hallgatóm, figyelmeztetett, egy máj. 10-kén, a budakeszi köztemetőben felásott római sírra, és egy egészen ép agyagkorsóval, réz fülbevalóval és mintegy 10 darab római éremmel, melyek Maximianus, Maximinus, Licinius, Constantinus Magn. Crispus, Favia Max. Fausta Augusta Constantinus Jun. és Valentinianus uralkodóktól valók, s így az előbb általam leirt sírok korához elég közel állanak — kecsegtetvén, miket Petz helybeli lelkész úr nekem átadand, ha személyesen érte megyek, elhatároztam e holmikat gyűjteményem számára megszerezni.

Junius 8-án délután kigyalogoltam, és a sírásóval értekezvén, megigértem, hogy nem sokára az ásatás folytatására kirándulok.

Budakeszi vidékén sok jeles római műemlék találtatik, mely többnyire a gazdák udvaraiban hever. Igy találtam egy ház előtt, az irásra fektetve, gyönyörü, és igen érdekes árát, több oszloptöredéket, s egyéb faragványokon kivül egy római férfi főt is, mely jelenleg gyűjteményemben fel van állítva.

Julius 14-kén reggel Dr. Henszlmann Imre, Deák Farkas, Dőry Dénes és Mihályi János egyetemi joghallgató urakkal megjelentünk Budakeszin; de fájdalmunkra a sírásó gyógyfüveket ment keresni, és csak délben vala az erdőből haza jövendő. Addig az említett tárgyak felmérésével és rajzolásával foglalkoztunk, míg a ft. lelkész úr, szíves házi gazdánk nem tudott a munka idején valakit előkészíteni, ki azon helyen, melyen emlékeztem, hogy a sírásó a római kőkoporsót kijelelte, ásni késznek nyilatkozott.

Alig kezdtük a földnek elhányását, Romer Tamás és Tschumber Katalin sírjai között, Ponori Emil korán elhunyt neje sirja közelében, midőn 3′ mélységben a fedő kőlapra akadtunk. Első teendőnk volt, a kő fekvését és terjedettségét megállapítani, minélfogva láttuk, hogy a sír maga keletelve volt, és a csontváz benne fejjel kelet felé feküdt.

Minthogy ezen sír a jelenleg ásott újabb sírokkal épen derékszög alatt feküdt, az új sír vonalába bele eső római sír kövei a sírásónak utjában voltak, miért is e köveket csákányokkal ketté törték; ezen okból a fedél maga, mely faragatlan, nem símitott, sem irással el nem látott kőlapból állott, ásatásunk alkalmával csak 3′-nyi hosszunak találtatott; szélessége 2′ 2″, vastagsága 4″-nyi volt, és az egész alsó keretjén a kőragasz nyomai látszattak.

A koporsót képző kőlapok magassága 2″-nyinak találtatott, hossza a fejtől jobbra eső lapnak $2\frac{1}{2}$′, a sírt a fejnél záró darabnak 1′ 8″ — vastagságuk pedig 6″-nyi.

Mivel a sír alsó, a lábak felé eső részének csákányokkal való elvágásánál némi cserépedények és csontok találtattak, ezeket, a meddig érhetett, a sírásó kivette. Könnyen lehet az, hogy kisebb részletekre nem figyelve, több apróság a földdel együtt újra eltemettetett; mi egyedül egy oldalbordát és egyik kézküllőt voltunk még képesek találni.

A talált tárgyak közül birtokomba került a ft. lelkész úr szivességéből egy fekete agyag korsó, milyeneket a pórok mai nap a hazában vizhordásra használnak. Magassága $11\frac{1}{2}$″, szája nyilása 2″ 2‴, feneke átmérője $3\frac{1}{2}$‴; legnagyobb hosszasága 7″ 2‴; ásatásunk alkalmával pedig egy réz fibula, mely a közönséges fibulák alakjától, nagyságától, el nem tér semmiben.

Déltájban eljött végre sírásónk, és társával együtt hozzá fogván az előbbitől délnek fekvő helyen, észak-keleti irányban, az 1860-ban megholt Rumpl Anna sírja mel-

lett, ugyanavval párhuzamosan, találták egész épségben a másik sírt.*) Ennek fedéllapja a fej táján ki volt kerekítve és mért 1′ 7″, míg lábainál 1′ 6″-nyira volt összehúzva, — hossza 5′ 10″, vastagsága féllábnyi volt. Ez alatt nyilt maga a sírkamra, négy kőlapból összeállítva úgy, hogy a sír belső hossza 5′ 6″, fejénéli szélessége 1′ 5″, lábánál pedig 1′ 1″ volt, míg magassága 1½′-nyira ment. Az egész sírbolt 4′-nyira találtatott a föld alatt, és valamint az előbbinél alsó lap nem találtatott, úgy ennek feneke is cementtel volt kitapasztva.

Az egész sír belseje finomul szitált földdel látszott telinek lenni, mert ennek a sok év alatti folytonos átszivása azt mintegy megtömte.

Hozzá fogtunk a legnagyobb kímélettel az egyes részek kutatásához, és nem sokára a fejnél kezdvén a részletesítést, reá bukkantunk a kaponyára, mellkasra és egyéb csontokra is természetes fekvésükben. Az arczcsontok keskenysége és gyengesége, a bölcsesség-fogaknak ki nem fejlettsége, és a talált ékességek fiatal gyenge testalkotásu nőre mutatnak; az alsó állkapocsban levő fogak, főleg a metszők túlságos vásottsága rendetlen állkapocs állása, a fogaknak hibássága és kirágottsága beteges állapotra látszanak utalni; hasonló gyöngeségüek voltak a többi csontok is, melyeket vékába összeszedetvén, újra eltemettük.

Fejénél találtatott egy bronz fülbevaló töredéke azon finom sodronynyal, melylyel az a fülbe kapcsoltatott, és kis bronz-pincette, mely nem más, mint a római *volsella*, csipesz, a haj vagy szőr kihúzására. Ezek gyakran találtatnak északi, férfi sírokban is, melyekben, mint a mienkben, mécses nincsen, s így a mécses béle kihúzására nem is alkalmaztatattak; hanem inkább az előbbi czélra szolgáltak. L. Lindenschmit fennidézett munkája 26. lapját. Nyaka körül egy darab négy vonalnyi hosszu, 3 vonalnyi átmérőjü szélein rovatolt kőgyöngy, nyolcz darab kisebb ilynemü gyöngy, és 64 darab 1 vonalnyi keskeny, 2½ vonalnyi átmérőjű sötétkék üveggyöngyet kikapartunk.

Lábainál találtunk egy kisebb agyagbögrét, füle le volt törve, keskeny 1½″-nyi nyaka 1″ 3‴ szájjal végződik, legnagyobb hasassága 3 ″ lehetett, összevont talapzatának átmérője 1″ 9‴. Egy fekete mázolatlan agyag, fülesfazék, melynek magassága 3 ″, szája nyilása átmérője 2″ 1‴, karimája 4‴, legnagyobb hasassága, mely fenekétől 1″ 8‴ magasságban van, és majdnem élbe fut össze, 3″ 7‴, az onnan igen hirtelenül összehúzott fenék átmérője pedig 1″ 3‴, úgy hogy az aránytalanul széles edény ezen keskeny talapon alig tud megállni. Továbbá állt lábainál egy vereses tejes-köcsög alaku korsó, fogantyú nélkül, melyet egyik ásó emberünk türhetetlensége miatt, midőn majd fenekéről a földet kitisztította, ki akarván húzni, ketté szakasztott, úgy hogy darabjait csak nagy vesződséggel tudtam ismét összeragasztani. Ennek magassága 8 ″, szája nyilása 2″ 10‴, legnagyobb hasassága 6″ 8‴, feneke átmérője 2″ 10‴. Egyedüli ékessége hat mélyebb barázda nyakán, mi által mintegy öt pálczatag támad. Ezt födte egy közönséges másolatlan fekete anyagu tányér, milyenek mai nap is pórainknál dívnak. Ennek felső karimája átmérője 8″, feneke bensőleg 4″ 6‴-ig összemén, míg kivülről 5″ 6‴ teszen; miből eme cserépedény vastagsága kitünik.

Ily korsók és tálak más, főkép szegényebb sírokban is találtatnak, igy például abban, melyet 1861. máj. 18-kán Győrött felásattam, s melyről a jelentést a „Győri tört. és régészeti füzetek“ I. kötet 284. lapján lehet olvasni.

Hogy pedig ezen sírok is középosztályu embereké lehettek, a talált műemlékek egyszerüsége és szegénysége bizonyítja.

---

*) A régieknél a keletelés nem tartatott mindenütt okvetlenül szükségesnek. Igy látjuk, hogy a két felásatott sír derékszög alatt áll egymásra; de Gronovban is olvassuk: „Sepeliebantur versus orientem Megarenses, et Phoenices versus occidentem.“ IX. 1091.

Ezek Buda környékén a római sírokról való eddigi észrevételeim. Bár szolgálnának másoknak buzdításul, és tüzetes tanulmányozásul.

Ha már azt kérdi valaki tőlem, van-e ilynemü ásatásoknak valami történelmi haszna is? Azt felelem, hogy van; mert belőlük nemcsak a rómaiak temetkezési módját, megismerjük, de a történelmi adatokat foglaló sírirásokból, mértföld-mutatók és hidalásoknál használt ünnepélyes országos felirásokon kivül, helyi ismeretünk is szaporodik, erősödik, tisztul.

Lássuk most mit nyertünk ezen néhány sírban talált érmek megismertetéséből. Azt tudniillik, hogy az *aquincumi*, Érdy által felásatott sír a legrégibb, Kriszt. után 141-ből való; következnek a *városmajor* táján találtak, és pedig: a Miller által leirt 254—260; Schamstól leirt Fichezféle 282—284; az általam leirt Drascheféle 284—304-ig; ezt követi a *tétényi* az 317—337, utolsók a budakesziek 284—375-ig.

Ha még több ilyen adattal birnánk, és az eddig kiadott, *Aquincum* környékén felásott, felirásokat összevetnők, mindenesetre mindig érdekesbbé és érdekesbbé tehetnők az ingatag, homályossága és sokban tétovázása miatt nem elég ingerrel és érdekkel biró római pannoniai történelmet, mely reánk nézve elég fontos, mert bár belőle mívelődési történetünk közvetlenül nem folyt, mindenesetre mégis legalább közvetve, bár századok múlva, őseinkre is hathatott.

Végre csak még nehány, jó szivből eredő, szót:

Ha Schams többször idézett munkájában a LXXV. fejezetet olvassuk, melyben nemcsak lelkesedéssel, hanem valódi elragadtatással értekezik 1822-ben mindazon műkincsekről és emlékekről, melyek a nagyszerű aquincumi romok közt akkori időben, főleg Németh kamarai praefectus ur figyelmét magukra vonták, csodálni lehet, hogy még nem találkozott társulat, mely a tudomány világánál iparkodott volna bizonyos észleleteken alapuló terv szerint állhatatosan ásatni, és mi még a föld alatti műemlékekből menthető lenne, menteni, vagy legalább azon lenne, hogy még az itt-ott fennlevő romok, a mai tudományosság állásához képest felvétetnének.

„Kétségen kivül el van itt temetve a magyar Herculanum, mint ezt Ferencz Károly ő fensége 1820-bani ittlétekor, igen találólag nevezé; mely sok nevezetes felvilágosítással szolgálna a régi- és hazai történelemnek, ha a tudományos férfiak valamelyik egylete, közös költségen a régi római várost az emelkedések által kijelölt helyeken kisértené kutatni, azon helyeken, hol a szántóvas erőszaka már sok műemléket legnagyobb díszétől megfoszta.“ Igy Schams 663. l.

Ha bár Herculanumot nem találhatunk, mert itt többé földfölötti építményekről és egészen felszerelt házakról szó sem lehet, hol 1500 évnél több mind azt pusztítá, mihez a föld szine fölött juthatott; de van azért még elég magában a föld gyomrában, mint ezt a csigahegy körüli ásások, melyek a szántóföldeket biró gazdáktól rendesen minden őszszel csak azért tétetnek, hogy földjeiket tisztítsák, és olcsó uttöltő anyagot nyerjenek.

Egy másfél ölnyi mélységben egész házalapokat, a szobák beosztásával lehet találni, a Schams által említett hypocaustumot, még most is födi a föld, egy kiváncsiabb, vagy pénzesebb utókor számára, — és még is nem itt, hol az eredmény bizonyos, akarunk ásni, — hanem másutt, hol az eredmény még nagyon bizonytalan.

Hijában vádoljuk a tudósokat, hogy reá nem érnek, vagy hozzá nem akarnak fogni ily munkához. Reá is értek, hozzá is fogtak, de pénz nélkül ily költséges vállalat nem sikerülhet. Pedig azon urak, kik már az említett helyeken ástak, nem osztakozásra fektették tervüket, mely csak megint a talált emlékek szétporlására vezet, hanem lelkesülve a honi tudományosság előmozdítása szent tüzétől, mindent a m. nemzeti muzeum-

nak, hol illik, hogy minden, mi honunkban ép, jó, szép, és a tudomá nynak szolgálatot tevő találtatik, összegyűjtessék, akarták ajándékozni, és ajándékozták is.

A bécsi Allgem. Literatur-Zeitung f. évi 45. száma 397-dik lapján álló vádat, hogy a classikai régiségek, melyek Pannonia területén elszórvák, még eddig a magyar történelmi irodalom részéről a kellő ápolást nem nyerik; sőt hogy ilynemü munkákbani feltünő hiányt hazánk ezen érdekes korszaka egyenesen *elhanyagolásának* kell nevezni, magunk is aláirjuk, hanem hogy a három évtől fenálló archaeologiai bizottság, melytől Vass József „Erdély a rómaiak alatt“ munkájának ismertetője Pannonia történelmét várja — oly annyira az elhanyagolás vádját érdemelné, „Archaeologiai közleményeink“ is czáfolják; sőt állíthatjuk, miszerint a római kor, és a barbar nyomokat, merre csak lehet, legnagyobb érdekkel követendjük, és mindkettőt követnünk kell is, ha a régészetet nem akarjuk, mint a magyar könyvészetet, a magyar irodalmi tárgymutatót, és más efféléket luxusnak tekinteni, és azon kincsek iránt, melyeket más római tartományok tudós lakói tőlünk irigyelnek, oly közönbösséggel vádoltatni, mint azon törzsök, melyekkel összehasonlítatni nem akarnánk, ha továbbá is el kell szenvednünk azon szemrehányást, hogy a kisebb Erdély eddig is többet tett Magyarországnál — s ha szégyenpír nélkül eltürhetjük, hogy ismét Mommsenek jőjjenek hazánkba a római feliratokat hitelesítendők, és birtokunkban levő kincsek fölött bennünket felvilágosítandók.

Az idő is halad, halad a tudomány is; — ki ebben nem halad, megelőztetik, és még oda sem képes sokszor felkapaszkodni, hol a nálunk szemesebb, szorgalmasb, lelkesebb buváraink állottak.

Ha a várt nagyobb épitmény kezdetét csak egy gondolattal is elősegitettem, eléggé meg vagyok jutalmazva.

1.

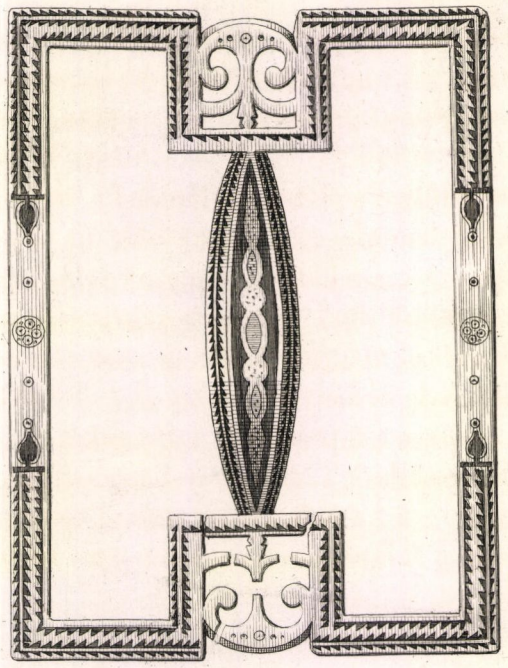

2.

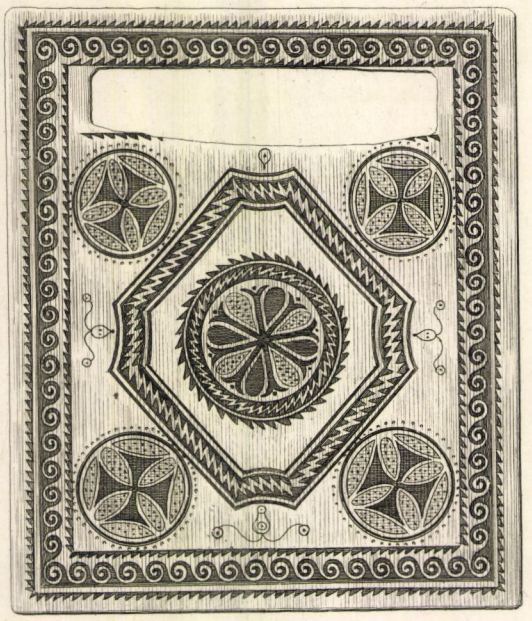

3.

4.

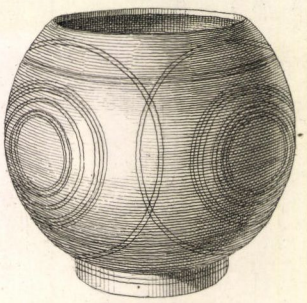

5.

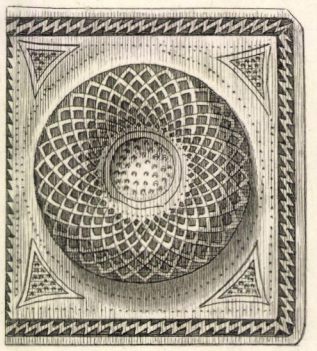

6

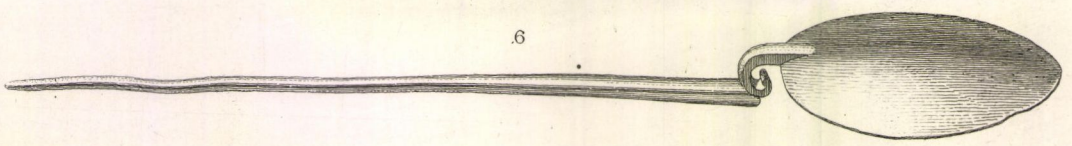

7.

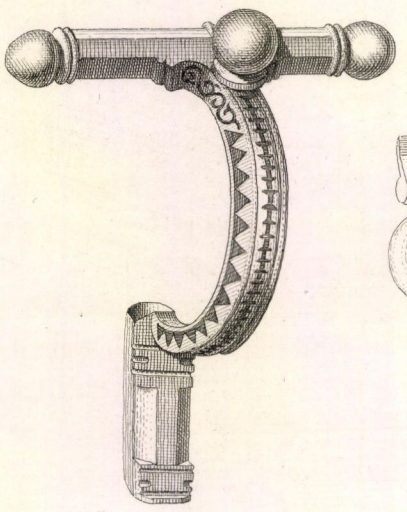

8.

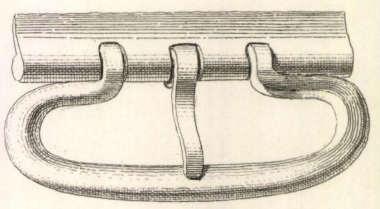

9.

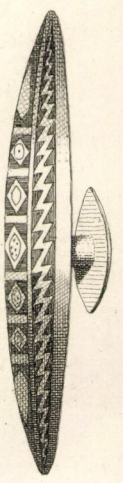

10.

rajz. és metsz. Doby J.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

A SZATHMÁRI PÜSPÖKI MEGYÉNEK

KÖZÉPKORI

ÉPITÉSZETI RÉGISÉGEI.

IRTA

DR. HENSZLMANN IMRE.

Középkori kereskedelmi út.

A középkor ismerte és használta azon kereskedelmi utat, mely Magyar- és Erdélyországon keresztül vezetve, összeköté Európa északi tartományait a kelettel. Ezen út körülbelül egy irányu a tervezett oderbergi-tiszai vasút vonallal, csak hogy a régi meglehetős egyenes vonalat tartott meg, míg a vasút sok, csaknem épszögü töréseivel, inkább a mainap uralkodó politikai nézeteknek és a már meglevő vonalak követeléseinek fog megfelelni.

Az említett középkori útnak Magyar- és erdélyországi részét még sok helyütt építészeti emlékek jelelik; ismerjük a szepességieket és kassaiakat, a szathmári püspöki megyéit ime csak pár hét előtt pontosabb vizsgálat alá vettük, míg Erdélyország északra fekvő emlékei mindeddig még nem estek archaeologiai tanulmányozás alá.

Kassa Sz. Erzsébet nevü temploma fő párkányzatának horonyában, közvetlen a nyugati csúcs északi szöge alatt ily tartalmu felirás van karczolva; "

Anno 1497. Christi Ecclesie Nicolaus Crompholtz de Nissa (Neisse, Sileziában) reedificavi turim superiorem ac clipeos tectales omnes tres, que omnia destructa erant per obsidionem civitatis per Albertum Polonie, Regem, addo horale diale (?) tempore plebani Joanis Crom Doctoris Vitrici Joanis Czimerman d' Olzna" (Oels, Sileziában.) *)

Bizonyos, hogy a középkorban nem a silesiai, rochlitzi iskola, hanem a bécsi gyakorlott befolyást a magyarországi építkezésre, és maga a Crompholzot megelőző, kassai születésü, Krom István mester a bécsi sz. Istváni névlajstromban fordul elő 1430. körül „Stephan Cromaurer" név alatt.**) Annál feltünőbb, hogy mindjárt Krom után, nem csak sileziai mesterrel, hanem sileziai egyházi gondnokkal is találkozunk Kassán, oly épületnél, mely nem csak a felvidéken, hanem az egész országban a legjelentékenyebb. E körülményt máskép nem, mint igen közel viszonyból magyarázhatni, mely Kassa és Silézia közt ama időben létezett.

Hasonló viszony uralkodott Kassa és a mai szathmári püspöki megye közt, mint

---

*) Lásd „Kassa városának ó-német stylü templomai" rajzolá és magyarázá Henszlmann Imre, Pesten 1846. 16-ik lap.

**) Lásd „Der Stephans-Dom in Wien v. Fr. Tschischka 1832." 4-ik lap. Krom születési helyére nézve pedig Kassa városának levéltára felel, hol a „Krom" család tagjai többször fordulnak elő a XV-ik század második felében. Egyébiránt Tschischka még több Kassai születésü kőmíves nevet talált a sz. István templomára vonatkozó számadásokhan, jelesen: „Niclas von Kaschaw von 1420 bis 1430" 3 ik lap, és von 1415 bis 1420, 4-ik lap és továbbá „Hanns Niederhaim und Caspar von Kaschaw 1427 bis 1430." 4-ik lap.

ez azon befolyás után világos, melyet az előbbinek építményei akkor az utóbbiéira gyakoroltak; de világos ez még inkább abból, hogy ezen befolyás az említett püspöki megyén keresztül és azon túl tovább is elterjedt Erdélyországban, nevezetesen Kolosvárra, melynek fő temploma töveivel, támaival és kettős lépcsőjével szemlátomást utánozták a kassai épület hasonnevü tagjait.

Ezen utánzást több erdélyi templomban is észrevehetni, sőt állíthatjuk, hogy a kassai építmények befolyása csak magával Erdélylyel végződik, Brassó táján.

A fenemlített középkori kereskedelmi út tehát a Szepességről Abaúj, Zemplén, Ungh, Beregh és Szathmár megyéken kelt át Erdélyországba. Az út, melyen ez történt, a karpáthi közép bércz tövén keletfelé Munkácsig haladott, honnan épszög alatt egyenesen délfelé sietett Bereghnek és Bereghszásznak, s innen, Tisza-Újlakig kanyarodva, ismét keletfelé haladott Nagy-Szőllősig, Ugocsa megyében. Itt érte el első csomópontját, melyről keleti és déli ágra oszlott. Az előbbi érintette Mármarosnak öt korona-városát: Huszthot, Visket, Técsőt, Hosszumezőt és Szigethet, s innen dél- és utóbb nyugat felé kanyarodott Nagy-Bányára. Az útnak más, azaz déli ága Királyházán, Fekete-Ardón, Nevetlenfalun, Aklin, Halmin, Egrin és Batizon keresztül érte el Szathmár-Némethit, s innen elébb észak, utóbb kelet felé fordulván Sárköz-Ujlakon, Sárközön, Aranyos-Megyesen, Apán, Színyér-Várallján és Misztótfalván át egyesült, a második csomóponton, Nagy-Bányán, a keleti úttal, hogy mindketteje együtt Erdélybe kelhessen át.

A mostani püspöki megyének e két fő útja mellett létezett még számos más út, kivált Szathmárnak Szamos és Tisza közti sikján, főképen e folyó partján, és ezen utakat még ma is számos fenmaradt építészeti emlék jeleli.

Feladatunk vala*) e püspöki megyének mentül több emlékeit látni, vizsgálni és felmérni: e szerint kutatásunk tere három pont által lett határozva: északkeleten Mármaros-Szigeth, délkeleten Nagy-Bánya és északnyugaton Bereghszász által.

Munkálatunkat a legújabb szathmári püspöki megyének, csak pár héttel megjövetelünk előtt megjelent schematismusa tetemesen segítette; mert itt találtunk feljegyezve minden, még fenmaradt, régi emléket. A lajtsromot, tárgyismerettel maga a püspök ő excellenciája készité, s abba csak azt jegyzette fel, miről személyesen meggyőződött, A régi épületek tehát jól vannak meghatározva, és nincs felvéve a lajstromba újabb építmény, sőt létezik a megyében még több, a 117 megnevezett régi kő-templomnál, mert magunk is, ő excellenciája társaságában, fel nem jegyzettet találtunk Csegöldön.

E példányszerü schematismusnak más nevezetes előnye az, hogy abban sok, a fennmaradt emlékekre vonatkozó régi okmány van idézve. E szerint a munka tetemesen segíti az archaeologiai vizsgálatot, és ha minden püspöki megyének ily elv szerint és hasonló ismerettel készített schematismusa volna, rövid idő alatt megismerkedhetnénk hazánk müemlékeivel; mi jelenleg annál nehezebb, minél csekélyebb költség évről évre efféle tanulmányozásra fordítatik.

Erdélyből jövén, az első nevezetesebb pont, melyet a szathmári püspöki megyében sept. 7-kén elértünk, *Nagy-Bánya* volt.

A schematismus említi, hogy hajdan itt több figyelemre méltó templom létezett, jelenleg csak egyiknek tornya és fél kapufele áll, a többi mintegy husz év előtt 300 fo-

---

*) Az archaeologiai bizottság részéről ki voltunk küldve, Römer Floris, Schulcz Ferencz építész és magam a szathmári püspöki megyének vizsgálására középkori archaeologiai tekintetben.

rinton adatott el és romboltatott le. Az épületet a Hunyadiak korából származónak tartják, mit, úgy látszik, a toronyba befalazott Hunyadiczímer is erősít: azonban a stylnek jellegei régibb időre mutatnak; t. i. nagy Lajos korára, melyben és melytől a város vette szabadalmát. Ehez járul a szabadalmi oklevélnek következő pontja: „*donec ad ejus (ecclesiae) perfectionem plene deveniant*, medietas decimae frumenti et vini ad opus ecclesiae (detur), item census depositionis, vini, census mensurae et census staterae, qua perfecta usibus communitatis perpetuo applicetur.“

A torony alakjára nem voltak befolyással a kassai épitmények; de a kapuzaton a kassai sz. Mihály kápolnájának befolyása világos, mind kapufele elrendezésének egész elvében, mind oszlopfejei díszén, hol ugyanazon lombozatot látjuk, mely először a kápolna kapitaeljein, másodszor itt, s többé alig fordul elő a középkori épitészet maradványain.

Nagy-Bánya a régi „Rivulus Dominarum“ levéltárában igen jeles pecsétnek viasz-lenyomatát láttuk. E lenyomat az 1480-ban czéhé alakult szűcsök szabadalmi levelén fordul elő, de mindenesetre régibb ezen évnél; származván, igen hihetőleg, a XIV. század azon idejéből, melyben (1347-ben) a város szabadalmait nyerte. A lenyomat, fehér viaszból készült csészében zöld viaszon van, nyolczszögü, ezen felirattal: „Mutuus amor civium optimum est civitatis firmamentum.“ Benső terén sz. István ül kősziklán, a kormánybotot és országalmát tartván kezében, két oldalán a szikla egy fokkal alacsonyul, melyen két cserfa látható. A király alatt balra nagy körivü kapu bányába vezet, mely előtt térdeplő bányász a sziklát töri, jobbfelül más bányász targonczával közeledik a nyíláshoz. A pecsét munkája kitünő, rajza oly remek, hogy alig láthatni jobb középkori pecsétet; miért is fentartjuk magunknak azt külön magyarázni és kiadni, azon sikerült rajz szerint, melyet Pap Zsigmond e czélra készíteni szíveskedett.

Sept. 9-kén elhagytuk Nagy-Bányát és Szathmár-Némethi felé utazván, találkoztunk Szinyér-Várallján Schulcz Ferencz épitészszel, ki a többi úton társunk és segédünk volt. Ezen úton láttuk a *misztótfalusi*, *szinyér-váralljai*, *aranyos-megyesi*, *apai*, *sárközi és sárköz-újlaki* templomokat, melyek szerint mindjárt útunk kezdetén a kisebb templomok korát és elrendezését birtuk pontosan meghatározni.

A püspöki megyének már 1833-ban megjelent schematismusa említi a levéltárnak egyik okmányát, mely bizonyítja, hogy Báthori Zsuzsánna Mór, horváthországi bán magtalan özvegye templomokat épittetett Misztófalván, Szinyér-Váralján, Aranyos-Megyesen, Apán, Sárközön, Sárköz-Újlakon (ezek ma is fenállanak) és Illobán (ez eltünt.). *)

A hat fenmaradt épület nyomán biztosan meghatározhatni az egész vidék falusi templomainak elrendezését és styljét a XV-dik században. Igaz ugyan, hogy csaknem ugyanazon elrendezés fordul elő hazánk majdnem minden csúcsíves templomán, még pedig a Dunántúl már a XIV-ik században is, honnan következtethetni, miként ezen elrendezés, mint a legczélszerűbb, már korábban származott át Németországból a régi Pannoniába, s csak innen terjedt el később hazánk keleti részére; de midőn a csaknem ugyanazon elrendezése mellett a magyar két vidéki templomkáiban találtatnak stylbeli

*) „Teste manuscripto in archivo dioecesano recondito Susanna Báthory, consors Mauritii, Bani Croatiae habitans in arce sua Várallja, post fata mariti orbata omni prole plurimum bonorum suorum haeredes constituit ecclesias. Aedificavit septem ecclesias, nempe: Misztótfalvensem, Illobensem, Váraljensem, quam tribus praediis ditaverat: Kácz, nunc Kácza, Lánamező et Tőkés, — Apaensem, Aranyos-Megyesensem, Sárközensem et Sárköz-Ujlakensem. Ex his hodie solum Váraljensis est iuris catholici; Illobensis nullum amplius vestigium; Misztótfalvensis non pridem est diruta (ez nem volt a középkori, s a többi megnevezetthez hasonló, mert ez még fenáll), reliquae sunt in manibus reformatorum, a quibus Váraljensis saeculo superiore solum difficillime est vindicata.“ Schemat. pag. 121 et 122.

különbségek, nevezetesen a szelvényekben és díszekben, ugyanezen különbségekre figyelmeztetnek a Báthori Zsuzsánna által emeltetett emlékek is, igy határozván meg közelebbről mind maguk, mind a magukhoz hasonló korát; s ezek szerint

A magyar falusi csúcs-íves templom elrendezése áll:

egyes hajóból, melynek keleti oldalához mindig a szentély, nyugatiéhoz többnyire torony csatlakozik.

A *szentély* keleti zárásával többnyire a templomka egyetlen oltárát veszi körül, e zárás többnyire a nyolczszög három oldalából áll, és sarkain kifelé szökő támakkal van erősítve, melyek a bolt-gerinczek oldalnyomását fogják fel: belül, a sarkokban, fél oszlop emelkedik, mely fölött a gerincz a szentély zárásának közepe felé fut fel, hol a zárkő körül pontosul össze; nem ritkán a féloszlop hibázván, helyét gyámkő pótolja, a gyám- és a zárkő néha az egyház jóltevői czímereivel van diszítve; a gerincz anyaga faragott kő, míg a gerincz közti bolt-süveg téglából van rakva, az előbbi képezvén a boltozatnak mintegy erős csontvázát; a boltnak csaknem egész nyomása ezen pontosul össze, végén és irányában a tám növeszti a tám ellentállási erejét. Két-két féloszlop és két-két tám közt nyílik a hosszu keskeny ablak, de a falusi templomban csak a szentély-zárás délkeleti és keleti oldalán, sőt még ez utóbbinál is többnyire hibázik. Ezen ablaknak csúcs-dísze a XIV-ik században egyszerübb s közelebb áll a tiszta geometriai alakhoz, míg a XV-dik században leginkább a hal-hólyag vagy láng (Fischblase, flamboyant) alakját öltvén, ezzel árulja el keletkezésének későbbi korát. A szentély-zárás északi, vagy evangeliumos, oldalán gyakran a falba mélyedt fülkét látunk, mibe, mivel az oltárszekrény alatt csak szent képecskékkel ellátott tábla (predella) volt, de az oltáron szentségház (tabernaculum) nem létezett, a monstrancziát zárták el; délfelé pedig az epistolás oldalon, nagyobb és alacsonyabb fülke egy vagy több papnak szolgált ülés helyéül. A szentély-zárás nyugati részén áll az egy- vagy két osztályu *hosszszentély*, melynek déli falában tám és ablak látható, míg északi oldalát többnyire sekrestye foglalja el. Néha a szentség-fülke és papiszék a hosszszentélybe vitetett át, melynek osztályai kereszt-boltozattal vannak födve, gerinczei, a szentély-zárásának megfelelőleg vagy féloszlopon, vagy gyámköven emelkednek. Ritkán hibázik a szentély zárásában vagy a hosszszentélyben, amabban a csillagos, emebben a minden osztályát fedő keresztbolt; melynek hiánya a község nagy szegénységének jele.

A szentélyt a hajótól a *diadalív* választja el; ez csak gazdagabb és későbbi korból származó templomkákban van tagozva, közönségesen pedig egyszerü, hanem erős, heveder ívet képez; alakja csúcsos, s csak régibb vagy igen alacsony templomkákban közelíti meg a félkört. E félkör alatt, annak kezdetén, nagy fagerenda, az úgynevezett diadalgerenda vonult el a magasban, melyen üdvözitőnk a keresztfán, a b. szüz és sz. János evangelista állottak fából faragva.

A diadal ív nyugati oldalán nyúl el a szentélynél tágasabb *osztatlan hajó*, mely többnyire hosszabb szélességénél, ez fogadja magába a községet; kisebb vagy nagyobb hosszának megfelelőleg mindkét hosszfalán kevesebb vagy több tám szökik ki, míg a szentélyével megegyező hosszu és keskeny ablak csak déli zárfalában nyilik; az északi zárfalon nincsen ablak, részint a léghuzam elkerülése végett, részint azért, mert ide voltak festve a nagy kiterjedésü falképek. Gyakran a hajó déli falát mellékajtó töri keresztül, ez többnyire a valamivel nagyobb templomoknál fordul elő. A hajó ritkábban van boltozva, ha igen, akkor két-két az ellenkező falon kiszökő tám közt erős heveder-ív emelkedik, — többnyire két gyámkő van, és két-két heveder közt terjedt el a keresztbolt, ha nem, akkor a boltozat helyett fekirányos fa-mennyezet födi a hajót, s ilyenkor sok esetben, az egész

hajónak csak négy táma van, mely mindegyik sarkából diagonal irányban szökik ki; kisebb hajónál, ha ez boltozva van, már ezen négy tám is elegendő, az egyetlen keresztbolt oldalnyomásának ellensúlyozására.

Rendesen a hajó nyugati homlokzatának közepén áll a *torony;* ez az épületnek nem mulhatlanul szükséges része; azonban hol előfordul, többnyire négyeg alakban száll fel alólról s a nyolczszög alakba csak nagyobb magasságában megyen át; falazott része többnyire nyilt arkadokkal végződik, ezek fölött emelkedvén a magas és hegyes fasisak. A torony a hajóhoz ragaszkodván, keleti falát közösen birja a templom nyugatiéval, de nagyobb magassága miatt e falat erősebbé, vastagabbá kell tenni, mint minő a templomé, a toronynak többi fala szabadon áll; a nyugati fal két sarkán áll vagy diagonal irányban két, vagy épszög alatt négy tám, mely fokonként kisebbedő kiszökéssel fut fel, a nyolcz szögbe tört tornyoknál e törésig, a négyeg alakuaknál pedig még magasabbra. Átalán a nyolczszögbe átmenő torony újabb eredetü; azonban e szabály azért kivételes Szathmár vidékén, mert Erdély a négyeg alakot még nagyobb templomai tornyainál is megtartotta, és Erdélynek e tekintetbeni befolyása folytán a négyeg torony annál gyakrabb még a XV-ik század végén is, minél inkább a szathmári püspöki megyében közeledünk Erdélyhez. A toronynak fő alakja tehát e vidéken nem határozza el a korát; de e czélhoz járul a torony falait keresztül törő fő-kapu és ablak, és azon szelvényes tagok, melyek a toronynak párkányzatát és talapját képezik. Hol a kapuzat felén dúsabb tagozatot, s főképen körtve alakú féloszlopot látunk, ott a tornyot újabb korunak kell nyilatkoztatnunk; viszont, az egyszerü, csaknem román stylü, fél-oszlop nélküli tagozat nem mindig mutat régi korra; mert ezt, mint kevésbbé költségest, később is használták Szathmár vidéke szegényebb községeiben, sőt néha arra még a XV-ik század végén is nem csúcs hanem körívet tettek fel. Ilyenkor a párkányzatok határoznak, és határoznak a torony ablakai egyetemben az osztályokkal melyekbe törvék, határoz a torony csarnoka és a torony falának beillesztése a temploméba, határoz végre a tám, mely a toronynak sarkait erősíti.

Hol torony nincsen, ott a főhomlokzat, kivéve a főkaput, többnyire puszta és disztelen; ritka Szathmár vidékén a főkapu fölötti csúcs-íves, de még rikább a kerek ablak, több esetben még maga a csúcs is hibázik, s akkor a tetőnek négy lejtője van, vagy is sátor-tető.

Néha a falazott torony helyett, fatorony száll fel a templom nyugati oldalán, néha ily torony csak a tetőből emelkedik ki, a németnek úgynevezett Dachreiter-je. Hol pedig a toronynak mindezen neme hibázik, ott a templom közelében fa haranglábat látunk, mely bár mindig újabb alkotásu, mégis megtartván a hagyományos alakot, ez által veszi igénybe figyelmünket.

A szathmári püspöki megye falusi templomainak arányai igen változnak, a községek tagjainak száma szerint, pedig oly annyira, hogy a nagyok háromszor is nagyobbak a legkisebbeknél.

E templomok nagy többsége a reformatio óta eleinte a lutheránosok, utóbb a kálvinisták birtokába ment át; miért is azokban igen ritka a régi felszerelés: az oltárok helyébe állt a puszta asztal, a szentélybe szék, sőt karzat állíttatott, a régi képeket vagy kivetették vagy bemeszelték, úgy, hogy falfestvények nyomai csak esetleg tünnek elő az azokat befedő mészréteg alatt. Ide s tova régibb kelyheket látunk, melyek a XV-ik vagy XVI-ik századból származnak.

Mellékeljük a magyar falusi templom typusának alaprajzát, melyhez legközelebb áll a vetési templomé;

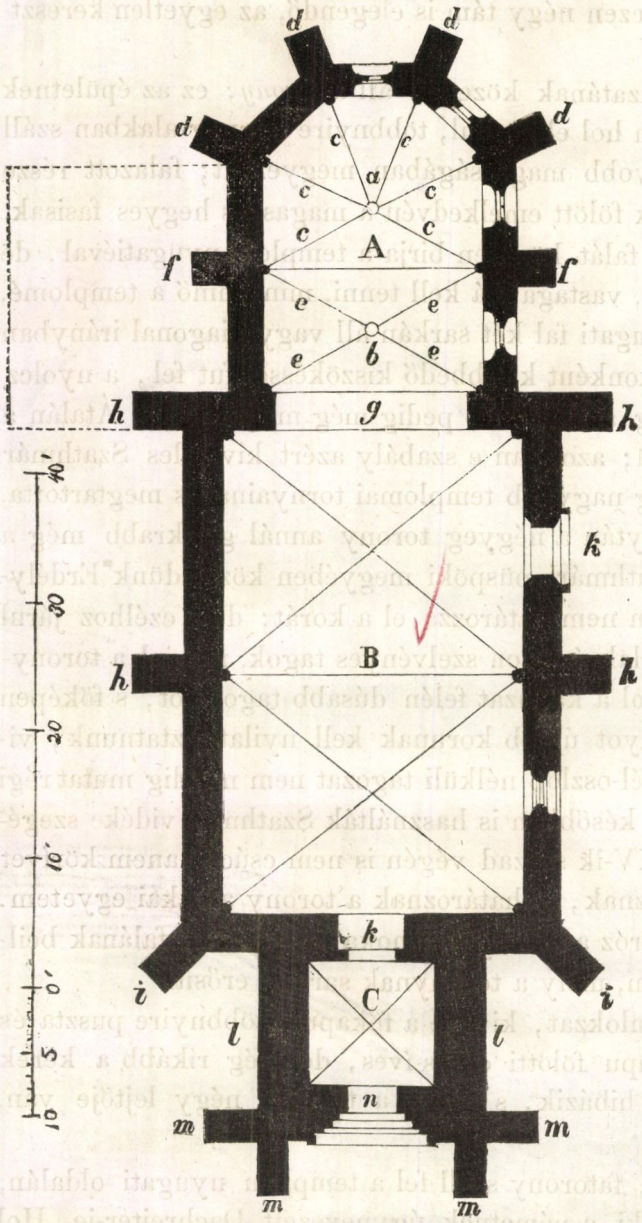

A szentély, B hajó, C torony.
a szentélyzárás
b hosszszentély
c c c c c c a szentélyzárás bolt gerinczei,
d d d d támai,
e e e e a hosszszentély bolt gerinczei
f f támai,
g diadal-ív
h h h h a hajó épszög alatti támai,
i i a hajó diagonal irányú támai,
k k a hajó déli mellék- és nyugati fő-kapuja,
l l a torony északi és déli fala,
m m m m a torony négy táma,
n a torony csarnokába nyiló kapuzat.*)

Kirándulások.

Sept. 10-kén reggel kirándultunk Batizra és Lazariba, s onnan visszajövet délután Erdődön keresztül Béltekre.

Másnap reggel meglátogattuk a már a szathmári püspöki megyén túl fekvő *Ákost*, hol román stylü, a XIII-ik század elejéből származó templom maradt fen. Feltünő ezen templomnak közel rokonsága az erdélyi harinai (Münz- vagy Mönchsdorf) templommal, melyet két héttel elébb láttunk, s mely a bécsi „Archaeologiai Évkönyvek“ III. kötetében van ismertetve. Mindketteje egészen elüt szomszédjaitól, minek magyarázgatása nem elegendő a czélnak külömbségét tekinteni, mindketteje valaha kolostor-templom levén. Itt külömbség van a korban, stylben és iskolában is, s talán az ákosi templom az egyetlen, mely a tatárjárás előtt épült e vidéken; de még amugy is eltér feltünőleg magas arányaival az e korban emelt többi magyar zárdák templomaitól, és közeledik inkább amaz erdélyi templomokhoz, melyeknek roppant magassága oly igen feltünő. Az ákosi templom a felhozott tekintetből igen érdekes, és megérdemli hogy rosz állapotban levő téglafalai minélelébb kijavíttassanak.

Septemb. 13-kán hosszabb útra keltünk, Mármaros megyét is meglátogatandók. Szathmár-Némethiből indulván, megnéztük egymás után a következő régi templomokat: az *egri-t*, *halmi-t*, *akli-t*, *nevetlenfalui-t*, *fekete-ardói-t*, *gyulai-t*, *mátyfalvi-t*, *szöllös-végardói-t*, *nagy-szöllösi-t*, *huszthi-t*, *viski-t*, *técsöi-t*, *hosszúmezöi-t*, *marmaros-szigethi-t*, *gyulafalui-t*, és

*) A vetési templomnak nincsen sekrestyéje; más templomban a sekrestye a hosszszentély északi oldalához levén épitve, bejárása a vetési hosszszentély északi támának helyén nyílik.

visszatértünkben az *avas-vámfalui-t*, *avas-újvárosi-t*, *sárközi-t* és *sárköz-újlaki-t*, s e templomokon kivül a nagy-szőllősi *Kankó* nevü és a *huszthi várat*.

A nevezett templomok közt a *fekete-ardói* és a *szöllös-vég-ardói*, különös figyelmet érdemel falképei miatt, továbbá a *nagy-szöllösi* azért, mert ez a vidék falusi templomainak élén áll, mind nagyobb mérvei és csinosabb kivitele, mind azon oknál fogva, hogy szentélyében igen díszes szentségfülke és papi szék, sőt még a szentélyt a hajótól elválasztó áttört falnak nyoma is megmaradt, t. i. az úgynevezett jubé vagy Lettner, melynek más példányát Magyarországon eddig nem ismerjük. Ezek miatt szándékunk a három érintett templomot külön magán-iratban ismertetni. Érdekes továbbá a *huszthi* templom hajdani erősített volta miatt, ámbár a kerítő védfal sok tekintetben elvesztette régi jellemét, végre a *mármaros-szigethi* főtemplom; falképtöredékeit az 1847-ki Akademiai Értesítőben magyaráztam. Midőn később az egész templomot lerombolták, újabb képtöredékek jöttek napvilágra, melyeknek másolatait Szilágyi István tagtársunknál láttuk. A fenmaradt képtöredék, a lerombolt régi templomnak az akademia levéltárában meglevő rajza, és az e régi templomnak még megmaradt tornya megérdemli a külön ismertetést. Nevezetes a torony alatt nyiló főkapu, melynek kapitael-díszei még igen durva kidolgozásukban is emlékeztetnek a kassai sz.-Mihály kápolnájának csínosan faragott hasonló tagjaira.

A püspöki megyének 1864-ki schematismusa a máramarosi öt korona és bányavárost egykorunak mondja a II. Geyza alatti szászok bevándorlásával: azonban négyének szabadalmi levele csakis Robert Károlytól származik, és Szigeth városáé még később kelt, t. i. 1352-ben nagy Lajos alatt: holott ezen évnél a lerombolt mármaros-szigethi templom régibb volt.

A Mármaros és Szathmármegye közti hegyi helységekben többnyire a régi templomoknak csak falai maradtak fenn, így *Avas*-Újfalun, így *Avas*-Vámfalun; a hajdani elrendezés és alak legtöbb nyomait még megtartotta az *avas-újvári* templom.

Sept. 20-kán visszatértünk Szathmár- Némethibe. Sept. 21-kén a püspök ő excellenciája társaságában néztük meg a Szamos mentében nyolcz helységnek templomait, t. i.: *Vetésen*, *Csengeren*, *Szamos-Becsen*, *Tatárfalván*, *Csegödön*, *Simán*, *Nagy-Géczen* és *Atyán*.

Kivéve a simait, a többi hét megnevezett a XV-ik század második felében emelt falusi templomok sorába tartozik. Mind a nyolcz a hegyektől távolabbi fekvése miatt téglából épült, nehányaiban az agyagot, égetése előtt, a kivánt szelvényekbe alakítván, valóságos terra-cottat készítettek, másoknál legalább a disztagok faragott kőből készültek. Újabb időben a takarékoskodás és az építészeti anyag kimélése annyira ment, hogy ide s tova a régi támakat elszedték s azoknak anyagából tornyokat építettek, ez nevezetesen Szamos-Becsén történt. Ilyen eljárás után világos a különbség e vidéknek hajdani és mai vagyonossága és építészeti ízlése közt. Mátyás korában ha nem is mindenütt kőből, mégis igen jól égetett téglából építtettek csínosan, diszesen és müvészetileg, míg mai nap nem csak a legroszabb anyagból építenek pongyolán, ízlés nélkül és nyomorultan, hanem még a jól épített régi templomokat sem birják fentartani.

A stylt, elrendezést és technikát, kétségtelenül, kivülről hozta a bevándorló német gyarmatos, de lehetetlen lévén, hogy ez mind ama helyeket telepítette volna hol régi templomok állanak és állottak. A középkorban a magyar nép tanulékonyabb volt mint saját korunkban, mely nézetet azon körülmény is igazolhat, miszerint egyes templom, megtartván egészben a szokásos elrendezést, attól a részekben eltérvén, újat és sajátságost mutat; így a *csengeriben* két hajót látunk, a rendes tágat A, és annak északi oldalán más keskenyebbet B, melynek az előbbivel egykoru valóságáért kezeskedik a mindkettejének

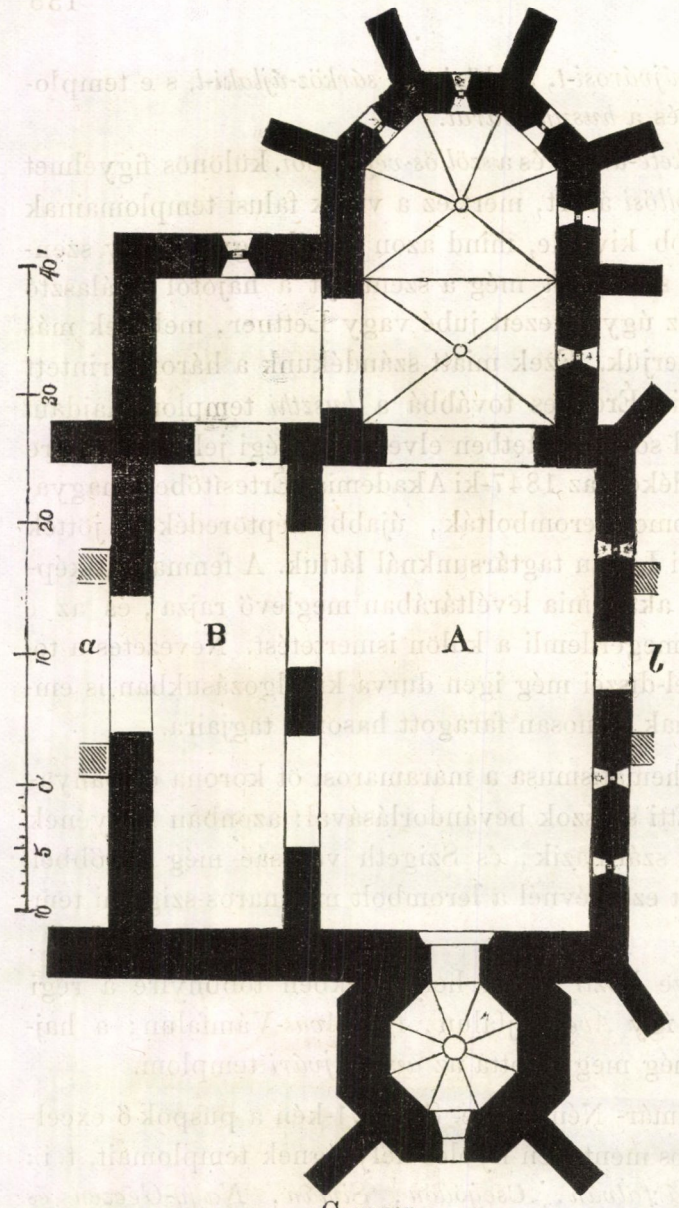

Csenger.

közös talapja. E templomnak más sajátsága, a mindjárt alólról nyolczszögben emelkedő torony. Az északi építmény a, és a déli előcsarnok b, újabb toldás.

Régibb koru a többi hétnél a *simai* templom, mutatják ezt félkörü szentély zárása, vagy apsisa, igen rövid hosszszentélye, annak déli falába tört igen egyszerü, fent két háromszöggel zárt papiszéke, szük félkörü ablaka, végre kapujának oldal szelvénye, mely egyedül épszögü kiszökésekből áll

Azonban a támak kellő kifejlődése, s kivált a nyugatiak diagonal iránya még sem engedi, hogy építését a XIII-ik század felénél tovább vigyük vissza.

A *vetési* főkapun a simaiéhoz hasonló tagozást látunk ugyan; azonban más részt a tagozás feletti ív, az e feletti dúsabb csúcs-ív s az egésznek két, csekély kiszőkésü támmali bekeretelése, mindannyi jelek, melyek a vetési főkaput a simaiénak koráből kimozdítják, azt a XV. század második felébe helyezvén, mely időnek a templom többi részei is tökéletesen megfelelnek.

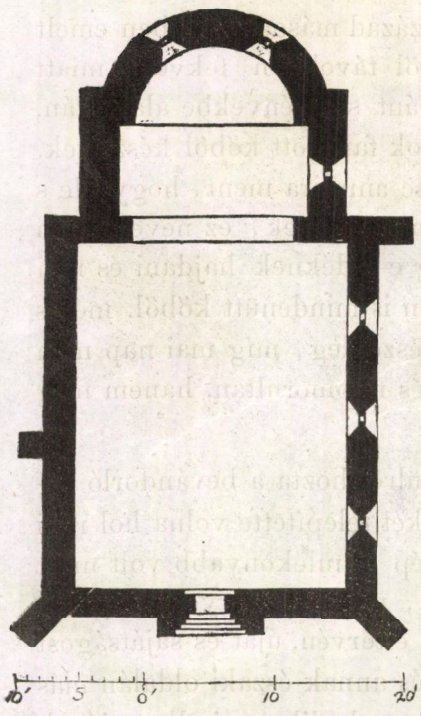

Sima.

Nevezetes még a *tatárfalu-si* kis takarékos templom is, melyben e vidéken a téglaépítés elérte fény-pontját, sőt az épület nem levén soha bevakolva, ez hazánknak ismert téglaépületei közt, az egyetlen egy, melyen polychrom hatás utáni törekvés látszik; mert itt rendesen vörösre és feketére égetett téglák fel vannak váltva ugyanazon sorban, mi kellemes látványt idéz elő, kivált az ablakok feletti íveken.

Sept. 22-kén elbúcsúztunk Szathmár-Némethitől, és Beregh megyén keresztül visszatértünk Pestre. Észak felé tartó utunkon ez nap még Szathmár megyében meglátogattuk a következő templomokat: *Kis-Peleskén*, *Zajtán*, *Gacsályon*, *Kis-Náménybam*, *Kis-Szekeresen*, *Istvándin és Csekén*, mely helységet csak este érhettük el.

A *kis-peleskei* nevezetes kerék épület voltában, ehez donga bolttal födött egyenes-zárású szentély van csatolva, melynek északi falában igen egyszerü félkörbe zárt szentségfülke látható. A szük ablak szintén félkör zárású, a kapu fél tagozata épszögü, s alsó íve félkörü. Mind ezek az épületet, szom-

szédjaénál régibb korba helyezik, úgy hogy azt legalább a simai templommal egykoruvá kell tennünk, mit a főkapunak durva ugyan, de mind azáltal sajátságos, felrajza is erősít.

A *zajtai* templom alkalmasint szomszédjától, a kis-peleskeitől, vette át szentélyének egyenes zárását; egyébiránt különbözik még a rendes falusi typustól valamennyi támának diagonal iránya által.

Kis-Peleske.

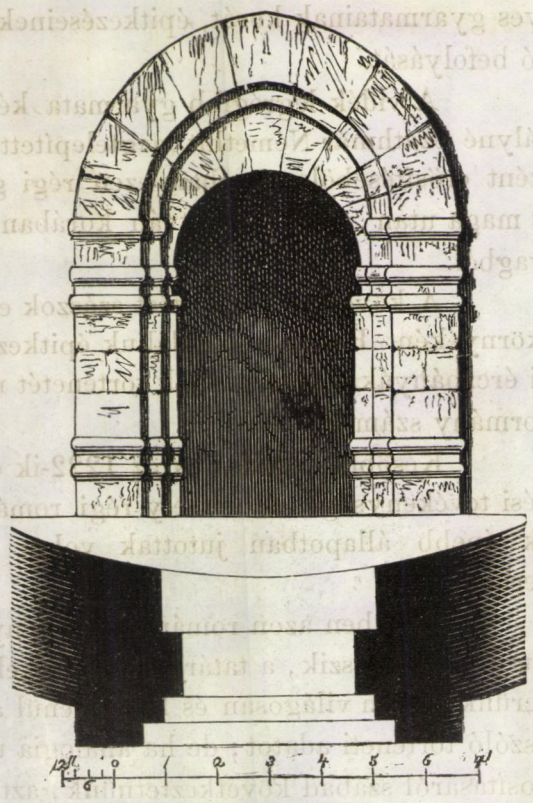

Kis-Peleske.

Cseke mellett sept. 23-án átkeltünk a Tiszán, s reggel *Bereghszászba* értünk. E városnak temploma a püspöki megye régi templomainak legnagyobbja, és a mármaros szigethinek lerombolása után egyetlen három hajós egyháza, ott látjuk, hogyan alakult a csúcs-ív a XVI-ik században; mert egyik szentély ablakán az 1504-ki, déli kapuzatán pedig az 1522-ki év van feljegyezve. Nincs még ugyan sehol sem utánozva a fa törzs természetes voltában; de a pálcza tagok már gyakran átmetszik egymást, s az ablak és kapuzat csúcs ékei már is oly mesterséges geometriai alakot öltenek, minők csak a hanyatló styl keze ügyében voltak, úgy szintén a fő homlokzatot, tám helyett, késő idomu, rovatkás kapitaelü oszlopok metszik keresztül. A templom eredeti elrendezése nem symmetrikai, mivel, valamint Nagy-Bányán és Kolosvárt, csak egy torony áll a fő homlokzaton, pedig nem annak közepén, hanem déli sarkán. Az épület 1844-ben leégvén, egy a szathmári megyében ismert építészeti dilettans a szabálytalanságon segíteni akart, és a toronyhoz délfelé nagy kápolnát épített, s így most a torony a homlokzat közepén áll; továbbá az új kápolnába a fő kapuzatéhoz hasonló ajtót nyitván; a kapu számát háromra emelvén, ekkép is törekedett symmetriát létre hozni. Ugyanezen dilettans a templomot új háló boltozattal is látta el, de belsejének régi elrendezése egészben megmaradván, az eredeti szabálytalanság is e helyütt a régi. A szentély a nyolczszög három oldalával van zárva, északi oldalán még áll a régi sekrestye. A három hajót három-három hatoldalu tő választja el egymástól, az északi mellékhajó keleti részén régi papiszék, a déliben régi keresztelő-kő látható, mindkét mellékhajónak kapuja is, csekély tatarozást kivéve, még az eredeti. Az ablakok csúcsaiban szintén még eredeti a dísz, valamint a szentély és mellékhajó támai is sok helyütt megtarták eredeti párkányzatukat, sőt a legújabb tatarozás alkalmával, a mennyire kitelt, az eredeti talappárkányzatot is felhasználták az

új kápolnánál; végre eredeti még a főhomlokzat nagy fél oszlopainak lába is, ámbár a rosz összekötése a fallal sejteti, hogy eredetileg nem állott e helyen. E templomban még több szobrászati maradvány is látszik; nevezetesen több állat- és ember-alakú gyámkő. Mind ezeket tekintve, szándékunk a bereghszászi templomot külön magán-iratban ismertetni.

Bereghszászból sept. 23-kán kirándultunk *Benére*, útközben meglátogatván a *kis-muzsaji* templom-romot és a *nagy-muzsaji* ref. egyházat: az előbbi jeles díszeinek éles kidolgozásáról; szentélye apsisa, a szathmári püspöki megyében, kivételesen, a tízszögnek öt oldalával van zárva, és főkapuja fölött kerek ablak fordul elő, mely nem mint rendesen, küllővel van ellátva, hanem csaknem mórféle díszt foglal magába. A *nagy-muzsai* egyház nevezetes egész boltozatának épsége miatt, és még onnan is, hogy déli kapujának felén igen jól látható, mily festékkel vannak és voltak tagjai bemázolva.

Benén megnéztük a régi falképek csekély maradványait, egy úgynevezett pietà-t, Máriát, ki a holt Krisztust tartja ölében. E kép styljére nézve igen közel áll a feketeardó-i és szőllős-vég-ardói-akhoz. A templom külsején még vörös vonalok látszatnak, melyekkel a kövek választékait jelentették.

Sept. 24-kén reggel elhagytuk Bereghszászot és Náményon keresztül 25-én reggel Nyiregyházára és a vaspályán Pestre érkeztünk; útközben meglátogattuk a *surányi* templomot, a *náményi* kastély-romot és a *nyiregyházi* ref. templomot; mindketteje megegyezik a falusi templom átalános typusával.

Jelentésünket*) azon út vázlatával kezdtük meg, mely hajdan Európának északát Magyar- és Erdélyországon keresztül a kelettel kötötte egybe. Tekintsük most ezen út egyes gyarmatainak korát, épitkezéseinek müvészeti érdemét és a szomszéd magyar földre való befolyását.

A vidék legrégibb gyarmata kétségkivül azon bajorokból állott, kikkel Gizella királyné Szathmár-Némethit megtelepítette; ez világos szabadságlevelének II. András által történt erősítéséből: azonban ezen régi gyarmat épitészeti maradványokat nem hagyhatott maga után, mert sz. István korában még csak igen kivételesen épitettek tartósabb anyagból.

A következő telepítést szászok eszközölték II. Géza alatt 1142-ben Nagy-Bányán és környékén. Ennek sem találjuk épitkezési nyomát; ha csak ide nem számítjuk az igen régi érczbányákat, melyeknek történetét megirta a nagy-bányai bányászi főnök Szakmáry, a kormány számára.

Későbbi okmányok az 1222-ik évben történt bevándorlásról emlékeznek. Épitkezési tevékenységének némely régi román izlésü maradványokat tulajdoníthatnánk, ha azok épebb állapotban jutottak volna ránk, úgy, hogy stylükre határozottabban ismerhetnénk.

Ellenben azon román maradványok legnagyobb többsége, melyet magunk láthattunk, úgy tetszik, a tatárjárás után keletkezett, a XIII. század második felében. Nem ismerünk ugyan világosan és közvetlenül a vidéknek ezen korban történt gyarmatosításáról szóló történeti adatot; de ha analogia után a felsővidéken ekkor közbejött újabb gyarmatosításáról szabad következtetnünk, azt hiszszük, hogy Szathmár táját a roppant vész és embervesztés után kellett újra népesíteni, mihez még járul IV. Bélának 1247-dik évi, a bereghszászi javadalmakat erősítő okmánya is. A vidék fenmaradt ereklyéi javasolják, hogy ezen okmány sorai közt az ily újabb letelepedést olvassuk, s higyük, hogy épen

---

*) Jelen értekezésemet jelentésképen felolvastam a magyar t. társaság történeti osztályának két ülésében.

ezen új szabadságlevél lett Lamprechtháza (ez volt Bereghszásznak régibb neve) újonnan bevándorlott lakosai kérelmének következménye, mert különben alig magyarázhatnók meg magunknak ezen vidék falusi román vagy átmeneti koru maradványait. Ehez járul még egy Szirmay által „Szathmár vármegye leirásában" idézett adat (l. II. köt. 156-ik l.) „1216-ban már van róla (Béltekről) emlékezet a váradi tüzes próbakönyvben 243. czik." „„Pál Béltuk helységből való perben fogta az egész *batári* helységnek *flandriai* lakóssit Benedek testvérének megölettetéséért, melyet midőn az említett *flandriaiak* nem tagadnák, de hogy úgy mint latrot ölték vólna meg, álitanák. Esau ugósi (ugocsai) fő-ispány a királynak parancsolattyából megitélvén őket, Márton nevezetü perest-oldó által küldötte Váradra a tüzes próbának itéltetésére, a hol Pál hordozván a tüzes vasat, igaznak találtatott.""

Batár helysége Ugocsa vármegyében fekszik, nem messze Fekete-Ardóhoz, azonban középkori épitészeti ereklyéje nem maradt fen.

Ily maradvány a *fekete-ardói* félkörü apsis, mely styljével világosan Orbán pápának V. Istvánhoz 1264-ben intézett bullájának idejére emlékeztet. Orbán a királyt felszólitja, adja vissza anyjának, a tőle erőszakosan elvett Zeolos (Szőllős) és Queraliaza (Királyháza) helységeket; mert ezek mindig a magyar királynék tulajdona valának. Ily tulajdon volt, más okmányok után itélve, Fekete-Ardó is, és mindhármát többször szász gyarmatnak nevezik.

Távolabb délfelé találunk más átmeneti korszaku épitményeket: nevezetesen a *kis-peleskei* kerek templomot, és a félkör-alaku apsissal ellátott *simait*, melyekhez még a *nagy-géczinek* nyugati részét is számíthatjuk. Mindhárma igen csekély mérvü, és egymástól igen különböző, míg ellenben a többi szomszéd templom valamint nagyobb, úgy teljesen megegyező is egymással az elrendezés és styl tekintetében. Az említett három templomhoz tartozó község csekély számú volt, tagjait tehát inkább földmívelőknek, mint iparosoknak kell tekintenünk, és azért talán inkább magyar törzsüeknek hihetjük, kik, felserkentve bevándorlott szomszédjaik épitkezései által, saját templomaikat is inkább téglából, semmint az akkor rendesen használt fa-anyagból épitették.

Az átmeneti kornak utolsó példáját mutatta még kevés év előtt a *mármaros-szigethi* templom; s itt az épitészeti adat ellentétben van a történetivel. Huszth, Visk, Técső és Hosszúmező, a mármarosi négy koronaváros szabadalmi levelét már 1329-ben kapta, és e helységekben sehol sem látunk nagyobb régi templomot, valamennyi alig tesz túl egy nevezetesebb falutemplománál; ellenben Mármaros-Szigeth szabadlevele csak 1352-ben kelt, és mégis temploma nemcsak hogy sokkal nagyobb, hanem olyan is volt, hogy annak épitését ha ugyan nem a XIII-dikba, mégis legalább a XIV-dik század első felébe kell tennünk. Bizonyos tehát, hogy Szigeth a gazdag sóbányák mívelése után korán vált gazdag és nevezetes helységgé, habár koronavárosi czímét később nyerte is, mint a többi kevésbbé jelentékeny, mármarosi koronaváros.

Hogy amaz út, mely Mármaros-Szigethről dél- és később nyugatfelé vezet *Nagy-Bányára*, régi ut; már a két rokonvérü gyarmat közlekedési vágyából is világos, de ezen kivül *Nagy-Bányán*, oly templom épült fel, melyet a szigethi stylnek mintegy folytatása — újabb fejlődéseként lehet tekinteni, és mely más részt távolabbi közlekedésre, t. i. a szintén rokon kassaiakkal emlékeztet. E templom keletkezését fentebb a XIV-dik század közepe körül helyeztük, de ez első nagyobbszerü gyümölcse levén a tatárjárás utáni új feléledésnek, az erősödés egész századba került.

Nem csodálkozhatunk, tehát ha ily erősödés a csupán földmívelésre szorított Tisza és Szamos közti vidéken, csak két századdal jöhetett létre a tatárjárás után.

Míg új fölfedezések ellenkezőről nem győznek meg, a szathmár püspöki megye

kisebb templomainak élére a *nagy-szöllösit* állitjuk; mivel erre nagyobb arányai, pontos kivitele, számos és dús díszrészlete, és magának a helységnek régi nevezetessége jogosítanak.

Végre a csúcs-íves stylnek legifjabb példányát a még 1522-ben nem egészen kész bereghszászi nagy templom képezi; ezen maga a templomon feljegyzett év számához járulván még a styl tanusága, és egy pápai bulla, melyben 1519-ben X-ik Leo a beregszászi plébánost az archipresbyteri czímmel ruházza fel.

Midőn azonban a csúcsíves styl fejlődését, kivéve kora idejét, a szathmári püspöki megyében világosan látjuk számos példány által képviselve; ugyan ily fejlődést nem veszünk észre az itt fenmaradt *szobrászati* munkákban: mert ezek száma igen csekély, s átalán a szobrászat nálunk soha sem talált termékeny földre, vagy értelmes pártolásra. Mindössze csak a kevés következő plastikai munkát láttuk: *Giróttótfalun*, a fő csúcsban igen durva szakálos fő, melyet, jellemtelensége miatt nem tudjuk, Krisztusnak vagy keresztelő sz. Jánosnak kell-e tulajdonítanunk, ehez igen hasonló főt hasonló helyen befalazva a *nagy-muzsaji* templomban is; emberfő idomu gyámkő fordul elő a régi erdődi templom faragott kövei közt, de ennek tekintete csaknem románszerü. Állat és emberfejü gyámkövek maradtak ránk a bereghszászi templomban, de ezek, ámbár újabb koruak, még sem mutatnak haladást a szobrászatban; a részlet igaz, hogy élesebb mivelésü ugyan, de abban is már a tunya modor nyilatkozik. Valóságos szobrot sehol sem láttunk, nagyobb, kalvaria részletet képező dombormü, a nagybányai elhordott templomnak XVI-ik századbeli maradványa, az új templom bejárásánál egy ablak közé van támasztva, mübecse csekély; elég magasan a megkimélt régi tornyon pedig egy vasas vitéznek alakja látható, mely hajdan alkalmasint sírkő volt, a kérdéses dombormü az e nemü legdurvább munkák körébe tartozik. Nem sokkal jobbak az építészeti tagok gazdagítására használt növény díszek, sőt ezek is többnyire, még a kapitaeleken is hibáznak. A mármaros-szigethi kapitael lombazata felette durva, és csak a nagy-bányai bir jellemmel, t. i. a kassai sz. Mihály kápolna lombozataéval. Legjobb plastikai müveknek ama czímereket tekinthetni, melyek ide s tova a gyám- és zárköveket díszítik.

A szobrászat tehát ugyan csak nem honosult meg nálunk, annál inkább kedvelték hajdan a *festészetet* Magyarországon úgy, hogy a részint már ismert, részint csak általunk észrevett falképek nyomai azon itéletre birnak, miszerint hajdan csaknem minden templom festve volt. Tulajdon iskolát sejtetnek velünk az egymással közel rokon *fekete-ardó-i, szöllös-vég-ardó-i és bene-i* falképek, melyekhez a színek választásában talán a *nagy-muzsai* kapu mázolás és a *Nagy-Géczben* fölfödözött virág bokréta is tartozik, és hasonlók voltak, másolataik után itélve, a *mármaros-szigethi* falképek is. A szathmári iskola ellentétbe van Aquila mester vas-megyei iskolájával; mert ez inkább a zöld és kék színt kedvelte, míg amabban egyedül a vörös-barna szín uralkodik. A vasi festmények rajza szigorúbb és több kifejezéssel bir, a compositio még egyszerübb, ellenben a szathmáriban ez dúsabb, mind az eszme, mind az alakok sokassága tekintetében, a rajz kevésbbé szigoru, az alakzat kevésbbé értelmes, a kifejezés naivsága pedig kevésbé sikerült.

A schematismus 154, 155 és 156 lapján lajstromozott 117 kő-templomnak, számtekintetben, nem láttuk felét sem, de a vizsgálatunk alá esettek minden esetre a legnevezetesebbek. Azt tapasztaltuk, hogy a püspök ő excellenciája mindenütt ismerőként határozott, s ezért forró kivánságunk vizsgálatunkat jövő évre folytathatni, mivel sokszor igen csekélynek látszó tárgy nagy világosságot vethet hasonnemü jelesebb tárgyra is. E kivánságunkat osztja ő excellenciája is, kinek e helyütt hálás köszönetünket mondjuk ki azon kitünő buzgóságért, melylyel az archaeologiai tudományt pártolni és előmozdítani törekszik.

Fatemplomok.

Nem lehet nem, befejezésül, pár szót elmondanunk a püspöki megyében előforduló számos fatemplomokról, melyeket az oláhok és a ruthének építenek. E templomok nem régiek ugyan, a legrégibb, melyet láttunk, a mult század közepe táján emeltetett; de más részt azért birnak mégis régészeti érdekkel, mert azokban, úgy szólván a csúcsíves styl még mai nap is elevenen müködik, e templomok, tornyaikat kivéve, nem a fa, hanem a középkori kő-építészet elveit követvén.

E templomok belseje egyetlen hajóból és szentélyből áll. A hajónak magasságbeli elrendezése még régibb ízlésü, mint alaptervéé; mert közepén magasabbra emelkedvén mind két hosszoldalán, ezzel a román, vagy azon csúcs-íves három hajós egyházakra emlékeztetnek, melyekben a középhajó a két alacsonyabb mellékhajón túlemelkedik. Ezen magasabbra emelkedés, csak a közepének keskenyedése által válik lehetővé; azonban a fa anyag, nagyobb nyulossága miatt, képes a magasságbani tágulásra, és épen azért választják azt másutt akkor, mikor a felsőbb emeletet az alsón kiszöktetni akarják: hol tehát, mint itt, az ellenkező eset áll be; ott ezt csak a kőépítészet befolyásának tulajdoníthatjnk, mire az is mutat, hogy a hajó benső födőzete nem követi a fagerendának természetében fekvő egyenes, hanem a kő boltozatnak görbe vonalát.

A hajó a nemegyesült görögök fatemplomaiban két részre oszlik, a keletit a szentélytől elválasztja a képes fal, az ugynevezett ikonostasia, a hajó ezen osztálya a férfiaké, a másik, a byzantiak ugynevezett gynaikonitis-e, az asszonyoké, mindketteje közt alól kartám van, mely fent nyitott arkádokba megyen át, úgy, hogy képes falat a nők is láthatják.

Ezen utóbbi, mely a kőtemplom diadalíve alatti áttörött díszfalnak, az úgynevezett jubének vagy Lettnernek felel meg, az oltárhelyet egészen láthatlanná teszi a hajóban. A fal részint keretelt, részint közvetlen arra festett képpel van megtelve, lent három, többnyire függönynyel zárt ajtaja van, melynek középsőjén csak a papnak szabad bemenni a szentélybe és az abban levő oltárhoz. A képesfal festményeiben az óhitüek még ma is ragaszkodnak a régi rideg byzanti typushoz.

A szentély nem ép oly gyakran, mint a kőtemplomban, szükebb a hajónál; rendesen, mint a kőtemplomé, a nyolczszög három oldalával végződik, a hajóéhoz hasonló igen kicsiny ablaka van, de ezek is elegendők az igen csekély kiterjedésü épület világítására. A szentély külfalán szokás az elhúnytnak emlékére kereszteket akasztani, melyek néha igen eredetileg és sajátosan vannak faragva.

A torony, mely a női osztály közepe fölött emelkedik, többnyire roppant aránylagos magassággal bir, északi és déli fala, úgyszólván fel van akasztva, sőt ugyan ezt mondhatnók keleti faláról is, mely alatt csak vékony, a női osztályt a férfiakéitől elválasztó rekesz áll. Így helyére és szerkezetére nézve a torony alant a fa-építészet elvéhez ragaszkodik, de mihelyest a templom tetejéből kiemelkedik, tüstént a kő-tornyot veszi mintájául zömök négyszeg alakban emelkedvén karzatáig; e kő tornyot ezentúl is utánnozza ugyan, de nem a rendes egyházi kő-tornyot, hanem az erődök kő-tornyát, mely maga is eredetileg a fatornytól származik. Ehez képest a karzat kiszökése minden oldalán igen nagy, ép úgy az erősítések tornyánál, hol a messzire kiszökő gyámkövek közt nyilások voltak, melyeken át lőni, köveket dobni, vagy forró vizet és olvasztott szurkot lehetett az ostromlók fejére önteni, e nyilásokat tehát a német „Pechnasen“-nek nevezte, a franczia „machicouli“-nak. Azonban midőn egyháztornyunknál e czél nem fordul elő, mert karzatán mindenütt kiszökik az alatta elterjedt templom teteje, a karzat egész kiszökése inkább csak utánzás-

nak és díszesítésnek, sem mint szükségleti constructiónak, tekinthető; miért is a karzat kartámát képező deszka, azontúl leereszkedvén, alsó végén különféle dísz-faragással van ékesítve, vagy csipkézve. A karzat arkádjai tetején emelkedik az igen magas toronytető, ez rendesen nyolczszögü és csak kivételesen képez igen hegyes csörököt; e tető-sisak négy sarkán alacsonyabb tornyocska emelkedik, mind az öt hegy ércz golyóval és áttörött változékony kettős vas-kereszttel van ellátva.

A templom teteje nevezetesen szökik ki az azt hordó gerendákon; azonban feltünő, hogy ezen gerendák nem, mint például a svaiczi házak, a fa-épitészet kivánatai szerint, hanem úgy vannak faragva, mint faragták hajdan az erkélyek, karzatok és tetők gyámköveit a középkori várakban.

A faegyházak hajóit a régi basilica narthexének megfelelő nyilt csarnok előzi meg, annak ritka faoszlopai hordván a sátorfödél (Walmdach) nyugati részét. Az előcsarnokban nyilik a templom egyetlen ajtaja, mely rendesen dús faragványnyal van keretelve. A virág-faragványok durvák ugyan; mind e mellett nem rosz ízlésre mutat azok térbeli elosztása. A fafaragást átalán kedvelik e vidéken, és gyakran láttunk itt azzal gazdagon diszített kaput, sőt még gémes kutat is. Az egyház kapui fölött nem ritkán találtunk felirásokat, melyek az építési időt és mesterét emlegették.

Rendesen a fatemplom mellett fa-harangláb áll. E haranglábon ismételve van, zömökebb arányban, a főtorony idoma; lent a templom előcsarnokához hasonló szabad arkádot látunk, erre sátorfödél következik, ebből emelkedik az épitménynek deszkával zárt négyege, mely fölött, mint a főtoronyban a kiszökő karzat lefüggő és diszített deszkáival látható, végül a karzat fölött emelkedik az öt csúcsos födél, középső, magasabb sisakjával. A göröghitüek egyébiránt a hívek összehívására deszka-kopogtatást is használnak, s azért ily deszkák egyházaik bejárása mellett vannak felaggatva.

A fatemplomok egészben igen kellemes látványt képeznek, toronysisakukkal magasra túlemelkedvén a facsoportokon, a lakott helységet már messziről árulják el, közelebbről látva, a gula változó fokai tetszést idéznek elő, kezdvén az első sátortetőn a pyramis inkább s inkább keskenyül a felső sátorfödélben, s végződik a mindinkább pontba hegyesedő fatoronysisakban és fakeresztjében.

Az általunk látott fatemplomok legcsinosabbika a *szinyér-váralljai*, és a haranglábak közt a *cseke-i*, mindketteje Szathmár megyében. Mármaros megyében leginkább tetszett a *bárdfalu-si* fatemplom Szigeth vidékén. Mondják, hogy Mármaros és Beregh megye északi részén sokkal gazdagabb fatemplomok vannak, melyek kupokkal ellátvák és az oroszok építészeti módjára emlékeztetnek. E templomoknak semmi köze a csúcs-íves stylhez, de más részt sem birván szorosan építészeti érdekkel, amúgy is rövidre szabott időnkkel nem birtuk megegyeztetni, hogy ezen egyházakat távol eső helyeiken fölkeressük.

A szathmári püspöki megyében általunk látott egyházi műemlékek lajstroma.

1.) A k l i.

Ugocsa megyében a szathmár-némethi nagy-szőllősi útvonalon.

Reform. kőtemplom a XV-ik századból.

Egyetlen hajójának falközti szélessége 16′ 8″, hossza a diadalívig 25′ 9″. E hajó csak fával van födve, csakegy kapuval bir, (nyugat oldalán) mely négy pontból készített csúcs-ível záratik. A hajónak nincsen támja. (Strebe.)

A szentély a nyolczszög három oldalával záratik, boltozata még az eredeti. A régi sekrestye ajtaja be van falazva, mellette még szentségtartó fülke látható.

Az ablak csúcs dísze (Maasswerk) a hólyag mintáját követi.

A templom előtt fa harang-láb áll.

2.) A p a.

Szathmár megy. a Nagybánya-Szathmár-Némethi úton.

Reform. kőtemplom a XV-ik századból. Ez azon egyházak egyike, melyeket az 1864-ki szathmári püsp. megyének schematismusa szerint (195. l.) Báthory Zsuszánna építtetett. 1780. és 90. közt készült a mostani toronytető téglából, 1807-ben pedig készült az ajtófél.

Az épület egy hajós, a nyolczszög három oldalával zárt szentélye valamivel szükebb a hajónál. Az utóbbinak nyugati oldala közepén torony áll, mely, mint ez a szathmári püspöki megyének keleti templomainál és Erdélyben szokásos, egész magasságában megtartja a négyszög idomát, (nem megyen át a nyolczszögbe).

A templom bensejében renaissance ízlésü szószék áll, melynek idoma nagyon emlékeztet némely erdélyi szónoki székre, nevezetesen a néhai minorita templomaéra Kolosvárott. A szék egész magassága 7′ 3″.

Az épület északi oldalán nincsen ablak.

3.) A r d ó

Lásd Fekete-Ardó és Szőllős-Vég-Ardó.

4.) A t y a

Közel a Szamos és Szathmár-Némethihez Reform. téglából épített templom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajónak falközti szélessége 21′ 4″, hossza a diadalívig 30′ 4″, a diadalív vastagsága 2′ 5″.

A szentély szélessége 15′ 5″, hossza 20′ 9″, s így az egész templomka hossza 53′ 6″.

A szentély rosszul van boltozva, a hajó csak fa födéllel van ellátva.

A hajóban két, a szentélyben három ablak van; ablak az épület északi részén nincsen; támjait újabb időben elszedték.

5.) B a t i z

Közel Szathmárhoz észak felé.

Régi a XV-ik században kőből épített temploma romban fekszik.

A fal közt 20′ 8″ széles, 49′ 3″ hosszu, egyetlen hajójához csatlakozik a keskenyebb, a nyolczszög három oldalával zárt szentély, melynek északi falában még szentség fülke is látható.

Az építészeti tagozat díszesen és pontosan van dolgozva. A hajó ablaktalan északi oldalán falkép létezett, melynek vörös színü kettős keretét még láthatni, ennek bensőbb, keleti szögében bekarczolva olvasható „Hic fuit Joannes Bökéni A. D. 1560.“

A templom nyugati homlokzatának nem volt tornya, de úgy tetszik, mintha ilyen állott volna északi oldalán, ott, hol rendesen a sekrestye áll.

Az egyház nyugati szögein egy-egy tám diagonal irányban emelkedik, miből következtethetni, hogy hajdan a hajó is volt boltozva.

6.) B é l t e k. *)

Szathmár megye délkeleti szögében kath. kőtemplom a XV-ik századból, mely nem régen leégvén jelenleg restauráltatik.

Egy hajós, a hajónál keskenyebb, a nyolczszög három oldalával zárt szentélylyel, nyugati toronynyal, mely még a templom magasságában a nyolczszögbe van törve, eredeti a fő kapuja fölötti két egész és két fél csúcsívből álló fries. Az egyház déli részén előforduló csúcs-íves ablakon tulnyomó a hólyag minta (Fischblasen-Maasswerk). Az épület alacsony fallal volt körülkerítve, melyben kalvaria statiók léteztek, ezeket is újítják jelenleg.

7) B e n e.

Beregh megye délkeleti táján a bereghszászi tisza-újlaki úton.

Ref. kőtemplom a XV-dik századból.

Egy hajós, a hajóénál keskenyebb a nyolczszög három oldalával zárt szentélylyel, és nyugati toronynyal.

A hajónak fal közti szélessége 25′ 5″, hossza 51′ 6″.

A diadalívnek vastagsága 2′ 10″.

A hajónak van két kapuja, egyik a torony csarnoké, másik az épület déli falában.

A diadalív északi egyenes falán falkép látható, mely a b. szűzet, ölében a holt megváltót tartván (pietà) ábrázolja. Alkalmasint az egész templom hajdan be volt festve; sőt külsejében is imitt-amott a kőválasztékok látszanak vörös vonalokkal jelelve.

A hajó és tornya elevenen emlékeztet a fekete-ardói hasonnevü részeire.

---

*) V. ö. Schemat. Szathmár. 1864. l. 184. hol az e templomban felállított Prépostváry sírköve is leiratik, mely jelenleg már igen rongált állapotban van.

8) Bereghszász

Beregh megyének fő helye.

Három hajós, a XV-dik század végéből és XVI-dik század*) elejéből származó kath. nagy temploma, a két évtized előtt történt restauratio által részben elvesztette eredeti alakját.

Az épület eredeti idoma és csinos kivitele külön monographiát érdemel.

9.) Csegőd.

Szathmár megyében a Szamos jobb partján.

Görög egy. templom, téglaépités a XV. századból.

Az egyetlen hajó nyugati közepén torony áll, mely egész magasságában megtartja a négyeg alakját, szabad két sarkán három osztályu tám szökik ki diagonal irányban; e tám első osztálya igen nevezetesen szökik ki a két felső alatt.

A hajónak szélessége falközt 22′ 3″, hossza a diadalívig 37′ 5″, amannak van oldalbejárása is déli falában, hol két csúcsíves ablakot is látunk. Nyugati két sarkán a hajó nem támat, hanem féloszlopot mutat, mely mint a tám felső részén gyengítve van.

A szentély a nyolczszög három oldalával van zárva, hossza 20′, szélessége 16′ 6″. Itt a rendes támak is fordulnak elő, melyek a hajó oldalán hiányzanak. A szentély még régi boltozatát birja, míg a hajóban csak famennyezet látszik.

10.) Cseke.

Szathmár megyében a Tisza partján.

Ref. tégla-templom a XV-dik századból.

Egy hajós szükebb szentélylyel, az utóbbiban a régi bolthajtás fenmaradt, a hajó stuccatur-mennyezettel van ellátva.

A főkapu meg van újitva, a déli mellék-kapu egészen modern.

Az épület éjszaki oldalán nincsen ablak, úgyszinte nincs a nyolczszög három oldalával zárt közép oldalán sem.

Keletre a templomtól áll fa-harangláb; ennek magassága igen nagy, tetejeig mintegy 61 láb.

11.) Csenger.

Szathmármegyében a Szamos bal partján, l. az 1864-ki schemat. 166. lapját.

Ref., téglából a XV-ik század második felében épitett templom, melynek elrendezése több különösséggel bir.

Nyugati tornya már földszint nyolczszögü, és annak két első ferde oldala közepén, s így nem, mint rendesen a sarkokon, tám látható. A toronynak a templom fölött öt, ablakos osztálya van; magassága tetejeig mintegy 62′. Tetején alul renaissanceféle kinövései vannak, a tető, vagy sisak görbe vonalban fut föl (mit einer Schwellung).

A templom két hajós, nagyobb közép, és kisebb északi hajóból állván; amaz 21′-nyi,

---

*) Az 1864-ki schemat. 111-ik lapján mondja ugyan: „Ecclesia quae hodie quoque stat, aedificata est circa annum 1418. in honorem omnium sanctorum“; azonban mi a szentély egyik ablakán az 1504-ki, a déli kapuzaton pedig az 1522-ki évet találtuk feljegyezve, és ezen évekkel a styl is tökéletes összhangzatban levén, a templom inkább a XVI-ik, mint a XV-dik század elejének tulajdonitandó: egyébaránt a fő elrendezés, és a bensőnek igen egyszerü kövei még az utóbbiból származhatnak.

emez 10′ 5″-nyi széles; a két hajó közti pillér 3′ 3″-nyi szélességgel bir. A hajók hossza 36′. Egy harmadik hajó északfelé ujabb időben a régibb kettőhez épült.

A diadalívnek vastagsága 3′,

A szentélynek hossza 24′ 2″, szélessége 14′ 8″, a nyolczszög három oldalával van zárva.

Dél felől mellékajtó van.

Hogy az északi hajó eredeti, s nem később csatoltatott a délihez, világos abból, miszerént az utóbbinak talapzata az előbbi körül is fut. E talapzat, valamint más tagozat is, e czélra idomított téglából készült.

12.) Egri.

Szathmár megyében a Szathmár-Némethi nagy szőllősi úton.

Ref. templom a XV-ik századból.

Egy hajós. A hajó elveszté támjait, kivéve ama kettőt, mely diagonal irányban nyugati két sarkán áll. A hajó falközti szélessége 19′ 2″ hossza a diadalívig 30.

A diadalív vastagsága 2′ 3″.

A nyolczszög három oldalával zárt szentélynek falközti szélessége 15′ 8″ hossza 17′ 10″.

13.) Erdőd.

Délre Szathmár-Némethitől.

Erdőd hajdan nevezetes templommal birt, melynek maradványai ma csak egyes faragott kövekből állanak, de ezen kövek oly mesterileg vannak készítve, hogy e munkával az épület nevezetesen felül multa környéke templomainak munkálatait.

A templom keletkezési ideje pontosan meghatározható: mert az erdődi vár termében a következő felirat erről teszen említést.

Anno 1482. ugyanazon Drágfi Bertalan (ki a miénket megelőző felirásban említetik) erdélyi vajda a hatalmas Mátyás király idejében, nagy boldog-asszony octavájára istennek dicséretére és az nagy asszonynak tiszteletére végeztette el a nagy erdődi szentegyházat is.“

Ezen felirat és az említett kőfaragványok maradványai idomhasonlatosságuk miatt a következőkkel határozzák meg a vidék legtöbb templomainak egykoru keletkezését; t. i. Mátyás király korára.

Azonban megjegyzendő, mikép a fenmaradt faragott darabok nem egykoruak, sem anyagra, sem alakra nézve: találtatnak t. i. azok közt olyanok, melyek régibb idomzással finom homokkőbe vannak faragva, és olyanok, miknek anyaga sikárkő-porphyr- és alakzása későbbi korra mutat úgy, hogy Drágfy alkalmasint régibb templomot csak újíttatott. Nevezetesen a parochia udvarán találtunk az érintett finomabb kőbe faragott, csaknem román stylü, emberfőt, mely valaha gyámkőként szolgált.

V. ő az 1864-ki schemat. 122 és 123-ik lapját.

Az *erdödi vár* alaprésze egykoru a templommal, mert az idézett felirást megelőző más feliratban ezeket olvassuk:

„Anno 1481. sz. György napjának octávájára néhai Drágfy Berthalan kezdette csináltatni ezen Erdőd várát. Az kőfalaknak magasságot hatvan singnyire, szélességét harminczra, a tornyok magasságát nyolczvanra, az kapu szélességét négy singnyire rendelvén el.“

Fekete-Ardó. (l. 4. sz.)

Ugocsa megyében a Tisza bal partján.

A cath. kőtemplom külön koru részekből áll.

Négyeg tornya és egyetlen hajója a XV-dik században emeltetett, míg félkörü apsisa régibb időre mutat; (alkalmasint még a XIII-ik századra v. ö. az 1864-ki schemat. 120 és 121-ik lapját); de csak is a szentély régibb a XV-ik század második felénél; míg a hajó és a torony a vidéknek e korbeliéivel megegyezik.

A torony csarnoknak fal közti szélessége 7′ 10″, hossza 6′ 10″, a toronynak fal vastagsága 6′ 7″.

E torony egész magasságában megtartja négyszög alakját.

Az egyetlen hajónak hossza fal közt 45′ 2″-et, szélessége 27″ 6′-et mér. E hajónak falai, kivéve a három, déli oldalába tört három ablak helyeit, egész kiterjedésökben festve valának. A festményekből jelenleg még hatra rá lehet ismerni. Ugyanis az északi fal felső sorában képeztetnek külön keretben sz. Pál apostol a karddal, mellette az üdvözitőnek keresztelése, és Péter apostolnak tenger-járata, vagy a csodás halászat. Az alsó sorban épen úgy nyugattól keletre látszik ugyanazon keretben Helena császárné feltalálván a keresztet és sz. Anna három leányával és hét unokával az, úgynevezett Mettercia, következik új keretben sz. Agnes „Sancta Agnes virgo és sz. Lajos franczia király „Sanctus Lu...;“ megint új keretben sz. Margit „Sancta Margarita“ a sárkánynyal és sz. Antal a csengetyüvel és más csengetyűt nyakán hordó disznajával, végre megint új keretben a b. szüz egy, előtte térdelő szenttel, kit angyal koronáz, és a szent mögött álló testőrrel, ki bárdot tart kezében, E szent vagy sz. István, vagy sz. László. Aláirás e kép alatt nincsen.

Az idézett képeken kivül a falakon mindenütt még más festmények nyomai tünnek elő. A diadalív vastagsága 3′ 5″-nyi.

A templom hajójához keletfelé a szentély és sekrestye csatlakozik. A szentély két részre oszlik: a hosszentélyre és az apsisra. Az előbbinek fal közti szélessége 20′ 7″, hossza 13′ 8,5″-nyi. A félkörü apsisnak fentője 8′ 11″-nyi.

Sem a tornyon, sem a hajón nincsen támnak nyoma. Az egyetlen előforduló tám a hosszentély és az apsis közt látható az épület déli oldalán, az északi oldalon e helyütt a sekrestye keleti fala áll.

Ablak a templom északi oldalán nincsen és még az apsisban is csak egy ablak van délfelé.

A templom egyetlen bejárással bir a torony alatt, mely szabatos csúcs-íves 5′ 10″-nyi széles és 11′ 3″-nyi magas kapu nyilással kereteltetik.

Az épület, kivált falképei miatt, külön monographiát érdemel.

14.) Gacsály.

Szathmár megyében, a Szamos és a Tisza közt. Téglából a XV-dik század első felében épitett egyház, melyet jelenleg a reformatusok birnak.

A templom maga keveset különbözik elrendezésére nézve vidékének többi falusi egyházaitól, birván, mint ezek, egyetlen hajóval és a nyolczszög három oldalával zárt szentélylyel, rendes támakkal, és négy ablakkal déli oldalán, hol mellék bejárást is látunk. Itt a különbség egyedül az, hogy a szentély csak déli oldalán keskenyebb a hajónál, s hogy e két részt nem választja el, mint rendesen történni szokott, a diadalív.

De különbözik vidékének hasonlóitól a gacsályi torony, ez a templom egész magasságában megtartja négyszögü alakját, de e magasság fölött nyolczszögbe törik,

melynek három ablakos osztálya vagyon; e három osztályt az antik-triglyphekhez hasonló téglából készitett fogrovatok választják el egymástól, minőket másutt is, például a kassai sz. Mihály-kápolnán látunk. E párkányzatot fűrész friesnek is nevezhetjük. Alól a tornyot a főkapu töri át, melynek tagozata csak egyszerü épszögű kiszökésekkel képeztetik, melyek a csúcsívbe mennek át. A torony déli oldalához különös kis épitmény van toldva, melyet sírhelynek mondanak és mely még tovább szökik ki mint maga a torony a templom nyugati oldalán; e sírhely az egyház bensejében is be van falazva úgy, hogy a sírhelybe csak egy magasan fekvő résen keresztül lehet jutni. A torony nem igen magas sisakja itt nem fut fel egyenes-, hanem görbült vonalban (geschwellt).

A fő kapu igen egyszerü tagozása, a fent említett fog-rovatok, az épület talappárkányzatának inkább ószerü alakzása, végre a szentélyben előforduló egyszerüen háromszöggel zárt szentségtartó fülke templomunkat az időben tovább helyezik vissza semhogy keletkeztét, szomszédjéival együtt, a XIV-ik század végére tehetnők.

15.) G é c z. (Nagy Gécz).

A Szamos jobb partján, közel Szathmár-Némethihez, téglából épített ref. templom.

Úgy tetszik, mintha ezen templom két különböző részből állana, régibb nyugatiból és újabb keletiből; a régibb még a román ízlést árulja el kivált főkapuja tagozásában, mely felváltva épszögü kiszökések és feloszlopkák által képeztetik és maga fölött félkörü archivoltot és csúcsot hord. E régibb hajó bensőleg csak 22′ 10″-nyi hosszal birt; s ehez csatolták a XV-ik század második felében az újabb csúcs-íves hajó folytatását és szentélyét úgy, hogy az utóbbi megtartotta az előbbi egész szélességét, mint történt Gacsályban.

Az épület falközti egész hossza, jelenleg 57′ 5″-et, szélessége 16′ 7″-et mér.

A szentély a nyolczszög három oldalával záratik.

A hajó és a szentély támakkal van ellátva.

A hajó régibb részén igen közel egymáshoz három félkörü ablak látható, míg az inkább keletfelé fekvő ablaknak áttörött dísze (Maasswerk) inkább a késő csúcs-íves styl jellegét viseli magán.

Ugyanezt mondhatni a szentélyben látható szentségtartó fülkéről és gerinczhordókról is.

Találtunk a Nagy-géczi templom szentélyének egyike ablaka fölött fal festmények nyomaira is: ez három nyitott virágból, több bimbóból és levélből áll, mely füzérként az ablak csúcsából kinő.

16.) G i r ó t-T ó t f a l u.

Szathmár megyében Nagybánya és Felsőbánya közt.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

Ezen egyház is egyike azoknak, melyek Báthory Zsuzsánna építkezésének tulajdonítatnak. Egy hajós, szükebb szentélylyel, mely a nyolczszög három oldalával van zárva.

A csúcs-íves főkapu fölött egy igen primitiv Krisztus-, vagy keresztelő sz. Jánosfő látható.

17.) G y u l a.

Ugocsa megyében.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajó 26′ 6″-nyi hosszal 21′ 6″-nyi szélességgel bir falközt, nyugati

homlokzata két sarkán diagonal irányu támak állanak, déli fala két ablakkal és mellék ajtóval van áttörve, a nyugati homlokzat kapuzatának féloszlopai lábbal vannak ellátva, mi e tájon átalán ritkaság.

A diadal ívnek 2′ 4″-nyi vastagsága vagyon, s az ív tagozással bir: nevezetesen két szélső léczczel, melyre két horony következik, erre újra két lécz, végre a közepén nagy körtve idomu tag.

A szentélynek falközti szélessége 17′ 5″, egész hossza 20′ a nyolczszög három oldalával van zárva, a hosszszentélynek két ablaka van, a ferde déli zároldalában látszik a szentély harmadik ablaka.

Tornya a templomnak nincsen, de volt sekrestyéje és van még most is szentségtartó fülke, fekirányos födéllel mely fölött rovatkák (Zinnen) láthatók.

18.) Gyulafalu.

Mármaros megyében, Szigettől dél-keletre Ruthen kőtemplom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajó még a régi, előtte áll mind négy oldalán ívvel áttört torony, melynek felsőbb része fából van alkotva.

Szentélye később épült e templomhoz, azért nem polygon, hanem félkör idomu, s azért bir e szentély félkörben zárt ablakkal északi oldalán is. Ugyan ily ablak töretett be később a hajó északi oldalába is, valamint e hajónak déli fala később támmal erősíttetett, de e támak, nem különben mint az apsiséi mindinkább elválnak a falaktól.

19.) Halmi.

Ugocsa megyében a Szathmár-Némethi nagyszőllősi úton.

Ref. kőtemplom a XV-Ik századból.

Egyetlen hajójának falközti szélessége 24′ 6″-nyi, hossza a diadal ívig 35′ 2″, a diadalív vastagsága 3′-nyi. A szentély falközti szélessége 17′ 1″-nyi egész hossza 26′ 4″-nyi. Az arányok tehát valamivel nagyobbak, mint a vidék egyébb falusi templomainál. A szentély a nyolczszög három oldalával zárva van s abban gyámkőként durván faragott fejet látunk, mely a nyelvét nyujtja ki. A templomhoz csatolt torony új. Az épülettalap párkányzata csínosabb a szokottnál.

20.) Hosszumező.

Mármaros megyében a Tisza partján fekvő városoknak egyike.

A ref. kőtemplom még a XV-ik században épült, de újabbkori épitései azt annyira kivetkeztették eredetiségéből, hogy most egyedül a falakat lehet régieknek tekinteni, de az épületnek jelen tagozata egészen modern.

Az eredeti elrendezés az eddig leirt templomokéhoz hasonlít.

21.) Huszt.

Mármaros megye öt, a Tisza partján fekvő koronavárosoknak egyike.

Oly ref. templom, mely nem csak maga testében, hanem környezetében is megtartotta eredeti elrendezését is, és sok tekintetben idomát is. Ugyanis fenmaradt az egyház körül azon régi kőkeritése melynek másutt csak nyomait találtuk. E kőkerítést, északi oldalán, számos tám erősíti, mig déli oldalán a tám, hármat kivéve, eltünt. A falat két helyen, nyugaton és keleten, lépcsős feljárás töri keresztül, a nyugati több részeiben még

a régi, míg a keletit modernnek kell mondanunk. A kőfal alól kezdvén, túlemelkedik a dombocskán, melyen erősített váracsként áll a templom.

A templomka nyugati homlokzatán torony emelkedik, melynek nyugati oldala 17′ 8″-el, északi és déli oldala 17′ 10″-el birván, ez csaknem tökéletes négyeget képez, falközti oldala 8′ 10″-nyi levén, a nyugati falra 5′, a keleti 4′-nyi vastagság esik. Négyszögü falrészének magassága mintegy 65 lábnyi, melyben a földszintin kivül négy ablakos osztály látható, a legfelsőbb ablak kettős, mindenik ablaka csúcsívvel van zárva. A torony falas része és teteje modern, s azért nem bir oly magas sisaktetővel, mint vidékének egyébb, többnyire oláh és ruthen, tornyai; azért is elhagyták a sisak tövében, szokás szerint, alkalmazott négy tornyocskát, de hogy ilyenek a régibb tetőzetben léteztek, bizonyítják ama pléhgömbök és keresztek, melyek a régibb állapotból fenmaradván, a sekrestyében még láthatók. A torony földszinti részét áttöri az ékes tagozásu főkapuzat, ez a legfelsőbb csúcs achivoltig 1′-nyi, falközti szélessége 7′ 8″-nyi.

Az egyetlen hajónak falközti szélessége 25′-nyi, hossza a diadalívig 33′ 2″-nyi; déli oldalán két körívvel zárt keskeny ablak és egy, szinte körívvel zárt mellék-kapu látható, északi oldalán semmi nyilás nincsen. A hajó födözése fekirányos fa-mennyezet. Magassága mintegy 30 lábnyi.

A diadalív vastagsága 2′ 10, 75″-nyi.

A szentély szélessége 16′ 6′-nyi, egész hossza 19′ 1″-nyi, a nyolczszög három oldalával van zárva; zárfalainak szögeiben féloszlop emelkedik, melyeken a szokásos idomu és elrendezésü gerinczek rendes boltozatot képeznek. A szentély mindhárom zárfalába ablak van törve, holott rendesen e vidéken csak egy ablak fordul elő a déli zároldalban.

A szentély északi részén még áll a régi sekrestye, melynek oldalfalai ferdén vannak húzva úgy, hogy hossza a templom közelében 12′ 11″-et és attól távolabb 13′ 8″-et mér; szélessége 12′-nyi.

A huszti templom a vidék hasonnemüinél nagyobb szabatossággal levén építve, úgy szintén falkerítése fentartása miatt külön monographiát érdemel.

A *huszti vár* elszigetelt hegy csürkön áll közel a városhoz. Mi korunkra felmaradt ezen építményből, későbbi eredetü, sehol sem mutatván építészi tagozást, melyből az épület korát biztosan lehetne meghatározni. Közepén a benső vár magasabb dombon vagy is a hegy csúcsán emelkedett, s ezt csak a különféle út kerüléssel és több erősített kapun át lehetett megközelíteni, melyek mindnyája alacsonyabb fekvésü volt; sőt ma is láthatni a hegynek, mintegy fél magasságában mély árkot, mely legkülső erődként szolgált, de annak összekötése a várral teljesen eltünt. Létezik e várnak régibb felvétele, melyet a „Vasárnapi újság“ is közlött, azonban ezt a helyszinén összehasonlítván a maradványnyal, igen hibásnak találtuk; de rövidre szabott időnk, a kellő eszközök hiánya, és az ezen évszak igen buja növényzete, újat felvenni nem engedé.

22.) I s t v á n d i.

Szathmár megyében a Tur partján.

Ref. templom a XV-ik századból.

Egyhajós. A hajónak két déli ablaka vagyon, és minden sarkán diagonal irányu tám, plafondja fából van készítve.

A szentély a nyolczszög három oldalával van zárva, van két ablaka és fa plafondja.

Jelenleg tornyot építenek a templom elébe, és dicséretes törekvéssel a templom

régi főkapuját átvették e toronyba, csak hogy a kövek összeillesztése nem a legpontosabb.

A templomhoz a hasonnemüek régi modorára készített fa harangláb tartozik.

23.) Lázári.

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt.

A régi templomból az újítottban csak a nyers fal és két tám lett megtartva.

24.) Mátyfalva.

Ugocsa megyének nyugati határán.

Kath. templom.

Egy hajós. A hajó nyugati két sarkán diagonal, délkeleti sarkán egyenes, tám; fő- és déli mellék-ajtó, mindketteje csúcs-ívvel zárva. Egyetlen ablak a hajó déli falában.

A hosszszentély déli falában két ablak, a nyolczszögből három oldalával zárt falban nincsen ablak, de van egyszerü szentségtartó fülke az északi falban.

Az egész roskadozó állapotban.

25.) Megyes. (Aranyos)

A nagybányai Szathmár-Némethi úton.

Templomrom.

A templom Báthory Zsuzsánna egyik építménye. Nagyobb kiterjedésével és szorgalmatosabb kivítelével felülmulja egykoru szomszédjait.

Egyetlen hajójának falközti szélessége 30′ 4″ hossza 61′ 8″, falvastagsága 3′ 5″-nyi, rendes támjai közt déli oldalán van három halhólyag idomu, dísztagozattal ellátott ablaka.

Ezen ablakok külső nagy horonya emlékeztet a hasonnemü kassai ablakhoronyra. A hajónak csak egyetlen csúcsívvel zárt kapuja van nyugati homlokzatában.

A diadalív vastagsága 3′.

A szentélynek szélessége 26′ 6″, hossza 47′ 9″, a nyolczszög három oldalával záratik, a melynek mindegyikébe ablak van törve. Szögeiben még csínosan faragott gyámkövek láthatók, melyek egykor a boltozat gerinczét hordozták.

A templomon kivül fennmaradt vastag falak sejtetik, hogy egykor a szokásos sekrestye helye fölött, azaz: a szentély északi hosszoldala mellett, torony emelkedett.

Aranyos-Megyesen még vár is van.

26.) Misztótfalu.

A nagybányai Szathmár-Némethi úton.

Ezen ref. templomnak épitését is Báthory Zsuzsánnának tulajdonítják.

Egy hajós, a hajónál keskenyebb, három oldallal a nyolczszögből zárt szentélylyel.

Van két kapuja, a déli igen alacsony, a nyugati modern fekirányos födéssel. Az utólsó fölött rózsa, vagy kerék ablak látható késő csúcs-íves hólyag diszítménynyel.

Tornya nincsen, de van elég csínos régi szentségtartó fülke a szentély északi falában.

27.) Muzsaj. (Kis)

Beregh vármegyében, közel Bereghszászhoz.

Templomrom a XV-ik századból.

E rom részletes csínos kidolgozása és erős építése miatt érdekes; köveit házépítésre akarták felhasználni, de nem birták könnyü szerrel egymástól elválasztani, s így megmaradt a rom.

Egy hajós templom volt egykor, tám nélkül, de gazdag tagozatu, csúcs-íves kapuzattal, mely felül fekirányos párkányzattal végződik, e fölött négy levelü rózsa, s még magasabban (a homlok csúcsban) kerek ablak látható, melynek díszei némileg a mór díszekre emlékeztetnek. A hajó déli falában két körívvel zárt, csaknem román stylü ablak látható; de ilyennel e vidéken más, a XV-ik századból származó templomban is találkozván, épületünket e századnál régibbnek nem tekinthetjük; efféle nézetnek ellentállván nem csak a homlokzat alakzata, de főképen a tízszögnek öt oldalával zárt (hosszszentély nélküli) szentély is, mely maga nemében azok közt, miket látunk, egyetlen. E szentélynek megvannak rendes támjai, és belső sarkaiban még fenmaradtak a boltgerinczek gyámkövei.

28.) Muzsai. (Nagy)

Közel fekszik az előbbihez.

Ref. templom a XV-ik századból.

Az épület egészen van boltozva, sőt hajójában a keresztbolt gerinczein kivül, még négyegbe elrendezett gerinczek is láthatók, és közepén a czímer-paizsakból és végvirágból alkotott, zárkő szabadon lefügg a templomba. A hajó oldal-falai közepükön egy-egy támmal birnak, a délinek nyugati oldalán mellékajtó látható, mely utóbbinak tagozata egykor egészen be volt festve; a színek ma is látszatnak úgy, hogy a három féloszlopkának két szélsője narancssárga, középsője vörös, a négy domboru tag közt két horony pedig kékre van festve. A fő homlokzat sarkán később oda épített roppant két tám látható; közepén nyilik az igen késő csúcs-íves styl tagozatu főkapu, mely daczára e tagozatnak nem csúcs, hanem körívvel végződik. A homlokzat itt csak nem puszta, kivéve egy faragott Krisztus- vagy keresztelő sz. János főt, mely nagyon hasonlít más hasonnemühez, melyet a tótfalusi templom homlokzatán (Nagybánya mellett) találtunk; és mely egyéb hasonnemü plastikai müvekkel a magyarországi szobrászat kiskoruságát még a XV-ik század vége felé is tanusítja.

Valamint a főkapu, úgy a diadalív a templom bensejében is, nem csúcs-, hanem köralakkal bir, és maga képzi két oldalán az egymástól eltérő alaku gyámkövét.

A szentély, mint rendesen e vidék templomai, a nyolczszög három oldalával van zárva, melynek csak délfelé fekvője bir ablakkal. Boltozat-gerinczei csinosan vannak faragva, zárköve szintén, mint a templom-hajóé, de nem épen oly mélyen ereszkedik le. Kivülről rendes tám van elrendezve a sarkokon, melynek a templométól eltérő magasabb talap-párkánya van, úgy hogy ez amabba bevág.

29.) Nagybánya,

Szathmár vármegyében.

Volt egykor nagy és díszes kath. temploma, mely legújabb időben lebontatván, csak tornya és az ahoz támaszkodó főkapuzatnak fele maradt reánk. Azonban mielőtt e rombolás még megtörtént, a templomnak alaprajza elég pontosan vétetett fel, s ezt a szathmári püspöki levéltárból a püspök ő exc. velünk közleni szíves volt. Ezen alapterv szerint a templom kivételképen két-hajós volt, nagy hosszszentélylyel birt, mely a nyolczszög három oldalával záródott. A szentély északi oldalához sekrestye csatlakozott, azonkivül a hajónak mind északi, mind déli oldalán kápolna és sikátor, vagy talán keresztjárda is állott. A főhomlokzat déli sarkán volt a még fenálló torony, de annak e homlok-

zat ellenkező sarkán más torony nem felelt meg ; hanem kereszt-karzat (Querempore) vonult el a toronytól a templom északi oldalfaláig, úgy hogy a főkapu tengelye épen az e karzat alatti déli pillér közepével ugyanazonos volt. E tengely a templom belsejében és hosszában három erős pillért vagy tövet metszett keresztül, melyről a boltozat a hosszoldalak felé futott.

A még fenálló torony magas, négy ablakos osztályra osztott, kőből erősen épitett négyszög, melynek csak ezen erős építéséből magyarázható, hogy azt a templommal együtt le nem bontották. Nevezetes e torony földszinti osztályában (nyugati oldalán) nagy kerek, igen dús tagozatu, ablak, a többi három osztály ablaka feltünő egyszerüsége mellett. A legfelsőbb ablak fölött talán még egy ötödik létezett, jelenleg helyét óra pótolja. A kerekablak fölött Hollós Mátyás czimere látható, mi arra adott alkalmat, hogy a torony építését e királyunknak tulajdonították; azonban valamint az épitmény styljéből, úgy a fenmaradt okmányokból is világos, hogy a templom és torony épitkezése már nagy Lajos korába esik. A torony déli oldalán felfegyverzett, durva művü alak látszik, mely alkalmasint hajdan sírkövet képezett. Van még Mátyás czímere fölött befalazva egy faragott torzfő. E három durva plastikai munka a torony csaknem egész faragott díszét képezi.

Bár nagyon rongált állapotu, mégis igen nevezetes a főkapuzat megmaradt része; mert ebből világos azon befolyás, melyet a kassai csúcsíves épitmények hazánk keleti részének középkori épitményeire gyakorolták. A nagybányai maradványok főkép e tekintetben megérdemelnének részletesebb tárgyalást.

30.) Námény. (Kis)

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt. ref. XV-dik századbeli templom. A falak a régiek, de a templom annyi újításon ment keresztül, hogy egyedül tornya tartotta meg régi alakját, sisakja, mely feltünő hegyes, újabb időben fából készült.

31.) Nevetlen falu.

Ugocsa megyében a szathmár-némethi nagy-szőllősi úton.

Kath. XV-dik századbeli templom.

Az egyetlen hajó rendesen van alkotva; nyugati sarkán két diagonal támmal és fő bejárással, déli oldalán három ablakkal; de úgy tetszett, mintha a hajónál keskenyebb szentély csak későbbi tatarozás után kapta volna jelenlegi egyenes keleti zárfalát, melynek délkeleti sarkán még fenmaradt a régi tám, és északi oldalán a sekrestye.

32.) Peleske. (Kis)

Szathmár megyében a Tisza és Szamos közt.

Ref. román stylü templom a XIII-dik századból.

E templomka egész elrendezésével külömbözik szomszéd vidéke templomaitól; hajója 25′ 6″-el átmérővel biró kört képezvén, mely délfelé két körívü ablakkal bir. Egyetlen ajtó nyilása szintén nem csúcsíves stylü tagozással, hanem román épszögü kapuféllel van szegélyezve, alább körívvel záratik, és csak e felett mutat alacsony csúcsívet.

A köralakú hajóhoz szintén nem polygon, hanem egyenes vonalu zárással biró 13′ 5″-nyi hosszu, és 8′ 11″-nyi széles szentély csatlakozik, melynek északi falában félkörrel zárt egyszerü fülke, keleti és déli falában pedig szintén körívvel zárt egy-egy ablak látható.

A főkapu elébe mult században előcsarnok épült.

33.) Sárköz.

Szathmár megyében, közel Szathmár-Némethihez.

Ref. XV-ik századbeli templom, építése Báthory Zsuzsánnának tulajdonítatik.

Egyetlen hajójának falközti szélessége 20′ 4″-nyi, hossza a diadalívig 48′ 2″. Nyugati oldala két sarkán a rendes diagonal állásu tám látható. 8′ 6″ magas ajtó nyilása dús pálcza idomu csúcs-íves tagozattal van keretelve, melyet még épszögü keret is vesz körül. A hajó déli oldalán nincsen mellékkapu, de van három hólyag dászü ablak s egy támja közepén.

A diadalív vastagsága 2′-nyi.

A szentély a hajóval ugyanazon szélességgel bir, egész hossza 27′ 7″. A hosszentélynek három ablaka igen közel áll egymáshoz, úgy szintén két támja is; a nyolczszögből vett három zároldalában nincsen ablak. A szentély szögeiben vállköveken féloszlopkák, s ezeken a boltgerinczek emelkednek, azonban a boltozatot valamint itt, úgy a hajóban is jelenleg fa mennyezet helyesíti.

34.) Sárköz-Újlak.

Igen közel fekszik az előbbihez, s e helységnek ref. kőtemplomát is Báthory Zsuzsánnának tulajdonítják.

Egyetlen hajójának szélessége nagyobb a sárközi templomaénál, t. i. 25′ 7″-nyi, hanem visszont hossza kisebb t. i. csak 39′ 8″-nyi. E hajóban déli méllékajtó van, főkapuja csinosan tagozott féllel bir, és nevezetes azon a templom talap-párkányának átmenete épszögü töréssel a kapuzatába. A főhomlokzat sarkán két diagonal irányu tám szökik ki, déli homlokzatán két ablak s azok közt egyenes tám látható.

A diadalív 28″-nyi vastag, felső részében tagozva van, mint van tagozva a sárközi diadal ív is.

A szentély keskenyebb a hajónál, csak is 20′ 9″-et mérvén, hossza t. i. 26′ 7″ csaknem oly nagy, mint a sárközié. A hajó nincsen boltozva, míg a szentély régi csínos boltozatát még birja, ez a nyolczszög három oldalu zárodásában az úgynevezett hálóboltozat, czímerrel, mely fán ülő madarat nyillal keresztül lőtt nyakkal képez. A hosszentély boltozata a rendes, de zárkövében szintén czímer látható; ilyen gyámkőként is használtatik, melyből a bolt gerinczei emelkednek.

35.) Sima.

A Szamos jobb partján, nem messze Szathmár-Némethihez.

E templom régibb szomszédjainál, kivéve a Kis-Pelecskeét, melylyel egykorunak tetszik; s így a hagyomány sem csalatkozik, mely a simai egyházat a szamos partiak legrégibbjének tartja.

Egyetlen 21′ 3″-nyi széles 26′ 5″-nyi hosszu hajójának főhomlokzatán két diagonal támat látunk, mely közt közepén nyílik a csúcs-ívvel ugyan zárt, de még a román ízlésü épszögü oldaltagozattal biró kapu, sőt e kapu fölött még, inkább román, mint csúcsíves, csúcsot is láthatni. A hajó déli oldalán van három félkörbe zárt keskeny ablak-köz belső tám nélkül.

A diadalív 26,5″-nyi vastag. A diadal-ívnek külsőleg két egyenes állású tám felel meg.

A hosszszentély 7′ 1″-nyi hosszával igen kurtának mondható, szélessége 14′ 5″. E hosszszentélyre következik a félkörü, tám nélküli apsis, melynek fentője 6′ 1″ Ezen apsisban a vidéknek szokása ellenében két ablak látható, egyike észak-keletfelé, másika dél-

keletfelé nézvén. A szentély déli falában ó-idomu papiszék is látható, két román koru oszloppal elválasztott helylyel, melynek mindketteje háromszöggel van födözve. Régi a szónokszék is.

E tégla-templom jelenleg a reformatusoké.

36.) Surány.

Beregh megyében a bereghszászi-naményi úton.

Ref. templom a XV-k századból.

Egyetlen, a szentélynél tágasabb hajó, a szokásos diagonal irányu támakkal fő-homlokzatán; a támak közt kapu van, mely késő, igen alacsony csúcsívvel záródik, fölötte kerek-ablak látható. E homlokzatnak nincsen csúcsa, hanem van fekirányos zárása.

A nyolczszög három oldalával zárt szentélyben régi szentségtartó fülke és egyszerü papiszék látható. Tám és ablak itt nem tér el a vidék szokásától.

37.) Szamos-Becs.

Szathmár megyében a szamos jobb partján.

Ref. XV-ik századbeli templom.

Az egyetlen hajónak falközti szélessége 20′ 5″, hossza 29′ 2″. E hajó nyugat fő- és déli mellék-kapuval bir, azonban az előbbi későbben be lett falazva.

A diadalív vastagsága 2′ 2,5″.

A szentély szélessége 15′ 2″ hossza 24′ 7″.

Tám sehol sem látszik, mert mint mondják azokból épült az újszerü torony.

38.) Szekeres (Kis).

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt.

Ref. XV-ik századbeli tégla templom.

Egyetlen hajója a három oldal-zárásu szentélylyel ugyanazon szélességgel bir; az előbbinek régi főkapuja be van falazva, és fölötte új kerek-ablak látható; déli mellékkapuja igen egyszerü.

39.) Szigeth. (Mármaros).

Mármaros megyének főhelye a Tisza partján.

Ref. nagyobb részben a XIII-ik századból származó templom, melyet azonban csak egy, nem rég történt lerombolása alkalmával készített rajzból leirhatni.

A hosszukás szentély, *kivételképen*, nem a nyolczszög, hanem a hatszög három oldalával végződött és csak a sarkok négy támát birta; e szentély később épitetett a régibb templomhoz.

A templom maga három hajós volt, két mellékhajója nem érte el a középsőnek magasságát, melytől két-két négyszögü, sarkain elvágott pillér által választatott el. A három hajó nem képezett szabályos parallelogrammot; mert nyugati részén tágasabb volt mint keletién. A hajók falaiban kora csúcs-íves stylü ablak nyilt.

Később, talán egykorulag a szentélylyel, a templom középső hajójába erős torony épitetett, melynek nyugat-keleti oldalai valamivel hosszabbak dél-északéinál úgy, hogy a szigethi templom ezen egész elrendezésével, de csak is azzal, és nem kivitelével is, a gelnhausi átmeneti korszakú templomhoz hasonlíthatott.

A szigethi templom hajdan falképekkel birt, melyeket megmagyarázott Henszlman Imre a m. t. akademia értesítőjének 1846-diki évfolyamában. Ezeken kivül a lebontás alkalmával még több kép maradványt födözett fel Szilágyi István igazgató ur. Tár-

gyuk a következő: 1. Sz. Bertalan lenyúzott bőrét pálczán hordva vállán. 2. Az üdvözítő kilép koporsójából, mellette egy sz. asszony. 3. Krisztus-fő, mely alatt az 1505-ki évet olvasták, alatta sz. Miklós. 4. Angyal sz. Katalint tanítja, mellette nő alak. 5. Liliom korona, mely körül még több szent-fény látszik, az egész igen rongált állapotu. 6. Csúcs-íves keretben fent sz. Katalin halálos ágyán, alant számos angyal töredék, mind igen megrongált állapotban. 7. Három szent asszony, mindegyik kereszttel kezében, az egyik baloldalon és a két jobboldalon álló közt öreg ember ülve bottal kezében.

Jelenleg egyedül e templomnak torony-alja maradt fen fő kapujával. E kapu nyilása 4′ 5″-nyi szélességgel és 6′ 11″ egyenes magassággal bir. Oldal tagozata négy-négy féloszlopból (melyeknek egyike körtve alaku) és négy-négy horonyból áll. A kapitaelek felette durva müvüek, de azokon, ezen állapotukban is, meglátszik a kassai régi épitmények befolyása, legalább déli oldalán, úgy szintén világos ez azon háromszög alkotásában is, melynek hypothenusáján a kapufél szerkesztetett.

A szigethi templom részletesebb tárgyalást érdemel.

40.) Szinyér-Váralja.

Szathmár megyében a nagybányai szathmár-némethi úton. Kath. XV-ik századbeli kő-templom.

A templomnak épitkezését Báthory Zsuzsánnának tulajdonítják, de az épület korunkban újittatott, s igy csaknem egészen moderné vált, kivált boltozatában; de megmaradt mégis a régi torony csarnokával, diagonal állású két támjával és főkapujával. E toronyban van három ablakos osztály, az alsó ablak félkör zárásu, a középső csúcsíves, a felső kettős ablak elválasztó középső oszlopkával; azonban az oszlopka mindenütt eltünt, és csak egyikét találtuk a szentélyben megfordított állásban, mely asztalka gyanánt szolgál; ezen oszlopka egész magassága 37,5″; két láb-koczkája 6″, és 1,5″-nyi, töve 19″-nyi, kapitaelje 11″-nyi magassággal birván (a kapitael abacusa hibázik). A láb alsó koczkájának oldala 12″ és 7, 75″-nyi széles, felseje 10″ és 7, 5″, tövének átmérője 7′ 5″. A kapitaelnek alakja a domború virágkehely, s félgömbének nagyobb felső átmérője 12, 5″-et mér.

41.) Szőllős (Nagy.)

Ugocsa megyének főhelye.

Nagyobb kath. kőtemplom a XV-ik századból.

E templom alkotására és elrendezésére nézve nem különbözik vidékének falusi templomaitól, de mérvei minden kiterjedésben nagyobbak és épitészeti kivitele sokkal pontosabb és csinosabb.

Nyugati homlokzata közepén torony áll, mely sok tekintetben Budavára parochialis templomának elkészült tornyára emlékeztet. Falvastagsága 6′ 9″-től 7′ 2″-re növekedvén, négyege oldalának mértékét 23′ 6″-re határozza, e négyeget két erős diagonal irányú tám erősíti. A torony négyege a templom magassága fölött nyolczszögbe van törve, s e nyolczszög két ablakos osztályra osztva, az ablak nem csúcs-, hanem félkör zárású. A toronynak egész magassága (mennyire ez t. i. a régi) közel 100′-nyi. A főkapufél egy-egy oldalán két körtveidomu gerinczhordóból és három horonyból van szerkesztve, egyenes magassága 5′ 6″; e kapuzat fölött sajátos fürész-fog-párkányzat látható.

Az egyetlen hajónak szélessége 29′ 2″, egész hossza 71′ úgy, hogy itt az utóbbi mérv sokkal túlnyomóbb az előbbinél, mi kivételt képez az e vidéken szokásos arányoktól. A támak rendesek a hajó mindkét oldalán, de ablak itt is csak a délin van, hol mellékajtót is láthatni. Nevezetes a hajó északnyugati sarkán álló roppant ívtám, melynek alkalmasint hasonló felelt meg a hajó délnyugati sarkán is.

A diadalív vastagsága nevezetes, t. i. 4′ 2″-nyi. E diadalíven látható még egy a hajót a szentélytől elválasztó áttört falnak nyoma. Ily választó falat a franciák jubénak neveznek azért, mert e falhoz közeledett az evangeliomot vagy epistolát felolvasó pap e szavakkal: „jube benedicere"; németül e választó fal a felolvasástól (lectorium) Lettnernek nevezik. A jubé az ó-keresztény basilikában szokásos rekeszek (cancelli) és ambóknak emléke; és a nagyszőllősi választó fal (jubé, Lettner) eddig ismert egyetlenegy maga nemében Magyarországon. A szentély egész hossza 55′ 3, 5″ mér, szélessége 27′ 4″-et. E szentélyben, északi oldalán, fenmaradt igen csinos szentségtartó fülke, és déli oldalán szintén csinos, hanem az előbbinél később stylü papi-szék. A szentély a vidéken szokásos három oldalzár fallal bir a nyolczszögből, két ablakkal a hosszszentély déli falában és egygyel két zárfalaiban. A templom északi oldalán nincsen ablak. Az ablak külső profilje nagy horonyával a kassai szentély-ablak nagy horonyára emlékeztet. A nagy-szőllősi hosszszentély északi oldalán fenmaradt a régi sekrestye is, melybe késő csúcsíves stylü ajtó vezet. Szintoly késő csúcsíves izlésü épitmény a templom déli falában is látható.

Az egész egyház hajdan kőfallal volt körülkerítve, melynek nyomai még láthatók.

A nagy-szőllősi templom külön monographiát érdemel.

A nagy-szőllősi régi várat *Kankó-várnak* nevezik.

42.) Szőllős-Végardó.

Ugocsa megyében, közel Nagy-Szőllőshez.

Templom-rom a ref. birtokában a XV-ik századból.

Az épület elrendezése a szokásos. Nyugati homlokzata középen két diagonal állású támmal erősített torony állott; azonban kapunyílás alatta nem volt, hanem az egyetlen kapu a torony déli oldala mellett nyilt az egyetlen hajóba, melynek hossza 31′ 6″, szélessége 26′ 6″; a hajó déli falában három ablak van, de közte nincsen tám. A hajó falain mindenütt falképeknek nyoma látható, azonban csak délkeleti sarkában még észrevehetni, hogy itt három püspök külön keretben volt előállítva.

A diadalívnek vastagsága 2′ 10, 5″-et mér, e diadalív egyszerüen van tagozva.

A szentély szélessége 18′ 4″, hossza 23′ 4″, a nyolczszög három oldalával van zárva, a zárfalnak csak keleti osztálya bir ablakkal; így egyetlen ablak van a hosszszentélyben is, déli oldalán. Sekrestyének nincsen nyoma. A délkeleti oldalon ugyanazon előállítással, mint Fekete-Ardón a Mettercia látható, de a fejek hiányzanak, a mint ezen képek egyátalán még a Fekete-Ardóiaknál is romlottabb állapotban vannak, ugyanannyira, hogy soknál kit ábrázoljanak sem lehet kivenni.

Az irást alatta legnagyobb törekvés mellett sem lehet elolvasni.

A sokoldalu apsis északkeleti oldalán is van négy alak, köztük asztalkák állanak, de jelvények hiányában, kik legyenek ezen szentek, egyet kivéve mely sárkányt tart ölében s így talán sz. Juliana, még gyanítani sem lehet.

A hajó déli oldalán is, közel a diadalívhez, lehet még három püspököt látni, mert ezek süvegjei és botjai árulják el ezen méltóságukat, egyebet itt sem lehet látni, sem határozni. Legjobb még a hosszszentély déli oldalán külön keretben meglehetősen kivehető sz. Erzsébet alakja, mint ez egy fürdőkádban ülő beteget ápol, kevésbbé látható a beteg mögött álló szolgáló leány, mely egyik kezében korsót, másikában poharat tart.

A szőlős-vég-ardói falképek nemcsak ugyanegy iskolából származnak a feketeardóiakkal, hanem alkalmasint ugyanegy mesternek művei, erre mutat egész stylük, szinezési módjuk, és még keretük dísze is.

43.) Tatárfalva.

Szathmár megyében, a Szamos jobb partján.

Ref. tégla-templom a XV-ik századból.

Csekély kiterjedésű épület, de nevezetes azért, mert Magyarországon az egyetlen ismert példány, melyben kétszínü tégla felváltott rakásával a külső falakban színes hatás idéztetett elő. A tégla t. i. vagy vörös, vagy fekete szinű, és ugyanazon sorban mindig egy-egy vörös tégla mellett fekete tégla van rakva. A polychrom hatás főkép az ablakívekben tünik föl. A párkányzatok szintén e czélra külön idomított téglákból készültek.

Az egyetlen hajónak falközti szélessége 14′ 8″, hossza 31′ 2, 5″. E hajónak van két félkörben zárt ablaka s homlokzatában 3′ 3″-nyi széles ajtaja, mely két körszelvénynyel és azok közt fekirányos vonallal záratik. A falnak vastagsága igen csekély, t. i. csak 22″-nyi.

A diadalív vastagsága szintén csak 22, 5″-nyi.

A szentély szélessége 11′ 8″, hossza 12′ 7″. Tám, s ez is feltünő csekély kiszökéssel, csak a szentély a nyolczszögből vett három oldalának szögein látható.

Nevezetes, hogy itt az ablak, ellenkezőleg a vidék szokásával, a hajó épen északi oldalán fordul elő. Ezen, és a szentély zárfalainak három ablaka, mind igen keskeny, (valóságos nyilása csak 6″-nyi) a félkörben van zárva.

A templomka, mint a csínos téglaépítésnek példánya, tüzetesebb tárgyalást érdemel.

44.) Técső.

Mármaros megyében a Tisza partján.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

A régi templomból itt egyedül a falak maradtak meg; a többi mind új.

45.) Ujváros (Avas.)

Szathmár megyében a szathmár-némethi técsői úton.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajóban újított torony alatt van a bejárás. A hajó ajtaja egyszerü csúcs-íves; itt is, kivételképen az ablak az északi falba van törve. A szószék csinos, renaissance stylü, az apai templom szószékére emlékeztet.

A diadalív összetett volta miatt arab-ívre emlékeztet.

A szentély a nyolczszög három oldalával záratik, keskenyebb a hajónál.

A tám mindenütt le lett törve, anyagából alkalmasint, mint másutt, a torony épült.

46.) Vetés.

Szathmár megyében a Szamos bal partján.

Ref. XV-ik századbeli templom.

A templom nyugati homlokzata közepén torony áll, melynek nincsen a vidék szokása szerint, diagonal állásu, hanem van mindegyik szabad sarkán két-két tám épszög alatt. E torony egész emelkedésében megtartja a négyszög alakot és a támak fölött még három osztályból áll, melynek mindegyikében keskeny kettős ablak nyílik. A legfelsőbb ablak fölött a renaissance korában sajátos alaku falazott díszek tétettek fel, ezek mögött pedig a sisak nem egyenes, hanem görbe vonalu nyolczszögben emelkedik. A toronyba nyiló kapu igen egyszerü, oldala csak is épszögü tagozatból állván, melynek nincsen kapitaelje, hanem csak abacusa, e fölött az alsó tagozat átmegy a csúcs-íves tagozatba, mely fölött

megint csúcs látható. A kapufélt csekély kiszökésü tám, vagy inkább falszalag keríti be. A kapu nyílása és magassága a csúcs-ív kezdetéig egyaránt 4'-at mér.

Az egyetlen hajó falközti szélessége 24', hossza a diadalívig 37' 7" oldal fala közepén támja van, déli oldalán két félkörben zárt ablak nyilik, s a keleti alatt mellékbejárás.

A diadalívnek vastagsága 33' 5".

A szentélynek szélessége 16' 9", a nyolczszög három oldalával záratik, boltozva van rendes módra úgy, hogy gerinczei gyámköveken s abból származott oszlopkákon emelkednek.

47.) Visk.

Mármaros megyében a Tisza partján.

Ref. XV-ik századbeli kőtemplom.

A viski templom, mint a huszti, még ma is bir kőfal kerítéssel, melynek közepén maga és fa-haranglába áll.

Egyetlen hajója nyugati homlokzatának sarkán diagonal irányu tám áll, maga közt fogadván a csúcs-íves főkaput. A hajó északi hosszfalába van törve három csúcs-íves ablak, de ezek közt nincsen tám.

A szentély a szokásos alkotásu, s itt támak is szöknek ki sarkaiból; benső szögeiben féloszlopok láthatók, növénydíszes, durván dolgozott, kapitaelekkel.

A viski templom tetejéből hegyes fatorony emelkedik, melynek négy sarkán négy kisebb fatorony látható.

48.) Zajta.

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt.

Kath. XV-ik századbeli tégla-templom.

A nyugati homlokzaton torony áll; erre következik az egyetlen hajó, déli falának két ablakával.

A hajónál szükebb szentély nem végződik polygonba, hanem egyenes vonallal; korunkbani újítás e keleti egyenes zárfalba a főoltár két oldala mellett ajtót töretett ki, mely a későbben mögéje épített sekrestyébe vezet.

A falak így mindenütt épszög alatt állván egymáson, vagyis rendes parallelogrammokat képezvén, a támak mindenütt e parallelogrammok épszögü sarkaiba alkalmaztatván, mindnyája diagonal irányu. A toronyban és a sekrestyében egy-egy, a hajóban két pár ily tám látható.

Magyar régészeti krónika.

Összeállitá

Rómer Flóris.

Ezen czím alatt adjuk mind az épitészeti, mind a művészeti műemlékeket, melyeket vagy személyesen láttunk, vagy egyéb hiteles úton tudomásunkra jutottak.

Legelől álljanak azon egyházi építmények, melyeket szathmári utunkban, ezen egyházi megyén kivül Henszlmann Imre uti-társammal vizsgáltunk és felmértünk. Ezeket Henszlmann igy irja le:

635.*) **Akos**, Szabolcs megyei falu, félórányira Béltektől.

Reform. *román* ízlésü templom, épült a XII-ik század vége felé, vagy a XIII-ik század elején.

A templom jegyzőkönyvében ezek olvashatók:

„Az ákosi ref. templom egynéhány rendbeli újításának leirása, nevezetesen; a délfelé levő tornyot újították 1732-ben, midőn már a templom födél nélkül maradt, csak a kőkarzat alá járván isteni tiszteletre. 1777-ben aztán az egész templom födél alá véttetett és mennyezete is elkészíttetett Pataki János asztalos által, azután 1763. esztendőben Mocsojai nemes Veres Ferencz és contribuens nemes Tar István curatorságokban kimeszeteltetett és új székek és kar készítetett asztalos Veres György úr által. A napnyugati torony is hosszasosan renováltatott egy tót ács által, még pedig a napnyugoti két ízben egymás után, mivel az előbbi elkészítését a menykő mindjárt megütötte és akkor renoválta osztán Géresi Nagy Márton anno 1775. és 76. A két szárnya újra megzsindeleztetett Simon Péter, Gaal Mihály és Molnár János által anno 1782. a nagy templom pedig (azaz a közép hajó) zsindeleztetett Molnár Sándor által 25000 zsindellel.“

A templom falai téglából, építészeti tagjai faragott kőből készítvék.

Nyugati végén két magas torony áll, mely három sugár osztályban emelkedik a közép hajó felett, mindkettejének födele újszerű. A torony benső hossza egész a hajó kezdetéig 10′ 6,5″.

A hajó hármas. A közép hajónak szélessége 18′ 8,5″, egy-egy mellékhajóé 9′ 11,5″; a templomnak falközti szélessége tehát 38′ 7,5″. Mindegyik hajónak hossza 70′ 3″ A három hajót négy-négy pillér választja el egymástól, melyhez mint ötödik számítható a toronynak erősebb pillére. Bejárás a hajóba kettő van, nyugati oldalán, és déli oldalán, közel a délnyugati torony mellett. Az épület északi oldalán nincsen ablak. A középhajó

---

*) Minthogy ezen czikket az „Archaeologiai közlemények“ III. köt. 179. lapon végzett krónika folytatásának lehet tekinteni, az ott megszünt sorozatot ismét folytatjuk.

nevezetesen tulemelkedik a két mellékhajón, s átalán a templom magassága szélességéhez véve, nevezetesnek mondható.

Az épület keleti oldalán csak egy, a középhajónak megfelelő, igen széles, félkörü apsis látható, mélysége 11′ 1″; tehát a templomnak egész hossza fal közt 91′ 10,5″

Az építészeti tagozás igen egyszerü, a többinél díszesebbek a torony kettős ablakainak nehány gömbszelvényes fejü (Würfelkapitael) oszlopai és a kapu fél oszlopa.

636. **Eger-Farmas.** Igen kicsiny, de azért régisége miatt nevezetes templom.

Szentélyének egész hossza 13′, szélessége 10′ 11″; keletfelé egyenes vonallal záródván, alkotása csak nem négyeges.

A hajó a szentélynek kétszeres kiterjedésével bir, hossza 27′ 6″ szélessége 20′ 8″ levén. A hajónak déli falában három ablak és a mellék-ajtó nyílik, a fő-ajtó a nyugati falban van.

A falnak és a szentélyt a hajótól elválasztó diadal-ívnek vastagsága aránylag nagy, t. i. 3′-nyi.

Támmal a templomka eredetileg nem volt ellátva; és csak később téttetett ilyen észak-nyugati sarkára.

Az épület a XIII-ik század elejéből származik.

637. **Heves.** A hevesi főtemplom az eredetinek, alkalmasint a XV-ik század második felében felépitettnek, falait és támait tartotta meg, s így a régi elrendezés is megmaradt, mely összeegyezik általánosan falusi templomainkkal; azonban a hevesi a rendesen találhatóknál nagyobb arányokkal bir.

638. **Jász-Apáthi.** A jász-apáthi mai nagy templom a régi XV-dik századbeli tornyoknak csak aljával bir, t. i. falaival és támjaival. Ezt bizonyítja az északi torony észak-keleti támján látható következő felirás is: „Hoc opus fecit fieri Lucas Horvat capitaneus de Apti Salasa ad honorem nativitatis beate Marie virginis 1493.“

Feltünő volt előttünk a nagy tér, mely a két torony közt létezik, s így a templomot igen szélessé teszi; de hasonló szélességet a hevesi és más keleti Magyarország templomainál is találván, e szélességet a vidéket jellemzőnek kell tekintenünk.

639. **Nyiregyháza.** A református templom régi, a XV-ik század második feléből származó tégla-épület, mely valamint elrendezésével, úgy idomaival annyira megegyezik a szathmári püspöki megye templomaiéval, hogy azt ezek befolyása alatt létre jöttnek kell mondanunk.

Lehoczky Tivadar buzgó régiségbuvárunk jegyzeteiből következő kivonatot tartottam közlendőnek:

A régi korbeli emlékek és maradványok, melyeket Beregmegyében a véletlen felfedezett, tanusítják azt, miszerint az *ó-korban*, nevezetesen Krisztus előtt nehány századdal, e környéken is a *Celták vagy Keltók* tartózkodtak.

Hogy ily gyarmatjaik egész Beregmegyében, nevezetesen Galliczia határáig a *Vereczke* körüli hegyeken is épen ugy valának, mint e megye lapályos térein, arról kezeskednek a tőlök eredő *bronz müvek*, melyek nagy mennyiségben a megye területén majdnem mindenütt előfordulnak s ritkaságok közé most már épen nem tartoznak.

E sorok irója is bir többet 70 darabnál, melyeket alkalmilag gyüjteménye számára összeszerzett s részben maga is felfedezett. Ilyen bronz-műveket, házi és harczi eszközöket, leginkább dombos helyeken, sőt magas hegyeken is találnak s többnyire cserépedényben föld alól kerülnek elő.

Igy nehány év előtt (1860.) 640. **Pudpolóczon**, egy a vereczkei hegyszorulat közelében levő igénytelen ruthen falu határában, mélyen az erdőben, találtak több font-

nyi súlyu bronz-műveket, melyek közül ott jártomban nem sikerült többet, mint 18 darabot, leginkább *körpénzt* (10 d.), egy csákányt, egy díszes lándzsát, 2 nyárs-darabot, s egy harczi véső alaku öntvényt, szereznem.

641. **A klaczanói határban**, Munkács közelében, szintén egy domb-tetőn egy aprilisi eső 1859-ben kimosott a szántóföldből nehány harczvésőt, sarló-alaku töredéket s 2 lándzsát. E tárgyak is cserépben találtattak, de az edényt a találók széttördelék. Nehány cserepet a helyszinén felszedtem s fekete agyagból való vastagszerű készítménynek találtam.

Ily bronzműveket találtak még 642. **Selesztón, Muzsajban**, közelebb **Szolyván**, (itt egy kis arany körpénzt is) és 643. **Maszárfalván**, oly nagy mennyiségben, hogy ez utóbbi helyett a találó szántóvető alig birta egy lepedőbe rakni a különféle alaku tárgyakat; ezekből, minthogy későn értesültem, csupán egy körpénzt és egy harczvésőt tudék gyüjteményem számára szerezni, a többit a lakosok s a zsidók szétkapkodák.

A *körded érmek* kétfélék; az egyik a mostani divatú karika-gyürűkhez hasonlít, csakhogy a legvéknyabb oldalán nincs egybeforrasztva; $2\frac{1}{2}$ hüvelyknyi átmérőjü s rajta 7 bevésés általi felosztás szemlélhető, mik ismét kisebb, de nem egyenlő (27—31) részekre oszlanak. Egy ily nadály-alaku éremnek súlya, jóllehet a rézrozsda meglehetősen elfogyasztá, 10 lat. A másik is az előbbihez hasonlít, csakhogy ennél jóval véknyabb és sima; karikájának átmérője $4\frac{1}{2}$ hüvelyknyi és súlya $5\frac{1}{2}$ lat. Egy 30 lat súlyú csákány jelenlegi kopott állapotjában is még 9 hüvelyknyi hosszú és $2\frac{1}{5}$ h. széles.

Érdekes azon lelemény, mely folyó (1864.) évi junius 20-kán Beregmegyében, 644. **Szuszkón** tétetett. Az nap ugyanis a nevezett helység határában, a Latorcza jobb partján fekvő tölgyes erdő keletnek szegelő kanyarulatánál, a magaslat közepe táján, egy kecske-pásztor bronz harczvésőt találván, azt a helybeli lelkésznek megmutatá; ez a helyszinére kimenvén s a lelet helyén nehány követ elhengerítvén, az agyag-réteggel borított földben egy nagy terjedelmű fekete cserép-edényt s abban közel 40—50 darab különnemű bronz-, fegyver- s házi eszközökre akadt. A lelkes áldozár s barátom (Szilvay Iván úr) szives volt engem azonnal a leletről értesíteni s én örömmel siettem a hely szinére, a Munkácstól keletnek mintegy 3 óra járásnyira fekvő faluba. Nem kis örömmel szemléltem itt a talált bronz-darabokat, mik közt majdnem 20 darab kisebb nagyobb, egy fontnál is súlyosabb, *harczvésöket* képezett; de volt közöttük több görbe s az élesítés által nem kevésbbé elkoptatott, nyel nélküli *kés*, 8 hüv. hosszú s 1 h. széles *fürészke*, egy a nyellel együtt 12 hüvelynyi hosszú s $1\frac{1}{2}$ h. széles, jó karban levő *sarló*, egy egészen jó állapotban levő, lándzsa-alakú *nyil* s egy 4 hüv. hosszu faragott iron-alaku, felül szögletes czifrázatú *styl*, sat. Természetes, hogy a nyert engedélynél fogva a legdíszesebb darabokat magamnak választottam ki s azokból több darabot a nagy-enyedi és kolozsvári muzeumoknak ajándékoztam.

Elvezetett azután Szilvay ur a hely szinére, a Szuszkótól keletnek mintegy $\frac{3}{4}$ órányi távolságra fekvő *erdöbe*, hol a csekély gödör nyomait s a tört cserepeket láttam s nehány darabot el is tettem. Feltünt itt, hogy a hegy keleti oldala, mely mintegy bástyát, óriás torlaszt képez a Latorcza mentében levő hegyek-képezte völgyben, s különösen ott, hol a bronz-fegyverek találtattak, *tömérdek köhalmaz* borítja el a hegy oldalát, és pedig közel 200 lépésnyi hosszu vonalban; itt hajdan létezett kőfalnak maradványa, vagy beomlott s nyomtalanúl eltünt bányák kiaknászott tartalma lehet. Mindenesetre figyelemre méltó jelenség, mely megérdemlené, hogy bővebben megvizsgáltassék, mit adandó alkalommal magam is megkisérlendek.

A tört cserép-edény, melyben a bronz-tárgyak élökkel befelé, egymásra ügyesen elhelyezve voltak, ujjnyi vastagságú körded s fekete égetett anyagu.

Csekély gyűjteményemben eddig *14 különféle alakban birom* a bronzöntetü *harczvésöket*; összehasonlításuk sajátságos eredményt mutat; mert míg a legsúlyosabb $5\frac{1}{2}$ hüv. hosszu, 2 h. széles és 30 latot nyom, addig a hasonló alaku, de legkisebb terjü, 3 hüv. hosszu, $1\frac{1}{3}$ hüv. széles és csak 6 lat nehéz. E, nem tudni mi czélra alkotott, harczi *vésök* különféle vonalokkal diszítvék s felső, különböző alaku öblöknél fülekkel vannak ellátva, mi okúl szolgál arra, hogy e tárgyakat a tudatlan pórnép, mely azoknak birtokába épen nem gyéren jön, majd régi korsócskáknak, majd csengetyűknek tartja.

Mint krónikánk igen érdekes részét adom a magyar **nemzeti muzeumba** 1863 és 1864-ben beküldött régiségek sorozatát:

645. **Fülöpmajor** körül római érmek találtattak és *Wagner Hermann* vasuti mérnök úr által ajándékoztattak.

646. **Nyéken** (Fehér m.) kiszántott Maximinius Daza réz érmét. Mérey Miklós úr ajándoka.

647. **Kassa városától** három fejedelmi szobor, mely a főtemplom tornyán állott, beküldetett.

648. Alkalmasint **O-Buda** táján talált, M. Aurelius Constantinus M; Constantius és Valentinianus senior-féle érmek *Schwanfelder József* úr által ajándékoztattak.

649. **Békés-Gyula** környékén 1788-ban talált 2 darab arany karika;

650. **Szentes** körül (Csongr. m.) 1827-ben 7 darab *régi bulla*;

651. és az **öcsödi** csatorna (Békés m.) ásása alkalmával 1856-ban talált gyöngyfüzér, több római éremmel, melynek lelethelye kitéve nincsen, gr. Bolcza István ő mélt. ajándéka.

652. **Nagyfalun** (Szabolcs m.) talált bronzkori régiségeket; valamint egy 1651-ki koporsóban lelt magyar öltöny fémrészeit dr. *Székely József* úr ajándékozá.

653. **Tápió-Szelén** (Pest m.) egy halomban talált régiségeket és egy Val. Constantius-féle érmet *Dr. Stessel Lajos* úr ajánlá fel.

654. **Vukovár** körül talált réz római staterát *gr. Eltz Károly* úr ő ms. ajándékozta.

655. **Alsó-Lendva** környékén talált római kőemléket, mely az alsó-lendvai tisztilak falába be volt falazva, és az Arch. közl. III. köt. 157. l. XI. sz. a. le van irva, herczeg *Eszterházy Pál* ő nmlsga elküldé.

656. **Lököházi** pusztán (Arad m.) 1817-ben talált görög felirásu ez. érmet, *b. Bánhidi Albert* ő mlsága adományozá.

657. **Egyptomból**, Mohammed-Ali alkirálytól ajándékba kapott két kő-díszedényt — hieroglyphekkel — *b. Prokesch-Osten Antal* ő nmélt. küldé el.

658. A **buzádi** erdőben talált 38 db frizási ezüst érmet *König István* főerdősz úr ajándékozta.

659. **Fudi** pusztán (Győr m.) kiásott rézmedenczét, tükröt, üveg-palaczkot *Argay József* földbirtokos úr küldé be.

660. **Budán**, a **Lukács-fürdő** telkén talált római cserép vizvezető cső. *Ludányi Ferencz* királyfürdő-bérlő urtól.

661. **Nyitra-Sárfőn** talált római érmek *Bittó Zoltán* gazdatiszt urtól.

662. **Ungh** megyéből Báthory András bibornok 1593-diki ércz konyha-mozsarát azon megyei közbirtokosság ajándékozta.

663. **Vatyai** pusztán (Pest m.) talált Antoninus Pius ez. éremmel kedveskedett *Hoitsy Samu* ur.

664. **Arad** mellett, a kiapadt Maros medrében talált, zománcza miatt igen érdekes, byzanti Krisztust *Steinitzer A. J.* úr.

665. **Acsád** körül talált füles vésőt *Lescinczky Lajos* úr.

666. a **rónaszéki** sóbánya körül lelt ugyanolyan eszközt a cs. kir. pénzügyi ministerium küldé be.

667. **Beregh** megyéből több réz-korszaki régiséget, melyek kertjében kiásattak, beküldött *Komlósy János* szolgabiró úr;

668. **Olasz-Liszkával** szemközt, a Bodrog bal partján, talált bronz régiségek *Lehoczky József* úrtól.

669. **Ghymesen** talált többnemű *kőkori* műemléket gr. *Forgách Károly* ő mlsága adta be.

670. **Kis-körösi** határban talált római érmek, *Sárkány János* aszódi lelkész úrtól;

671. **Mindszenten** (Csongrád m.) Wimmer János földjén talált rézkori emlékeket a nm. magy. kir. helytartó-tanács ajándékozá.

672. **Dömösről** a régi templom egyik oszlopfejét beküldé *Nedeczky Gáspár* dömösi plébános úr.

1864-ben a nemzeti muzeumba került műemlékek sorozata:

673. **Mező-Komárom** körül egy csontváz karján talált domború fonattal ékes kék üveg karika, *Forster György* Veszprém megyei esküdt urtól.

674. **Hatvan** körül a pest-losonczi vasut készítésekor bronz füles vésűk, agyag horgászkő-félékkel, *Havas József* kir. tanácsos úrtól.

675. **Kulcsi** pusztán (Fehér m.) római rézérmek *Kún Ferencz* úrtól.

676. **Ujszászkán** b. Orczy birtokán arany Krisztus $11\frac{1}{4}$ arany értékben, vétetett Szamolovszky aranymüvestől;

677. **Pázmándon** (Fehér m.) aranyozott réz-tűk, vas-patkó, sarkantyúk, agyag-edények *Kovács Béla* úrtól;

678. **Szováton** (Kolos m.) *Sala Sámuel* úrtól 6 db görög ezüst érem.

679. **Adándon** (Somogy m.) Kereki, vagy Kapa várában talált ezüst celta érem.

680. **Török-Koppányon** (Somogy m.) a mesterlak alap-ásása alkalmával talált ezüst és réz római érmeket és cserép-edényeket *Gruber János* t.-koppányi segédlelkész úr ajándékozta.

681. **Kutasi** pusztán (Arad m.) római érmek, *Ujházi Miklós* földmívelő ajándoka.

682. **Kengyeli** pusztán a **derzsi** gát mellett ember csontok között fekete agyag-edények, *Blaskovich Miklós* úr ajándoka.

683) **Duka** helység (Pest m.) területén talált fekete agyag-edények *Wrchovszky Sándor* úrtól.

684. **Kis Körösről** római érmek *Saffari József* sz.-biró urtól;

685. **Csákvár** területén talált római érmeket *Juth Henrik* úr ajándékozá;

686. **Pálfalván** vasuti munka közt talált cserép tálacska, *Havas József* kir. tanácsos úrtól.

687. **Nagy-Bobróczon** (Liptó megy.) igen érdekes, bronczkori lelet 58 különféle darabokban, küldé Liptó megye közönsége.

688. **Csanád** alatt, csatorna ásáskor, csontvázak körül — kő-hamvveder és bögre, *Beodrai Karácsonyi László* úr küldeménye.

689. **Ikervári** tóból 4 római érem.

690. **Tápió-Szecsőn** (Pest m.) talált bronz csákány, kőkori hálósúlyt, *Francsek István* úr ajándékozta.

691. **Kis-homoki** pusztán talált cserép-edények, *Stessel Lajos* úrtól.

692. **Bicskei** szőlőhegyen fekete cserépedény hamuval, *Vig József* tápió-sz.-mártoni iparostól.

693. **Nagyréti** helység (Heves m.) Zsidó-halom keleti részén talált több cserépedényt, *Kubinyi Albert* úr küldé be.

694. **Budán** a Drascheféle téglavető területén, egy római sírban talált különféle értékes ezüst, réz, vas és agyag készleteket, *Drasche* úr ajándoka.

695. **Sz.-Benedeken** (Somogy m.) 50 db rézérem *Rottler József* jegyző úrtól.

696. **Ugh** helység körül (Heves megy.) talált bronz kést *b. Meszena Ferencz* ajándékozá.

697. **Illoba** (Szathmár m.) helység területén ritka szépségü szironynyal bevont bronz csákányt és harczvésűt. *Kaffka Ignácz* megyei ülnök úr ajándéka.

A lelhely ki nem tételével ajándékoztak:

698. *Várady Béla* római érmeket.

gr. Batthyány Imre római érmeket Fehér megyéből.

Laczkovics Szilárd 9 db ez., 28 db réz római érmet.

Sztarek Lajos trencsényi és Dualszky János beczkói főt. plébános urak több római és egyéb érmeket.

Osztradiczky István úr római érmet és keresztelő réztálat.

Dezső Ádám földbirtokos Arad megyéből római és más érmeket.

Minuscula körirattal ellátott vas pecsétnyomót *Ferenczy József* kassai ref. lelk. ur ajándékozott.

A nm. magyar kir. *Helytartó-Tanács* 10 db római érmet ajándékozott.

1864-ben római érmek lelhely nélkül, özv. *Vargha Lajosné* asszonyságtól.

17 db római rézérem lelh. nélkül *Magyar Ferencz* bajnai szijgyártó-segéd ajándékozta.

Török István eszterg. papnövendék római érmei.

Gessner Elek ügyvéd ur réz- és agyag-edény ajándéka.

Bartók Antal földbirtokos ur igen érdekes római családi ezüst érmek; 22 db.

Ujságok, vagy régiség-kedvelők szives közlése utján még következő lelhelyeket birtam följegyezni:

699. Az **Aszódról** talált gyűrűk, vagy karikák az által szembetünők, hogy mind oldalukon, mind gerinczükön *kerek dudorokkal* birnak. *) Egy szép bronzvésű, mely Schiefner ur, az effélékben gazdag, gyüjteményében látható, akármely gyüjtemény díszére válnék.

700. **Aszód** és **Kartal** közti kavicsbányában igen egyszerű művezetü ezüst fibulát találtak, mely Érden, Kulifay Adolf urnak birtokában vagyon.

701. A **bakódi pusztán** (Pest megye) Kalocsa közelében találtatott ugyanazon helyen, melyen 1859-ben (l. 457. sz. Arch. közl. II. köt. 302. l.) a muzeumban létező arany kincs felásatott, téglából alkotott koporsóban egy csontváz. A téglák feliratain egyes betüket lehet megkülönböztetni, de az egészet olvasni többé nem lehet. *Sürgöny* 1864. nov. 16.

*) Ezekhez egészen hasonlók találtattak 1834-ben egy Simferopoli sirhalomban. L. Dubois, Voyage au Caucase Archaeol. Atlasza XXXI. Tábláján.

702. A **bagi** (Pest m.) vasuti bevágásban 1864. május havában bronzkori műemlékeket fedeztek fel.

703. **Bakony-Szombathelyen** igen érdekes régi pénzlelet jött szántás által napfényre. 1864. jul. 8-án egy földész szántogatás közben ekevasával egy fazekat felkapott s utána még egy másikat, melyekből több darab pénz hullott ki. Szomszédjai észrevevén hogy valamit szedeget, őt szintén segitvén, a lelet nyilvánossá lett. Az, mi ezen mintegy 3000 darabból álló ezüst érmekből, melyek 18 fontra voltak becsülve, a nagyméltóságu magy. kir. helytartótanácshoz jutott, teszen 2890 darabot, nyom 18′ 330 marc., és belső becse 138 forintra rúg. Ezen leletről tüzetesebben fogok szólani, midőn e nagy mennyiségű érmeket meghatározván, jelentésemet a magy. kir. tud. egyetemhez benyujtandom. Az első alapos tudósítást tek. Ferenczy Dávid veszprémmegyei főispáni titkár urnak köszönhetem, bár gr. Eszterházy Géza ő méltósága is, mint B. Szombathely egyik földbirtokosa, és a tudományos kutatások buzgó pártolója, legnagyobb előzékenységgel ebbeli vizsgálatimat előmozditani sziveskedett; miért itt hálámat nyilvánítani kötelességemnek tartottam.

704. **Barátiban** (Hont m.) Huszár Sándor földbirtokos ur telkén, több hamvveder kőszekercze, és csinos kővésű találtatott, és Bakits János pesti ügyvéd gyűjteményébe került.

705. **Bereghszász** mellett a fövényesi dülőn (határszögben) 1863-dik év junius havában talált Balási József tenyérnyi nagyságu, vörös kőszekerczét, melyet azonban figyelem nélkül ismét elhányt.

706. **Berneczen** (Hont megyében) 1862-ben mintegy 17 darab arany találtatott, ezek közt egyik (D) N FOCAS PЄRPAVG, a császár koronás képe, jobbjában országalma kereszttel.)(kormánybotot jobbjában, országalmát baljában tartó angyal körirata: (HON) OR AUGGI; a szelvény alatt: CONOB. Huszár földbirtokos ur közlése után itt hamvedrek is találtattak.

707. **Borsán** négyszögü aranyok — klippék —, a Visó partján pedig 1855. april hóban bronz lánczgyürűk is találtattak.

708. **Borsod** megyében 23 darab török arany és 6 darab lengyel érem találtatott, a *borosjenöi* szolgabirói járásban pedig 29 darab római ezüst családi érem, ezek meghatározás, illetőleg vétel végett beküldettek 1863. junius 15-kén a m. tud. egyetem tanácsához.

709. **Ó-Budáról** Schiefner ur kapott gyönyörű régi ezüst gyürűt; carneol kövén, mintegy repülő capricornus látható. Ugyanonnan van egy vastag fél karperecz bronzból.

710. **Chalonsban** Francziahonban Gardinet Gyulánál Balogh Ferencz ifju hazánkfia *Attila* állitólagos *pecsétgyürüjének* nyomára jött. A gyürű — a levél szerint — rézből van, köve malachit. E kőbe két mellkép van vésve, két egymással szembe néző férfiút ábrázoló. Az egyiknek fején kucsma látszik, a másik hajadon fővel van. Mindkét alak alatt, tehát kétszer, latin betűkkel e név áll: *Attila*. Tudósító csak a pecsétviaszos lenyomatát látta, s ezen az aláirás hiányzott, állitólag mert lejtős szélén van sat. (Tanod. lap. 1864. 30-ik szám 360. l.)

Kár, hogy szakférfitól nincsen ezen gyürűről hiteles jelentésünk. Azok után, mik eddig ily műemlékekkel történtek, csak óvatosan hihetünk eféle műkincseknek. Nemcsak a buta csalásvágyból készült számtalan műemlék és eladatott a hiszékeny közönségnek, hanem a szakférfiak közt is találtatott elég, ki hamis gyártmányaival a világot ámította.

711. **Csajágh** (Veszprém m.) határában, erdeje tagosítása alkalmával találtatott árok-ásatáskor, több fegyverrel egyetemben, egy halom alatt vörös rézből készült, aranyozott, sz. menetek alkalmával előhordatni szokott kereszt; ezt Pribék István

veszprémi kanonok és városi plébános ő nagysága megszerzé, és a m. nemzeti muzeumnak ajándékozá.

A kereszt, gombjával, együtt majd 13″ mér magasságában, 6″ 7‴ a karok szélességénél. Előlapja, mint a régiebb keresztnél divat, négy-karélyban végződik, melynek karélyai belül egyenes szalagocskákkal keretelvék. A felső és alsó karélyban guggoló és térdelő szárnyas angyalok, jobbra és balra a boldogs. Szűz és sz. János láthatók igen kezdetleges művezetben. Ennek megfelel maga a feszület is. Tömör, törpe testének tagjai élekben végződnek; melle, bordái szabályos pánczél tagu vonalokból állnak. Semmi fenséges, semmi művészi. A kerek szentfénynyel van törve, ruhája ágyékától térdig ér, lábai egymás mellé rakvák. Régi minták után készült kontár mű, milyen az ujszászkai arany feszület, és például a legujabb időben készült jánoshidai kőkereszt parlagi feszülete.

A hátlap közepén áll a jobbra lépő Isten báránya; tőle jobbra a szárnyas oroszlánforma állat, fölötte sz. János sas a szent fénynyel; balra a szárnyas tulok, czombján kereszt, alul az angyal kiterjesztett szárnyakkal; mind ezek a rézlapba karczolvák. Ezen, bár művészi tekintetben igen kezdetleges, de ritkasága miatt mégis becses, műdarabra nt. Jancsik Ede kegy. r. veszprémi tanár ur figyelmeztetett.

712. **Csopakon** (Zala m.) e nyáron Krascsenits Béla úr uj szőlőt beültetni akarván, az ekevas kődarabokba akadt; ásatás által az akadályt vizsgálván, mintegy 160 □ ölnyi területen látható alapok tétettek napfényre. Ezen helyen, mely Csopak déli oldalán fekszik egy dombon, melyet a nép a *„Kökporsó dombnak“**) nevez, nagy mennyiségü római tégla és mintegy 40 darab római érem találtatott, melyek Augustus, Agrippa, Gordianus, Constantinus sat. idejéből valók.

Ezen tudósítást *Zombat István* veszprémmegyei tisztviselő és szenvedélyes régiségi buvár urtól kapván, siettem azt a legközelebbi archaeologiai bizottsági ülésben előterjeszteni; mely a Füredre utazó *Feszl* pesti épitész urat megkeresé, hogy a nevezett alapokat fölmérni és a bizottmánynyal közleni sziveskedjék. Ez megtörténvén, a beadott rajzvázlat az archaeologiai bizottmány leltárába, alkalmas időben való felhasználás végett, letétetett.

713. **Deézsről** olvasom az „Anzeiger für Kunst der deutschen Vorzeit“ 1853-iki folyam 246-dik lapján, hogy a közel lévő erdőben egy paraszt egy 85 aranyat nyomó *arany nyaklánczot* födözött fel, mely kincset egy ottani birtokos egy pár ökörért megvett.

Hol őriztetik jelenleg ezen érdekes műemlék nem tudom, azonban számos aranyleleteink krónikája kiegészítésére, erről a biztosabb tudósítás igen kivánatos lenne, mire *Torma Károly* barátomat, mint Deézs városa képviselőjét, ezennel felszólítom.

714. 1864. jul. 10-én jelentette nálam *Schiefner János* úr, ki a régiségek gyűjtésével hosszabb idő óta, kedvező eredménynyel foglalkozik, hogy **Duna Földvár** körül mintegy 80 fontnyi bronz-készlet találtatott.

Ezen darabok még az agyag-mintákban találtattak, felső vastagabb végüknél kettesével, hármasával, sőt négyesével is összeforrasztva. Itt alkalmasint valami kés, vagy lándzsa-hegy készítő öntődéje lehetett. Eddig nem igen láttunk ilynemű durva öntvényeket, ezek a régi bronzművezet felvilágosítására érdekes adatul fognak szolgálni. A darabokat csak a harmadik kézből láttam, és a sok már összetörött lemez közül alig lehetett egy pár épet megmenteni.

715. **Duna-Pentele** egyik kitünőbb lelhelye nem csak a római, hanem a bronzkori műemlékeknek is. Ott találtatott több különféle alaku és súlyú bronz karika és tekercs, mindenféle átmetszetü és vastagságu sodronyból. Egy vörösréz lándzsa-hegy; különböző

---

*) Ezen elnevezés és a *kőhányás* név rendesen római müemlékek töredékeire mutat, mint ezt más helyeken a Vértesek közt, és a Balaton vidékén tapasztaltam.

alaku rézlapok, melyek majd négy egyenes, majd ide-oda hajló küllővel ellátvák, és az Archaeol. Képatlasz II. és XVIII. Tábl. ábráihoz igen hasonlítanak. Egy vékony rézlemez, mely egy kis kerek paizshoz hasonlít, alsó behorpadt közepén kis füllel. Igen szép szíronyú, és helyes alaku bronzvéső, más egyebekkel Schiefner úr gyüjteményében őriztetnek; valamint azon kisebb nagyobb féldió alaku karperecz-ízek, milyenek p. o. nehány év előtt a győri sóház irányában állott templomka alapjában találtattak, és a győri muzeumban láthatók; továbbá csinos, összehajló éles ormokba végződő csörgő, melyben a csörgő kavics-darab még ma is meg van. Egy, majd két fontot nyomó, bronz lap, melynek közepe kerek nyilással bir, szélei pedig felhajtvák, és helylyel-közzel karélyosak.

716. **Ercsiben** mulattomkor ez idén csakhamar szereztem két kőszekerczét, és két csúcsos végén átfúrt agyag-kúpot. Ezen utóbbiakat, melyek a Dunából kihalásztattak, Dudik barátom szövőszéki súlyoknak tartja, valamint ezek mai nap is az északon divatban vannak.

717. **Esztergomban** 1862-ben a takarékpénztári épület alapja ásása alkalmával több római tégla találtatott, ezek közt egyik VINCENTIA felirattal bir.

718. **Fehérvár (Székes)** vidékéről került a pesti avét-rézkereskedőkhez, s ezektől Schiefner ur gyüjteményébe: egy nagyobbszerü bronz csörgő; többféle karperecz, egy vastag nehéz csizmadia-bicska-alaku szerszám, de sokkal nehezebb és vastagabb; sat.

719. **Fejércsen** (Beregh m.) mintegy 30 év előtt szántás alkalmával sok aranykarika találtatott. Ezek nagy része — mint hallottam — Bereghszászon Szalay ur birtokába került.

720. **Félegyházán** (Idők Tan. 1863. jul. 2-kán) e napokban egy béres a szántóföldön római edényt és lámpát talált, a föld tulajdonosa e tárgyakat a m. nemz. muzeumnak szánta.

721. **Füzes-Abonynál** körülbelől 50 darab celt régiség fedeztetett fel bronzból, és Ipolyi-Stummer Arnold, egri kanonok ur birtokába került. Ezek közt vannak lándzsák, pallosok, kések, gyűrűk és egyéb tárgyak. *Sürgöny* 1864. jun. 1-jén.

722. **Gerlán** (Békés m.) egy sírhalomban üveggyöngyök, és pedig tejfehérek, zöldezüstösek, és egy kő-(serpentin) szekercze találtattak, és *Kottek Nándor* úr, gr. Wenckheim Géza nevelője által bejelentettek.

723. A **gyulai** várkertben mintegy 60 db XVI. és XVII. századbeli pénz darab találtatott. Idők Tan. 1863. oct. 10-én.

724. **Hanságban** találtatott, alkalmasint *kigyláből*, serpentinból való kőszekercze, milyenek a hazában szerteszét találtatnak, és a nép szájában: *lánczos mennykönek, Isten nyilának* neveztetnek, a németek: Donnerkeil-nak, Thorskeil-nak nevezik. Ezen találmány jele annak, hogy a *Han* a kőkorban lakott volt, s igen érdekes lenne ott a *czölöp*-építmények nyomait keresni. Az említett kő Schuster főherczegi tiszt úr birtokába került *Peck* Ágoston kegyesrendi tanár úr állítása szerint.

725. **Hamzsabégen** 1864. december 12-én találtatott több bronz, féldombor szalagokból álló, rúgó, mintegy 14 tekeredéssel, hat darab pipafödél alaku diszítmény, egy négyszögü sodronydarab, felül csavaridomulag bekezdve, alsó végén kerek domborodó lappal, több fibula sat., mely darabok, a *Kicsinden* találtattakkal majd ugyanazonosok, Schiefner urnál láthatók.

726. A **hatvani** szőllőben a (Strázsa hegyen) sok serpentin kőszekercze, törött cserép edény és agyag átfúrt gúla találtatik Varsányi úr állítása szerint.

727. **Hellemba** fölötti hegylánczolaton, a hegy tetején földhányások, sánczok látszanak, valamint sok tégla-omladék is. Ezt római maradványnak tartják. Lehet, hogy

a *csörsz ároknak* egyik ága, melynek a Duna két partján álló várdák romjai felelnek meg. *Huszár* ur említé.

728. A **hévízi** (Pest m.) határban a bevágásnál, a községgel szemközt, a Galga keleti oldalán 1864., a tavaszi ásatás alkalmával többféle hamvveder, bronztű, sarló, kelt, lándzsa-hegy lőn felásva, és alkalmasint a m. nemzeti muzeum birtokába került.

729. **Illobán**, Szátu pusztie nevü helyen, 1864. julius havában, egy földből készült katlanban bronz csákányok, celtek sat. ásattak ki; ezek Bartok Antal szolgabiró ur birtokába kerültek.

730. **Jánosházán** (Sz. Miklós mellett Moson m.) a római halomról, hol b. Sina ő méltósága, az ottan talált római régiségek számára, egy kis házat emeltetett, tetemes mennyiségü római régiségét, több arany- és rézérmet oroztak el, a tudomány nem csekély kárára. Minthogy az említett csinos hajlék egészen elszigetelve áll, nem csoda, hogy a régiségkedvelők valamelyike — alkamasint eladás végett, magáévá tette. (L. Fővárosi lap 1864. 709. l.

731. **Kara-Vukován** a zombori járásban több izben, nagyobb számmal, találtattak hamvvedrek.

732. **Kékén** (Szabolcs megye) Nyiregyházától két órányira, a besztericzi láp vidékén sok rom, tégla, hamvveder, sőt római ezüst érem is találtatott. Az igen szép római családi érmeket, 22 darabot, melyek 1859—60-ban találtattak, Bartok Antal szolgabiró ur közbenjárásom folytán, a nemzeti muzeumnak felajánlá.

733. **Koronczóról** tudósít Ebenhöch Ferencz ottani lelkész és természet- valamint régiség-búvár barátom: hogy a *bábotai* dülőt szántván, ott mintegy 12 darab régi törésű cserepet felszántottak, melyek czifrázatát is velem közleni szíveskedett.

Milkovits urnak érdekes római lelhelyűl ismeretes téthi dülőjében pedig két római hamvvedret szántottak fel; az egyik 10″-nyi, a másik 6″-nyi magas, amaz alul öblös, fölül szükebb, fületlen, és tál módjára elterülő széle ki van fodrozva, azaz fel-alá hajtogatva; a másik alant szűk, fent öblös, szintén fületlen. Mind a kettő fekete, iszapolt földből való és jól ki van égetve. Mindegyikben hamu maradék és „Constantinus iun. nob. Caesar“ veretü érmek találtattak. Milkovics ur megtekintésre igen méltó gyűjteményében őriztetik.

734. **Koronczói** lelkész Ebenhöch Ferencz ur Győrött, a történettudomány-kedvelők gyülésén különféle celt régiségeket mutatott elő. L. „Pesti Napló“ 1864. september 11-diki lapjában.

735. **A lébenyi** (Mosonymegye) régi apátsági templom, mely a XIII. száz. első tizedében alapíttatott és hazánk még fennálló díszesebb műemlékei közé számíttatik, több évi ujjitás után m. évi sept. 4-én lőn a győri püspök által fényes egyházi szertartás mellett felszentelve. Nem csak a templom belső falai ujjittattak és tisztíttattak, hanem az egész restauratio lelke nt. Dingraff Gáspár ur gondoskodott arról is, hogy a belső felszerelés is az épületnek megfeleljen. Igen szép áldozatot tett a földes uraság, a megyés püspök, a lelkes plébános ur, de a nép is egyetemesen adakozott, hogy hirneves templomuk régi díszében tündököljék. Adja Isten, hogy nem sokára a külső, leginkább alul, nagyon rongált falak is javíttathassanak, és a kettős torony sisakjai korszerű kősisakokkal fölcseréltethessenek.

736. **Mehádián** 2000 darabon felül római érem találtatott; jelenti „Wanderer“ 1864. jun. 19-kén.

737. **Bajához** közel **Mélykúton** egy zárda romjai között *román koru* faragmányok találtattak, egyike azon faragott köveknek a *mélykuti* templom oldalfalában látható.

738. **Ócsát** (Pest megye) nem csak jeles építészetü románkorú temploma teszi nevezetessé, hanem azon számos bronzkori régiség is, mely határában napfényt látott.

739. **Felsö-Örön** (Vas megyében) találtatott 1863-ban Alsó-Lövő felé egy római sarcophag, melyet azonban a pór, kinek földjén volt, épitőkőnek összezuzott. Ezen tudósitást Haas Mihály, szathmári püspök ő nmlsgának, köszönhetem.

740. **Baksán** (Sz. István) Abaúj m. legújabban találtatott több bronzkori fegyverrel két lapos négyszögü sodrony-tekercs, mely azért érdekes, mivel a középponttól szélesbedő sodrony nemcsak kitünő szépségü szironya, szabályosan, és igen nagy gonddal karczolt czifrázata által, melyben a vonalos háromszög nagy szerepet játszik, feltünő, hanem az által is, hogy a sodronytekercsek középpontjában egy kerek lap, 14 mm. nyire kidudorodó közepével hosszukás, somgomb idomú pöczökkel van erősítve, mely a bronzkori gyakran előforduló, pipafödél-darabokkal nagy hasonlatossággal bir.*) A tekercsek szélesbedő sodronya egyenesen távozik a köztől és majd körkörben visszahajulván egészen hengeressé válik, hogy csavarba átmervén lapos füllel végződjék. A nagyobb tekercs átmérője 12. centm; a kisebbé 8,5. centim. a kerek, középett lazán ide oda mozogható lapok 38 és 32. mm. nyiek. A tekercsek egyike jobbról balra, a másik ellenkezőleg van csavarva, s minthogy nem egyenlő nagyságuak, alkalmasint eredetileg legalább 4 darab lehetett együtt.

Egy igen csinos ugyanolyan sodronyból készült, mintegy 15-ször tekeredett 5'5 centnyi henger, mely mindkét végén lapos 8-szor tekeredett, közepe felé vékonyuló sodronylappal volt bezárva. Ezen darab is kitünő szépségü patinával bir, és helylyel-közzel harántos sárokkal van díszesítve. E három darab súlya 2 font 14 lat; és Chrismar Napoleon Hernád-kercsi káplán úrtól Bakits János barátom gyüjteménye számára lőn beküldve.

Kár, hogy az egész lelet nem került a lelke beküldő úr birtokába. Bár egészek és ritka szépségüek e müdarabok, még sem segítik elő egy lépéssel sem a kutatót, hogy azon nagy kérdőjelre „ mik lehettek ezen tárgyak, s mire használtattak? csak egy árva jótával felelhessen.

Fogunk-e valaha csontvázat találni, melyen e tekercsek utasítanak, hogy hová és mire alkalmaztattak? Eddig csak elszórvá a földben — legalább a találók így jelenték be — vagy nagy cserépfazekokban kerültek napvilágra, mi ezen népek szokásaira — és talán történelmi korukra is fog derüt hozni, annál inkább, mert a németországi eltemetett csontvázak mellett, mennyire én tudom, eddig ilynemü müvek nem találtattak, míg fegyvereik, hadi és házi készleteik, sőt mindennapi agyag, fém, üveg holmijuk és csecsebecséjük eléggé tanúsítja azt, hogy mi előttük becses, kedves volt, velük el is temettetett. Úgy hiszem, hogy ilynemü vizsgálatok folytatása némileg czélhoz fog bennünket vezetni, és elősegítendi legalább annak átalános meghatározását, lakott-e hazánk területén többbféle ős nép — hány századig, ezredekig lehettek azok itt; — és mikor követték őket más szokású, és müvezetü népségek! Ha csak ezen kérdésekre vagyunk majd egyszer képesek felelni — többet is fogunk részletesíthetni; kezdetnek e rövid időre, mióta ilynemüekkel foglalkozunk, ez is valami!

741. **Pátkán** Sz.-Fehérvártól egy órányi távolságban *római töltés* mondatik lenni, az itt létezett tó feneke jelenleg kaszáltatik, a gát maga alul négyszögü kövekből áll, felül beton munka; a tó szélén levő emelkedéseken, mintegy 2 lábnyi mélységben hamvvedreket találnak. Ezen tudósítást dr. Soltész moóri orvos urtól nyertem.

742. **Péczelen** 1864. september hóban a vaspályai átfúrásokban tömegesen találtattak hamvvedrek, többnyire eltörve, basaltból való malomkövek, és egy egyenesen fekvő csontváz. Ugyanonnan több darab csontgyöngy került Bakits János ur birtokába.

---

*) l. Kis-Tenyéről. Archaeol. képatlasz Tab. I. 1. és Tab. III. 6.

743. **Peregen** (Pest m.) egy románkoru templom alapja ásatott ki; az ásatást dr. Henszlmann Imre vezette, és az eredményt a „Győri füzetek“ III. köt et 4-ik füzetében leirta. Egy jelentés ezen ásatásról megjelent az 1864. *Sürgöny* máj. 15-diki számában.

744. **Pest** városának legrégiebb épitészeti műemléke a belvárosi plébánia-templom délnyugati tornyának fala, melyet balra láthatunk, ha e toronyba az utczáról belépünk. Ezen több ölnyi magasságu fal a legnagyobb gonddal összeillesztett és faragott négyszögű kövekből áll. Korát eléggé határozzák a legszebb *románkoru*, *körívü párkányzat*, *és a fölötte elterülö román fogazatos diszitmény*. Ezen érdekes leleményről l. Pesti Napló f. évi nov. 16-iki számát.

745. **Ráczkevi** városa határában a peregi oldalon, Peregtől $^1/_4$ órányira keletre 1864. havában. Ludaics Miksa szolgabiró ur földjén 18 hamveder ásatott ki.

746. Salamon akademiai tagtól hallottam, hogy **Récsén** (Zala m.) Inkey uraság birtokán sok régi pénz találtatott; de bővebb tudósítással ezen leletről nem szolgálhatok.

477. **Rónaszéken** nem ritkaság, hogy a kalvárián paëlstabok, karikák, sarlók sat. a bronzkorból találtatnak.

748. Sári határban (Pest m. Ócsa mellett) szintén több hamvveder találtatott; közlé velem Tamásfy Mátyás haraszti lelkész úr.

749. **Solmáron**, hol eddig több emlékezetes római emlék is találtatott az erdőben, f. évben egy bronz-csengetyű is került napfényre. A régi *Mátyás vár*hoz közeli földeken pedig, különféle cserép-edények, csinos faragmányú római emlék-töredék, vas nyílhegyek sat. fedeztettek fel, és Bakits úr birtokában vannak.

750. **Sopronban** Sz. Mihály ősrégi temploma, Storno hazánkfia vezetése, és közremunkálása mellett ujittatott. Ezen ujitás alkalmával 1483-ból Trager Leonhard, 1489-ből pedig Radar Wolfgang épitészek neveik tüntek fel, és fognak honi művészeink történetében érdekes adatul szolgálni. Bővebb tudósítást ezen jeles épitményről közöl a Wanderer 1864. novemb. 30-kán.

751. Id. Kubinyi Ferencz urtól hallám, hogy Soroksáron régi cserép-edények találtattak.

752. A *nagy-szántói* (Bihar m.) határban egy erekkel körülvett térségen találtatott egy *vérveres carneol* tánczoló faunusokkal, ezen műdarab 1858-ban átadatott a m. tud. akademia gyüjteményének.

753. **Sz.-Endrén** az ugynevezett *Pap-sziget* partjában igen gyakran találtatnak hamvvedrek és cserepeik. Az elsők, az ottani lakosok állítása szerint, bolthajtás-alakra vannak egymás fölé hosszabb oldalaikra rakva. A magas vizállás miatt ez idén ezt tüzetesben nem vizsgálhattam; az az egy bizonyos, hogy *Sz.-Endre* mindennemű régiségekben gazdagabb lelhelyek közé tartozik.

754. A *sz.-lászlói* (Pilis m.) volt plébános ur említé Varsányi János ismert régiség-búvárunk előtt, hogy a falun kivül fekvő klastrom romjai közt arany tárgyakat, és konyha-eszközöket is kis ástak.

755. **Szilágy-Somlyóról** Keller Róbert megyei várnagy urtól következő tudósítást vettem: Szilágy-Somlyó Kraszna megye főhelye, fekszik Kraszna folyó és a *Magura**) hegy meglehetősen meredek partjai között. A Magura-hegy vulkáni eredetü, kúp-alaku három főkúppal, és Kraszna megye tükrétől a *Csepegö* tetejeig 860′ mér. Észak felé a partok hosszabbak és lassabban emelkedők, cser- és bikkfával díszesek, melyek mintegy 2000 holdra terjednek; délfelé valamivel meredekebbek, helylyel-közzel igen meredekek és

---

*) Ezen hegyet ismerik az archaeologok azon nagyszerü arany müemlékekről, mely 1797-ben a Magura-hegy oldalán találtatván, a bécsi császári régiségtárba került.

kitünő faju szőlővel be vannak ültetve. A földrészek csillámpalából és csillámhomokból állnak.

1863. Márczius havában a Magura-hegy tövében egy épület rakása kedveért a földet bemetszeni és elhordani kellett. Ez által $4^1/_2$ ölnyi fal támadt, melynek rétegeiből kitetszett, hogy a váltogató föld- és homok-ülepedések a vízek által lemosott, vagy hegycsúszások által feltorlasztott részekből állnak.

3 ölnyi mély leásásnál hamuréteg, mely faszénnel keverve volt, jött napfényre. A hamuréteg mintegy 2 hüvelknyi vastag, és kifelé, a lapály felé veszi irányát. Ez özönviz előtti képződésnek látszik lenni. A most leirt réteg alatt 4 ölnyi mélységben keményebb földtalaj találtatott t. i. csillámpala, és ismét hamuréteg, mely azonban a felsőbbnél sokkal inkább elmállott, és kövült faszenet foglalt magában. Ez is hosszu érben vonul el; egyik helyen majd szabályos tömegre akadtak, mely csákányokkal és kapákkal szétbontatván, 11 darab gúlaforma agyag-alkotmányból állott*), melyek felső végeiken egy lyuk megyen keresztül.

Mintegy 150 év előtt ezen lejtőkön őserdő irtatott, jelenleg pedig rajtok igen kitünő bor terem.

Semmi kétség, hogy ezen rétegek több ezer évesek, s hogy azóta itt emberek nem tanyáztak.

756. **Szlatinán** a bányák környékén találtattak régi fa-bányaszerszámok, fahámból készült kötelek, lajtorják. Ezek részint a hely szinén őriztetnek, részint a kormánynak felküldettek.

757. **Tatáról** veres réz dárda-hegy került a pesti rézkereskedőkhez a lelhely tüzetesb meghatározása nélkül, *Schiefner János* ur birtokában van.

Igen feltünő még azon bronz-lemez, mely felül mintegy forgantyúval, hátul pedig alsó szélén fülecskével van ellátva. Kerek csücske körül, három körvonal emelkedik, a lemez egészen lapos, és valamely függő óra-inga aljához hasonlít.

758. **Tétény** versenyezhet a bronzkori régiségekre nézve Duna-Pentelével. A Duna partjai fölött emelkedő magaslatokon mindenhol akadhatunk cserép-töredékekre — bronz-készletekre.

Schiefner úr gyüjteményéből csak következőket jegyzem fel: vékony rézsodronyból készült vörös rézcsákány, alakjára hasonlít azon arany csákányhoz, mely *Czófalván* (Erdélyben találtatott és a császári muzeumban őriztetik; vörös réz balta, a Dunából kihalásztatott; bronz kard, a markolatnál még a szegek meg vannak; többféle fibula, vastag rézsodrony-karika; finomabb sodronyból készült, két végén csinosan tekert karika; lovacska milyen az északi emlékeken gyakran előfordul, mint fibula részlete sat.

759. **Turán** (Pest m.) a vasuti bevágásban sok bronz baltát, kis sarlót, hamvvedreket sat. találtak.

760. **Ujvároson** (Szathmár m.) 1864. sept. 14-kén talált Gábor János bányász a malomkő-bányában, mélyen a földben egy bronz füles-vésőt.

761. **Vaálon** (Fehér megye) uj szőlőhegyén minden döntés alkalmával számos hamvveder találtatik; egy igen szép példányt láttam Gürtler Mihály vaáli esperes urnál.

762. Láttam *Schiefner úr* gyüjteményében egy gyönyörü bronz *vascsiptetőt*, volsellát, mely nem csak az eredeti sodrony-gyürün lóg, hanem még a fel alá nyomható szorítóval is el van látva. Ezen szép darabot **Váczról** kapta.

---

*) Egészen hasonlók az Archaeol. közl. II. kötetéhez tartozó Képatlasz VIII. Tábl. 37-ik, és alább a VII. Tábl. 35-ik ábráihoz; állnak ezen kúpok csillámpalából és quarcz-jegeczekből. Több hasonló darabot lehet a magyar nemzeti muzeum régiség-gyüjteményében látni; ilyenek a hatvani szőlők közt is találtattak.

Id. Kubinyi Ferenczcnek 1864-ik évi september hónapban Pest Megyében a Tápió-völgyén, és Heves s Szolnok törv. egyesült megyékben fekvő Nagyrév területén archaeologiai tekintetben tett kirándulásai eredményéről szóló tudósítása.

Alulirott 1864-dik évi september 12-, 13- és 14-dik napjain Lang Adolf tápió-szent-mártoni evang. lelkész társaságában Pest megyében a Tápió nevü patak mentében terjedő völgyet archaeologiai tekintetben beutazván, van szerencsém ezuttal a következendő új lelhelyeket bejelenteni:

763. **Tápió-Szent-Márton.** Ezen helység területén, a kath. kápolnától észak-nyugotnak Tápió-Bicske felé terjedő ugynevezett öreghegyi szőlő hátas részén, fekete agyagból készült cseréptöredékek nagy mennyiségben fordulnak elő. A kápolnával szemközt fekvő első szőlőben a tulajdonos forditás alkalmával egy, két füllel ellátott rendkivüli nagyságu fazekat talált, mely a leirás szerint, hamvederhez hasonlított, ezen fazék lapos fedéllel van betakarva, szájjal pedig le volt fordítva. A fazék mellett emberi csontvázat találtak, az edényben hamu vegyest csontokkal és egy birka-koponya szarvastól fordult elő. 1857-dik évben Tóth nevü testvérek szintén az Öreghegyen lévő szőlőjükben fordítás alkalmával négy hamvederre akadtak. A többször érintett szőlő hátas részén menve, annak Bicske helység felüli felhányt árok partján, felső részén domború, alsó részén lapos és csiszolt őrlő kőre akadtunk.

764. **Tápió-Bicske.** A tápió-sz.-mártoni szőlő szomszédságában fekszik az *Aranyos* nevü szőlő, mely már Tápió-Bicske helység területéhez tartozik; ezen szőlőnek dombos részein fekete agyagból készült cserép-töredékek szemlélhetők. Vig József tápió-sz.-mártoni iparos 1864-dik év tavaszán, az aranyosi szőlőhöz tartozó tulajdon szőlőjében, döntés alkalmával egy, majdnem egészen ép két fülü hamvederre talált, melyben nagy mennyiségben apró csontok és földdel kevert hamu fordult elő, ezen hamvedret a nevezett iparos általam a magyar nemzeti muzeumnak küldötte be. — Szintén az *aranyosi* szőlőben Csondolik Károly szőlőtulajdonos egy nagy hamvedret talált, a hamveder szétomlott, a mellette fekvő egyfülü kis edény pedig elhányódott. A hamvederben egy csomóba összehajtva egy hüvely szélességü, egyik oldalán sima, másik oldalán domború vonallal ellátott veres rézlemez és több rendbeli szintén veres rézből készült boglár találtatott — ezeknek ketteje középett hegyes csúcscsal, ketteje pedig szintén középett gombbal van ellátva. Az itt előszámlált rézmaradványokat Lang Adolf tápió-sz.-mártoni evang. lelkész a magyar nemzet muzeum számára mentette meg.

Tápió-Sz.-Mártonból Tápió-Bicske felé menve, a helység előtt van egy fahid, ettől keletre egy dombon tégla- és mátrai kőből álló épület-alap látható. A bicskei lakosok állítása szerint, e helyen állott a hajdankori templom, körülötte pedig a falu terjedt el. A rom. kath. egyházi névtár szerint, Bicskén a 13-dik század szerint már anyaegyház volt. A kérdéses alap apsissal van ellátva.

Tápió-Bicske helység területén az archaeolog figyelmét nem kerülheti el, a falu felső végétől dél-nyugotra menve, a tó szélén levő, úgynevezett bicskei hármas földvár. A dombok körüli, kivált dél felüli szántóföldek területén fekete agyag cserép-töredékek, hü-

velyknyi vastagságu hamveder fenékek és őrlő kövek találtatnak. Az egyik várdomb felső területe szabálytalan négyszöget képez, melynek kelet-déltől éjszak-nyugot felé terjedő átmérője 120 láb, éjszaktól dél-nyugot felé terjedő átmérője pedig 89 láb. Ezen domb területén kiálló csúcsú edénytöredék találtatott. Az edény-töredékek és őrlő kövek mind minémüségökre, mind külalakukra nézve hasonlitanak a gombai várhegyen általam kiásatott régiségekhez.

765. **Tápió-Ság.** Tápió-Ság helységnek a Tápió bal partján épült részét Csehországnak nevezik, a hol is a szőlődomb szélén tiz kisebb nagyobb halmot jeleltem ki további megvizsgálás és felásatás végett. Az érintett szőlők melletti közlekedési út mentében szintén régi fekete szinü edénytöredékek mutatkoznak. A kastély kertjében IV. Béla-féle és arab feliratu rézérmek találtatnak.

766. **Tápió-Szecső.** Ezen helység területén a következendő régiségek fordultak elő:

Égetett agyagból készült kúp alaku háló-súly, a Tápió-partján a Bánom nevü malom helyén.

Egy veresréz-csákány zöld patinával bevonva, fejsze alaku éllel és négyszögü fokkal ellátva, a *Mogyorós* nevü erdő szélén az uraság birkaszíne közelében.

Egy vas kengyel a talpon alul háromszögü lemez-nyujtványnyal ellátva, mely sarkantyú gyanánt használtatott.

Három darab három élü nyíl-csúcs és három vas-sarkantyú.

Ezen régiségekkel Francsek István általam a magyar nemzeti muzeumnak kedveskedett.

A Tápió bal partján, a templomtól nyugaton fekszik egy 90 láb átméretü és 5 láb magas körül-sánczolt halom.

767. **Tápió-Szele.** Ezen helység területén *Ábrahám* telkén, mely Gyürky Ábrahám tulajdona, találtatott egy rendkivüli nagyságu edénynek két hüvely vastagságu feneke, — továbbá egy középen domború, két élü szélein lapos, igen éles, nyakán négy gyűrűvel párhuzamosan és azokon felül egy lyukkal ellátott veres rézből készült lándzsa-csúcs.

Ugyanott, de a fentebbiektől külön, egy egyenes nyakú, négy lapú, egy hüvely hosszú kúp-alakú hegygyel ellátott vas-sarkantyú, alkalmasint a XII. századból. Ilyenek igen ritkán fordúlnak elő, hasonlít a III. Béla székes-fehérvári sírjában talált ezüst sarkantyúhoz.

Ezen régiségeket Geszner Elek ügyvéd általam a magyar nemzeti muzeumnak küldötte be.

Szintén a tápió-szelei határban, jelesül Steszel Lajos szelei birtokos részén, az úgynevezett *kis-homoki* pusztán, a lakház helyén, annak alapja ásatása alkalmával több rendbeli fekete agyagból készült edények és hamvederhez hasonló edény-töredékek találtattak. Ezekkel a tisztelt birtokos általam a magyar nemzeti muzeumnak kedveskedett.

Ezeken kivül Szelén megtekintésre érdemes az úgynevezett Kis-Falutól (igy nevezték el Tápió-Szelének egy részét) nyugotra fekvő hét halom a szikes tó szélén. A helységtől véve első sorban 2, második sorban egymástól 30 láb távolságban 5, felhányott földből készült, halom látható. Ezeknek egyike 145 láb körületü. Ezekre nézve hagyományképen mitsem jagyezhettem fel; minden arra mutat, hogy az érintett halmok még a nép figyelmét is elkerülték.

768. **Tápió-Farmos.** Tápió Szelétől Tápió-Farmos helység felé vezető úttól balra fekvő szántóföld szélén a fentebbiekhez hasonló hét halom látható, ezen halmok folyvásti szántás által azonban eredeti alakjoktól megfosztatván, a szántóföld színvonalánál csupán egy pár lábbal magassabbak. Ezen halmok tulajdonosa, Kenyo István azokkal szemközt

elnyuló homok domb oldalából árkolás alkalmával üllő helyzetben eltemetett két emberi csontvázat ásott ki.

Egy másik archaeologiai kirándulásomnak, melyet szintén 1864-ik évi september hónapban **Nagyrévre** tettem eredménye.

769. **Nagyrév**. Ezen helység Heves és Szolnok törv. egyesült megyékben fekszik a Tiszának egy kanyarulatán, mely félszigetet képez. A helységtől délfelé vezető úton menve, ott ahol a Tisza, közti tér legkeskenyebb, egy keresztbe elnyuló, egyfelől sánczczal ellátott töltés látható; — ezen töltés hasonlit az ösmeretes Csősz- vagyis Ördög árkához. Ezen töltéstől szintén délfelé menve emelkedik az úgynevezett *Zsidó* halom, mely Kubinyi Albert nagyrévi közbirtokos részén fekszik. Ezen halomtól keletnek árok-ásás alkalmával 1863-ik évben ritka szépségü fek te agyagból készült, korsó alakú két edény és szintén ilyetén minéműségü tál ásatott ki.

Szintén a nagyrévi határban Kubinyi Albert részén az ártér szélén fekete színü kikanyarított szájú bögre találtatott.

Az itt előszámlált edényekkel *Kubinyi Albert* általam a magyar nemzeti muzeumnak kedveskedett.

Mind ezen edények a bronz korszakhoz számítandók.

Nagy révi kirándulásomnak még megemlítendő azon eredménye is, melyet a Tiszaszabályozási egyik mérnöknek, báró Meszéna Ferencznek, köszön hetni.

770. **Ugh** helység fekszik a Tisza bal partján, melynek terü letén a tiszai átmetszés ásatása alkalmával találtatott egy veres rézből készült, befelé hajló éllel ellátott, hegyén csonkított kés, alsó része, vagyis nyele közepén három lyukkal, legalul félhold alaku két csúcscsal ellátva. Az egész kés hossza hét hüvely, a rajta levő patina setét zöld. Ezen ritka bronz-példánnyal, a milyen még eddig hazánkban nem találtatott, a tisztelt báró a magyar nemzeti muzeumnak kedveskedett.

Adalék az újabb magyar

archaeologiai könyvészethez.

Rómer Flóristól.

A magyar archaeologiai irodalom 1861 óta, midőn Ipolyi Arnold az Archaeologiai közleményekben régészeti szemlét tartott néhány önálló, és több különféle folyóiratokban és lapokban megjelent czikkekkel szaporodott, melyeket tájékozás végett az Archaeologia barátjai számára feljegyeztem. Legelől emlitendő :

*Henszlmann Imré*től „Theórie des proportions dans l'Architecture"-je I. és II. rész, sok képtáblával; ez alapos tudománya buvárunk munkásságát a külföld előtt épen úgy hirdeti, mint „A Székes-fehérvári ásatások eredménye „czím alatt megjelent munkája, mely Pesten, Heckenast Gusztáv bizományában 1864. nagy negyedzetben számos réztáblával és fametszettel kijött. 226. l. Ára 5 f. o. é.

*Érdy János*tól kijött Erdély érmei képatlaszszal Pesten 1862. 4 r. két kötet.

Ezeken kivül:

A Magyar Tud. Társaság Évkönyveiben:

A középkori emlékszerü építészet Magyarországon, X. köt. VIII. darab és külön nyomatban Ipolyi Arnoldtól.

A középkori szobrászat Magyarországon. X. köt. XIII. dar. u. a.

Adalék észak-nyugati Dáczia föld- és helyiratához. Torma Károlytól.

A középkori magyar festészet emlékeiből részlet: A szepesváraljai XIV. század történeti falfestvény. Ipolyi Arnoldtól.

Jegyzetek a byzanti építészetről. 1864. Évkönyvekben. Henszlmann Imrétől.

Az Értesitő történet tudományi osztályában:

Néhány magyar köriratu pecsétről: Szalay Ágostontól I. köt.

Adatok a magyar czímertanhoz. Nagy Ivántól. I. köt.

A deákmonostori XIII. századi román basilika. Ipolyi Arnoldtól. I. köt.

Az erdélyi Muzeumegylet évkönyveiben:

Az erdélyi muzeum birtokában levő viasztáblákról. Finály Henriktől I. köt.

Egy archaeologiai kirándulás Hunyad megyében. Finály Henriktől.

Rómaiak nyoma Erdély északi részében 1861. I. köt. Torma Károlytól.

Dáczia felosztása a rómaiak alatt 1863. II. köt. u. a.

Tizenkét római felirat Dácziából 1863. II. köt. u. a.

Az alsó-ilosvai római állótábor és müemlékei 1864. III. köt. u. a.

A magyar orvosok és természetvizsgálok Ékvönyvében.

Szala megyei müemlékek 1864. Rómer Flóristól.

Tégla-építészet Magyarországban u. a.

Az emléktáblák és régi müemlékek kijavítása. Arányi Lajostól.

A győri *történelmi és régészeti füzetekben*, — melyek *Simor János* győri püspök ő méltósága pártolása mellett Győrött 1863-ban Ráth Károly és Rómer Flóris által Sauerwein Gézánál kiadattak, megjelentek a II. kötetben következő archaeologiai tárgyak:

*Aigner Lajos*tól: Éremtani ritkaság 171-ik l. Kis-martoni római régiségek 373. l.

*Ráth Károly*tól: Hun vezér márvány ravatala Milanóban 288. l.

*Rómer Flóris*tól: a pesti királyi egyetem könyvtárában létező pannonhalmi latin codex 1. l.; Kinisi Pál sírköve 2 kőnyomattal. 56. l.

Adatok a Corvin-könyvtárból hazánkban fennmaradt codexekhez 136. l.

Az árpási sz. Jakabról czímzett prépostság I. II. czikk 225. 338. l.

*Rosos Miklós*tól: egy ismeretlen erdélyi emlékpénz 374.

*Szigethi Dániel*től: Ásatás egy régi kápolna alapján, az új malomsoki határban 375. l.

A harmadik kötet I. (IX. füzetben) *Rómer*tól: *Az árpási* prépostság története folytatása 31. l.

*Frankl Vilmos*tól: Egyházi régiségek 88. l.

II-ik (X. füzetben) *Aigner Lajos*tól: *A rottensteini várrom*, fametszettel. 116. l.

*Rómer Flóris*tól: *Filcsont tükörtok a XIV. századból* fametszettel. 135. l.

*Ráth Károly*tól a marczaltői régi kastély. 149. l.

*Ráth Károly*tól: Régi női öltöny- és ágynemüek elnevezése. 184. l.

*Milecz János*tól: A pannonhalmi régiségtár. 184. l.

*Szaszinek Victor*tól: Sz. Vitalis temploma 190. l.

*Lehoczky Tivadar*tól: Nyaláb várában (Ugocsa m.) történt ásatások 191. l.

*B. Mednyánszky Dénes*től: Régi magyar díszkard. 192. l.

A harmadik füzetben (XI-ik füz.): *Rómer Flóris*tól *Horvát Márk* sírköve Nagy-Vásonyban, kömetszettel 213. l.

*Ráth Károly*tól: a bodonhelyi erősített kastély Sopron megyében 275. l.

A Magyar Tudományos értekezőben; megjelent Knausz Nándor és Nagy Iványtól szerkesztve:

Pozsonynak két régi egyháza I. köt. 136. l. Rakovszky Istvántól.

A budai királyi várpalota kápolnája I. köt. 41. és 333. l. Knauz Nándortól.

Gizela királyné sírjáról. 323. l. Csete Antaltól.

Drégely várának emlékezete 430. Rakovszky Istvántól.

A **„Magyar Sion"** czímü egyháztörténelmi folyóiratban, melyet Knauz Nándor akadem. l. tag 1863-tól fogva Esztergomban szerkeszt, ezen archaeologiai czíkkek jelentek, I. *Az első kötetben*:

*Dr. Zerich Tivadar*tól: A károlyfehérvári Székes-egyház I. füzet 42. l. IV. füzet 263.

Egy győri püspöknek pecsétje, kőnyomattal a szerkesztőtől I. füzet. 68. lap.

Agnus Dei II. füzet 142. kőnyomattal lapj. Zalka Jánostól; 1481-ki Breviárium, u. o. 149. l. Rómer Flóristól.

A Pálosok jelen állapota Lengyelországban III. 161. Zalka Jánostól. (Egy kőnyomattal.)

A csukárdi templom készlete 1437-ik évben. IV. 312. l.

Széchy Dénes bibornok-primás kelyhe Esztergomban. VI. füz. 461. lap. Réznyomattal. Zalka Jánostól.

Régi egyházi ékszerek. VII. füzet 551. l. IX. 711 l.

Az esztergomi kenet-kürtök. XI. füz. 868. 2 réz- és több fametszettel. Zalka Jánostól.

Sz. György vértanu fejereklyéje. XII. 889. Csete Antaltól.

Volt-e különös kenet-ámpola a magyar királyok fölkenetésére? XII. 930. Rézmetszettel. Zalka Jánostól.

A második (1864-iki) kötetben:

Az esztergomi ősrégi béke-tábla I. füz. 50 l. képtáplával. Zalka Jánostól.

Az esztergomi főkáptalan pecsetjei. V. VII. füzetben; a szent benedeki konvent pecsétje VII. füzetben.

A Budapesti Szemlében:

A középkori építészet, Henszlmann Imrétől; olvastatott az Akademia öt rendbeli ülésében.

Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erfahrung und Erhaltung der Baudenkmale:

Neuentdekte Wandgemaelde in der kath. Kirche zu Fekete-Ardó in Ugocsaer Komitate in Ungarn. Von Dr. Michaël Haas. 1864. folyam 237. l.

A magyar képző művészben:

Régi egyházi festészetünk érdekében déli Vasmegyébe tett egy héti kirándulás. Rómer Flóristól 9. 44. ll.

A fekete-ardói müemlékekről. Idők Tanuja nyomán.

A Koszorúban:

Az enlaki egyház ős székely betükkel irt fölirata. 1864. Szabó Káro lytól.

Az Ország Tükrében — számos archaeologiai rajz és leirás.

A Vasárnapi újságban:

Jelentés a székes-fehérvári régiségekről. 28—31-ik számában. Henszlmann Imrétől.

Simor- és héderváry-féle kápolna Győrött Vas. Ujs. 1863. 28-dik szám Ráth Károlytól.

Pusztaszer 1861. Hornyik Jánostól.

Régi harangokról. Rómer Flóris 1862. és 1864-iki folyamban.

Kicsindi régiségek 1862-iki folyam u. a.

Szalai archaeologiai levelek. 1863. Rómer Flóristól.

A Tisza bölcsője czímü czikkben P. Szathmári Károlytól. 1864. évfolyban.

Árpád sírja. Ifj. Réső Ensel Sándortól 1862-iki 37—42 számaiban; és külön nyomatban is.

Ezeken kivül számos régi vár, templom és müemlék rajza és leirása Lehóczky Tivadar, Deák Farkas, Myskovszky Győző és másoktól.

A Kolosvári közlönyben:

Archaeologiai levelek 1860. 72. 74. 75. sz. Torma Károlytól.

A „Pesti Naplóban.“

Az ó-budai Fehéregyház, mint Árpád temetkezési helye. 1860. Thaly Kálmántól.

Pest városa legrégiebb müemléké 1864. Nov. 19-iki szám. Rómer Flóristól.

„Protestans egyházi és iskolai lapban“

Az egyházi müemlékek ügyében. 1864. Révész Imrétől.

„A Religióban“

Keresztény Muzeum Pesten. 1864. Rómer Flóristól.

A keresztény Muzeum első zsengéji. u. a.

„A Sürgönyben“: Amalazuntha, ifj. Réső-Ensel Sándortól.

És ennek czáfolata — m — től.

„Attila sírja“ ifj. Réső-Ensel Sándortól, és 1864. külön nyomatban Kugler könyvárusnál.

Ezeken kivül több czikk Ensel úrtól, mely a peregi ásatásra, római utakra, községi pecsétekre stb. vonatkozik.

„Az Idők Tanujában“:

1863. Harang- és régészeti pósta. Rómer Flóristól.

Jelentés a budai római emlék kővek — mérföldmutatók — római sírokról stb. u. adlól.

Ide számítandók még:

Székesfehérvár eseményeire készített fémerek. Irta *Érdy János.*

Dekalitron dikaion feliratu római súly, *Érdy Jánostól.*

A régi római font súlymértékéről. *Györy Sándor*tól.

Henszlmann Imrének különféle folyóiratokban írt czikkei;

Pauer Iván jeles archaeologiai közlései a Pesti Hirnökben;

Botka Tivadar értekezése a svajczi hnnfőkről, és a svajczi monumentalis.

Pauer János fehérvári kanonok ur a fehérvári basilikára vonatkozó kettős értekezése, melyet az akademiai ülésekben felolvasott.

Hornyik János székfoglaló értekezése „az idéző pecsétről;

*Waltherr László*tól „Figyelmeztetés Knauz Nándor értekezéséhez: Az arany pecsétekről“? stb. stb

---

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA BUDAPEST

Név- és Tárgymutató

az archaeologiai közlemények I. és II. (új folyamu) kötetére.

(Midön a lapszám maga áll, az I. kötetet kell érteni.)

Lap.

Aachenben létező magyar egyházi kincsek 116 120
Ádánd (Somogy m.) II. . 162
Akli II. 140
Akosi templom II. . . 132 158
Apai templom II. . . . 141
Aquileai régi basilika II. . 93
Aquincum római erőd . 49
Arad megyében talált feszület II. 162
Ardó (fekete) II. . . 137 145
Aszód II. 163
Attila gyürüje II. . . . 164
Atyai templom II. . . . 141
Bábaszéki templom II. . . 24
„ „ régi harangja II. 25
Bag, II. 164
Bakódi puszta (Pest m.) II. 163
Bakony-Szombathely II. . 164
Baracskán talált érmek . 172
Baranya megyei régiségek . 172
Baráti (Hont m.) II. . . 164
Báthori Zsuzsánna 7 temploma II. 129
Batizi templom II. . . . 142
Bélteki templom II. . . 142
Benei templom II. . 136 142
Bény (kis) Esztergom megyében 3
Bény (nagy) u. o.
A bényi templom chronologiája 8
A bényi templom általános leirása 11
A bényi templom arányai 26
„ „ oszlopfők 14; oszlopváll. és oszlopláb . . 22
A bényi kapuzat . . 23

Lap.

Bereghszászi templom II. 135 138 143
Bereghszászi köszekercze II. 164
Bernecze (Hont m.) II. . 164
Bicske II. 163
Bobrócz (nagy) II. . . . 162
Boros-Jenő II. 164
Borsa II. 164
Borsod megye II. . . . 164
Bregetio, római várna . . 45
Bronzkori műemlékek: Dorozsmán 173. — Terenyén 172. — Büttösben 173. — Tatárfalván 173. — Pénzeskuton 173. — Szennyesi pusztán 173. — Tardon 174. — Perjesen 179. — Althütten (Borsodban)? 179 — Bereghben II. 159 162. — Pudpoloczon II. 159. — Klaczanón II. 160. — Selestón II 160. — Muzsajban. II. 160. — Szolyván II. 160. — Maszárfalván II. 160. Szuszkón II. 160. — Arany karikák Békés Gyulán II. 161. — Szentesen II. 161. — Nagyfalun II. 161. — Tápió-Szelén II. 161. 172. — Acsádon. II. 162. — Rónaszéken II. 162. — Olasz-Liszkán u. o. — Mindszenten (Csongr. m.) u. o. — Mezőkomárom II. 162. — Hatvanon u. o. — Pázmándon, Fehér m. u. o. — Nagy-Bobrócz II. 162. — Tápió-Szecsőn. II. 163. 172. — Ughon. u. o. és 173. — Illobán. u. o. — Aszódon. u. o. — Bagon. u. o. — Borsán II. 164. — Ó-Budán u. o. — Arany

Lap.

nyaklánez II. 165. — Fehérvár vidékéről való bronzok. II. 166. — Arany karikák 166. — Duna-Földváron II. 165. — Duna Pentelén u. o. — Füzes-Abonynál II. 166. — Hamzsabégen II. 166. — Paksa-Sz. István. II. 168. — Péczelen, II. 168. — Rácz-kevi u. o. — Sár II. 169. — Solmár Pest m. II. 169. — Soroksár u. o. — Sz. Endre u. o. — Szilágy-Somlyó u. o. — Tata II. 170. — Tétény u. o. — Túra u. o. — Újváros (Szathm. m.) u. o. — Vaál II. 170. — Vácz u. o. — Tápió Sz. Márton. II. 171. — Tápió-Bicske, u. o. — Tápió-Ság II. 172. Nagyrév. II. . . 173
Buda régiségeinek leirása határoztatik 170
Budai római kőkopersó . 172
„ „ sírok II. . . 103
„ „ vízvezető cső II. 161
Buda római sír II. . . 163
Ó-Budai fehér-egyház temploma kiásatására 122 ftnyi alap letétetik 171
Ó Budai római sírok . . 171
„ „ „ érmek II. 161
Buzádi erdő II. 161
Celta érem II. . . . 162
Görög érmek, Szóváton Erdélyb. II. 162
— Berneczén (Hont m.) II. 164
Chalons II. 164

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Chronologia (középkori Román építészeti) II. . . 68
Cividalei kápolna II. . . 83
Crompholtz de Nissa Miklós II. 127
Csajágh (Veszprém m.) II. 164
Csák Máté, valamely szentnek hermája 105
Csáktornyán létező Malinkóczi-féle sírkő a m. nemz. muzeumnak átadatik 171
Csanád II. 162
Csegödi templom II. . . 143
Csekei templom II. . . . 143
Csengeri templom II. . 134 143
Cserép-edények: Csopak (Zala m.) II. . . . 165
Dukán II. 162. — Pálfalván u. o. — Kis-homoki pusztán II. 163. — Bicskén u. o. — Nagyréten . 163
Deézsi arany nyaklánc II. 165
Dénes művész 72
Dénes pálos szerzetes, művész 124
Diocletian palotája II. . . 96
Dobroniva régi temploma II. 29
„ „ vára u. o. . . 31
Dolányi pusztán talált arany-sodrony . . . 169
Dömösi oszlopfő II. . . 162
Duka (Pest m.) II. . . . 162
Duna-Földváron bronzok II. 165
Duna-Pentelén bronzok II. 165
Egerben létező régi müemlékek 171
Eger-Farmasi templom II. . 159
Egri templom II. . . . 144
Egyptomi kő-díszedény II. . 161
Enyingen talált érmek . . 172
Ercsiben kökori emlékek II. 166
Erdődi templom II. . . . 144
„ vár II. 144
Ereklyék (magyar) . . 67
Ereklye-tartók 70
„ tartók (különfélék) 110
„ sz. Károly keze . 112
„ „ István jobbja . 112
„ „ László karja Zágrábban 115
Sz. István, Imre, és László ereklyéi Aachenben . . 116
Esztergom II. 166
Evangelisták jelképei sok helyt használtatnak . 93 94

Falképek:
Benén II. 136
Fekete-Ardón II. . . 145
Szölös-Vég-Ardón II. . 155
Nagy-Géczen II . . . 146
Marmaros-Szigethen II. . 153
Fa-templomok II. . . . 139
Fehérvári (Székes) sz. István basilikája alapjai találtatnak 171
Fehérvári régi kőfaragványai a n. muzeum átengedtetnek 171
Fehérvári bronzok II. . . 166
Fejércsen (Beregh m.) arany karikák II. 166
Fekete-ardói templom II. 137 145
Félegyháza II. 166
Francziaországi régi templomok II. 79
Fruska-Gorai (Verőcze m.) bizanczi stilü Templom felvétele 171
Fenék-vár Keszthely mellett 37. — fenéki vaseke 172
Feszület(bronz) II. 161. — arányból II. 162. — előhordatni szokott sz. meneti kereszten II. . . . 164
Fudi puszta. II. 161
Fülöpmajor II. 161
Füzes-Abonynál bronzok II. 166
Gacsályi templom II. . . 145
Géczi (nagy) templom II. . 146
Gerla II. 166
Ghymes II. 162
Girót-Tótfalui templom . 146
Győri káptalán díszes Antiphonaleja 171
Győri római kövek a n. muzeumnak átengedtetnek 171
Gyulai templom II. . . . 146
Gyulán-Békésben arany karikák találtatnak II. . . 161
Gyulán érmek II. . . . 166
Gyulafalui templom II. . . 147
Hajniki régi templom II. . 41
„ „ kehely II. . . 42
Halmi templom II. . . . 147
Hanságban köszekercze II. 166
Hanzsabégen bronzok II. . 166
Harangok: Mátra Verebélyi 171.— Bábaszéki II. 26. — Zólyomi kis harang a várkápolnában II. 39. — hajniki II. 43
Hatvan II. 162 166
Hellemba II. 166
Hevesi templom II. . . 159
Hévíz II. 167
Homoki (kis) puszta II. . 163
Hosszmezői templom II. . 147
Huszti templom II. . . . 147
„ vár II. 148
Illoba (Szath. m.) II. . 163 167
Istvándi templom II. . . 148
Ivreai templom II. . . . 89
Jáki templom felszentelési éve II. 77
Jánosházán (Mosony m.) II. 167
Jász-apáthi templom II. . 159
Kalandon (Nográd m.) a gót stilü templom szétromboltatott 170
Sz. Kálmán mölki hermája 109
Kara-Vukova II. . . . 167
Kassa városa három férfi szobrot enged át a muzeumnak II. . . . 161 161
Kassai dom építésze II. . 127
„ plébános (Joannes Crom.) II. 127
Kék (Szabolcs m.) II. . 167
Kengyeli puszta II. . . . 162
Kereskedelmi út (középkori) II. 127
Klaczanó II. 160
Kökori müemlékek. Ghymesen II. . . . 162
Kökori hálósúly II. . . 163
Kő-hamveder II. . . . 162
Kő-szekerczék II. 164. 704. 705. szám. 166. lapon. 716. szám. . 722 724 726
Kőbaltak Csatkán, Marczaltőn, Koronczón . . 171
Kolosvári Sz Mihály egyház 57
Kolosvári boldog asszony egyháza, ma ref. templom II. 1
Koronczó (Győr m.) II. . 167
Korpona régiségei II. . . 19
„ plébániai egyháza 20
Kulcsi puszta II. . . . 162
Kutasi puszta (Arad m.) II. 162
Sz. László feje ereklye tartója és kk. 74
Sz. László győri feje leiratik 90
„ „ sírja fölötti eskü 76
Lázári templom II. . . . 149
Lébenyi templom újjítása II. 167
Lectorium, jubé, a Nagy-Szöllősi templomban II. . 155
Lendva (Alsó) 157. II. . . 161
Lőközház II. 161
Losonczi régi, gótizlésü templom 169
Majlandi Sz. Lőrincz templom II. 85
Maszárfalva II. 160
Mátyfalvi templom II. . 149
Medenczék (keresztelő) középkorból 129
„ „ a rigyiczai . . 129
„ „ az ó-szőnyi . 130
„ „ a nemzeti muzeumé, . . 132 133 135 136
Medenczék a macskovai . 133
„ „ a pozsonyi evangelikus gyülekezeté . . 134
Medenczék, külföldi tálak . 132
Megyes (Aranyos) templom II. 149
Mehádián róm. érmek II. . 167
Mélykut II. 167
Mező-Komárom II. . . 162
Mindszent (Csongr. m.) II. . 162
Misztótfalvi II. 149
Muzsaji (kis) templom II. . 149
„ (nagy) templom II. 150
„ bronzok II. . . 150
Nagy-Bánya régi pecsétje II. 129
„ „ templom tornya II. 129 150

Nagyfalu II. 161
Nagyrév (Heves-Szolnok m.) II. 173
Náményi (kis) templom II. . 151
Nevetlen-falui templom II. . 151
Nyék II. 161
Nyiregyházai ref. templom II. 159
Ócsöd (Békés m.) II. . . 161
Őr (Felső, Vas m.) római sír II. 168
Olasz-Liszka II. 162
Orosházai érmek . . . 172
Paksa (Sz. István, Abaúj m.) II. 168
Pálfalva II. 162
Pannonhalmi templom II. . 75
Parenzoi templom II. . . 95
Pátka (fehér m.) II. . . 168
Pázmánd (fehér m.) II. . . 162
Pécselen (Szala m.) a reform. régi templom szétromboltatik 170
Péczel II. 168
Peleskei (kis) templom II. 135 151
Pereg (Pest m.) II. . . . 169
Pesten románkor torony II. 169
Pogány-sírok: Tardon, Péterfalván 174. — Felső-Pokorágyon 179. — Vereben II. 14
Pogányvár Somos-Újfaluban 170
Pudpolócz II. 159
Quadriburgum . . 51 165 166
Ráczkevi II. 169
Recsén (Zala m.) érmek II. 169
Réten (nagy) Heves m. II. . 163
Római érmek. Tétényben II. 12. — Budai sírban II. 112. — Fülöpmájor II. 161. — Nyék II. 161. — Ó-Budán II. 161. — Öcsödi pusztán II. 161. — Nyitra-Sárfőn II. 161. — Vatyai pusztán II. 161. — Kis-körösi határban. II. 162 590 és 604. szám. — Kulcsi puszt. u. o. — Török-Koppányon. u. o. — Kutasi pusztán Arad m. u. o. — Ikervár u. o. — Budán II. 163. — Bakony-Szombathelyen II. 164. — Boros-Jenőn u. o. — Kéken (Szabolcs m.) II. 167. — Mehádián 2000 db. II. . 167
Római müemlékek: Pándon 173. — Ó-Budán. 173. — Alcsúton, Mithras-emlék 173. — Arad Megyében Berzán. 174. — Székely-földváron 174 173. — Budán II. 105. — Tábori szék II. 109. — Budakeszin II. 121. — Statera II. 161. — Vízvezető cső II. 161. — Budán II. 163. — Bakódi pusztán II. 163. — Ó-Budán II. 164. — Csopakon II. 165. u. o. — Esztergomban II. 166. — Félegyházán II. 166. — Hellembán? II. 166. — Jánosházán II. 167. — Koronczón u. o. — Felső-Őr II. 168. — Pátkán, II. 168. — Nagy-Szantó Bihar m. II. 169.
Római feliratok: Baracson II. 47. — Budán II. 54. — Budai várban. II. 49. — Ó-Budán II. 50. — Budai határban II. 50. — Buda-Keszin II. 59. — Duna-Pentelén II. 60. 61. 62. — Sz. Endrén II. 50. 51. — Gyermelen II. 52. — Gyúrón II. 52. 53. — Komáromban II. 53. — Kömlődön II. 53. — Promontoron II. 63. 64. — Szegszárdon II. 54. 55. — Tabajdon II. 55. 56. — Vaálon II. 56. — Szala Apátiból 161. — Zánkai (Szala megye) 161. — Sz. Békallyai (Szala m.) 162. — Kék kuti (Szala m.) 162. 163. — Ecséri (Szala m.) 163. — Keszthelyi 163. — Almási (Komárom m.) 163. — Ó-Szönyi (Komárom m.) 164. 165. 166. — Ácsi u. o. 164. — Asszonfai 165. — Pilis-marothi (Esztergom m.) 165, — Szombathelyi 166. — Csáktornyai 157. — Alsó-Lendvai 157. II. 161. — Csikvári 157. 158. — Fejérvári püspöki kertben 158. — Győri 158. 165. — Győr-szigeti 159. — Környei 159. — Szendi 160. — Gyallai (Komárom m.) 160. — Győr-szent-mártoni 160. 161. — Tápi 161. — Oroszvári 161.
Római feliratok: Erdélyből 141. — Nagy osztrói 141. — Várhelyi 141. — Fél-pestesi 142. — Nándor-vályai 143. — Károlyfehérvári 143. — Tordai 144. 147.
Római feliratok: Pannoniában 153. — Buda újlaki 153. — Ó-budai plebánia kertjében 153. — Pesten, a városfalban 154. — Budán, a Nádorkert közelében 155. — Ó-budai 156.
Római híd Füzigtőnél 45.
„ sírok Tétényben II. 11. — Buda környéken II. 101. — Budakeszin II. 121. — Győrött II. 123.
Római töltés Füzigtőnél 45. — Patkánál II. 168.
Római utak készítés módja 47.
Római várnák Pannonia területén 35.
A rómaiak erődítési rendszere 41.
Rónaszék II. 162. 169.
Sár (Pest. m). II. 169.
Sárközi templom II. 152.
Sárköz-Újlaki templom II. 152.
Selesztó II. 160.
Simai templom II. 134. 152.
Somos-Újfaluban van Pogányvár kelta régiségekkel 170.
Sopron II. 169.
Soroksár II. 169.
Surányi templom II. 153.
Szamos-becsi templom II. 153.
Szántó (nagy, Bihar m.) II. 169.
Szász régi temploma II. 26,
Szathmár püspöki megye építészeti régiségei II. 127.
U. o. megye névlajstroma II. 128.
Szécsényben (Nógrád m.) talált régiségek 169.
Szegeden régi temploma rajzait Molnár Pál vésnök felterjeszti 171.
Szentes II. 161
Szekeresi (kis) templom II. 153.
Sz. Benedek (Somogy m.) II. 163.
Sz. Endre II. 169.
Sz. István ereklyetartója 100. 130.
Sz. László (Pilis m.) II. 169.
Sz. Simeon ezüst koporsója Zárában 123.
Szigeth-Marmaros falfestvényei II, 133. 153.
Szilágy-Somlyó II. 169.
Szinyér-várallyai II. 154.
Szlatina II. 170.
Szobrászati müvek Szath. megyében II. 150.
Kassa városából II. 161.
Dömösi oszlopfő II. 162.
Szólyva II. 160.
Szőllős (Tisza) Aszti nevü helyén aranytárgyak találtatattak 171.
Szőllős-Vég-Ardói templom II. 155.
Szöllősi (nagy) templom 154.
Szőny (ó), Bregetio, római várna 45.
Szőny régiségei 170.
Szovát (Erdély) II. 162.
Szuszkó II. 160.
Tápió-Bicske II. 171.
Tápió-Ság II. 172.
Tápió-Szecső II. 163. 172.
A Tardosi márványbánya adatik az esztergami érseknek, hogy templomát márványával felépíttesse 48
Tata II. 170.
Tatárfalui tégla templom II. 134 156:
Tégla építészet II. 133.
„ templom Tatárfalun II. 134.
Templomok régiek: Kisbenyi 2. — Kolosvári sz. Mihály egyháza 57. — Boldog asszony, ma reformatus egyháza II. 4. — Korponai II. 19. — Bábaszéki II. 24. — Szászi II. 26. — Dobronivai II. 29. — Hajniki II. 41. Pannonhalmi II. 75. — Jáki 77. — Ivreai II. — 89. — Sz. Lőrincz Majlandban II. 85. — Cividalei II. 82. — Franciaországiak II. 79. — Aquileai II. 93. Parenzoi II. 95. — Ákos.

II. 132. 158. — Vetési II. 132. — Csengeri II. 134. 143. — Simai II. 134. 152. — Kis-Peleskei II. 135. 151. — bereghszászi II. 135. 138. 143. — Tatárfalui II. 134. 156. — Benei II. 136. 142. — Fekete ardói II. 137. 145. — Akli II. 141. — Apai II. 141. — Atyai II. 141. — Batizi II. 142. — Bélteki II. 142. — Csegödi II. 143. — Csekei II. 143. — Egri II. 144. — Erdödi II. 144. — Gacsályi II. 145. — Nagy-géczi II. 146. — Girót-tótfalui II. 146. — Gyulai II. 146. — Gyulafalui II. 147. — Halmi II. 147. — Hosszumezői II. 147. — Istvándi II. 148. — Lázári II. 129. — Mátyfalvi II. 149. — Megyesi (aranyos) II. 149. — Misztótfalvi II. 149. — Kis-nagy Muzsaji II. 149.160. — Nagybányai II. 150. — Kis-náményi II. 151. — Nevetlen falui II. 151. — Sárközi II. 152. — Sárköz-újlaki II. 152. — Surányi II. 153. — Szamos-becsi II. 153. — Kis-szekeresi II. 153. — Szinyér-várallyai II. 154. — Nagy-szöllősi II. 154. — Szöllös-vég-ardói II. 156. avas-újvárosi II. 156. — Viski II. 157. — Zajtai II. 157. — Eger-farmasi II. 159. — Hevesi II. 159. — — Jász-apáthi II. 159. | Nyiregyházai ref. II. 159. II. 167. — Peregen II. 169. — Pesten, torony II. 169. — Sopron II. 169.

Templomok (fa) II. 139. — A magyar falusi csúcsíves templom elrendezése II. 130.

Técsői templom II. 156.

Tekus, nyitja sz. László sírját 72.

Terenyei bronz emlékek 172.

Tétényi római sírok II. 10; bronz régiségek II. 170.

Tössi (svajczi) zárdában levő magyar müemlékek 172.

Török-koppány (Somogy m.) II. 162.

Transaquincum 51.

Túra (Pest m.) II. 170.

Ughon bronzkori müemlékek II. 163. 173.

Újváros (Szath. m.) II. 170.

Újvárosi (Avas) templom II. 156.

Ungh megyei ajándék II. 161.

Vaál (fehér m.) 170.

Vácz II. 170.

Vatyai puszta II. 161.

Vetési templom II. 132. 156.

Vanyorczon talált érem 172.

Vincentia 51.

Viski templom II. 157.

Vizvezetés, római, Bregetionál 45.

Vukovár II. 161.

Zajtai templom II. 157.

Zománczmű nemei 95.

Zólyommegyei müemlékek II. 16.

Zólyomi ó-vár (Pusztihrad) II. 35.

„ mostani vár u. o. 37.

BIBLIOTHECA ACADEMIA SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

II. 152, 158. — Vetési II. 152.
— Ozengeri II. 134. 143. — Si-
mai II. 134. 152. — Kis-Pelse-
kai II. 136. 151. — beregháza-
si II. 136. 138. 142. — Tatár-
falu II. 134. 136. — Berzei II.
136. 142. — Tokaj-erdői II.
137. 143. — Alsó II. 141. —
Apaji II. 141. — Alsyai II. 141.
— Dadai II. 142. — Debreki II.
— Csegöld II. 143. — Cse-
rei II. 143. — Tepi II. 144. —
erdődi II. 144. — Gacsályi II.
146. — Nagy-gécsi II. 146. —
Gubcsi-falu II. 146. — Gyula
II. 146. — Gyulaigfalu II. 147.
— Hajdu II. 147. — Hosszumé-
zsi II. 147. — Jászvasári II. 148.
— Jakabi II. 150. — Mihályi
II. 149. — Mogyorósi (arányos)
II. 149. — Nánai-falvi II. 149.
— Kisvárdai II. 149. 160.
— Nagy-lónyai II. 150. — Kis-a-
mezei II. 150. — Nevetlen-falui
II. 151. — Sárközi II. 152. — Sár-
kölcsi-falai II. 152. — Surányi
II. 152. — Szamos-beczsi II. 152.
— Kis-szekeresi II. 152. —
Szinyér-vásárhelyi II. 154. —
Nagy-szőllősi II. 154. — Szől-
lős-vég-aradi II. 156. arvai tized
mosi II. 156. — Velsői II. 157. —
Zajtai II. 157. — Egyer-lármasi
II. 159. — Hetvési II. 159. —
— Jász apáthi II. 159. | Kis-Sá-
gyiházai ref. II. 159. II. 157.
— Nevegyei II. 159. — Pécsen,
torony II. 159. — Sopron II.
159.
Templomok (ág.) II. 159. — A
magyar-falusi református templom
Nagy-Enyed református templom
II. 159. — Debreczen II. 159.
Tatai templom II. 159. — Mis-kolczi templom II. 159. — Tokaj, nyilvános Lancsó sírja 172. — Torony-beni Lorum emlékek 172. — Tótfalusi (Transsylvania) templom II. 159. — Szász-Sebesi templom II. 159. — Szász-Régeni templom II. 159. — Szász-Vároldi templom II. 159. — Szász-Vesszősi templom II. 159. — Szász-Városi templom II. 159. — Szász-Városi templom II. 159. — Szász-Város